Fernand Braudel

mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui filip al II-lea

Editura Meridiane

FERNAND BRAUDEL
*La Méditerranée et le monde méditerranéen
à l'époque de Philippe II*
Quatrième édition

Fernand Braudel

mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui filip al II-lea

Volumul V

TRADUCERE DE
MIRCEA GHEORGHE

PREFAȚĂ DE
ALEXANDRU DUȚU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1986

Pe copertă:

CLAUDE LORRAIN (1600—1682)
Vedere a Cartaginei cu Didona, Enea și suita lor plecînd la vînătoare, 1676, ulei pe pînză, 120 × 149 cm, Hamburg, Kunsthalle

Partea a treia

EVENIMENTELE, POLITICA ȘI OAMENII

Am ezitat mult să public această a treia parte aflată sub semnul evenimentelor; ea se leagă de o istorie net tradițională. Leopold von Ranke și-ar recunoaște aici sugestiile, modul său de a scrie și de a gîndi. Este adevărat, totuși că o istorie globală nu se poate reduce numai la studierea structurilor stabile sau evoluțiilor lente. Aceste cadre permanente, societăți conservatoare, economii prizoniere ale neputinței, civilizații care rezistă secolelor, toate aceste moduri îngăduite de a jalona o istorie în profunzime dau, după părerea mea, esențialul din trecutul oamenilor, cel puțin ceea ce astăzi, în 1966, ne place să considerăm ca fiind esențial. Dar acest esențial nu reprezintă totul.

Și un asemenea mod de a reconstrui i-ar fi decepționat pe contemporani. Spectatori și actori ai secolului al XVI-lea, în lumea mediteraneană și aiurea, ei au avut sentimentul de a fi prinși într-o dramă vie și pe care ei au considerat-o mai cu seamă a lor. Că era vorba de o iluzie, este posibil și chiar probabil. Dar această iluzie, această atenție acordată unui spectacol de ansamblu sfîrșește prin a da vieții lor un sens.

Evenimentele sînt firicele de praf: ele traversează istoria ca scurte licăriri; abia se nasc că se și întorc în noapte și adesea în uitare. Este adevărat, fiecare dintre ele, ori cît ar fi de efemer

aduce o mărturie, luminează un colț al peisajului, uneori mase profunde ale istoriei. Și nu numai ale istoriei politice, fiindcă orice sector — politic, economic, social, cultural, geografic chiar — este populat cu aceste semne evenimențiale, cu aceste lumini intermitente. Capitolele anterioare ale cărții au folosit de-a lungul paginilor asemenea mărturii incisive fără de care, adesea, ar fi imposibil să ne descurcăm. Nu sînt dușmanul, pur și simplu, al evenimentului.

Dar problema, în pragul acestei a treia părți, este mult diferită. Este vorba, nu de a exploata luminile istoriei evenimențiale pentru cercetări care ar depăși-o, ci de a ne întreba, în sensul chiar al celei mai chibzuite istorii tradiționale, dacă aceste lumini reunite, dacă aceste mesaje, puse cap la cap, conturează sau nu o istorie valabilă — o anumită istorie a oamenilor. Fără îndoială. Dar cu condiția să fim conștienți că o asemenea istorie este o alegere între evenimentele înseși, cel puțin din două motive.

Mai întîi, istoria astfel concepută nu reține decît evenimentele „importante" și nu clădește decît pe aceste puncte solide, sau prezentate ca atare. Această importanță constituie, evident, un subiect de discutat. Important este evenimentul care explică, măruntul fapt semnificativ al lui Taine, dar el ne va conduce adesea dincolo de țelurile noastre, foarte departe de evenimentul însuși. Important este evenimentul care are consecințe, care se răsfrînge, se repercutează pînă departe, îi plăcea lui Henri Pirenne să spună. Dacă așa stau lucrurile, pentru a relua un cuvînt al istoricului german [1], cucerirea Constantinopolului în 1453 nici măcar nu reprezintă un eveniment, iar Lepanto (1571), marea victorie a creștinilor, nu a avut nici o consecință, Voltaire s-a amuzat pe seama acestui lucru. Ambele impresii, și una și cealaltă sînt foarte discutabile, mă grăbesc să o spun... Important este orice eveniment pe care contemporanii îl evaluează ca atare, față de care ei se raportează ca la un fapt de referință, ca la o cotitură esențială, chiar dacă volumul

exact al acestuia este exagerat. Pentru francezi, Noaptea Sfîntului Bartolomeu (24 august 1572) separă în două istoria țării lor și Michelet o va fi spus-o în urma lor într-un mod pătimaş. Or, incizia, dacă există o incizie, s-ar situa, cred, cu cîțiva ani mai tîrziu, către 1575 sau, mai departe, către 1580 poate. În sfîrşit, important este orice eveniment legat de antecedente și care are urmări, orice eveniment care face parte dintr-un lanț. Dar această istorie „în serial" este ea însăși fructul unei alegeri, realizată de către istoric, sau pentru el de către sursele documentare esențiale.

În mare, ni se oferă două lanțuri destul de strînse, unul reconstituit de erudiție în ultimii douăzeci, treizeci de ani — lanțul evenimentelor economice şi al conjuncturilor lor scurte — celălalt inventariat de mult timp, lanțul evenimentelor politice în sens larg, războaie, acte diplomatice, decizii și tulburări interne. Tocmai acest al doilea lanț a fost văzut de contemporani mai degrabă decît toate celelalte serii de evenimente. În acest secol al XVI-lea în care abundă cronicarii, în care își fac apariția „jurnaliștii" (de exemplu la Roma, la Veneția, acei *fogliottanti*, redactorii de *avvisi*), politica hotărăște jocul, din punctul de vedere al tuturor acestor spectatori care participă cu pasiune la desfășurarea lui.

Pentru noi, este vorba de două lanțuri, și nu de unul. Astfel încît, chiar în aceste domenii tradiționale, ar fi greu astăzi să-l urmăm exact pe Leopold von Ranke. Ar exista totuşi pericolul să credem că aceste două lanțuri îl exclud pe oricare altul, și să cădem în capcana puerilă care ar consta în explicarea unei serii prin alta, în timp ce se ghicesc și alte lanțuri de fapte: sociale, culturale, sau chiar aparținînd psihologiei colective.

Totuși, faptul că economia și politica se clasează mai bine în timpul scurt, sau foarte scurt, decît celelalte realități sociale reprezintă deja un fel de a schița o origine globală care le depășește, de a căuta, dincolo de cantitatea de eveniment 8

pe care ele îl conțin, structurile, categoriile... André Piganiol îmi scria, după prima ediție a acestei cărți, că aș fi putut schimba ordinea aleasă: să încep cu evenimentul, să-i depășesc apoi aspectele strălucitoare de multe ori amăgitoare, să ating după aceea structurile, și ulterior permanențele. Clepsidra, cu siguranță, se poate răsturna. Și imaginea aceasta ne va scuti de o lungă discuție.

I

1550—1559: RELUAREA ȘI SFÎRȘITUL UNUI RĂZBOI MONDIAL

Din 1550 pînă în 1559 se scurg ani mohorîți. Războiul, suspendat de cinci sau șase ani, își face din nou apariția. Deși ocupă insuficient lumea mediteraneană, el îi străbate cu violență spațiul în mai multe rînduri. Dar este un război dus în contra curentului, cu neplăcere. Germania, Italia, Țările-de-Jos sînt pentru Europa, tărîmuri mai ispititoare. În ceea ce privește Turcia, preocuparea ei majoră este acum Persia. Marea Interioară nu cunoaște deci în cursul acestor ani o istorie autonomă. Destinul său este legat de cel al regiunilor vecine și îndepărtate. Aceste legături sînt, ni se pare, esențiale. Cînd se rup, în 1558—1559, o dată cu criza acestor ani dificili, Mediterana se va găsi în situația să-și fabrice singură războaiele. Ea va cheltui în acest scop multă pasiune.

1. LA ORIGINILE RĂZBOIULUI

1545—1550: pacea în lumea mediteraneană

În 1550, marea trăia, de mai mulți ani, sub semnul păcii. Unul după altul războaiele se potoliseră. La 18 septembrie 1544 [2], între Carol Quintul și Francisc I se semnase tratatul de la Crespy-

en-Laonnois, un tratat de mîntuială, lipsit de sinceritate și ale cărui combinații dinastice aveau să se năruiască rapid. El avea să stabilească totuși o pace durabilă. Un an mai tîrziu, la 10 noiembrie 1545, după negocieri relativ ușoare, Ferdinand încheia un acord cu turcii [3]. Sultanul l-a vrut umilitor: el comporta plata unui tribut către Poartă. Dar mai mult decît oricare altă măsură, acordul a contribuit la golirea Mediteranei de războaiele sale, din est ca și din vest. Încă din 1545, Franța putea să-și retragă 25 de galere care, sub conducerea lui Paulin de la Garde, străbăteau strîmtoarea Gribraltar pentru a participa la nord la o încercare de debarcare împotriva insulei Wight [4]. Aceste veleități războinice, la rîndul lor, s-au domolit; în iunie 1546, la Ardres, Franța și Anglia ajungeau la un acord [5].

Necesitățile financiare impuseseră această întoarcere la liniște. Și de asemenea, cîteva hazarduri influente: marii luptători din prima jumătate a secolului dispăruseră unul după altul. Luther murea la 18 februarie 1546; în iulie al aceluiași an se sfîrșea viața romanescă a lui Barbarossa, vechiul „rege“ al Algerului devenit, începînd din 1533 și pînă la moartea sa, Kapudan Pașă al Sultanului, comandant al tuturor flotelor turcești [6]. În noaptea de 27 spre 28 februarie 1547 [7], era rîndul lui Henric al VIII-lea al Angliei, la 31 martie cel al lui Francisc I [8]. Apariția unor personalități și oameni noi însemna politică și idei noi; de unde și o perioadă de pauză de care a profitat pacea.

În Mediterana, acalmia urma unei serii de catastrofe, cum nu mai fuseseră cunoscute aici de multe secole. Trecuse mult timp într-adevăr de cînd în ciuda obișnuitelor prădăciuni ale corsarilor și a războaielor continentale, ordinea, o anumită ordine cel puțin, se stabilise pe întinderile ei. Din secolul al XII-lea cel puțin ea era un lac creștin. În Africa de nord, prin negustorii și soldații săi, în Levant prin puncte de sprijin insulare, peste tot prin flotele sale puternice,
 Creștinătatea știuse, spre cel mai mare profit

al comerţului şi civilizaţiilor sale, să-şi menţină autoritatea faţă de un Islam rezervat, respins către ţinuturile sale continentale. Or, această ordine tocmai se năruise. După ruptura barajelor (în Levant, căderea Rodosului în 1522, în Africa Minoră deplina eliberare a Algerului în 1529), porţile mării se deschiseseră pentru flota turcă. Pînă atunci ea nu se încumetase deloc acolo, în afară de unele aventuri cum a fost jefuirea oraşului Otranto, în 1480. Dar din 1534 pînă în 1540 şi 1543, o luptă dramatică răsturna situaţia: turcii aliaţi cu corsarii nord-africani, comandaţi de cel mai faimos dintre ei, Barbarossa, reuşeau să dobîndească supremaţia în aproape, întreaga Mediterană.

Faptul acesta a constituit un eveniment imens. Ecoul luptelor imperiale împotriva Franţei sau împotriva Germaniei l-au aruncat în umbra istoriei lui Carol Quintul. Pe nedrept, căci o dată cu începuturile acestei mari dezvoltări maritime o dată cu apropierea dintre Francisc I şi Soliman (1535) apoi o dată cu alianţa forţată dintre Veneţia şi Carol Quintul în timpul anilor primei ligi (1538—1540) s-a jucat tocmai soarta întregii mări. Partida a fost ca şi pierdută pentru Creştinătate. Şi acest lucru, din vina disensiunilor sale: din vina prinţului Doria, duşman din naştere al Republicii San-Marco, în stare de toate şiretlicurile care i-au fost atribuite; din vina lui Carol Quintul însuşi care nu a putut, nici nu a vrut să se comporte loial în alianţa cu Veneţia. Diplomaţia Habsburgilor, crezînd încă o dată în eficacitatea mijloacelor minore, a încercat să-l ademenească pe Barbarossa; „regele" Algerului s-a pretat la aceste nesfîrşite tocmeli. Ar trăda el sau nu, în schimbul unei recompense convenabile? Şi dacă ar trăda, care ar fi preţul? Oare toată coasta africană pe care o cerea, sau numai Bougie, Tripoli şi Bône care i se propuneau? [9] În cele din urmă, aceste jocuri de culise nu au împiedicat nimic; la 27 septembrie 1538 [10], flota lui Doria abandona fără luptă în faţa galerelor

și corăbiilor — *fuste* — ale lui Barbarossa cîmpul bătăliei de la Prevesa.

Înfrîngerea creștinilor din 1538 nu este întru nimic asemănătoare cu dezastrul turc din 1571, s-a spus; a fost o retragere, o pierdere de prestigiu. Întocmai. Consecințele sale au durat mai mult de o treime de secol. În 1540, Veneția părăsea liga și accepta să plătească scump pacea separată pe care i-o înlesnea diplomația franceză. Or, fără flota Veneției, coaliția occidentală nu putea face față armatei turce, întărită în curînd cu galerele franceze, gata să jefuiască de-a lungul coastelor catalane sau în apele Balearelor. Apărarea colectivă a creștinilor mediteraneeni era, astfel, serios compromisă, expansiunea turcească ajungea nu numai să bată, ci să și depășească Malta și poarta Siciliei. Creștinătatea era redusă pe mare la o apărare puțin eficace dar costisitoare. Ea nu-și va mai putea permite decît incursiuni corsare sau unele operațiuni pripite, în pragul iernii, asupra ariergărzii flotei inamice. Ultimul mare efort în acest sens, expediția lui Carol Quintul împotriva Algerului, eșua în 1541, în fața orașului și a „sfinților“ săi protectori. Situația a apărut sub adevărata ei înfățișare cînd flota turcă, după luarea orașului Nice, a iernat la Toulon, din 1543 în 1544 [11], prilej de indignare împotriva Prea Creștinului, de pierdere a oricărei nădejdi.

Musulmanii reocupă, astfel, după mai multe secole, toate grădinile mării. Pînă la Coloanele lui Hercule și chiar pînă mai departe, pînă în vecinătatea Sevillei și a bogatelor transporturi din America, nu se mai poate circula în spațiul mediteranean decît cu teama de ei; sau numai dacă le-ai cîștigat îngăduința ca marsiliezii aliați, ragusanii supuși, ca venețienii, acești oameni de afaceri resemnați în neutralitate. Și musulmanilor li se alătură aventurierii mării, masa renegaților, gata să-și ofere serviciile celui mai puternic. Ei au vasele cele mai rapide, vîslașii cei mai numeroși și mai bine antrenați, în sfîrșit cel mai întărit dintre orașele noi ale Mediteranei: Alger, centrul aventurii nord-africane.

Însemna aceasta oare că victoria, la Constantinopol, este dorită, conştientă, evaluată la importanţa sa? [12] Politica turcească în 1545 ne-ar îndemna să gîndim, mai degrabă, contrariul. Armistiţiul cu Împăratul se explică la nevoie prin pacea de la Crespy; fără diversiunea franceză ar fi fost imposibil ca forţele Împăratului să fie biruite. Se impunea deci să se renunţe, provizoriu, la această mică porţiune a Ungariei pe care Soliman nu o cucerise încă. Dar nici pe mare, ceea ce este mai uimitor, Turcia nu-şi exploatează avantajele. Nu se va produce nici o mare confruntare pînă în 1560. Cauza să fie oare, moartea recentă a lui Barbarossa? sau, faptul că puterea turcească este obligată să continue, împotriva perşilor, o luptă grea la mii de leghe de Constantinopol, străbătînd ţinuturi muntoase, pustii, în care războiul se împotmoleşte în fiecare iarn unle armata reclamă uriaşe caravane pentru aprovizionarea ei? Războiul din Persia, în 1545, complicat de lupta dinastică a lui Soliman împotriva fiului său revoltat, Mustafa [13], plus un adevărat război în Marea Roşie şi Oceanul Indian împotriva portughezilor (al doilea asediu de la Diu datează din 1546 [14]), toate acestea obligă puternica maşină turcă să se îndepărteze de lumea mediteraneană.

Nefericire pentru unii, fericire pentru alţii: oraşele mediteraneene încep iar să respire. Cînd sînt prudente, cum este cazul în Sicilia [15], ele profită de răgaz pentru a se fortifica. Navele lor străbat marea în lung şi în lat. Şi chiar unele dintre acele ambarcaţiuni nordice care dispăruseră, aproape, din Mediterana, în jurul anului 1535 [16] încearcă din nou să călătorească. Ele se amestecă printre navele florentine sau veneţiene revenind din Anglia, care, la nevoie, nu ezită să meargă pînă în porturile coastei marocane. E vorba oare de pace, de restabilirea miilor de legături întinse de la un ţărm la altul, de la o religie la alta a mării?

Da, dar pacea, în spațiul mediteranean, înseamnă, cu siguranță renașterea îndeletnicirilor corsare. Nu este vorba de a o evalua, întemeiați pe cifre. Dar, într-un fișier ordonat, compararea referințelor demonstrează clar impunitatea cu care războiul minor își înmulțește plecările și venirile în regiunile centrale ale Mediteranei. Într-o carte a unui contemporan, Pedro de Salazar, apărută în 1570 [17], se poate urmări odiseea din vară a cîtorva dintre acești jefuitori îmbarcați pe două *fuste* și o brigantină turcă, aparținînd flotei grupate în jurul lui Dragut, cu baza de plecare deci în Sahelul tunisian și la sud de Djerba. În iunie 1550 — iunie este cea mai bună perioadă pentru corsari — aceste trei nave sînt postate aproape de Ischia, la intrarea în golful Neapole, supraveghind spatele flotei spaniole a lui Don Garcia de Toledo care tocmai se îndreaptă către Sicilia. Mai întîi se produce capturarea — fără primejdie — a unui vas de aprovizionare (galerele au totdeauna în spatele lor serviciul intendenței sub forma unor nave rotunde, greu de apărat). Apoi, vine rîndul unei fregate creștine. După care, tot în largul Neapolelui, între insulele Ventotene și Ponza, al unei bărci încărcate cu pelerini, în drum spre Roma. Brigantina, despărțindu-se de însoțitoarele sale de călătorie, se întoarce atunci la Djerba. Cele două *fuste* îndreptîndu-se mai departe spre nord, apar la gura Tibrului, apoi se îndreaptă spre insula Elba. Dar una dintre ele, ușor avariată, se întoarce la Bône și de acolo la Alger, unde își va vinde prada. Cealaltă își continuă călătoria. În largul portului Piombino, plutește pentru scurt timp împreună cu alte patru galiote ale lui Dragut, dar le lasă curînd să plece către Spania și merge pe coastele Corsicei unde prada este, de altfel, slabă. Se hotărăște atunci să se întoarcă, ajunge la Bizerta mergînd de-a lungul țărmurilor Sardiniei, apoi la Bône. Sosește la Alger în luna au-

 gust... Să înmulțim cu zece sau douăzeci această

povestire de călătorie, să ne gîndim la corsarii creştini care se agită la rîndul lor [18] şi ne vom reprezenta ponderea pe care o poate avea pirateria în viaţa mării, în acei ani 1550.

Nimic nu este analog desigur cu ameninţarea marilor armade. Pirateria se mulţumeşte cu mici mijloace, ţinîndu-se la o distanţă respectuoasă de oraşe, de fortificaţii, de flotele de război. Ea nu se aventurează ca să spunem astfel, niciodată împotriva anumitor ţărmuri. Dar altele, de exemplu cele ale Siciliei şi ale Neapolelui, reprezintă obiectivele sale „privilegiate"; o adevărată vînătoare de oameni se desfăşoară prin aceste locuri. Concomitent pentru corsarii din Africa ea este, nu mai puţin presant o vînătoare de grîu, de navele provenind din depozitele — *caricatori* — de pe coasta sudică a Siciliei cînd nu sînt atacate, chiar aceste *caricatori*.

Dintre astfel de corsari mîncători de grîu sicilian, Dragut este cel mai periculos. Grec de origine, el are vreo cincizeci de ani şi, în spatele lui, o îndelungată viaţă de aventuri, printre altele patru ani de captivitate pe galerele genoveze unde vîslea încă la începutul lui 1544, cînd Barbarossa însuşi i-a negociat răscumpărarea [19]. În 1550 se află instalat la Djerba [20]. Aici revine el între călătoriile sale, aici iernează înconjurat de reişi, aici îşi recrutează echipajele. Deşi doar tolerat de djerbieni, profită de unele dispute interne pentru a pune mîna, la momentul potrivit, în 1550, pe orăşelul Africa, din Sahelul tunisian. Strîmt promontoriu arid, fără pomi nici vii, situat la nord de Sfax, aproximativ în dreptul lui Qairouan, Africa a avut odinioară, în timpul Fatimizilor, epoca sa de splendoare. Mult decăzut, mai curînd sat decît oraş, el reprezintă totuşi pentru Dragut datorită radei prielnice şi a zidurilor dărăpănate, o escală utilă pe drumul Siciliei. Şi o locuinţă, în aşteptarea alteia mai bune.

Această schimbare de proprietar a alarmat imediat autorităţile responsabile, de cealaltă parte a strîmtorii Siciliei. Viceregele din Neapole, informat din Genova de un trimis special, transmi-

tea imediat înştiinţarea cuceririi micului port, *luogo forse di maggior importanzia che Algieri* *[21], se spunea. Să nu protestăm prea repede împotriva exagerării. Progresele lui Dragut făceau problematică nu doar securitatea coastelor Siciliei, indispensabilă pentru aprovizionarea părţii occidentale a Mediteranei, ci şi „Tunisia", acel regat decadent al Hafsizilor, prost apărat de stăpînii Tunisului pe care Spania îi tolera pentru că putea (graţie fortăreţei La Goleta) să-i protejeze şi, la nevoie, să-i cheme la ordine. Or, această Tunisie, această Ifriqia, încă bogată şi rîvnită de sicilieni, iată că începea să se organizeze, poate, în manieră turcă, cu mai multă coerenţă şi forţă. Carol Quintul se deplasase el însuşi în 1535, pentru a smulge Tunisul de la Barbarossa care se instalase acolo cu un an înainte [22]. Avea, oare să i se îngăduie lui Dragut, pe care într-o bună zi Turcia putea să-l sprijine direct, să pună mîna pe casa vecină? Lumea îşi amintea de rapida dezvoltare a Algerului. Africa putea să nu fie decît un început.

Carol Quintul, la 12 aprilie (el a fost deci repede pus la curent), se plîngea din Bruxelles, într-o scrisoare către Sultan, despre uneltirile lui Dragut. Reis-ul nu călcase cumva armistiţiul? Ambasadorul Malvezzi, care ajungea atunci în Constantinopol în numele lui Ferdinand, a primit şi el instrucţiunile Împăratului [23].

Totuşi, încă din aprilie, Dragut se pregătea să-şi înceapă sezonul. Lăsînd Africa în urmă, cu o garnizoană de 500 de turci, la 20 aprilie ajungea în Porto Farina. O ştire din Sicilia semnala aici prezenţa celor 35 de corăbii ale sale, adăugînd că el va pleca după pradă îndată ce şi le va fi carenat şi timpul îi va fi favorabil. [24] Imediat o puternică nelinişte se stîrneşte la Neapole, unde se aştepta sosirea galerelor prinţului Doria. Ele nu vor ajunge, însă, decît cu o mare întîrziere, la 7 mai [25]. Vreo zece zile mai devreme, la 29 aprilie, o ştire îl semnala pe Dragut aproape de

---

* loc de o importanţă poate mai mare decît Algerul (lb. ital. — N. tr.)

Messina, pîndind galerele cu grîu [26]. După care, navele sale, grupate sau risipite, precum cele trei a căror călătorie o urmăream mai sus și-au continuat raidurile în largul coastelor creștine. Iar observatorii de coastă n-au mai reușit să le semnaleze din timp. La Neapole, la 7 mai [27], nu se știa nimic altceva despre corsar, decît că o apucase pe drumul către vest, poate chiar pe cel spre Spania.

O ripostă era deci normală. „Kapudan Pașa" al lui Carol Quintul, bătrînul prinț Doria, sosea la Neapole la 7 mai cu galerele sale prost echipate (le lipseau pe puțin o mie de vîslași) pe deplin capabile totuși să ducă la bun sfîrșit o operațiune polițienească. Două mii de infanteriști se aflau la bord [28]. Cînd Doria a părăsit Neapolele, în 12 mai [29] intenția sa era să cucerească Africa, profitînd de absența lui Dragut. Dar, începînd prin a ataca micul port Monastir, la nord de Africa, s-a izbit aici de dificultăți atît de mari pe care nici nu le bănuise — dacă apărarea ar fi fost mai abilă, toată infanteria spaniolă ar fi pierit în această acțiune [30] —încît a ținut cont de avertisment. Înainte de a-și duce mai departe expediția împotriva Africii, unde știa că era așteptat de tun și de archebuze, a expediat 24 de galere la Neapole cu misiunea de a îmbarca aici 1 000 de soldați spanioli ca întăriri și piesele grele de artilerie necesare asediului. Mai pretindea în plus, numirea unui general comandant al corpului expediționar: un militar experimentat, Juan de la Vega, viceregele Siciliei, era numit la 3 iulie [31].

Aceste măsuri au fost suficiente pentru a face ca Neapole să trăiască în tot cursul lunii iunie, într-o febră de pregătiri și exaltare. Călugări franciscani s-au alăturat convoiului *con grandi crucifissi e con grande animo di far paura a quei cani* *. Și toți porneau „cu cea mai mare hotărîre

---

* cu crucifixe mari și cu un mare curaj de a băga frica în cîinii aceia (lb. ital. — N. tr.)

de a lupta sau de a muri[32]". Pe scurt, cum am spune astăzi un moral extraordinar.

La 28 iunie, asediul începea[33]. El a durat aproape trei luni. Abia la 10 septembrie, sub ochii lui Doria și ai marinarilor, simpli spectatori, spaniolii, italienii și Cavalerii de Malta vor cuceri Africa[34]. Misiunea nu fusese simplă: trebuise să se ceară, între timp, o nouă întărire de 500 de cavaleri iar factura trimisă de *proveditore* ducelui din Florența la Pisa arată că în ceea ce-l privea corpul expediționar nu economisise nici ghiulele, nici praful de pușcă[35].

La urma urmelor era un succes mărunt. Dragut era îndepărtat. Dar sicilienii nu vor păstra decît cîțiva ani acest punct de pază izolat, înnodînd cîteva intrigi cu ținutul nomad din Sud, sarcină ușoară, dar, relativ, zadarnică[36]. Cavalerii de Malta nedorind să-și ia sarcina apărării ei, mica fortăreață a fost dărîmată și zidurile ei distruse din temelii[37], după o destul de ciudată împotrivire a garnizoanei. La 4 iunie 1554[38], trupele care o ocupau erau retrase în Sicilia și de acolo, căci totul se leagă, angajate în războiul din Siena[39].

Exact la această scară redusă a apărut afacerea în fața Împăratului care, în 1550, la Augsburg, avea multe alte griji pe cap, dacă n-ar fi fost decît cele datorate familiei sale și situației politice și religioase a Germaniei. El îi scria totuși, la 31 octombrie, o lungă scrisoare Sultanului[40], în care se plîngea din nou de uneltirile lui Dragut în contradicție netă cu termenii armistițiului; și în care explica pentru ce a trebuit să intervină. Într-un cuvînt, aproape o scrisoare de scuze. Căci niciodată, mai mult ca în 1550, Împăratul nu fusese atașat unei politici de pace cu orice preț cu turcii, fără de care îi era imposibil să dicteze voința sa Europei și Germaniei. A potoli un corsar, aflat în afara legii, nu însemna neapărat, urmînd regulile epocii, a avea de-a face cu Sultanul. În fiecare zi armistițiul trebuia să se adapteze cu acest fapt, și se adapta. Carol Quintul nu a

 crezut decît în importanța afacerii Africii. Proastă

socoteală de vreme ce în anul următor avea să urmeze puternica ripostă a turcilor... Dar alte motive și mult mai grave decît episodul cu Africa, au iscat-o. Africa a fost un pretext, nimic altceva.

A doua și a treia zi după Mühlberg

Pentru a ne descurca în această problemă, trebuie să ne întoarcem în urmă, la acei ani de pace aparentă, 1544, 1545, 1546, apoi la marea bătălie de la Mühlberg din 20 aprilie 1547 care fixa, dintr-o dată, destinul Germaniei și al Europei (în măsura în care poate să fie fixat un destin atît de instabil) și, ca urmare acela al lumii mediteraneene. Pentru Împărat a însemnat un mare triumf, mai mare chiar decît acela de la Pavia. Germania devenea a sa, pe cînd, în trecut, ceea ce-i lipsise lui Carol Quintul, era aproape de fiecare dată sprijinul sistematic al lumii germane. Triumf, dar și miracol: toate greutățile dispăruseră în jurul lui, ca pentru a-i ușura executarea planului de atîta timp visat. La 18 septembrie 1544 se încheiase războiul cu Franța. În decembrie 1545 [41], Conciliul se reunise din nou la Trento și biserica obținea un avantaj decisiv. În noiembrie, survenea armistițiul cu turcii. În iunie 1545 [42], în sfîrșit Papalitatea încheia o alianță cu Împăratul, consacrare prețioasă a unei alianțe în fapt, care exista deja de ani împotriva protestanților din Germania, dar care nu împiedica Roma să suspecteze politica de tergiversare practicată de Carol Quintul față de puternica ligă din Schmalkalden, și nici pe Împărat să fie adesea obligat la prudență, în fața acestei bizare puteri a Romei care îi arăta rînd pe rînd ostilitate și simpatie. De astă dată, totul devenise limpede încă de la negocierile cardinalului Farnese cu Dieta din Worms, în martie 1545 [43]. Or, sprijinul Romei însemna trupe și bani — peste trei sute de mii de ducați — fără a mai socoti jumătatea veniturilor eclezi-

astice din Spania, acele *mezzi frutti* cum se spunea la Roma. Un triumf financiar[44]...

Totuşi, Împăratul s-a hotărît tîrziu să dea primele lovituri, fără îndoială din cauza unei cancelarii încurcate în hîrtii şi ca urmare a încetinelii obişnuite a înarmărilor. La Roma, în septembrie 1545[45], văzînd cum trece vara, Juan de la Vega, atunci ambasador imperial, îşi pierdea răbdarea. Era un prilej atît de nimerit pentru a interveni, cu neutralitatea, chiar cu semi-complicitatea Franţei, şi cu, să nu spunem neutralitatea, ci inacţiunea turcilor! În septembrie, Juan de la Vega îi încredinţa secretarului său, Pedro de Marquina, pe care îl trimitea la Împărat, un lung discurs destinat să-i fie citit suveranului. Cîte vise şi utopii în acel discurs! În caz de victorie, Carol Quintul trebuia să transforme imperiul în stat ereditar, *y quitar aquella cirimonia de eleccion de manera que viniesse hereditario el imperio como los otros estados* *. Apoi Papa, Împăratul, regele Franţei puteau să se alieze în vederea cuceririi Angliei şi a recuceririi Ungariei de la turci. Franţa, drept compensaţie pentru Milano, ar redobîndi Boulogne. Ducelui de Orléans i-ar reveni, o dată cu mîna unei fiice a lui Ferdinand, Ungaria recucerită. Proiecte, vise, fumuri, dar care deschid perspective ciudate asupra cercurilor imperiale şi pontificale de atunci. În lumea secolului al XVI-lea, divizată împotriva ei înşişi, n-am putea spune pînă la ce punct anumite spirite au fost obsedate de ideea reîntoarcerii la unitate şi la vechile vise ale cruciadei. Carol Quintul însuşi este de neînţeles în afara acestui curent.

Dar nu este în intenţia noastră ca analizînd o lume, aceea a Mediteranei, să ne pierdem într-alta, cea a Germaniei, oricît ar fi de importantă în acest mijloc de secol. Scopul nostru este să arătăm cum, îndelung pregătit de impre-

---

* Şi să suprime acea ceremonie a alegerii astfel încît imperiul să devină ereditar ca şi în celelalte state (lb. span. — N. tr.).

jurările germane și extragermane, și, în primul rînd, de pacificarea chiar a lumii mediteraneene, a explodat războiul în Germania; cum a asigurat el victoria Împăratului, dar totodată cum a declanșat și apropierea dintre adversarii săi tocmai prin această victorie: eforturile lor conjugate vor răsturna curînd împotriva lui, încă o dată, echilibrul european. Ceea ce ne interesează este faptul că războiul circumscris Germaniei, se întinde treptat în Europa vecină și în lumea mediteraneană. Este legătura, niciodată dovedită, deși vizibilă, între îndepărtatele evenimente de la Mühlberg, în aprilie 1547, și, trei ani mai tîrziu, reînvierea războiului mediteranean.

Ce a adus anume Împăratului această victorie din 24 aprilie 1547, în cețurile Elbei? Mai întîi un incontestabil succes de prestigiu, oricît era de neașteptat, atît de rapid încît îl surprinde chiar și pe învingător. Nu pentru că războiul ar fi fost purtat admirabil: secretul său nu a fost bine păzit, concentrările de trupe conduse încet, transporturile artileriei grele, făcute fără escortă, ar fi putut să fie interceptate [46]. Dar protestanții, ei înșiși divizați, îngroziți în ultimul moment de trădarea lui Mauriciu de Saxa, au lăsat în mîinile inamicului, pe șefii lor și mii de oameni. Retragerea lor s-a transformat în dezastru [47]. Dintr-o dată Carol Quintul era eliberat de ceea ce de cincisprezece ani era necazul său cel mai rău și anume liga de la Schmalkalden, liga principilor din Germania protestantă, rebelă față de Roma și de voința Împăratului [48].

Carol Quintul a intenționat să organizeze pe plan politic și religios această Germanie învinsă și în asta a constat marea problemă a Interimatului din Augsburg (1548) precum și aceea, nu mai puțin importantă, a succesiunii Imperiului. Ultima ne interesează mai mult decît cealaltă. Împăratul a încercat într-adevăr să-i asigure fiului său, Filip de Spania, eventuala conducere a Germaniei, deci să lege moștenirea germană de moștenirea burgundă și spaniolă. Aceasta, împotriva voinței evidente a opiniei germane. Încă

din 1546, propaganda protestantă spunea: *Kein Welsch soll uns regiercn, dazu auch kein Spaniol* [49]*. Germanii neprotestanți nu erau de altă părere. În 1550, electorul din Trier spunea pe față *che non vuol che Spagnuoli commandino alla Germania* [50]**. În noiembrie al aceluiași an, cardinalul din Augsburg își manifesta ostentativ iritarea împotriva insolențelor spaniole și afirma că Germania nu ar tolera în fruntea sa decît un prinț german [51]. „Există mulți principi care, decît să-l aleagă pe Filip, declară că ar prefera să se înțeleagă cu turcii", spuneau venețienii, în februarie 1551 [52].

Era o nebunie să nu se țină seama de asta. Dar nu-i era, oare, totul permis învingătorului, în Germania de după Mühlberg? Numai cîteva orașe libere mai rezistau dar pentru cît timp? Nici un sprijin nu era de așteptat din afară: turcii înșiși, reînnoiseră pentru cinci ani armisstițiul cu imperialii (19 iunie 1547) [53]. Franța manifestase într-adevăr cîteva veleități de a acționa, dar Francisc I murise înainte de Mühlberg, iar noul rege era deja angajat în nord, cel puțin în intenție: războiul franco-englez — războiul pentru Boulogne — reîncepea o dată cu anul 1548 [54]. La Roma, apăreau pentru Împărat dificultăți grave, extrem de revelatoare în ceea ce privea poziția pontificală. Dar aceste dificultăți nu erau de netrecut și, de altfel, Paul al III-lea avea să moară la 10 noiembrie 1549 [55]. Habsburgii aveau deci mîinile libere în Germania. Libere mai ales pentru a se certa...

Habsburgii l-au înconjurat timp îndelungat pe Împărat cu un fascicol de devotamente fără de care imperiul lui Carol Quintul ar fi fost aproape de neconceput. Dar a fost suficient să apară moștenirea și la fel ca în cea mai de rînd dintre familii, fascicolul se desface. Problema succesiunii Împăratului se pusese deja înainte de

---

* Nici un străin să nu ne conducă, prin urmare nici un spaniol (lb. germană, — N. tr.)

** că nu vor ca spaniolii să comande Germaniei (lb. ital. — N. tr.)

Mühlberg, în 1546, și chiar mai devreme, fără îndoială. Se reia discuția începînd cu 1547 cînd Dieta se reunește la Augsburg, în orașul încă plin de soldați. Împăratul însuși se referă necontenit la ea din nevoia de a medita la propria sa moarte, acea *meditatio mortis* care a inspirat numeroasele sale testamente.

Nu este, de altfel, un bătrîn, acest bărbat de 47 de ani? În vremea aceea, orice soldat, trăind viața dură a taberelor este uzat la 50 de ani. Longevitatea unui Anne de Montmorency îi va uimi pe contemporanii săi. Henric al VIII-lea și Francisc I, acei frați de vîrstă ai lui Carol Quintul au murit de curînd chiar în anul Mühlbergului; primul la 56 de ani, al doilea la 53 de ani. Împăratul este în plus înfiorător de chinuit de gută, pe moarte, afirmă din cînd în cînd ambasadorii. Și fiecare mizează pe dispariția apropiată a bătrînului „care este văzut zile întregi într-o dispoziție sumbră, cu o mînă paralizată, un picior îndoit sub el, refuzînd să acorde audiență cuiva, și ocupîndu-și tot timpul cu montarea și demontarea orologiilor și ceasurilor“ [56].

Bărbatul acesta rămîne totuși animat de o dorință pătimașă; să-i transmită fiului său Filip întreaga moștenire. Vis politic și de afecțiune, căci îl iubește pe acest fiu ordonat, chibzuit, respectuos, acest discipol pe care i-a plăcut să-l formeze, de aproape și de departe. Stăpîn al Germaniei și al Europei, el se gîndește imediat să-l cheme lîngă el. Filip, care cîrmuiește Spania din 1542, pleacă din Valladolid la 2 octombrie 1548, lăsînd în loc pe vărul său Maximilian, fiul lui Ferdinand. Era vorba, la douăzeci și unu de ani, de prima sa călătorie în jurul Europei, călătorie pe care un cronicar minuțios, dacă nu pitoresc [57], ne-a relatat-o în toată măreția ei. Împreună cu Filip călătorește floarea nobilimii din Spania, tați și fii [58]. Pentru a-i transporta din micul port catalan Rosas pînă la Genova, întreaga flotă a bătrînului Doria se află la post; muzicile cîntă pe galerele cu rame multicolore, cu prorele aurite orbitoare. Pe uscat, se succed arcurile de triumf,

serbările, discursurile, ospeţele, pînă la Bruxelles unde moştenitorul lumii îl întîlneşte pe tatăl său, la 1 aprilie 1549. Carol obţine atunci ca să fie recunoscut drept moştenitor al Ţărilor-de-Jos, procedură neobişnuită, dat fiind că acestea se aflã încă sub autoritatea nominală a Sfîntului Imperiu. Tînărul prinţ este totuşi inaugurat drept conte de Flandra şi duce de Brabant. Este prezentat oraşelor din nord şi din sud care, unul după altul, din primăvară pînă în toamna lui 1549, trebuie să suporte pe rînd defilarea bucuriei oficiale. Apoi urmează călătoria în Germania care va stîrni, mai acute ca niciodată, certurile de moştenire.

La Augsburg unde a fost convocată dieta, Habsburgii ţin, începînd din august 1550, un adevărat consiliu de familie; în mijlocul surîsurilor şi al amabilităţilor oficiale se angajează discuţia, abia întreruptă de pauze. Ea va dura mai bine de şase luni, Carol Quintul lovindu-se de ambiţiile fratelui său, ori mai curînd de ale familiei fratelui său, „Ferdinandienii", dintre care cel mai îndîrjit era fiul mai mare, Maximilian, regele Boemiei în acea vreme, nepot şi ginere al Împăratului. Adevărul este că însuşi Carol Quintul crease puterea „Ferdinandienilor". În 1516, în momentul succesiunii Spaniei, în pofida unor posibile şicane Ferdinand se dăduse totuşi în lături în faţa fratelui său mai mare. Răsplata nu întîrziase: a primit integritatea *Erbland*-ului austriac prin tratatul din 1522. Nouă ani mai tîrziu, în ianuarie 1531, fusese înaintat rege al romanilor şi în această calitate cîrmuise Germania în timpul lungilor absenţe ale fratelui său. Casa „dată în apanaj" se pricepuse să se extindă prin ea însăşi, anexîndu-şi în 1526, Boemia, acea fortăreaţă a Europei centrale, şi Ungaria sau, cel puţin, ceea ce lăsase Islamul din ea. În 1550 întîlnea împrejurări favorabile. În aceeaşi măsură în care Germania nu dorea nici reducerea la supunere, nici legea catolică, deci ordinea spaniolă care întruchipa şi una şi alta, ea se
 întorcea către principii Vienei. Pe Maximilian

și nu pe Filip dorea ea să-l vadă urmîndu-i lui Ferdinand.

Carol avea o aliată: pe sora sa, Maria de Ungaria, devotată cu pasiune familiei și care guverna Țările-de-Jos din 1531. Poate că proiectul de succesiune era opera ei[59]. Maria de Ungaria este cea care pornește să-l convingă pe Ferdinand. Acesta nu era oare îndatorat față de ea tot atît cît și față de Carol? În 1526, după Mohacs, unde fusese ucis soțul ei, Ludovic de Ungaria, ea îl ajutase pe Ferdinand să pună mîna pe moștenirea defunctului. Încă din septembrie, s-a dus la Augsburg, l-a dojenit pe recalcitrant, a insistat, a luat-o iar de la capăt. După ce a revenit în Țările-de-Jos, a lăsat în urma ei destindere și calm. Este adevărat că ceilalți se supuneau fiindcă erau în așteptarea lui Maximilian. O dată cu sosirea lui, discuția s-a reînsuflețit, pentru ca în curînd, să se agraveze. Ciudate conciliabule susținute franțuzește în amintirea strămoșilor burgunzi înmormîntați la mănăstirea din Dijon, și în care discutînd despre ei înșiși ca despre niște simpli moștenitori puțin febrili în fața notarului, Habsburgii discutau totodată despre Germania și Europa.

O dată cu Maximilian, tonul întrunirii se schimbă, indiscrețiile sale îngăduind trecerea în piața publică a ecourilor unei discuții pînă atunci tăinuită. Jurnalele ambasadorilor se umplu cu amănunte senzaționale. Carol Quintul este indignat și disperat: „Pot să vă asigur că nu mai pot, o să crăp" îi scrie el[60] surorii sale, în decembrie 1550. Nimic nu l-a afectat vreodată atît ca atitudinea regelui, fratele său, nici chiar ceea ce a putut să-i facă „defunctul rege al Franței" nici „fanfaronadele" de care se folosește în prezent conetabilul de Montmorency. În aceste circumstanțe, Maria revine în ianuarie. De astă dată toate încercările de împăcare sînt zadarnice: atunci Carol Quintul hotărăște să-și impună voința prin *Diktat*-ul din 9 martie 1551[61] al cărui text va fi scris, destul de misterios, în camera chiar a Împăratului, de către episcopul de Arras.

Demnitatea imperială îi era rezervată lui Filip, cel puțin în viitor, căci unchiul său urma să moștenească el mai întîi coroana de aur, iar Filip titlul de rege al romanilor. La moartea lui Ferdinand, Filip urma să devină Împărat iar Maximilian, rege al romanilor. Filip primea în plus, curînd după aceea, promisiunea de a fi investit, de autoritatea „feudală“ de care dispune Împăratul în Italia, cu titlul de vicar imperial pe pămînturile italiene[62].

Dar acest acord va rămîne literă moartă[63]. Dojeniți, amenințați, Ferdinandienii știau că pot conta pe zile mai bune. Maximilian va ști să fie prietenul luteranilor, prietenul lui Mauriciu de Saxa, atunci cînd nu va cocheta cu regele Franței. Chiar acesta este, ne spune Ludwig Pfandl[64], fără a ne convinge suficient, motivul încăpățînării lui Carol Quintul: nu ar fi vrut să dea Imperiul unui om atît de puțin sigur, unui semieretic. Totuși, soluția găsită de Împărat nu era deloc viabilă. Încă de la sfîrșitul negocierilor de la Augsburg, pamflete și afișe îl avertizau pe Împărat. Deseori a fost acuzat de eșec tînărul Filip, și fără îndoială că acest băiat distant, studios, străin de limba și moravurile unei țări despre care un contemporan spunea că este mai consacrată băuturii decît doctrinei lui Luther[65], a pierdut partida sa personală pe care trebuia s-o joace. Dar putea el, oare, să o cîștige? Reglementarea de la Augsburg nu era condamnată dinainte de către Germania, de către Europa?

Mai întîi de către Germania. Cum să se pretindă, oare, să fie ținută în frîu cu regimente străine, de italieni și spanioli, meridionali fără reținere împotriva cărora ura populară, imediat violentă, nu a încetat să crească? Regimente care, de altfel, nici nu puteau fi menținute la nesfîrșit: o armată costă scump. Ce teribilă micșorare a victoriei de la Mühlberg a însemnat plecarea lor din Germania, în august 1551[66]! Împăratul avea puțini aliați la fața locului. Chiar orașele catolice ale sudului nu i se alăturau fără reticență. Ele țineau la privilegiile lor, dar și

mai mult la pace. Cît despre principi nici vorbă nu putea să fie. Cu atît mai mult cu cît această lume germană disparată, atît de greu de condus, era în fiecare moment, pentru Europa care o înconjura, o ocazie de a interveni. Or, nici Europa, nu dorea victoria imperială.

Astfel crește încet, în Germania și în jurul Germaniei, amenințarea războiului. Încet, căci trebuie timp pentru a încheia acorduri, înrola trupe, a organiza aprovizionările necesare. Diplomații au tot răgazul să semnaleze cu mult timp în avans înaintarea greoaie a acestor pregătiri.

De astă dată, Simon Renard, ambasadorul imperial la curtea Prea Creștinului, este cel mai minuțios cronicar al situației, căci Franța joacă primul rol în ofensiva care se pregătea. Ea are mîinile libere de cînd a știut să se elibereze de războiul cu englezii prin tratatul din 24 martie 1550 [67] și, încă înainte de această dată, Simon Renard se îngrijora, pe bună dreptate, de manevrele ei diplomatice. Nu a încercat, oare, regele Franței să-i convingă pe turci să rupă armistițiile înainte de expirarea termenelor? (scrisoare din 17 ianuarie 1550 [68]). El acționa concomitent la Bremen, întreținea la curtea sa exilați spanioli; se spunea chiar că avea intenția să atace dinspre Fuenterrabia (scrisoare a lui Filip către Renard din 27 ianuarie [69]). *Mañas de Franceses**, scrie Filip [70]. Dar corespondența diplomatică franceză confirmă exactitatea zvonurilor. În centrul acestui du-te-vino al știrilor se află politica și chipul posomorît al conetabilului Montmorency, prudențele dar și violențele și asprimea limbii sale. Nu mai există, cu siguranță, „colaborarea“ din 1540 [71].

Din ziua în care piedica războiului englez este înlăturată, contra-jocul francez cîștigă în forță și în eficacitate. Simon Renard notează loviturile și ecourile acestuia: La 2 aprilie — trimiterea unor agenți francezi în Turcia și în Alger; deplasarea către Piemont, a trupelor devenite libere

---

* Năravuri franțuzești (lb. span. — N. tr.).

în fața fortului Boulogne[72]; la 25 aprilie[73], bucuria nedisimulată a veneției enilor la vestea păcii franco-engleze; ea pare să garanteze că Franța nu va restitui Piemontul și va continua să reprezinte o contrapondere în nord, și în întreaga Italie față de dominația spaniolă. Tot la 25 aprilie este trimis un agent francez la Șerif: or, acesta neliniștește Spania prin incursiunile sale în Orania și proiectele care i se atribuie împotriva Peninsulei însăși[74]. Agentul francez, după cît se spune, ar urma să-i ofere ajutorul flotei franceze, devenită fără întrebuințare împotriva Angliei. Punctul vizat ar fi regatul Granadei.

Evident, nu se știe niciodată ce plănuiește Franța. „Sire, scria Simon Renard de asemenea la 25 aprilie, treburile și discuțiile, sînt aici într-atît de supuse schimbărilor și modificărilor încît greu se poate descoperi și semnala adevărul intrigilor lor". A vorbi prea mult la urma urmelor — este un defect al francezilor — nu înseamnă oare la fel ca și tăcerea în care se închid cu grijă spaniolii, tăinuirea jocului? Totuși, conchide Renard, cîteva luni mai tîrziu: „Regele Franței nu are încredere în Împărat, și, pentru a-i spulbera planurile, negociază cu germanii, elvețienii maurii, cu păgînii"[75] și de asemenea, adaugă el la 1 septembrie, cu proscrișii din Neapole, așa-numiții *foraxidos*, cu ducele d'Albret, cu Șeriful marocan[76]. La 6 decembrie, este din nou vorba de Fuenterrabia către care s-ar îndrepta regele Franței „știind că Fuenterrabia este cheia Spaniei"[77]. Veneției enii nu doreau nimic atît de mult decît să vadă izbucnind acest război franco-spaniol și se pare că francezii sînt hotărîți să-l pornească. „Cei care îi incită sînt complicii și clienții pe care îi au în Germania". La primul gest ostil, aceasta se va revolta. Nu Mauriciu de Saxa a dat semnalul Dietei? Mai există și încurajările Sultanului care a promis că va veni în grabă „cu astfel de armadă încît o va alunga pe Majestatea Voastră din Africa de nord, Sicilia și Neapole, pentru a înmîna apoi francezilor ceea

ce va fi capturat". Sînt planuri întrezărite de Simon Renard din diferite surse şi confirmate de un anume Demetico, grec care serveşte drept tălmaci (din limbile arabă şi fără îndoială turcă) şi care locuieşte la Paris. Un ambasador al „regelui" din Alger ar fi sosit la regele Franţei chiar în ziua cînd Henric al II-lea şi-a făcut intrarea la Blois. El a fost primit de rege şi de conetabil. S-a vorbit „despre victoria pe care Majestatea Voastră a repurtat-o în acest an la Africa". Potrivit ultimelor ştiri, turcii ar anula armistiţiul sub pretextul unor fortificări în Ungaria, contrare convenţiilor trecute.

În anul următor, corespondenţa lui Simon Renard [78] relatează din nou cu minuţiozitate lucruri asemănătoare în legătură cu Fuenterrabia, cu oraşe germane, cu Italia, Africa de nord unde un cavaler de Malta semnalează un transport de pînze şi vîsle marsilieze. Apoi semnele se înmulţesc: astfel, întoarcerea ambasadorului francez la Constantinopol, în 12 aprilie, anunţă în mod cert evenimentele mari. La fel, la 27 mai, călătoria lui Montluc în Italia şi cele 40 de galere pe care le echipează regele, la Marsilia. Războiul se porneşte de fapt în legătură cu Parma unde Papa Iuliu al III-lea a atacat casa Farnese; în spatele acestor Farnese se află regele Franţei. În spatele Papei, imperialii. Este un război indirect, atenuat, dar primul semn al ostilităţilor a căror rumoare creşte peste tot şi în cele din urmă izbucneşte: la 15 iulie, la Augsburg, se aude că flota turcă tocmai a sosit, în largul coastelor Neapolelui [22].

NOTE

1. R. BUSCH — ZANTNER, *op. cit.*
2. După incursiunea Imperialilor care îi va aduce pînă la Meaux, Ernest LAVISSE, *Hist. de France*, Vol. 5, 2, p. 116. La 18 septembrie, Jean DUMONT, *Corps universel diplomatique*. Amsterdam 1726 — 1731, vol. 4, 2, p. 280 — 287, şi nu 18 noiembrie, cum greşit scrie S. ROMANIN, *Storia documentata di Venezia*. Venezia 1853 — 1861, vol. 6, p. 212.

3. A. E. Esp. 224, Filip către Juan de la Vega, Madrid, 5 decembrie 1545, despre armistiţiul dintre Regele romanilor şi Sultan, act original f° 342. Despre reînnoirea armistiţiului în 1546, B.N., Paris Ital. 227.
4. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 5, 2, p. 117: Georg MENTZ. *Deutsche Gesschichte*, 1493—1618. Tübingen, 1913, p. 227.
5. *Ibidem* p. 117 (8 iunie), Henri HAUSER şi Augustin RENAUDET, *Les débuts de l'âge moderne*, ediţia a 2-a, 1946, 468.
6. Despre numirea în fruntea flotei otomane, 1533 şi data morţii sale. Charles-André, JULIEN, *H. de L'Afrique du Nord*. Paris, 1931, p. 521. Despre viaţa sa, vezi cartea romanţată, în culori exagerate, uneori foarte adevărată, de Paul ACHARD, *La vie extraordinaire des frères Barberousse, corsaires et rois d'Alger*. Paris, 1939.
7. O. de SELVE, *op cit.* p. 95; S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6, p. 23.
8. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 5. 2, p. 122; S. ROMANIN, vol. 6, p. 222; O. de SELVE, *op. cit.*, p. 124 şi 126
9. C. CAPASSO „Barbarossa e Carlo V" în: *Rivista storica ital.*, 1932, p. 169—209.
10. *Ibidem*, p. 172 şi nota 1; C. MANFRONI, *Storia della marina italiana*, Roma, 1896, p. 325 şi următoarele; Herman CARDAUNS. *Von Nizza bis Crépy*, 1923, p. 24 şi 29; C. CAPASSO, *Paolo III*, Messina, 1924, p. 452; Alberto GUGLIELMOTTI. *La guerra dei pirati e la marina pontifica dal 1500 al 1560*. Firenze, 1876, t. 2, p. 5 şi următoarele.
11. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol, 5, 2, p. 112.
12. N. IORGA, *G. des osm. Reiches*. Gotha, 1908—1913, vol. 3, p. 76 şi următoarele. Despre totalitatea politicii turce la vest, despre complicaţiile asiatice, *ibidem*, p. 116 şi următoarele.
13. *Ibidem* p. 117.
14. Vezi mai sus.
15. Vezi mai sus.
16. Vezi mai sus.
17. *Hispania victrix*, Medina del Campo, 1570.
18. Charles MONCHICOURT „Episodes de la carrière tunisienne de Dragut, 1550—1551", în: *Rev. tun.*, 1917, despre isprăvile lui Jean Moret, extras p. 7 şi următoarele.
19. *Ibidem* p. 11. Despre viaţa lui Dragut, opera istoricului turc Ali RIZA SEIFI, Dorghut Re'is, ediţia a 2-a, Constantinopol, 1910 (ediţie în alfabet turco-latin, 1932).
20. *Ibidem*, p. 11.
21. *Archivo storico ital.* t. 9. p. 124 (24 martie 1550).

22. F. BRAUDEL „Les Espagnols et l'Afrique du Nord de 1492 a 1577", în : *Revue Africaine*, 1928, p. 352 și următoarele
23. Carl LANZ, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, Leipzig 1846, vol. 3, p. 3—4 (12 aprilie 1550).
24. *Archivio storico ital.* vol. 9 p. 124 (20 aprilie 1550).
25. *Ibidem*, p. 126—127.
26. *Ibidem*, p. 125.
27. *Ibidem*, p. 126—127.
28. *Ibidem*, p. 127 (11 mai 1550).
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*, p. 129—130 (10 iunie 1550).
31. *Ibidem*, p. 132 (5 iulie 1550).
32. *Ibidem*, p. 131 (16 iunie 1550).
33. Contrar erorilor lui E. MERCIER, *Hist. de l'Afrique septentrionale*, Paris, 1891, vol. 3, p. 72.
34. *Archivio storico ital.*, t. 9 p. 132, C. MONCHICOURT, *art. cit.* p. 12.
35. A. S. Firenze, Mediceo 2077, f° 45.
36. Acord al guvernatorului din Africa cu șeicul Soliman ben Said; 19 martie 1551, Sim. E° 1193.
37. E. PÉLISSIER DE RAYNAUD, *Mém. historicues et geographiques*, Paris, 1844, p. 83.
38. Cherles MONCHICOURT, „Etudes Kairouanaises", prima parte: „Kairouan sous le Chabbîa", in *Revue Tunisienne*, 1932, p. 1—91 și 307—343; 1933, p. 285—319.
39. Evacuarea trupelor în Spania, Alphonse ROUSSEAU, *Annales tunisiennes*, Alger, 1864, p. 25, ceea ce este greșit: E. PELISSIER de RAYNAUD, *op. cit.* p. 83; Charles FERAUD, *Annales Tripolitaines*, Paris, 1927, p. 56.
40. C. LANZ, *op. cit.* vol. 3, p. 9—11.
41. S. ROMANIN, *op. cit.* vol. 6, p. 214; 13 dec. 1545, P. RICHARD *H. des Conciles*, Paris, 1930, t. 9, 1, p. 222.
42. P. RICHARD, *op. cit.*, vol. 9, 1, p. 214.
43. *Ibidem*, p. 209 și următoarele.
44. *Ibidem*, p. 214 și BUSCHBELL „Die Sendung des Pedro Marquina ... in: *Span. Forsch. der Görresgesellschaft*. Münster, 1928, vol. 1, 10, p. 311 și următoarele. Concesiile din 1547, J.J. DÖLLINGER, *Dokumente zur Geschichte Karls V* ... Regensburg, 1862, p. 72 și următoarele.
45. Citat de BUSCHBELL, *art. cit.* p. 316.
46. S. ROMANIN, *op. cit.* vol. 6, p. 221, după o relatare a lui Lorenzo Cantarini, în 1548.
47. Georg MENTZ, *op. cit.*, p. 209.
48. G. de LEVA, *Storia documentata di Carlo V* ... Venezia, 1863—1881, vol. 3 p. 320 și următoarele.
49. Joseph LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, Freiburg-im-Breisgau, 1941, vol. 2, p. 264, nota 1,

50. Domenico Morosino și F^co Badoer către Doge, Augsburg, 15 septembrie 1550, G. TURBA, *Venetianische Depeschen*, vol. 1, 2, p. 451 și următoarele.
51. *Ibidem*, p. 478, Augsburg, 30 noiembrie 1560.
52. *Ibidem* p. 509, Augsburg, 15 febr. 1551.
53. B.N., Paris, Ital. 227, S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6, p. 214.
54. După luna martie 1548, vezi Germaine GANIER, *La politique du Conetable Anne de Montmorency*, diplomă, l'École des Hautes Études, Le Havre, 1957).
55. P. RICHARD, *op. cit.*, vol. 9, 1, p. 430.
56. Amănuntul este adesea semnalat, Fernand HAYWARD, *Histoire de la Maison de Savoie*, 1941, vol. 2, p. 12.
57. Juan Christoval CALVETE DE ESTRELLA, *El Felicisimo viaje del ... Principe don Felipe*, Anvers, 1552.
58. L. PFANDL, *Philippe II*, p. 170.
59. L. PFANDL, *op. cit.*, p. 161.
60. C. LANZ, *op. cit.*, vol. III, p. 20.
61. F. Auguste MIGNET, *Charles Quint, son abdication et sa mort*, Paris, 1868, p. 39 și nota 1.
62. Convenție din 6 octombrie 1551, Simancas Capitulaciones con la casa de Austria, vol. 4.
63. Să spunem o dată cu Ranke că ea a însemnat o capodoperă a diplomației austriece?
64. L. PFANDL, *Philippe II*, p. 159.
65. Venețianul Mocenigo, în 1548, L. PFANDL, *op. cit.*, p. 199.
66. Carol Quintul către Ferdinand, Munchen, 15 august 1551, C. LANZ, *op. cit.*, vol. 3, p. 68–71.
67. A.N., 1489; W. ONCKEN, *op. cit.*, vol. 12 (edit. portug.), p. 1047; S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6,p. 224
68. A.N.K., 1489.
69. *Ibidem*.
70. Arhiva Simon Renard, 27 ianuarie 1550, ibidem.
71. Folosesc lucrarea deja citată a Drei Ganier.
72. A.N., K. 1489, copie.
73. *Ibidem*, Posey, 25 aprilie 1550. Descifrare și traducere spaniolă.
74. Despre invazia Oraniei de către acesta din urmă, știre din 17 august 1550, *Alxarife pasa en Argel con un gruesso exercito por conquistar** ... *ibidem*.
75. *Ibidem*, Simon Renard către regele și regina Boemiei, 31 august 1550.
76. *Ibidem*.
77. *Ibidem*.
78. Tot sub aceeași cotă A.N., K. 1489.
79. Fano către Juliu al III-lea, 15 iulie 1551, *Nunt.-Berichte aus Deutschland*, Berlin, 1901, vol. 1, 12, p. 44 și următoarele.

* Șeriful trece în Alger cu o mare armată pentru a cuceri ... (lb. span. — N. tr).

2. RĂZBOIUL ÎN LUMEA MEDITERANEANĂ ŞI ÎN AFARA ACESTEIA

Prima lovitură a fost dată, de fapt, de turci. Puteau ei, oare, să-i lase pe creştini să se fixeze cu vigoare pe coastele Africii de la Tripoli, pe care-l stăpîneau cavalerii de Malta [1] pînă la Africa şi La Goleta, pe această linie esenţială, care poate să le interzică sau, cel puţin, să le îngreuneze drumul spre vest? Dragut nu este suficient de puternic ca să reziste singur flotelor lui Andrea Doria. El nu a putut să le scape, la Djerba, în aprilie 1551, decît datorită unei stratageme disperate, prin săparea unui canal străbătînd bancurile marine de la Sud de insulă [2]. Dragut riscă să fie smuls de pe coastele Africii. Pe de altă parte, cavalerii de Malta năzuiau să-şi părăsească insula lor muntoasă şi aridă pentru a se transporta pînă la Africa şi Tripoli şi a se instala aici în largul lor. Li se va da oare, timpul să construiască, chiar la intrarea Africii de nord, un nou castel de Rodos, de nebiruit [3]?

Căderea oraşului Tripoli: 14 august 1551

Totuşi situaţia de ansamblu evoluează atît de lent, încît turcii pot să-şi ofere luxul unei rupturi după cele mai bune reguli diplomatice. Împăratul a fortificat, contrar stipulaţiilor armistiţiului, frontiera Ungariei. Ţese intrigi în Transilvania [4]; l-a atacat pe Dragut, aliat al Sultanului. În februarie 1551, un emisar al turcilor, un ragusan (care a pornit pe uscat de la Constantinopol la Augsburg) soseşte pe lîngă Împărat. Acesta să dărîme Zoenok şi să înapoieze Africa, dacă nu, va fi război [5]. Mic amănunt curios: Sinan Paşa, la sosirea sa în faţa farului din Messina, cu întreaga flotă adunată în Fossa di San Giovanni, va re-

înnoi această cerere de restituire a Africii, într-o scrisoare către vicerege[6]. Bineînțeles, restituirea a fost refuzată. Dar fiecare se întreba cu nervozitate ce avea să facă flota Sultanului. Va merge să atace Malta, Africa, Tripoli? Sau va continua să se îndrepte spre vest pentru a întîlni galerele franceze? Și atunci, ce vor face francezii? Iată problema care-l frămînta pe Carol Quintul la Augsburg [7].

Flota, după un simulacru de atac, a ajuns în portul Malta, la 18 iulie[8], a încercat să debarce aici, și-a prelungit drumul pînă în insula Gozzo care a fost devastată îngrozitor, turcii ridicînd de acolo 5 sau 6 000 de captivi[9]. La 30 iulie, ea pornea în grabă către țărmurile Africii.

Tripoli, cucerit în iulie 1510 de către spanioli, fusese cedat de aceștia cavalerilor de Malta, în 1530. Orașul este neînsemnat: o mică așezare indigenă, populată de arabi supuși Ordinului Sfîntul Ștefan înconjurat de un zid slab, întărit de turnuri, dar construit în principal din pămînt. În fața portului, o cetate în stil vechi, cu patru turnuri în colțuri și cu ziduri, în parte din piatră, din pămînt foarte adesea. În sfîrșit, dominînd cu tunurile sale punctele de trecere de la intrarea în port (port întins și adînc, a cărui suprafață de apă este suficientă pentru nave de 1 200 de salme) se află un mic castel, construit pe o limbă de pămînt, în direcția insulelor care închid portul la vest, un *castillegio*, Bordj el Mandrik cum îl numesc arabii; fortăreață măruntă pe care împrejurările, în acest ținut al nisipurilor unde nu există nici piatră, nici lemn, și, se mai spune, avariția Marelui Maestru, Juan de Olmedo, au împiedicat să fie construită mai solid. În interior, conduși de Fra Gaspar de Vallier, Mareșalul limbii din Auvergne* care, la nevoie, se va dezvălui

---

* Una din cele opt națiuni care alcătuiau Ordinul de Malta, condusă de un Mareșal, grad imediat următor Marelui Prior al Ordinului. (Cele opt națiuni, *langue*, erau următoarele: Franța, Provence, Auvergne, Castilia, Aragon, Anglia, Italia și Germania). N. tr.

un şef destul de slab, există 30 de cavaleri şi 630 de mercenari calabrezi şi sicilieni, recrutaţi în ultimul moment şi de o calitate mediocră [10].

Asediul a fost fără istorie, în ciuda timpului limitat de care dispuneau turcii în apropierea iernii. Atacatorii au reuşit să debarce şi să se aprovizioneze în voie, să-şi sape tranşee de apropiere, să instaleze trei baterii de 12 piese împotriva cetăţii; atunci soldaţii asediaţi s-au revoltat şi au impus şefilor lor capitularea. Tratativele au decurs rapid. Turcii au cerut să li se predea intacte fortificaţiile oraşului. În schimb, la intervenţia ambasadorului francez care ajunsese din urmă armada turcă, cavalerii au obţinut să li se cruţe viaţa şi să fie lăsaţi liberi. La bordul galerelor ambasadorului, ei au făcut apoi o reîntoarcere destul de nenorocită în Malta, în timp ce soldaţii erau lăsaţi în mîinile duşmanului, drept pedeapsă a nesupunerii lor [11] ...

Cel puţin aceasta este relatarea lui Bosio, acel „burghez" din Malta, care, în deplină linişte sufletească, îşi indică sursele: dezbaterile procesului intentat mai tîrziu în Malta şefilor responsabili. Se pare, într-adevăr că, de toate păcatele fuseseră învinuiţi soldaţii captivi care nu se mai aflau acolo ca să se apere. Dar afacerea a stîrnit, în epocă, numeroase zvonuri. Fără a mai vorbi despre infamiile de care era acuzat ambasadorul d'Aramon, să fi trădat, oare, cavalerul francez, Gaspar de Vallier, cum susţine istoricul Salomone Marino? Sau acuzat de dezastru trebuie să fie Marele Maestru, însuşi spaniolul de Olmedo care, se arătase cel puţin neprevăzător.

Ce contează? Important este faptul că o dată cu Tripoli căzuse în mîinile turcilor un instrument apreciabil de luptă şi de legătură cu Africa de nord. Tradiţională piaţă a interiorului african, oraşul avea să-şi regăsească demnitatea. Cît timp îl ocupaseră creştinii, negoţul saharian deviase către Tadjura, aproape de Tripoli, fief al unui

om aspru, Morat Aga, pe care victoria din 1551 l-a adus în fruntea pașalîcului Tripoli. Atunci, pulberea de aur și sclavii au reluat drumul orașului „bogat în aur".

Această incursiune turcă dă, totodată semnalul începerii războiului general pe care îl pregătea Europa. Politica franceză își înmulțește fanfaronadele, în timp ce, imperialii, luîndu-și măsuri de precauție, capturează încă din august navele franceze din Țările-de-Jos [12]. Nunțiul papal, luat repede de Henric al II-lea și conetabil, declară cui vrea să-l asculte că războiul este foarte aproape [13]. În Gasconia [14] se înrolează trupe iar ce 30 000 de oameni și 7 000 de cai ai ducelui de Guise părăsesc frontierele comitatelor Barrois și Burgundia. Ei nu vor ajunge, totuși atît de curînd în Italia unde treburile din Parma și din Mirandola merg destul de prost pentru francezi, spune Renard [15]. Dar galerele din Marsilia ar fi primit ordinul să întîlnească armada turcă [16].

Aceste pericole influențează politica Împăratului; și la fel încurcăturile financiare, grave în aceste clipe grele în care trebuie să țină piept pretutindeni. Temîndu-se pentru Sicilia, el dă ordinul, în august, să se transfere aici trupele spaniole și italiene din Würtemberg... Puține acte au fost mai importante ca această simplă măsură. Carol Quintul, părăsind Germania, lăsa fratelui său grija de a ocupa, dar pe cheltuiala sa și dacă aprecia că merită, orașele din care își retrăgea trupele. Or, Ferdinand, în acest moment, are mari griji dinspre frontiera ungară unde războiul s-a întins în egală măsură și unde, deși sprijinit de Transilvania, raliată un moment la cauza Habsburgilor, el rezistă cu greutate raidurilor în adîncime ale beglerbeiului Rumeliei, Mehmed Sokolly [17].

Prin această recrutare a unor trupe de ocupație, Carol Quintul a pregătit direct explozia germană din 1552. A supraestimat el, oare, pericolul turc? În acest caz nu era singurul. Din Valencia, la 15 august, viceregele Tomas de Villanueva îl
 prevenea pe Filip de pericolul unei debarcări [18].

Din Malta, la 24 august, Villegaignon îl implora pe Anne de Montmorency: „dacă nu binevoiți Regele și dumneavoastră, să interveniți pe lîngă Padișah, să ne lase în pace, sîntem în pericol de a fi învinși [19]..."

Salvarea Maltei! Altele erau grijile regelui Franței. Începute în jurul Parmei fără a fi declarate, ostilitățile se întindeau treptat în Europa. Nu le mai lipsea decît o confirmare oficială a cărei inițiativă a luat-o regele Franței. Ca aliat al ducelui de Parma, el a început prin a rupe relațiile cu Papa, la 1 septembrie, ziua redeschiderii Conciliului din Trento. La 12 septembrie, îl concedia pe ambasadorul imperial Simon Renard [21] și își rechema proprii săi ambasadori [21]. Deja, începînd ostilitățile pe față, Brissac cucerise, fără greutate, micile fortărețe Chieri și San-Damian[22]. Și mai devreme, în august, Paulin de la Garde, general al galerelor Franței, capturase pe țărmurile Italiei cincisprezece vase spaniole [23], iar atentatul se repetase în aceeași lună, în portul Barcelonei de unde marinarii francezi luau cu ei patru nave mari, o galeră abia lansată la apă, și o fregată a prințului Doria [24]. Apoi măsurile de război nu au încetat să se succeadă: mișcări de trupe către Italia, armări de vase în Bretania [25], capturare, în Franța, a unor nave ale supușilor Împăratului [26]. În sfîrșit, în octombrie, s-au pus bazele înțelegerii definitive dintre regele Franței și principii protestanți din Germania [27].

A surprins, oare, acest deznodămînt pe imperiali? Nu pare deloc (orice-ar zice Fueter [28]) dacă citim scrisorile Mariei de Ungaria care, din Țările-de-Jos, se neliniștește cu luciditate și, ca totdeauna, se gîndește la acțiuni importante: să fie zdrobită ostilitatea Angliei, să se asigure acolo un port indispensabil navelor imperiale. „Se spune, chiar, sugerează ea [29], că zisul regat este ușor de cucerit și în acest moment învrăjbit și într-o sărăcie extremă." În orice caz ar fi potrivit să se simuleze încredere și afecțiune față de fiii lui Ferdinand și să nu se mai vorbească,

o vreme despre problema Imperiului. Germanii ar putea avea prin asta unele mulțumiri și ar putea să fie incitați s-o ajute pe Majestatea Sa. O dată războiul cîștigat, va fi ușor să se încredințeze Imperiul cui se va dori. Însă el trebuie cîștigat. Maria de Ungaria pare să prevadă totul, jocul francezilor sprijiniți pe Anglia protestantă și care învrăjbesc Germania, la fel ca și înțelegerea zișilor francezi cu ducele „Mauris" de Saxa. Acestuia, sugerează ea, nu i s-ar putea oferi, oare, o misiune pe lîngă turci[30], de vreme ce există din nou în Ungaria, o zonă a turcilor? Ar fi un mijloc de a-l îndepărta sau, dacă ar refuza, de a-l face să-și dezvăluiască jocul.

Dar, Carol Quintul se încăpățînează să nu înțeleagă acest joc. Este singura sa greșeală de tactică. În rest el nu are nici o iluzie și deși foarte bolnav de podagră se instalează la Innsbruck, pentru a putea să supravegheze direct apropiata Italie. Astfel, se pregătește el, încă o dată, pentru războiul împotriva Prea Creștinului[31].

Vîlvătăile anului 1552

În anul următor, 1552, această lentă acumulare de exploziv se transformă într-o imensă vîlvătaie; o singură și aceeași vîlvătaie, dar care, de la nord la sud, aprinde succesiv sau simultan, atîtea focuri deosebite încît nu s-a observat totdeauna că nu era decît unul. Peste tot sau aproape peste tot în Europa în acest an 1552 se dezlănțuie o serie de războaie.

Mai întîi, un război intern german, cel pe care istoricii de dincolo de Rin îl numesc *Fürstenrevolution*, cu toate că nu este doar o „revoluție a principilor": acest război este de asemenea, și religios[32] și chiar social. El se termină în mod catastrofal pentru Carol Quintul. Alungat din Innsbruck, Împăratul trebuie să fugă, în 19 aprilie, din fața trupelor lui Mauriciu și pierde Germania, la fel de repede precum o cîștigase în 1547. „Tirania" sa, pentru a ne exprima ca

Bucer, se năruie în cîteva luni, între începutul lui februarie și 1 august 1552 care restabilește, o dată cu tratatul de la Passau, libertățile germane și, provizoriu, un acord între Împărat și Germania.

La vest, s-a dezlănțuit un război german extern, în doi timpi. În primul, regele Franței, îndeplinindu-și acordurile cu protestanții germani confirmate de tratatul de la Chambord la 15 ianuarie 1552, întreprinde „călătoria pe Rin": ocuparea orașelor Toul și Metz la 10 aprilie[33], sosirea pe Rin în mai, urmată, cînd aliații din Germania angajează negocierile cu Împăratul, de o retragere prudentă spre vest. Cu acest prilej, Verdun este ocupat, pe drumul de întoarcere, în iunie[34]. În al doilea timp, Împăratul, după ce s-a înțeles, cu Germania, o străbate de la sud la nord, cu forțele adunate, pentru a cuceri Metz-ul, al cărui asediu, început la 19 octombrie, se încheie, la 1 ianuarie 1553, printr-o înfrîngere și o retragere a Împăratului[35]. Un al treilea război german, la est de astă dată, se desfășoară pe granița ungară, împotriva turcilor. Extrem de dur, el ia o întorsătură proastă pentru Ferdinand pe care prinții germani, dintre care în primul rînd Mauriciu de Saxa, nu-l vor sprijini decît la sfîrșitul anului. La 30 iulie 1552, Timișoara era cucerită de turci[36].

Pe frontierele din Luxemburg și din Țările-de-Jos s-au produs o altă serie de ostilități, neînsemnate în comparație cu cele precedente.

În Italia, războiul este sporadic: lovituri, asedii, lupte în munți în Piemont, cu, din cînd în cînd, armistiții. Astfel, acordul din 29 aprilie pune capăt războiului dintre regele Franței și Papa Iuliu al III-lea[37], dar imediat, una compensînd-o pe cealaltă, se revoltă Siena, la 26 iulie, strigînd *Francia*, *Francia*; și, alungîndu-i pe imperiali, își proclamă independența. Episod destul de grav pentru că întrerupe marile drumuri de legături spaniole, el nu se va încheia decît după căderea Sienei, cucerită în 1555 de către imperiali și de Cosimo de Medici[38].

La aceste războaie continentale să adăugăm și operațiile maritime din Mediterana. Le-am înțelege insuficient dacă nu le-am corela cu acest ansamblu de lupte în cadrul căruia ele nu reprezintă decît un amănunt, și cu siguranță nu cel mai important din punct de vedere militar. Ele se reduc, în 1552, la deplasările armadei turcești care, pe drumul obișnuit, sosește pînă la Messina și, la 5 august, înfrînge flota lui Andrea Doria între insulele Ponza și Terracina [39] — și la călătoriile galerelor franceze care, sub conducerea lui Paulin de la Garde, au primit ordinul să se alăture armadei turcești.

Dar aceasta, în ciuda tuturor cererilor franceze, nu-și va continua drumul spre vest. Viceregele Valenciei îl anunța într-adevăr pe Filip de Spania, că armada levantină, intrase, la 13 august 1552, în Mallorca, dar insula a scăpat numai cu teama și în anul acesta ca și în anul trecut [40]. Poate că Sinan Pașa se simțea presat să meargă în Orient, pentru problemele sale personale și din pricina războiului împotriva Persiei. În orice caz, el nu a așteptat galerele franceze și acestea, contrar celor întîmplate în 1543 la Toulon, au fost silite să meargă la iernat în Orient, în insula Chios [41]. Un document le semnalează în trecerea lor pe lîngă țărmul napolitan, aproape de Reggio unde debarcă oameni și se aprovizionează ieftin, omorînd vaci și porci, tăind copaci din grădini pentru a-și face rost de lemne. Doi musi care dezertează atunci, unul italian, celălalt din Nice, relatează că galerele au pornit să abată armada turcă spre a cuceri Neapole și Salerno... Trebuie oare pus acest incident în relație cu conjurația prințului din Salerno, D. Ferrante Sanseverino, care se află chiar la bordul flotei franceze, acea conjurație căreia Veneția refuzase să-i acorde sprijinul său și care ar fi eșuat ca urmare a sosirii întîrziate a flotei [42]? Se poate, încă o dată, observa cu ce insistență continuă politica franceză să viseze la Neapole. Oare, fără graba galerelor turcești de a se întoarce ar fi obținut ea rezultate substanțiale? Nici Genova, nici Neapole nu ar fi

putut rezista eforturilor combinate ale celor doi aliați, iar Andrea Doria nu ar fi avut tot răgazul să-și reînceapă drumurile pentru aprovizionarea și reîntărirea punctelor amenințate.

Dar turcii nu văd atît de departe. Pentru armada lor, este vorba de simple operații de prădăciune. Își umplu sipetele și, cînd sînt pline, își reiau drumul spre Levant. Oare, cum se răspîndește în curînd zvonul îndîrjit dar necontrolabil, ca urmare a substanțialelor plocoane spaniole sau genoveze?

Căci marile probleme politice ale acestui an dramatic 1552 nu se află aici, în Mediterana. Ele nu depind nici de Dragut, nici de Sinan Pașa, nici de foarte bătrînul Andrea Doria. Cei pe care ar trebui să-i vedem ieșind în evidență sînt tot Împăratul, sau Henric al II-lea, ori enigmaticul Mauriciu de Saxa. Indiferent în materie de religie, realist, unii spun amoral, există puține personaje atît de tulburi ca acest Mauriciu de Saxa. El este cel care a condus jocul împotriva lui Carol Quintul și l-a făcut să ispășească pentru orașul Mühlberg, obligîndu-l să fugă peste Alpi pînă la Villach, dincolo de Brenner. Apoi, s-a oprit în plin succes deși avea, cum se spunea, polițe asupra Italiei. De ce oare? Pentru că nu l-ar fi urmat soldații? sau pentru că nu voia să depindă de francezi? Să fi fost el oare, lucru rar, un politician lucid și echilibrat, dornic să pună capăt războiului german, sau, mai simplu, în acel an atît de nestatornic, să se fi înțeles cu ferdinandienii și să-și fi dat seama de dificultățile germane către est, față de Islam? S-au pus toate aceste întrebări și, dacă este greu de răspuns la ele, faptul se datorează, în ultimă analiză, subitei dispariții din lume a uimitorului personaj [43], ducînd cu sine cel mai bun dintre răspunsuri: propria sa viață.

Cît despre bătrînul Împărat a fost, el într-adevăr, cum susține Eduard Fueter, victima greșelilor comise de serviciile sale diplomatice sau cum presupunem noi, a încăpățînării sale? El a crezut, poate, că scapă fără să lupte pentru

că reușise acest tur de forță timp de opt ani față de Franța. Fără să lupte, adică fără să scoată un ban. Or, dificultățile sale bănești sînt mari; abia după fuga de la Insbruck s-a hotărît Imperiul habsburgic să-și asume un efort imens. Nu cumva, după cum bănuiește Richard Ehrenberg, Carol Quintul a fost salvat, în iunie 1552, doar de cei 400 000 de ducați pe care i-i avansase Anton Fugger? [48] Acest credit i-a permis să discute, la Passau, cu fermitate. Puternicul ajutor venit din Florența, (sub forma unui împrumut de 200 000 de ducați) din Neapole (800 000 de ducați) și, mai ales, din Spania a întărit marele corp imperial [45]. Și tocmai începînd cu 1552 exporturile spaniole de bani în afara Peninsulei în direcția Genovei și mai ales a Anversului, au devenit considerabile [46]. Il acuzăm pe Carol Quintul de lipsă de prevedere. Dar putea, trebuia el să ia în considerare semi-trădarea ferdinandienilor care i-a fost atît de dăunătoare? Marea sa greșeală a fost să se încăpățîneze să rămînă lîngă Augsburg, în loc să meargă (ceea ce va încerca să facă, dar prea tîrziu) în Țările-de-Jos care reprezentau reduta puterii sale, citadela și, totodată, piața sa de bani [47]. De acolo, ar fi trebuit s-o știe din 1544, și numai de acolo, putea el lovi Franța.

S-a discutat, de asemenea, îndelung, în legătură cu politica lui Henric al II-lea. Călătoria în Germania semnifică oare o schimbare bruscă a politicii casei de Valois? se întreabă Henri Hauser, pentru a răspunde îndată negativ. [49] Henric al II-lea se întoarce aproape imediat la preocupările din Italia, la acel miraj, acea necesitate. Nunțiul Santa Croce va scrie, la începutul anului 1553: „Regele Prea Creștin s-a întors complet către treburile din Italia“[50]. Deci acea călătorie în Germania nu este decît un accident. De fapt, regele nu a avut de ales. Problema pentru el, este să reziste enormei mase habsburgice, mai tîrziu să lovească simultan cu ceilalți și cu cît mai multă forță posibil, în punctul cel

mai sensibil. Evenimentele îl antrenează atunci de o parte sau de alta. In acel an 1552, este o realitate că ele l-au tîrît către est și tot în această direcție îl tîrăsc, pe urma sa, și pe istoricul lumii mediteraneene exact în măsura în care puterea spaniolă se instalează în Germania și-și ia din Țările-de-Jos resursele, găsește aici uneori una dintre pozițiile sale strategice hotărîtoare.

Corsica revine francezilor, Anglia — spaniolilor

Anul următor, în 1553, Mediterana și anexele sale terestre continuă să nu mai fie în centrul politicii internaționale. Ce se remarcă aici, de fapt? O răbufnire a corsarilor algerieni ajunsă pînă în Gibraltar; o campanie a armadei turce, cam tîrzie, condusă pînă în Corsica, în colaborare cu galerele franceze; în fine, la sfîrșitul verii, ocuparea Corsicii de către trupele franceze și de așa-numiții *fuorusciti* din insulă [51]. Trei operațiuni spectaculoase, mai puțin importante decît par la fața locului.

Salah Reis [52], un „maur" născut în Alexandria din Egipt, crescut la școala lui Barbarossa, este, din 1552, „rege al Algerului", al șaptelea rege al Algerului. Sosit în oraș în aprilie, el îi reduce la ordine pe șefii din Touggourt și din Ouargla care refuzau să plătească tribut prin raiduri fructuoase din care se întoarce încărcat cu aur și cu promisiunea că „tributul", adică vreo cîteva zeci de femei negre provenite din adîncurile Africii, vor fi livrate în fiecare an. Iarna anilor 1552—1553, la Alger, a fost consacrată unei echipări minuțioase a flotei și, încă de la începutul lui iunie, Salah Reis iese în larg cu 40 de vase — galere, galiote și brigantine — toate bine înarmate. Totuși, prima operațiune din acel sezon împotriva insulei Mallorca, se termina printr-un eșec usturător și apoi, de-a lungul coastei Spaniei, satele de pe țărm fiind alertate la momentul potrivit,

corsarii au nimerit în gol. Doar în strîmtoare li s-a oferit prilejul să captureze cinci caravele portugheze care, din întîmplare, transportau un guvernator din Velez, pretendent la tronul Şerifului şi care se întoarce din Peninsulă unde încercase cu partizanii săi, să facă să progreseze afacerea sa. Totul a fost capturat, caravele, portughezi şi marocani, şi transportat la Velez unde Salah Reis, spune Haedo i-a făcut Şerifului cadou prada, drept garanţie de prietenie şi bună vecinătate, şi pentru că acesta să cruţe Orania vecină de frecventele sale incursiuni. Faptul nu împiedică însă ca trei luni mai tîrziu, să apară noi incidente de graniţă, dinspre Tlemcen, şi stăpînul Algerului a trebuit să-şi petreacă iarna pregătind o expediţie de astă dată împotriva Marocului... Este adevărat că avusese prudenţa să readucă la Alger pe pretendentul Ba Hassoun.

Salah Reis se întorsese probabil la baza sa cînd flota turcă, sub conducerea lui Dragut (avînd, alături de el, pe Paulin de la Garde şi galerele franceze) a sosit pe coastele italiene. Unele intrigi, poate şi complicitatea vizirului Rustem Paşa, cumpărat de imperiali [53], întîrziaseră plecarea armadei, mai puţin puternică decît cea din anul precedent şi care-şi schimbase comandantul, Dragut înlocuindu-l pe Sinan Paşa. În plus, în loc să se ducă imediat pînă pe coastele Maremmei toscane, vasele turce şi-au irosit timpul cu prădăciuni: insula Pantellaria a fost pustiită în august, apoi portul pentru grîu din La Licata, pe coasta siciliană. Convorbirile lui Dragut cu tunisienii (regele Tunisului tocmai se certase cu spaniolii din La Goleta) au reţinut, de asemenea, flota între Sicilia şi Africa. Datorită acestor întîrzieri, Andrea Doria plasîndu-şi grosul flotei la Genova, a avut timp să aprovizioneze fortăreţele şi să aşeze de-a lungul ţărmurilor italiene, destule nave rapide spre a fi prevenit la timp de mişcările duşmanului.

Acesta nu a sosit în marea Tireniană decît
45 la 3 august [54]. Cîteva zile mai tîrziu, navele sale

atacau insula Elba, jefuind Capoliveri, Rio Marina, Marciana, Porto Longone. Dar orașul cel mai important, Cosmopolis — altfel numit, Porto Ferraio — rezistă atacurilor. Abia atunci, după ce intenționase să atace Piombino, flota s-a preocupat de transportul în Corsica a trupelor franceze din Maremma Sienei.

Într-adevăr, avusese loc un consiliu de război al șefilor francezi, la Castiglione della Pescara [55], și poziția mareșalului de Termes, comandant al forțelor franceze la Parma, triumfase. Cu sprijinul lui Paulin de la Garde și al exilaților corsicani (în primul rînd al lui Sampiero Corso), el hotărîse, fără un ordin precis al Regelui, invadarea marii insule. Treaba s-a făcut cu o extremă ușurință. După cucerirea Bastiei la 24 august, baronul de la Garde sosea la Saint-Florent la 26 august. Apoi, era rîndul orașului Corte unde se refugiaseră, în centrul regiunii, comisarii genovezi din Bastia. În sfîrșit, la începutul lui septembrie, capitula Bonifacio [56], după o încercare de rezistență: se știe că acesta era în insulă, alături de Calvi, orașul genovezilor. Plini de prăzi și, în plus, cu o promisiune de bani extorcată lui Paulin de la Garda de către Dragut însuși, turcii au refuzat să prelungească blocada din jurul orașului Calvi, ultima localitate ocupată de genovezi în insulă, și au făcut cale întoarsă. La 1 octombrie [57], flota lor străbătea strîmtoarea Messina și sosea, în decembrie, la Constantinopol.

Să spunem oare, că se pierduse o mare ocazie de a învinge Casa de Austria? Este incontestabil că turcii n-au lovit atunci cu toate forțele lor [58]. Manevre ale corupției, spun unii. Dar alte motive pot explica acest efort cumpătat, cumpătat încă de la început pentru că, din Constantinopol, numai șaizeci de galere, au plecat în anul acela. Cauza este, spre est, continuarea războiului cu Persia. În acel an 1553 [59], un negustor din Londra, instalat la Alep, Anthony Jenkinson, îl vede intrînd în oraș pe Soliman Magnificul, aflat cu somptuosul său cortegiu în drum către Persia: 6 000 de călăreți cu arme ușoare, 16 000 de ieniceri,

1 000 de paji de onoare „îmbrăcați în aur din cap pînă-n picioare" însoțindu-l pe Sultan care, călare pe un cal alb, poartă un veșmînt brodat cu fir și un turban uriaș din mătase și in. Armata numără peste 300 000 de oameni și 200 000 de cămile îi urmează pentru transporturi... Oare nu acest tablou contrabalansează războiul mediteranean, îl limitează și îl slăbește?

Totuși, datorită turcilor au pus francezii piciorul în Corsica. La sfîrșitul verii insula este a lor. Știrea debarcării a năucit guvernul din Genova, i-a înnebunit pe Cosimo de Medici și pe imperiali, a dezlănțuit dezaprobarea Papalității. Cucerirea a fost foarte rapidă. Sampiero Corso și exilații, ajutați de insulari, făcînd ei singuri aproape toată treaba. Fie că se acceptă, sau nu, justificat sau nu, Corsica îi ura pe genovezi; ea ura în ei stăpînii, negustorii, cămătarii din orașe, emigranții fără o lescaie care veneau ca într-o țară colonială, să-și refacă averea. Prin „ea", se înțelege, oare, întreaga Corsică? Cu siguranță că toate familiile mari pe care ordinea genoveză le constrînge, precum și populația măruntă, sălbăticită din cauza recoltelor proaste și a crizei economice, stînjenită în obiceiurile vieții prin noile metode agricole ale colonizatorilor. Pentru toți acești oameni, dominația genoveză este un „*assassinio perpetuo*"[60].

Faptul nu împiedică războiul să agraveze sărăcia, în insula prea populată pentru resursele sale. Francezi, genovezi, turci, algerieni, greci soldați germani, mercenari italieni sau spanioili în slujba Dominantei și, să adăugăm, partizanii lui Sampiero, toată această mulțime de soldați trebuie să trăiască. Ea jefuiește, strică recoltele, dă foc satelor. Neajunsul Corsicii este de a avea o semnificație în exterior mai mare decît a sa proprie și de a deține, în acest război al casei de Valois împotriva Habsburgilor, importanța unui nod de comunicații. Mai mult decît la Parma, mai mult chiar și decît la Siena, ocupația franceză în Corsica incomodează legăturile interne
 ale imperialilor și ale aliaților lor. „Orice navă

mergînd din Cartagena, Valencia, Barcelona (să adăugăm din Málaga și Alicante) la Genova, Livorno sau Neapole trece în mod fatal prin fața coastelor Corsicii; și acest lucru este valabil mai ales pentru secolul al XVI-lea cînd, pirații nord-africani năpădind partea Mediteranei cuprinsă între Sardinia și țărmurile Africii, calea maritimă normală înconjura capul Corse sau trecea prin strîmtoarea Bonifacio. În plus, tonajul redus al vaselor le interzicea atunci traversările mari fără escale, iar navele mergînd din Spania în Italia făceau popas foarte firesc în porturile corsicanilor"[41]. Contemporanii au fost imediat conștienți, unii pentru a se bucura, alții pentru a se neliniști, de importanța cuceririi a acestui „frîu al Italiei", cum spunea Sampiero Corso[62].

Contraatacul imperial nu a întîrziat. Îndată ce iarna, întrerupînd cooperarea din timpul verii a francezilor cu turcii, a restabilit proporția normală între flotele occidentale, situația s-a inversat. Genova și Toscana avînd de partea lor apropierea bazelor proprii, în timp ce insula, departe de galerele franceze întoarse la Marsilia[63] și, în plus, direct amenințată de genovezii fixați în continuare la Calvi, nu se afla decît sub paza insurgenților și a 5000 de soldați bătrîni. De altfel Henric al II-lea pare într-adevăr a fi angajat, în noiembrie, negocieri indirecte cu Genova[64]. Dar *Dominanta*, împinsă pe această cale de ducele Florenței, apelase deja la Impărat[65], punea în joc 800 000 de ducați, recruta 15 000 de oameni. Corpul expediționar trimis de Doria a părăsit orașul în ziua de 9, a zăbovit puțin pe malul genovez și a atins la 15 noiembrie, Capul Corse. La 16, pătrundea în golful orașului Saint-Florent a cărui garnizoană a capitulat în anul următor[66] la 17 februarie. Se angaja astfel un război dificil.

Anul 1553 a fost deci un an agitat în lumea mediteraneană. Dar în comparație cu marele război care acoperea Europa, aceste evenimente mediteraneene au aceeași însemnătate ca acelea din nord? Marele episod îl constituie dramatica

succesiune a Angliei. La 3 iulie 1553 [67], Eduard al VI-lea murise; o dată cu el, dispărea o Anglie oficial protestantă, aproape prietenă a Franței, ostilă Habsburgilor, așa încît, în Țările-de-Jos, s-au putut aduce simultan mulțumiri lui Dumnezeu și pentru dispariția lui Mauriciu de Saxa (mort la 11 iulie), și pentru încoronarea Mariei Tudor [68]. Totuși, această încoronare, într-o țară convulsionată, a fost deosebit de dificilă și a pus imediat problema, la fel de complicată, a căsătoriei reginei. După mii de piedici, după ce fusese, în ultima clipă, îndepărtată candidatura unui infante cam copt, Don Luis de Portugalia, unchiul Mariei [69], tînărul prinț Filip o cîștigă. Acest succes „care purta în sine o mare gelozie“ [70], se datora Împăratului, lui Granvelle, ambasadorului Simon Renard a cărui capodoperă, incontestabil a fost. La 12 iulie, era semnat contractul de căsătorie. În regat era făcut public două zile mai tîrziu [71].

În momentul în care Imperiul Habsburgic primea atît de mari lovituri, hazardul prin acest succes neașteptat îi redresa cauza. Din Țările-de-Jos, renunțînd să se sprijine pe Germania divizată și pe care o lasă parcă intenționat să se divizeze și mai mult, Împăratul se reazemă acum pe Anglia. El își concentrează forțele aproape de Marea Nordului, această Mediterană septentrională care îi aparține aproape în întregime, ca și marile drumuri care duc aici venind din Ocean. El face din Țările-de-Jos fortăreața sa de necucerit [72]. Pentru Regele Prea Creștin, perspectivele acelei ierni 1553—1554 sînt deci destul de întunecate. Chiar să aibă el, cum speră ambasadorul venețian, puterea de a-l împiedica pe principele Spaniei să cîștige noul său regat (și ocazia pentru acest lucru i se va oferi lui Villegaignon fără ca el să profite de ea [73]), unde ar fi avantajul? În Germania, lovitura nu este resimțită mai puțin puternică. „Principii din Germania, scrie, la 30 decembrie 1553 [74] ambasadorul venețian de pe lîngă Carol Quintul, se întreabă totuși dacă
 principele Spaniei, apropiindu-se de Germania

cum o va face ajungînd în Anglia, n-ar putea cu noul sprijin al acestui regat şi graţie disensiunilor germane, să încerce cu armele să-şi atribuie coguvernarea Imperiului, pe care altădată încercase să o cîştige negociind".

Înainte chiar de a fi încheiată, căsătoria engleză e pusă în balanţele diplomatice [75]. Singura consolare, pentru duşmanii Împăratului, este că această căsătorie nu s-a consumat deocamdată, că insula engleză este scuturată de tulburări grave, pe care francezii, prin apelurile adresate populaţiei din Londra, ar vrea să le facă şi mai grave [76]. Se va merge pînă la a se plănui, în februarie 1554, transportarea reginei la loc sigur, la Calais [77]. Aşadar nu ajutorul Angliei l-a dobîndit Carol Quintul ci doar bunăvoinţa unei regine care nu este decît o stăpînă contestată, încă puţin sigură de mijloacele sale şi nici chiar de ajutorul spaniol a cărui trecere spre Anglia francezii pot să o oprească, [78] o regină în sfîrşit mai lipsită de bani decît Împăratul însuşi sau decît fiul său.

Abdicările lui Carol Quintul: 1554—1556

Or, lipsa banilor atîrnă greu în această fază a războiului. Pentru Împărat dificultăţile nu încetează să apară, o dată cu bancherii Fugger, Schetz şi alţi împrumutători din Augsburg, Anvers sau Genova [79]. Cît despre francezi, Regele găseşte într-adevăr să împrumute pe piaţa din Lyon: 1553 va fi anul acelui „*grand party*". Dar aceşti bani împrumutaţi, trebuie să fie restituiţi şi, în acest scop, să se pretindă mereu mai multe impozite. Urmează în ţară o ciudată nelinişte, care vine destul de departe, din trecut.

Deja, în 1547 [80], conetabilul trebuise să reprime, în Guyenne, tulburările ţărăneşti datorate birurilor. În aprilie 1552 [81], note transmise în Spania semnalau că Franţa nu ducea lipsă nici de grîu, nici de pîine, dar că aici nemulţumirea era foarte

mare împotriva impozitului care nu cruța nici mănăstirile, nici spitalele din Saint-Antoine sau Saint-Lazare. Războiul care reîncepea în acel an 1552, însemna ruina oamenilor mărunți, a negustorilor, a țăranilor care aveau toate motivele să se teamă de exacțiunile nobililor. „Fiecare nobil continuă aceeași notă, nu ia, oare, de peste tot ceea ce-i face trebuință? Toți acești oameni sînt ca maurii fără stăpîni". Este vorba, e adevărat, de o notă spaniolă, îndoielnică, dar în aprilie 1554, o știre din Franța destinată Toscanei [82] semnalează și ea oboseala oamenilor, starea proastă a armatelor, imposibilitatea în care se află regele, din lipsă de bani, de a recruta elvețieni, creșterea încă o dată a impozitelor, topirea argintăriei private, vînzarea titlurilor de noblețe, contribuțiile impuse clerului. În toate țările creștine, de altfel, Franța, Spania, Italia sau Germania, oboseala este aceeași: Papa va încerca, în august, să se slujească de ea pentru o tentativă de pace [83].

Nici imperiul turcesc ale cărui forțe sînt angajate în Persia, nu se află într-o postură mai bună. În 1555 trebuie, ca ambasadorul Prea Creștinului, Codignac, să meargă pînă în mijlocul armatei care operează împotriva Sofi-ului spre a solicita Sultanului însuși trimiterea armadei [84].

Astfel, acolo unde istoricii imaginează intrigi și calcule, nu a existat oare deseori doar o lipsă de mijloace financiare? În cursul acestor doi ani 1554—1555, războiul pretutindeni este dus fără vlagă; război de fortărețe la frontiera Țărilor-de-Jos și la marginea Piemontului unde Brissac [85] cucerește prin surprindere orașul fortificat Casal, în iunie 1555; mărunt război maritim în Mediterana unde armada turcă nu face altceva decît să se arate: în 1554 sub conducerea lui Dragut, ea zăbovește la Durazzo mai mult decît este nevoie, aceasta-i cel puțin părerea francezilor care, în înțelegere cu galiotele din Alger, au încercat, între timp, să intervină în Corsica și pe coastele Maremmei toscane [86]. În fața lor — nici o reacție, cu atît mai mult cu cît un anumit

număr de galere spaniole au fost trimise în Atlantic pentru a-l însoţi pe Filip în Anglia. Dar Dragut soseşte tîrziu şi merge doar de-a lungul tărmului napolitan, pentru ca aproape imediat să plece din nou spre Orient. Agenţii francezi strigă că e vorba de trădare, şi de atunci se vor strădui să îndepărteze personajul de la comanda flotei. Este posibil, la urma urmei, ca Dragut să fi primit bani de la imperiali. Dar în anul următor, el nu ocupă în flotă decît un loc din planul secund, sub ordinele noului Kapudan paşa, Piali Paşa, om tînăr, fără experienţă. Or, în ciuda regelui Franţei, care a cerut un război „puternic şi necruţător“ [87], flota turcă nu face altceva decît să asiste, fără să ia parte, la asediul oraşului Calvi care, bine aprovizionat de genovezi, îi va ţine în loc pe francezi. Ea asistă, cu tot atîta nepăsare, la tentativa din august împotriva Bastiei care, cu un an în urmă, căzuse iarăşi în mîinile duşmanului. În sfîrşit, după cîteva încercări ratate pe coastele şi insulele toscane, invocînd lipsa hranei [88] şi timpul prost, ea face volta şi se întoarce. Nu avem, oare, dreptul să presupunem că ea primise, ca şi cea din urmă cu un an, instrucţiuni de prudenţă?

Această carenţă a marilor state îngăduie celor mici să se arate mai eficace decît în mod obişnuit. S-a văzut cu cîtă energie conduce Genova războiul său în Corsica; în 1554—1555, ea îi izgoneşte pe francezi dintr-o mare parte a insulei [89]. Efortul lui Cosimo de Medici nu este mai puţin însemnat: slab susţinut pe mare de Andrea Doria care, pe de o parte este prudent, pe de alta, ca şi genovezii, observă fără plăcere expansiunea toscană, Cosimo i-a obligat, totuşi, pe francezii din Siena să capituleze, la 21 aprilie 1555; cîteva luni mai tîrziu, el recucereşte Orbetello pe coasta Maremmei. Doar „Republica“ din Montalcino, în munţii Apennini, refugiu al patrioţilor din Siena şi al cîtorva francezi, mai rezistă [90]. Dar o dată cu sfîrşitul anului 1555, Cosimo se ocupă de ea începînd prin curăţirea ţinutului Val di Chiana [91].

Cît priveşte statul algerian, acesta merită în sine, pentru aceşti doi ani, o menţiune mai întinsă decît flota otomană. În 1554 [92] Salah Reis, conducîndu-şi armata pe mare pînă în portul „nou“ Melilla, apoi pe uscat pînă la Taza şi la Fez unde a intrat ca învingător, a întreprins împotriva Marocului un raid de o uimitoare rapiditate. Cavaleria marocană nu poate rezista archebuzelor turceşti. Dar raidul victorios a fost lipsit de continuare căci după ce învingătorii l-au instalat pe favoritul lor (sclavul din ajun, acel Ba Hassoun făcut prizonier cu un an în urmă) acesta se lasă ucis de vechiul Şerif, reîntors în oraş după plecarea învingătorilor care, încărcaţi cu prăzi, gratificaţi cu mari sume de aur de favoritul lor recunoscător, se reîntoarseră de aici pe caii şi catîrii marocanilor. Tot ceea ce le va rămîne algerienilor din această expediţie, va fi mica stîncă Peñón de Vélez, acea insuliţă despre care vom mai avea de vorbit [93].

În anul următor, 1555, activitatea lor s-a reîntors către est, împotriva oraşului Bougie, sau mai curînd împotriva fortăreţei spaniole din Bougie, căci nu mai este vorba despre un adevărat oraş, ci, dincoace de vechile frontiere ale aglomeraţiei indigene, de o mică zonă fortificată, în formă de triunghi, cu cîte un fort în fiecare colţ; de castelul imperial, construcţie dreptunghiulară asemănătoare fortăreţei primitive La Goleta; de marele castel şi micul castel al mării, vechi construcţii maure, în faţa ţărmului [94]. În interiorul acestor ziduri de apărare, se află vreo sută de oameni şi cîteva zeci de cai. Pentru a-i hrăni şi pe unii şi pe alţii, ar trebui să se conteze atît pe ieşirile cît şi pe sosirile navelor de aprovizionare. Căci mergînd să organizeze o corvoadă de strîngere a furajelor bătrînul Luis Peralta guvernator al fortăreţei, îşi găsise moartea într-o ambuscadă, lăsînd fiului său Alonso sarcina de a-i succeda [95]. În iunie 1555, Salah Reis părăsea Algerul cu cîteva mii de soldaţi prin care şi renegaţi *excopeteros*, concomitent cu expedierea pe
 mare pentru transportul alimentelor şi artileriei

a unei mici flote: două galere, o barcă, o „saetă“ franceză rechiziționată la Alger, mult prea puțin cum se vede, majoritatea vaselor corsicane fiind plecate să se alăture flotei lui Leone Strozzi. Dar aceste mijloace au fost suficiente: fortul nu a putut să reziste artileriei și apărătorii lor s-au îndreptat spre orașul apropiat unde apărarea nu era posibilă. Alonso de Peralta capitula curînd în schimbul promisiunii, pentru el și pentru patruzeci dintre însoțitori, la alegerea sa să li se cruțe viața și să fie repatriați în Spania, la bordul saetei franceze. În Spania, vîlva a fost enormă [96]: La Valencia, în Catalonia, în Castilia, se vorbea despre organizarea unei expediții de revanșă și arhiepiscopul din Toledo, Siliceo [97], s-a instalat în fruntea mișcării. Apoi totul s-a potolit cum se întîmplă, notează Luis Cabrera, în asemenea afaceri de onoare și prestigiu care cer mulți bani. Expediția a fost amînată sub pretextul că Împăratul nu era în regatul său. Dar resentimentul a rămas atît de puternic încît, la sosirea sa, Alonso de Peralta a fost arestat, judecat și decapitat la Valladolid la 4 mai 1556 [98]. Era el atît de vinovat? Bougie fiind atacată, el trimisese în timp util cererea de ajutor în Spania, de unde ordinele fuseseră expediate cu încetineală către ducele de Alba, atunci vicerege al Neapolului. Cînd prințul Doria, alarmat de duce, se găsea, în martie 1556, la Neapole gata să iasă în larg cu galerele sale, a sosit vestea capitulării ... [99].

În timp ce țările mici își reglau afacerile particulare, jocul marilor state continua pe plan diplomatic. Moartea Papei Iuliu al III-lea la 22 martie 1555 [100] îi răpise lui Carol Quintul un sprijin de netăgăduit. Regele Franței a moștenit o parte din ceea ce pierduse Împăratul atunci cînd, după pontificatul lui Marcel al II-lea, care nu avea să dureze decît cîteva săptămîni [101], a fost ales Paul al IV-lea, la 23 mai 1555 [102], chiar în ziua în care se angajau, în Marche, negocieri franco-imperiale în vederea păcii [103]. Nimic nu a trădat la început sentimentele de ostilitate violentă ale Papei față de Împărat, dar chiar

și așa, ele amenințau pacea care părea că este pe cale să se stabilească în nord. Într-adevăr, un tratat secret (a cărui existență era totuși cunoscută atunci la Veneția și la Bruxelles), cu data de 13 octombrie 1555, îi asigura pe francezi de alianța oficială a Papei în cazul cînd speranțele de pace s-ar risipi [104].

Chiar și în interiorul Imperiului se anunțau schimbări, nu mai puțin importante. Filip sosise în Anglia nestingherit în 1554 [105] și faptul reprezenta subiectul numărul unu al tuturor corespondențelor diplomatice. Era sau nu iubit de Regină? Va avea oare copii? (nu, se spunea în 1555). În același timp se afla că Împăratul Carol Quintul ceda fiului său, rege al Angliei, regatele Neapolelui și Siciliei și ducatul Milanului [106]. Fără îndoială, gestul era destinat mai ales să dea un preț mirelui, gest analog celui al lui Ferdinand care-și numea fiul, pe Maximilian, rege al Boemiei, în 1551; chestiune de prestigiu și de protocol. Totuși, în aceste renunțări — avem pentru a ne convinge testamentul pe care Carol Quintul îl redacta în același an 1554 — se afla deja, virtualmente, abdicarea Împăratului. Sau, mai curînd, abdicările, căci nu ne gîndim de obicei decît la marea scenă din Gand, udată de lacrimi, la părăsirea Țărilor-de-Jos unde, în fața Statelor, la 25 octombrie 1555, Carol anunța pentru prima dată intenția sa de a abandona lumea [107]. Or, pînă la acea dată el se lipsise deja de Sicilia, Neapole și ținutul Milano, în ianuarie 1556, fără zarvă și de departe, se va lipsi și de Spania [108]. Dar abia în 1558, puțin înainte de moarte, el va abandona coroana de aur imperială, ultima renunțare pe care o întîrziaseră insistențele lui Ferdinand însuși [109], frămîntat de riscurile unor alegeri imperiale, poate tot acelea ale lui Filip care, în Țările-de-Jos și în Italia, simțea nevoia acestei umbre protectoare.

S-a greșit, poate, de la Mignet și Gachard încoace, cînd aceste abdicări au fost reduse la un conflict interior, întru totul personal. Trebuie să

 se țină seama și de climatul de război din acei ani

1554—1556. Carol Quintul a vrut, probabil, să-l ferească pe fiul său de primejdiile unei succesiuni improvizate în haosul imediat de după moartea sa. Dacă el renunță la cel mai drag dintre proiectele sale, dacă abandonează partizanilor lui Ferdinand marea navă a Germaniei, cauza este că el a cumpănit, după 1552 și 1553, imposibilitatea de a o conduce. El însuși și-a luat mîinile de pe timonă cînd a lăsat lui Ferdinand, în 1555, grija și responsabilitatea păcii de la Augsburg, acea pace care va da Germaniei o evidentă liniște pentru restul secolului, dar pe care sufletește el a detestat-o. De altfel, această Germanie atît de puțin sigură poate fi înlocuită în echilibrul de forțe de Anglia, darul de nuntă al lui Filip. A părăsi Germania este probabil singurul mijloc de a termina o dată cu războiul și uriașele lui cheltuieli.

Oricum ar fi, și este un lucru important pentru lumea mediteraneană, Imperiul lui Filip se desprinde de masa germanică. Ultima legătură va cădea, în iunie 1558, cînd Filip al II-lea va reclama acel vicariat al Imperiului în Italia pe care i-l promisese convenția din 1551 [110]. Ambasadorul său pe lîngă Ferdinand a primit de la acesta din urmă, la 22 iulie 1558, un răspuns destul de frumos: „... examinînd ceea ce aveți de tratat cu noi ... din partea Serenisimului Rege al Spaniei și Angliei, nepotul nostru foarte drag și foarte iubit, în legătură cu misiunea de locțiitor imperial în Italia ... puteți spune din partea noastră Alteței sale că, așa cum păstrăm amintirea de a-i fi făcut această promisiune, ne păstrăm și dorința de a o respecta". Dar problema este delicată. „... Alteța sa trebuie să-și amintească că atunci cînd, între Împăratul stăpînul meu și mine și alții pe care-i cunoaște Alteța sa, a fost vorba de a-l face Coadjutorul nostru în Imperiu, la fel ca și pe fiul meu Regele Maximilian, noi le-am prezentat dezavantajele, denaturările și tulburările care puteau să urmeze în Imperiu; și că nu s-ar putea izbîndi pe această cale. Cu toate acestea, din respect pentru Împărat și pentru

a ne supune voinței sale, a trebuit să facem ceea ce s-a făcut; și curînd după aceea, s-a recunoscut că fusesem un mai bun profet decît am fi vrut pentru că, informați de proiectul nostru, ducele Mauriciu și principii au luat armele...“[111]

Și atunci, astăzi, continuă el, în legătură cu vicariatul, să ne expunem acelorași riscuri, să întărim acuzația făcută Habsburgilor că vor să facă Imperiul *hereditario*? A lupta împotriva marilor forțe din Germania este nepotrivit, „date fiind sarcinile și nevoile care ne copleșesc, pe Alteța Sa din partea Franței ca și a turcilor, pe mine din partea turcilor și a rebelilor din Ungaria, fără a mai socoti problemele religioase și alte încurcături care nu ne lipsesc“, fără a mai ține cont de obiecțiile pe care le va face Papa, dușmanul Casei de Austria. „La toate acestea, continuă Ferdinand, se mai adaugă un inconvenient: pentru a-și îndeplini misiunea, Alteța Sa trebuie să se afle neapărat în Italia; cu această condiție subînțeleasă i-am promis vicariatul și niciodată nu a fost în intenția noastră, cum este prea evident, ca acesta să poată fi exercitat din Flandra, Anglia sau Spania...“ Să scurtăm această proză mai ironică în ochii noștri desigur decît în ai lui Filip, pentru a ajunge la concluzie: „în aceste condiții, promitem încă de acum că oricînd, în orice moment în care Alteța Sa se va întoarce în Italia, îi vom trimite actele noastre de investitură în forma care îi convine...“ Promisiune pe care avea să o spulbere vîntul: Filip al II-lea avea, în curînd, să nu mai fie decît rege al Spaniei.

Poate că tocmai renunțarea sa la Germania, subînțeleasă încă de la primele abdicări ale Împăratului, a contribuit, mai mult decît orice, la pacea europeană. Discuțiile angajate în Marche și care, contrar opiniei curente, nu fuseseră întrerupte [112], au sfîrșit prin a duce la armistițiul de la Vaucelles, încheiat la 5 iunie 1556 [113] datorită intervenției reginei Angliei, și, cum se cuvine, în ajunul verii.

Acest armistițiu nu rezolvă nimic, fără îndoială, el se mulțumea să recunoască un *statu*

quo. Dar punea capăt ostilităţilor, adică uriaşelor cheltuieli; şi asta doreau toţi: „Lipsa de bani în această perioadă este generală" răbufnea Ferdinand care, în ceea ce-l privea, spera să obţină, prin intermediul francezilor, un armistiţiu cu turcii [114], în timp ce Carol Quintul, în această atmosferă potolită, se gîndea să plece [115] în Spania, părăsind, în sfîrşit, lumea şi puterea şi lăsînd în urma sa pe Filip în Ţările-de-Jos. Astfel Imperiul s-ar continua aproape sub aceeaşi formă, cu Bruxelles drept capitală politică şi militară, Anvers, drept capitală a banilor. Frumoase proiecte: din Bruxelles, se putea, într-adevăr, supraveghea şi guverna Europa. Dar Europa era ea, oare, dispusă să se lase guvernată?

NOTE

1. Din anul 1530. Oraşul cucerit în 1510 de Pedro Navarro, F. BRAUDEL, *art. cit.*, în: *Revue Africaine*, 1928, p. 223.
2. C. MONCHICOURT „Episodes de la carrière tunisienne de Dragut", în *Rev. Tunisienne*, 1917, p. 317—324.
3. Giacomo BOSIO, I *Cavaleri gerosolimitani a Tripoli negli anni* 1530—31 , p.p. S. AURIGEMMA, 1937, p. 129.
4. J.W. ZINKEISEN, *op. cit.*, vol. 2, p. 869.
5. G. BOSIO, *op. cit.*, p. 164.
6. G. TURBA, *Venetianische Depeschen*, vol. 12, p. 507, Augsburg, 10 februarie 1551.
7. Nunţiul către Iuliu al III-lea Augsburg, 15 iulie 1551" *... hora si starà aspettando dove ella batta, benché si crede che habbia a fare la impresa de Africa, Sua Maesta aspetta parimente con sommo desiderio veder quel che Francia fara con questa armata ...*" N. — *Berichte aus Deutschland*, vol. 1, 12, p. 44 şi următoarele.
8. G. BOSIO, *op. cit.*, p. 164.
9. E. ROSSI *Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavaleri di Malta a Tripoli*, Airoldi, 1937, p. 70; 6 000 spune Charles FÉRAUD, Ann. trip p. 40 ; 5 000, C. MONCHICOURT, „Dragut amiral turc", în: *Revue tun.*, 1930, anexă, p. 5; 6 000, Giovanni Francesco BELA, *Melite illustrata*, citat de Julius BELOCH, *op. cit.*, vol. 1, p. 165.
10. Despre aceste amănunte, C. FÉRAUD , *op. cit.*, în special p. 40 în legătură cu zgîrcenia lui Olmedes, E. ROSSI şi G. BOSIO, *op. cit.*

11. Pentru relatarea asediului, în afara lucrărilor deja indicate, Salomone MARINO, „I siciliani nelle guerre contro l'Infedeli nel secolo XVI", în: *A. Storico Siciliano*, vol. 37, p. 1—29; C. MANFRONI, *op. cit.*, p. 43—44; Jean CHESNEANU, *Voyage de Monsieur d'Aramon* dans le Levant, 1887, p. 52; Nicolas de NICOLAÏ ,*Navig. et pérégrinations...*, 1576, p. 44.
12. Simon Renard către Carol Quintul, 5 august, 1551, A.N., K 1489.
13. *Ibidem.*
14. Simon Renard către Filip, Orleans, 5 august 1551, A.N., K 1489.
15. Vezi nota 2, de mai sus.
16. Simon Renard către Alteța Sa, Blois, 11 aprilie 1551, A.N., K 1489.
17. J.W. ZINKEISEN, *op. cit.*, vol. 2, p. 869.
18. Valencia, 15 august 1551, *Colección de documentos ineditos* (abreviere *CODOIN*), vol. 5, p. 117.
19. Malta, 24 august 1551, Guillaume RIBIER, *Lettres et mémoires d'État*, Paris, 387—389.
20. M. TRIDON, *Simon Renard, ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle*, Besançon, 1882, p. 54.
21. *Ibidem*, p. 55 și 65, ambasadorii lui Henric al II-lea sînt episcopul din Marillac și abatele din Bassefontaine.
22. S. ROMANIN, *op. cit.* vol. 6, p. 225.
23. Antoine de Bourbon către M. d'Humières, Coucy, 8 sept. 1551, Lettres d'Antoine de Bourbon, p.p. marchizul de ROCHAMBEAU 1877, p. 26 și nota 2.
24. Filip către Simon Renard, Toro, 27 sept. 1551, A.N., K. 1489, min.
25. *Ibidem.*
26. Avisos del embassador de Francia, sept. 1551, A.N., K 1489.
27. W. ONCKEN, *op. cit.*, vol. 12, p. 1064, 3 și 5 oct. 1551.
28. Eduard FUETER, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, München, 1919, p. 321.
29. Maria de Ungaria către episcopul din Arras, 5 oct. 1551, C. LANZ, *op. cit.*, vol. 3, p. 81—82.
30. Evenimentele iau o întorsătură proastă pentru imperiali, Fco Badoer către Doge, Viena, 22 oct. 1551, G. TURBA, *Venet. Depeschen*, *op. cit.* vol. 1, II, p. 518 și următoarele. Timișoara este amenințată de turci.
31. Camaiani către Iuliu al III-lea, Brixen, 28 oct. 1551, *Nunt. — Ber aus Deuschland.* Seria I, vol. 12, p. 91 și următoarele: Fano către Montepulciano, Innsbruck, 6 noiembrie 1551, *ibidem*, p. 97 și următoarele, 14 dec. 1551, *ibidem*, p. 111.

32. Carol Quintul către Filip, Villach, 9 iunie 1552, J.J. DÖLLINGER, *op. cit.* p. 200 şi următoarele.
33. E. LAVISSE, vol. 5, II, p. 149; G. ZELLER, *La réunion de Metz à la France, 1552—1648*, 2 vol., Paris-Strasbourg, 1927, vol. 1, p. 35—36, 285—289, 305—306.
34. E. LAVISSE, vol. 5, II, p. 150.
35. G. ZELLER *Le siège de Metz par Charles-Quint, oct. -déc. 1552*, Nancy, 1943.
36. J.W. ZINKEISEN, *op. cit.*, vol. 2, p. 873.
37. Acord acceptat de Carol Quintul, Innsbruck, 10 mai 1552, Simancas Patronato Real, n° 1527.
38. S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6, p. 226, Henri HAUSER *Prépondérance espagnole*, edit. a 2-a, 1940, p. 475.
39. Pentru toate aceste date, C. MONCHICOURT, *art. cit.*, extras, p. 5, referinţe către E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 167, 169, 179—181,182 nota, 200, 201. Despre apărarea din Ponza, Édouard PETIT, *André Doria, un amiral condottiere au XVIe s.*, 1887, p. 321. În noaptea care urmează apărării din Terracino, turcii iau şapte galere încărcate cu trupe, C. MANFRONI, *op. cit.* vol. 3, p. 382.
40. *CODOIN*, vol. 5, p. 123.
41. C. MONCHICOURT, *art. citat*, p. 7.
42. Relación del viaje de las galeras de Francia despues del ultimo aviso f. d. (joi 25 august sau 25 sept. 1552). A.N.K., 1489, Refuzul Veneţiei, S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6, p. 226, în legătură cu acest subiect, documente din V. LAMANSKY, *op. cit.* Dificultăţi ale unei eventuale rezistenţe din Genova şi Neapole, C. MANFRONI, *op. cit.* vol. 3, p. 382—383.
43. 11 iulie 1553, W. ONCKEN, ed. portugheză, *op. cit.*, vol. 12, p. 1084.
44. Richard EHRENBERG, *Das Zeitalter der Fugger*, Iena, 1896, vol. 1, p. 152—154.
45. G. TURBA, *Venet. Depeschen*, vol. 1, II, p. 526, Innsbruck, 13 mai 1552.
46. Vezi mai sus, vol. 1, p. 436 şi următoarele.
47. G. ZELLER, *L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle*, Nancy-Paris-Strasburg, 1928, p. 4.
48. *La prépondérance espagnole*, p. 475.
49. Citat de H. HAUSER, nota precedentă.
50. Henry JOLY, *La Corse française au XVIe siècle*. Lyon, 1942, p. 55.
51. D. de HAEDO, *Epitome de los Reyes de Argel*, f° 66 v° şi următoarele.
52. G. LANZ, *op. cit.* vol. 3, p. 576, G. de RIBIER, *op. cit.*, vol. 2, p. 436.
53. C. MANFRONI, *op. cit.*, vol. 3, p. 386.
54. Paul de Termes către Montmorency, Castiglione della Pescara, 23 august 1553, B.N., Paris Fr. 20 642, f° 165, copie, citat de H. JOLY, *op. cit.*, p. 55.

55. J. CHESNEAU, *Le voyage de Monsieur d'Aramon*, p. 161.
56. H. JOLY, *op. cit.*, p. 53. Ocolire la dus pentru a evita prădăciunile în regatul Neapole, considerat puţin ca ţinut francez.
57. *Ibidem*, p. 375, C. MONCHICOURT, *art. cit.*
58. HAKLUYT, *The principal navigations*... vol. 2, p. 112.
59. TOMMASEO, *Proemio alle lettere di Pasquale Paoli*, p. CLIII, citat de H. JOLY, *op. cit.*, p. 28.
60. H. JOLY, *op. cit.*, p. 8.
61. *Ibidem*, p. 9.
62. *Ibidem*, p. 71 şi 72.
63. *Ibidem*, p. 117.
64. *Ibidem*, p. 14, nota 1.
65. La 17, H. JOLY, *op. cit.*, p. 106, şi nu 27, C. MANFRONI, *op. cit.* vol. 3, p. 389.
66. W. ONCKEN, *op. cit.*, vol. 12, p. 1086, 6 iulie.
67. Da Mula către Doge, Bruxelles, 29 iulie 1553, G. TURBA, *Venetianische Depeschen*, vol. 1, II, p. 617. Despre recunoaşterea Mariei Tudor ca regină a Angliei, *Reconocimiento de Maria Tudor por Reina d'Inglaterra*, Simancas E° 505—506, f° 7.
68. Enrique PACHECO Y DE LEIVA, „Grave error politico de Carlos I" în: *Rev de Archivos*, *Bibl. y Museos*, 1921, p. 60—84.
69. Granvelle către Renard, 14 ianuarie 1553, citat de M. TRIDON, *op. cit.*, p. 85.
70. M. TRIDON, *op. cit.*, p. 84. Încă din noiembrie 1553, se obţinuse rezultatul, Carol Quintul către regina Portugaliei, Bruxelles, 21 noiembrie 1553, în: E. PACHECO, *art. cit.* p. 279—280.
71. W. ONCKEN *op. cit.*, vol. 12, p. 1086.
72. Vezi de la RONCIÈRE, *H. de la marine française*, 1934, vol. 3, p. 491—492.
73. Da Mula către Doge, Bruxelles, 30 dec. 1553, G. TURBA, *op. cit.* vol. 1, p. 640.
74. Carol Quintul către Filip, 1 ianuarie 1554, A.E. Esp. 229, f° 79. Despre atitudinea lui Soranzo în Anglia, da Mula, 2 martie 1554, G. TURBA, *op. cit.* vol. 1, II, p, 645, nota 2.
75. Conetabilul către cardinalul din Paris (la Roma), Paris, 3 febr. 1554, A.N., K 1489 (copie în italiană). Simon Renard către Carol Quintul, Londra, 29 ianuarie 1554, A.E. 229, f° 79; la fel aceluiaşi, 8 februarie 1554, f° 80; 19 feb. 1554, martie 1554, *ibidem* *CODOIN*, vol. 3, p. 458.
76. E. LAVISSE , *op. cit.*, vol. 5, II, p. 158.
77. Ei postează în acest scop trupe aproape de Calais, conetabilul către cardinalul din Paris, Paris, 3 feb. 1554 copie italiană, A.N., K. 1489.

78. Carol Quintul către Filip, Bruxelles, 13 martie, 1554. A.E. Esp. 229, f° 81; 21 martie 1554, f° 82; 1 aprilie 1554, f° 83; 3 aprilie 1554, f° 84. Da Mula către Doge, Bruxelles, 20 mai 1554, G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, II, p. 648 și următoarele.
79. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 5, II, p. 137.
80. Avisos de Francia, Nantes, 26 iunie 1552, A.N., K 1489.
81. Avisos de Francia, 3 aprilie 1554, A.d.S. Firenze, Mediceo 424, f° 5, citat de H. JOLY, *op. cit.* p. 119.
82. H. JOLY, *op. cit.*, p. 118.
83. C. MANFRONI, *op. cit.*, vol. 3, p. 392 și referințe la E. CHARRIÈRE, *op. cit.*,
84. H. JOLY, *op. cit.*, p. 122.
85. În cursul acestor operații piere Leone Strozzi.
86. MANFRONI, *op. cit.*, vol. 3, p. 391.
87. *Ibidem*, p. 392; E. CHARRIÈRE, *Négociations...* vol. 3, p. 351.
88. Marchizul din Sarria către prințesa Jeanne, Roma, 22 novem. 1555, J.J. DÖLLINGER, *op. cit.*, pp. 214—216.
89. În timpul iernii, flota genoveză iese din ascunzătoarea sa. Despre cele 12 galere care i se încredințează, Giovani Andrea Doria, din cîte sînt la început, pierde nouă în ianuarie 1556, ca urmare a unei lovituri de *libeccio*, pe coastele Corsicii, C. MANFRONI, *op. cit.*, vol. 3, p. 394.
90. Lucien ROMIER, *Les Origines politiques des guerres de religion*, Paris, 1914, vol. 2, pp. 393—440.
91. COGGIOLA „Ascanio della Corna“, p. 114, nota 1, dec. 1555.
92. D. HAEDO, *Epitome...* f°s 68 și 68 v°.
93. Vezi mai jos.
94. Paule WINTZER, „Bougie, place forte espagnole“, în: *B. Soc. géogr. d'Alger*, 1932, p. 185—222, mai ales p. 204 și următoarele, și 221.
95. Diego SUÁREZ, *Hist. del maestre último que fue de Montesa...* Madrid, 1889, p. 106—107.
96. Luis de CABRERA, *Felipe II, Rey de España*, Madrid, 1877, vol. 1, p. 42.
97. Peticiones del Cardenal de Toledo para la jornada de Argel y Bugiy y Conquista de Africa, Simancas E° 511—513.
98. Paule WINTZER, *art. cit.*, p. 221. În favoarea sa, Diego SUÁREZ, *op. cit.*, p. 107.
99. Ducele de Alba către prințesa Juana, 29 martie 1556, Simancas E° 1049, f° 11.
100. G. MECATTI, *Storia cronologica della Città di Firenze*, *op. cit.* vol. 2, p. 697.
101. COGGIOLA „Ascanio...“ p. 97.
102. H. JOLY, *op. cit.*, p. 122; S. ROMANIN, *op. cit.*, vol. 6, p. 230.
103. H. JOLY, *op. cit.*, p. 120.

104. Simancas P° Real, nr. 1538, 13 oct. 1555, COGGIOLA *art. cit.* p. 246.
105. Filip către prinţesa Juana, Windsor, 9 august 1554, A.S. Esp. 229, f° 84. *Viaje de Felippe II (sic) a Inglaterra cuando en 1555 fué a casar con la Reina Dª Maria*, *CODOIN*, vol. 1, p. 564.
106. Este greu de fixat aici datele cu exactitate. La 25 iulie 1554, actul original al renunţării lui Carol Quintul la regatul Neapole era prezentat lui Filip de către regentul Figueroa (Simancas E° 3636, 25 iulie 1554, G. MECATTI, *op. cit.*, vol. 2, 693). La 2 oct. al aceluiaşi an, Iuliu al III-lea admitea investitura lui Filip în regatele Neapole şi Sicilia (Simancas E° 3638, 23 oct. 1554), apoi, la 18 noiembrie, Papa îi admitea ca feudă regatele din Sicilia şi Ierusalim (Simancas E° 1533, Roma, 18 noiembrie 1554). Pentru Neapole, Lodovico BIANCHINI *Della Storia delle Finanze del Regno di Napoli*, 1839, p. 52—53. Renunţarea lui Carol Quintul la regatul Siciliei ar data, dacă i-am da crezare, din 16 ianuarie 1556, dar această renunţare s-a făcut sub numele de „*Carolus et Joana reges Castelle*", aşadar neapărat înainte de moartea reginei Juana la Loca în 1555.
107. Pentru povestirea pe scurt, vezi Charles BRATLI, *Philippe II, roi d'Espagne*, Paris, 1912, p. 87 şi următoarele, sau L. PFANDL, *op. cit.*, p. 272 şi următoarele.
108. *Renuncia de Carlos V en favor de Felipe II de los reinos de Castilla*, Simancas E° 511—513.
109. De exemplu, Ferdinand către Filip al II-lea, Viena, 24 mai 1556 *CODOIN*, vol. 2, p. 421 sau Carol Quintul către Ferdinand, Bruxelles, 8 august 1556, *ibidem*, p. 707—709.
110. Vezi mai sus.
111. CODOIN, vol. 98, p. 24.
112. În legătură cu acest lucru, demonstraţia la H. JOLY, *op. cit.*, p. 126, contrar opiniei lui Francis DECRUE de STOUTZ, *Anne de Montmorency*, Paris, 1899, vol. 2, p. 1.
113. A. d'AUBIGNÉ, *Histoire universelle*, Paris, 1886, vol. 1, p. 125; E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 5, II, p. 160, spune 15 februarie, dar regele Franţei face public armistiţiul încă de la 13 (13 februarie 1556, A.N., K 1489), F. HAYWARD, *op. cit.*, vol. 2, 18.
114. Ferdinand către Carol Quintul, Viena, 22 mai 1556, C. LANZ, *op. cit.* vol. 3, p. 69, 702.
115. El va debarca la Laredo, la 6 oct. 1556, L.P. GACHARD, *Retraite et mort de Charles Quint*, Bruxelles, 1854, p. 137.

3. ÎNTOARCEREA LA RĂZBOI. HOTĂRÎRILE VIN TOT DIN NORD

Ruperea armistițiului de la Vaucelles

Problema ruperii armistițiului de la Vaucelles este greu de înțeles. Avînd în vedere epuizarea adversarilor, el putea destul de bine să-i mulțumească, pentru un timp, și pe unii și pe ceilalți: pe francezi care își păstrau cuceririle și în special Savoia și Piemontul; pe Habsburgi care apăreau o dată în plus drept stăpînii lumii. Ei dețineau Sicilia, Neapole, Siena, Piacenza, Milano, așadar, cum s-ar spune, Peninsula era a lor. Căci Piemontul mai reprezintă oare Italia în secolul al XVI-lea? În sfîrșit, pentru Papalitate era un prilej minunat de a se strădui să transforme armistițiul în pace generală. Acesta era rolul său tradițional [1] și Paul al IV-lea se simțea obligat să-i asigure, cel puțin, aparențele: el s-a bucurat în mod oficial [2], a trimis împuterniciți pe lîngă semnatari, a mers pînă la a-și atribui meritul acordului în fața ambasadorului venețian Navagero [3], dar nu a înșelat pe nimeni și mai ales nu pe venețieni.

De fapt, anunțarea armistițiului căzuse la Roma ca o lovitură de trăsnet [4]. Imediat a zburat vestea că el fusese încheiat în pofida Papei, în ciuda tuturor eforturilor sale [5]. Datorită lui, în orice caz, trebuia să se rupă. Faptul că un om a putut, el singur, și cu atîta rapiditate, să reînsuflețească războiul abia stins, iată ce reactualizează la momentul potrivit războiul indivizilor în jocul precipitat al istoriei. În acest moșneag (născut în 1477, el avea 79 de ani cînd a urcat pe tronul Sfîntului Petru), dar uimind prin pasiune, printr-o vitalitate debordantă, printr-o evlavie extraordinară (el este fondatorul ordinului teatinilor), Biserica a găsit un apărător intransigent și care redeschide, împotriva lui Carol Quintul,

conflictul pe care moartea lui Paul al III-lea îl întrerupsese în 1549, eternul conflict al Romei cu Împăratul, cu omul masacrului din 1527, cu cel care a permis triumful protestanţilor în Anglia şi a acceptat pacea de la Augsburg.

Acesta este unul dintre aspectele antipatiei lui Paul al IV-lea pentru Carol Quintul, antipatia Pontifului care nu trebuie subestimată. Dar mai există una, aceea a Napolitanului, capul familiei francofile Caraffa, care detestă în Carol Quintul pe stăpînul din Neapole şi pe duşmanul neamului său, plin de ranchiune şi de pofte. Destul de bătrîn pentru a fi cunoscut o Italie liberă, el îl urăşte pe Împărat, în plus, pe străinul, pe ocupantul, pe reprezentantul spaniolilor, „acei eretici, acei schismatici, blestemaţi de Dumnezeu, sămînţă de evrei şi de mauri, drojdia lumii"[6]. Că ideea de libertate italiană a fost puternică la el, o dovedesc aceste cuvinte (adresate ambasadorului veneţian, după eşecul politicii Suveranului Pontif): „Vă veţi căi, dragii mei Domni veneţieni şi voi, ceilalţi, care, toţi, nu aţi vrut să recunoaşteţi ocazia de a vă elibera de această ciumă ... Francezi şi spanioli, şi unii şi alţii sînt barbari şi ar fi bine să rămînă la ei acasă"[7].

Or, Paul al IV-lea este un om de acţiune care urmează impulsurile minţii şi inimii sale. Predicator şi teolog, el trăieşte în ideile şi-n visurile sale mai mult decît în lumea care îl înconjoară. „Este un om care nu pricepe conducerea afacerilor de stat decît în mare, ca filosof", notează Marillac[8].

Alăturînd aceste trăsături, ne explicăm politica Suveranului Pontif şi forţa sa explozivă în timpul anilor 1556 şi 1557. Parţial, căci Papa nu este singur; el nu are unul ci mai multe jocuri politice şi nu este răspunzător pentru toate. Aproape de el stau rudele şi consilierii săi, dintre care un om de temut, cardinalul Carlo Caraffa, personaj ciudat, la fel de pasionat ca Suveranul Pontif, dar fără calităţile excepţionale ale acestuia. Avid, nesăţios, irascibil, forţînd voinţele, nu prea scrupulos: negociind cu imperialii ca şi

cu francezii, și capabil să meargă departe pe o asemenea cale.

Venit la curtea Franței, în iunie 1556, ca legat, *a latere*, el plecase de aici din nou cu promisiuni oficiale[9] de intervenție a „pașnicului" Montmorency; Coligny însuși se lăsase prins de proiectele sale[10]. Trec cîteva luni și, în octombrie și noiembrie, în cursul convorbirilor care se angajează între Papă și ducele de Alba și care vor duce, la 18 noiembrie, la un armistițiu de patruzeci de zile[11], cardinalul Caraffa se află în contact direct cu ducele de Alba, care a înaintat pînă la Ostia. Combinațiile care rezultă de aici sînt destul de neașteptate. Nu cere oare familia Caraffa de la spanioli orașele pe care francezii le stăpîneau încă în Toscana, și pe deasupra Siena? Hîrtiile din Della Casa continuă un curios *Discorso al Card. Caraffa per impetrare dalla M. dell'Imperatore lo stato e dominio di Siena* *[12] și arhivele spaniole un memoriu din 22 ianuarie 1557 care expune amănunțit *las condiciones con que S.M. tendrá por bien de dar al conde de Montorio* — fratele cardinalului — *el Estado de Sena para la efectuaciòn del accuerdo que se trata conS.S.* **[13]. Și Caraffa tratează la Veneția pentru a antrena Senioria în lupta împotriva Habsburgilor și în eventuala împărțire a posesiunilor lor italiene. Venețienii vor refuza, nedorind, spun ei, „să aibă mîinile pline de muște", noi vom spune, pline de vînt...

Iată personajul în privința căruia ba s-a afirmat, ba s-a negat că ar fi interpretul fidel al politicii și gîndurilor lui Paul al IV-lea; nu este ușor să optăm pentru una din cele două opinii.

Sigur este faptul că Paul al IV-lea a dat foarte devreme semne vădite ale relei sale voințe față de Habsburgi[14]. S-a pretins chiar că el avea să

---

* Discurs către cardinalul Caraffa pentru a obține de la M.S. Împăratul statul și stăpînirea Sienei (lb. ital. — N. tr.).

** condițiile cu care M.S. va considera potrivit să dea contelui de Montorio statul Sienei pentru îndeplinirea acordului care se tratează cu S. Sa (lb. span. — N. tr.).

convoace un conciliu pentru a-l priva pe Împărat de demnitatea sa. Astfel că marea problemă pentru Habsburgi era să știe ce va face regele Franței; sau rămînea neutru, și atunci se putea foarte bine ca Papa să fie pus la respect, sau alegea reluarea războiului, chiar dacă Prea Creștinul avea intenția să rămînă în stare de război nedeclarat, cum se spunea în mod curent în secolul al XVII-lea. Fixate încă din iulie, negocierile de pace între Ruy Gomez și conetabil luaseră o întorsătură bruscă, conetabilul fiind puțin satisfăcut de convorbirile referitoare la prizonieri și la răscumpărarea sporită care se cerea pentru fiul său. La Bruxelles, nu-și făcea nimeni iluzii: „Pentru a o rupe cu umbra unui pretext, ei așteaptă ca ducele de Alba să facă ceva împotriva Papei“ [15].

Să repetăm: faptul că politica familiei Caraffa a produs atît de rapide și atît de mari rezultate este uimitor. Căci francezii puteau să se teamă, nealăturîndu-se Romei, de întărirea adversarului lor. Ei au căutat, de altfel, să meargă pe ocolite, să-l susțină pe Papă fără a rupe armistițiul. În realitate intervenția pontificală s-a arătat eficace poate tocmai din cauza rapidității ei. Pasiunile nu erau stinse; francezii se gîndeau încă la Neapole și Milano și chiar Împăratul — pe care lumea dorea deja să-l vadă dispărînd — se aprinde împotriva lui Paul al IV-lea. El pune să i se citească scrisorile, hotărăște în luna iunie să-și întrerupă călătoria în Spania și, amintindu-și, fără îndoială, de vechile sale lupte pasionate împotriva Romei, dă instrucțiuni ducelui de Alba pentru a riposta împotriva pregătirilor Suveranului Pontif. Toate acestea contrar opiniilor lui Filip care voia, cu orice preț, să evite ruptura. Conflictul care se anunță este într-adevăr un conflict de pasiuni, dorit de oameni bătrîni, tîrîți de curentul tulbure al vechilor idei și al vechilor dispute și care nu caută, de altfel, decît

 să dea amploare noilor ranchiune.

Este foarte adevărat, împotriva oricărei logici aparente, că războiul, renăscînd în Italia şi din cauza Italiei, nu-şi va găsi, în Peninsulă şi în vecinătatea ei, deci în lumea mediteraneană, cîmpul de acţiune. Poate, ce-i drept din cauza reţinerii marilor armade turceşti, Franţa neputînd, fără puternica sa aliată, să încerce nimic hotărîtor în marea meridională. Or, nu s-au aflat decît cîteva galere turceşti care în tovărăşia corsarilor lui Hassan Corso au mers în 1556 să asedieze pentru scurtă vreme Oranul [16]. Şi, în 1557, an hotărîtor al războiului, turcii n-au mai organizat nici măcar echivalentul acestei diversiuni mărunte.

În decembrie 1556, Francisc de Guise traversase Alpii cu o armată mare: 12 000 pedestraşi. 400 de soldaţi, 800 călăreţi cu arme uşoare [17]. A circulat zvonul că el avea forţe şi mai numeroase [18]. Ce să facă, oare, cu această armată şi cu italieni pe care îi înrola [19] singurul său aliat de peste munţi, ducele de Ferrara, numit la comanda — pur teoretică, de altfel, pentru că el o lăsa în fapt în mîinile ginerelui său Francisc de Guise — forţelor franceze din Italia? Să-i atace pe milanezi ar fi fost, poate, un lucru înţelept. Dar, ambiţios, visînd cuceriri şi coroane, poate pe aceea din Neapole pentru el însuşi, Francisc de Guise putea cu greutate să rămînă surd la chemările lui Paul al IV-lea, care tocmai denunţase armistiţiile semnate cu spaniolii în noiembrie şi reînnoite în decembrie 1556, care nu făcea economie nici de promisiuni. Simon Renard raportează, la 12 ianuarie, că papa era hotărît să folosească întreaga sa „papalitate" şi rentele bisericii pentru a continua războiul [20]. Ar plănui să încredinţeze francezilor Bologna şi Perugia, de unde ducele Florenţei putea fi vătămat mai uşor. Se înţelege că Francisc de Guise şi-a împins armata pînă la Roma. Dar acolo, timp de o lună, s-a pierdut în intrigi şi nu a atacat regatul Neapolelui decît la 5 aprilie, fără mare succes. În mai, el era obligat

să reziste în apărare. În august, primea ordinul să revină în Franța.

Astfel părăsit, Papa a fost nevoit să trateze, și în mod definitiv. Pacea, încheiată cu o mare moderație de ducele de Alba, a fost anunțată public la 14 septembrie [21]. Știrea a dat naștere unor mari serbări publice dintre care remarcăm două manifestații, una la Palermo, în septembrie unde *„si ficiro li luminarii per la pace fatta fra la Santità del Papa Paolo quarto con la Maestà del Re Filippo Secondo, nostro Re“* * [22]; alta la 18 noiembrie [23], la Valladolid, cu sunete de clopote, procesiune și Te Deum.

Este inutil să spunem care este importanța acestei păci hispano-pontificale; ea marchează o întorsătură a istoriei lumii occidentale, readucerea Romei la supunere față de Habsburgi, sau, eventual (deoarece cu Paul al IV-lea, această supunere nu a fost niciodată perfectă, dacă ne gîndim la greutățile pe care el le-a făcut, în 1558, Împăratului nou ales pentru a-l recunoaște în funcția sa), unirea Romei și a Spaniei. Aceasta va dura pînă în 1580—1590, pentru salvarea catolicismului și a bisericii [24], pentru triumful Contrareformei care nu a fost asigurat decît prin această alianță dintre puterea temporală și cea spirituală.

Francisc de Guise, retras deja în ținutul milanez [25], a trebuit să treacă din nou munții la știrea dezastrului de la Saint-Quentin (10 august 1557). Coligny, se știe, se strecurase în fortăreață o zi după investirea sa de către spanioli. Armata pe care conetabilul o conducea pentru a debloca orașul, a fost surprinsă, împrăștiată de-a lungul Sommei de grosul dușmanilor, la 10 august. A urmat un masacru și o capturare de prizonieri în masă, printre care se număra și conetabilul însuși. În spatele trupelor, Filip primea din oră în oră știri despre victorie. „La ora unsprezece

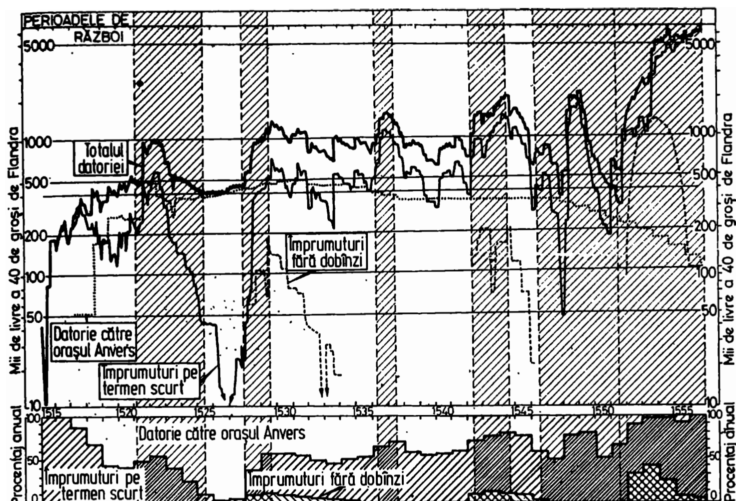
---

* s-au făcut luminații pentru pacea încheiată între Sanctitatea Sa Papa Paul al IV-lea și Majestatea Sa, Regele Filip al II-lea, regele nostru (lb. ital.-N.tr.)

seara, scrie el tatălui său, a sosit un curier de pe cîmpul de luptă, anunțîndu-ne deruta dușmanului și prinderea conetabilului; la ora unu, printr-un alt curier, a urmat confirmarea înfrîngerii, nu și a capturării conetabilului ... Eu am venit aici azi dimineață (la Beaurevoir), pentru a mă afla mîine la fața locului. Un apropiat al vărului meu (Emmanuel Philibert) afirmă că l-a văzut pe conetabil și pe prizonierii a căror listă o va vedea Majestatea Voastră"[25].

Odată Saint-Quentin cucerit, regele Franței dezarmat, cîte nu se puteau face în regatul său? „Cu condiția, totuși, remarcă Filip al II-lea, să nu lipsească banii", *si no falta el dinero*[27]. Marele adevăr era pronunțat. Or, situația vistieriei. era dezastruoasă. Decretul din 1 ianuariei 1557 deschisese falimentul statului spaniol. Orice mare proiect era greu de realizat, dacă nu se miza totul pe o carte, năpustirea asupra Parisului împotriva oricăror reguli, așa cum dorea Emmanuel Philibert, așa cum, din adîncul singurătății sale, și Carol Quintul avea să o dorească la primirea marii vești. Care a fost rezultatul? Nu se știe. Dar pierzîndu-și timpul cu asedierea orașelor mărunte ca Ham, Le Catelet, Saint-Quentin și Noyon (Saint-Quentin rezistă după înfrîngerea armatei de ajutor), imperialii au pierdut avantajul victoriei lor.

Regele Franței a avut timp să ia contramăsuri, să adune oamenii, să aștepte întoarcerea lui de Guise. Și, lucru curios, pe piața capitalurilor, creditul regelui înfrînt continua să valoreze mai mult decît acela al învingătorului său. În mijlocul iernii, la 31 decembrie, Guise ataca și Calais și îl cucerea la 6 ianuarie. Englezii pierdeau vechea lor poziție, datorită prea marii lor siguranțe, poate și pentru că nu acceptaseră, la timpul necesar, un sprijin din partea spaniolilor. În orice caz situația se redresase. Desigur, la 13 iulie 1558, mareșalul de Termes mîncase bătaie la Gravelines și, în urma intervenției flotei engleze, dezastrul era destul de grav; dar ducele de Guise[28]

66 — Împrumuturile lui Carol Quintul şi ale lui Filip al II-lea pe piaţa din Anvers, 1515—1556

După Fernand BRAUDEL, „Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers", în *Charles Quint et son temps* (C.N.R.S), 1959. Trei feluri de datorii: faţă de oraşul Anvers; faţă de negustorii din oraş (împrumuturi pe termen scurt); faţă de notabili (împrumuturi fără dobîndă). Procentajul este dat de graficul inferior: împrumuturile pe termen scurt dobîndesc întîietatea. Oscilaţiile acestei enorme datorii fluctuante urmează vicisitudinile războiului. Zonele haşurate corespund perioadelor de război. Fiecare aduce cu sine o creştere imediată a datoriei. Războiul împotriva protestanţilor din Germania se înscrie aici cu cele două perioade succesive ale sale. Scara logaritmică tempereaza creşterea finală de la 500 000 de livre în mare, pînă la 5 000 000: începe domnia lui Filip al II-lea. Ar trebui, pentru a completa acest tablou, să avem aceleaşi înregistrări cel puţin pentru Medina del Campo.

cucerise, la sfîrşitul lui iunie, Thionville care putea să ameninţe oraşul Metz, şi victoria însă o dată compensa înfrîngerea.

În acelaşi an 1558, sosea în lumea mediteraneană o mare şi puternică flotă din Orient, la solicitarea francezilor [29]. În primele zile din iunie, ea apărea pe coastele napolitane; la 7 iunie, era zărită la Esquilache [30], mic port din Calabria; la 13, era *in le bocche di Napoli** [31] şi îşi continua călătoria cu mare viteză [32], renunţînd la opririle

* în golful Neapolului (lb. ital. — N. tr.).

sale obișnuite. Ea a reușit să surprindă Sorrento și Massa căci locuitorii, preveniți printr-un curier special, nu crezuseră în iminența pericolului. La 26 iunie, prădînd mereu, ea se află în largul orașului Procida de unde s-a îndreptat spre Ponant[33]. Negăsind galerele franceze în golful Genovei, ea a înaintat asupra Balearelor unde Piali Pașa a cucerit, la Menorca micul oraș Ciudadela[34], provocînd alarmă la Valencia unde exista temerea unei răscoale a moriscilor[35]. Francezii au obținut atunci ca ea să se întoarcă spre Toulon și Nisa dar, o dată ajuns acolo, Piali Pașa refuză să facă ceva împotriva Bastiei. Acest refuz avea motive diverse: știrea despre Gravelines, boala care decima echipajele și impunea remorcarea galerelor, dar, mai ales, și acest lucru este sigur, faptul că Piali fusese cumpărat pe un preț bun de genovezi.

El va pleca de aici urmat la o distanță respectuoasă de galerele aflate în serviciul Spaniei, în ciuda protestelor zadarnice ale francezilor. Această incursiune, costisitoare pentru Creștinătate, nu cîntărise mult în balanța războiului.

Căci într-un moment în care disputa romană era lichidată din septembrie 1557, cele două adversare puteau să reia negocierile de pace. Se revenea, într-un cuvînt, la situația din 1556, cu, totuși, două elemente noi: la 21 septembrie 1558, Carol Quintul murea la Yuste și prezența lui Filip al II-lea în Spania devenea, din acest motiv, și mai necesară decît în trecut (vom mai reveni la acest lucru); apoi, la 17 noiembrie[36], Maria Tudor, murea la rîndul său, și, dintr-odată, această uniune, periculoasă pentru Franța, dintre Anglia și Imperiul spaniol era dizolvată. În contextul tuturor acestor amenințări și complicații, în Anglia se punea problema succesiunii. Nordul reclama, încă o dată, întreaga atenție a diplomaților.

Pacea de la Cateau-Cambrésis

Problema Angliei a apăsat poate, mai mult decît cred istoricii, asupra negocierilor care trebuiau să

ducă la pacea de la Cateau-Cambrésis din 2 și 3 aprilie 1559.

Nu încape îndoială că epuizarea financiară i-a constrîns pe adversari la pace. În plus, se dovedise că ei nu puteau obține o decizie prin arme. De partea franceză, situația internă se adăuga, de asemenea, cu o povară foarte grea. Cine ar crede cuvînt cu cuvînt știrile care treceau granițele regatului, cu greu ar găsi o țară mai nemulțumită, o nobilime mai săracă, mai nefericită, un popor mai tînguitor ca în Franța. Chiar dacă imaginea pare exagerată, ea nu este totuși deloc inexactă. Țara este de asemenea chinuită în întregul său de protestantismul față de care guvernul lui Henric al II-lea este hotărît să acționeze cu violență: el este, cu siguranță, cel mai „catolic" dintre cei doi semnatari, cel mai hotărît să lovească erezia. Pentru aceasta îi este necesară pacea. În sfîrșit, ar trebui să ținem seama de jocul clanurilor, atît de influent sub domnia îngăduitorului Henric al II-lea, de neînțelegerile politice dintre partizanii casei Guise și cei ai lui Montmorency care foarte curînd vor alimenta războaiele religioase, de atîtea ori simple lupte pentru putere. Corespondențele venețiene subliniază că „în timp de pace, Conetabilul este primul om din Franța, iar în timp de război — prizonier, privat de orice măreție"[37], ceea ce este prea evident.

Aceste fapte, aceste realități au fost examinate în vechea lucrare a lui Alphonse de Ruble[38] ca și în strălucitele cărți ale lui Lucien Romier[39]. Dar sînt posibile mai multe puncte de vedere. Pacea de la Cateau-Cambrésis a fost considerată de istoricii francezi, și totodată de unii contemporani cu ea (mă gîndesc mai ales la Brissac[40], organizatorul Piemontului francez), drept un dezastru. Poate ar fi drept să pledăm puțin și în celălalt sens. Esențialul avantajelor cu care Franța se alegea din tratat, consta în încheierea a două căsătorii: aceea a lui Emmanuel Philibert cu Margareta, și aceea a lui Filip al II-lea cu Elisabeta de Franța, un copil încă, și care trebuia să

 fie, în Spania, „regina păcii". Avem astăzi ten-

dința, să subestimăm asemenea avantaje. Or este un adevăr că toată politica, în secolul al XVI-lea, rămîne, în primul rînd, o politică de familie; căsătoriile sînt afaceri importante, prilej de calcule nesfîrșite, de înșelătorii fără număr, de speranțe și capcane. Căsătoria spaniolă reprezintă un succes francez răsunător cel puțin pentru faptul că ea îndepărta posibilitatea unei alte căsătorii. Nu a depins decît de Elisabeta ca să fie soția lui Filip al II-lea; cererea i-a fost făcută, și în modul cel mai sincer posibil, în octombrie 1558, dar Elisabeta a refuzat avansurile [41]. Căsătoria franceză, în afara avantajelor sale proprii, este și o garanție împotriva unei noi uniri a insulei cu Imperiul spaniol.

La pasivul tratatului s-ar înscrie faptul de a fi consacrat părăsirea Italiei de către Franța, de a fi restituit Savoia și Piemontul, acele ținuturi sudate de regat și ușor asimilabile, instituindu-se astfel o barieră împotriva oricărei eventuale intervenții a Franței în Peninsulă; și în sfîrșit, acela de a fi pierdut, părăsind Corsica în ciuda promisiunilor formale, una dintre marile poziții strategice din Mediterana. Dar Franța nu a restituit decît o parte din Corsica, nu totalitatea insulei pe care ea nici n-o stăpînea. Apoi, tratatul îi lăsa, în Piemont, cinci fortărețe, printre care Torino, ceea ce echivala cu salvarea viitorului imediat. Fortărețele vor fi, este adevărat, restituite la 2 noiembrie 1562 [42]. Dar chiar și după această dată, va rămîne dincolo de munți un cap de pod francez, ceea ce explică mînia ducelui de Nevers [43], în septembrie 1574, cînd află că Henric al III-lea, în trecere prin Torino, dăruise „Domnului de Savoia" cele două fortărețe Pignerol și Savillian, redate Franței, în 1562, drept despăgubire. Lui Henric al III-lea nu-i rămîneau de acum încolo, dincolo de munți, decît orașele și satele imposibil de apărat ale marchizatului de Saluzzo. „Și mi-ar fi mare necaz, adăuga ducele, temîndu-mă că aceasta ar da mult de spus întregii lumi văzînd că abia intrată în regatul său, Majestatea Voastră vrea să-l dezmembreze și, în

plus, aproape să închidă poarta spre a nu mai (merge) niciodată în Italia după ce a văzut cu ochii săi frumusețea acesteia". Cît despre sărmana Italie „nefericită de a se vedea pierzînd mijloacele de a fi apărată ... ea va avea doar prilejul îndreptățit să-și plîngă cu prisosință nefericirea văzîndu-se cu timpul supusă cu totul puterii spaniole". Dacă în 1574, la cincisprezece ani după Cateau-Cambrésis, se putea încă „închide poarta" Italiei, probabil că renunțarea din 1559 nu era atît de netă pe cît se vrea să se spună.

Din păcate nu numai la Italia se renunța, ci și la Savoia și la Piemont, la acest stat pe jumătate angajat în lumea franceză, legat de cantoanele elvețiene, lipit de mare prin strîmtele ferestre Nisa și Villefranche, și, dincolo de poalele munților, lipit de marea cîmpie a Italiei de nord. Sigur, nu este o parte inseparabilă a Italiei, un ținut aparte, prin moravurile și obiceiurile sale, chiar și în ochii unui italian ca Bandello [44], martor puțin suspect în cazul de față. Franța lui Henric al II-lea renunță destul de gratuit, se pare, în graba sa de a ajunge la pace, cu o evidentă lipsă a simțului posibilităților, cu o cruzime, de asemenea, de neiertat. Cu nepăsare, ea îi abandona pe sienezi lui Cosimo de Medici, pe corsicani, genovezilor. *Fuorusciti* sienezi au încercat zadarnic să-și cumpere libertatea de la Filip al II-lea, cu prețul în aur.

Tratatul din 1559 ascunde, totuși, un calcul francez. Însăși rîvna lui Henric al II-lea împotriva ereziei, în interiorul și în exteriorul frontierelor, nu face, oare, parte dintr-o manevră față de Anglia? O dată cu moartea Mariei, în noiembrie, există o altă Maria, Maria Stuart, căsătorită cu Delfinul Franței, la 24 aprilie 1558 [45], care are, din punct de vedere dinastic, drepturi evidente la coroana engleză, cu atît mai mult cu cît, în același moment, Elisabeta alunecă spre protestantism, cu prudență, dar într-un mod vizibil. La Roma, apar neliniști. Filip al II-lea se
 străduiește, dimpotrivă, să înlăture o excomu-

nicare posibilă a tinerei regine: ea ar risca să deschidă drumul unei invazii franceze a cărei eventualitate nu reprezintă un secret: poeții vorbesc despre ea, Ronsard, în aprilie 1559, în cîntecul său de bucurie către regele Henric al II-lea, și, ceva mai înainte, du Bellay, cît se poate de limpede într-un sonet scris imediat după moartea Mariei Tudor[46].

Nimic nu-i mai potrivit pentru a arăta importanța nordului și a problemei engleze, decît un lung memoriu remis lui Filip al II-lea, în iunie 1559 [47], și care l-a tulburat pînă la a-l face să renunțe la călătoria sa în Spania. Această hîrtie nesemnată, pe care Filip al II-lea a expediat-o surorii sale, Juana cîrmuind în lipsa lui regatele Spaniei, a fost, fără îndoială, opera consilierilor nespanioli ai principelui. Ea este, în treizeci și patru de puncte, o pledoarie pentru ca suveranul să rămînă în Flandra, în inima Țărilor din nord. Francezii plănuiesc o invadare a Angliei. „Și în caz că Anglia era pierdută, dacă era iminentă și pierderea ținuturilor din Flandra, se poate discuta dar nu se poate susține contrariul cu argumente temeinice. Or, pierderea Angliei este considerată ca sigură și pe curînd din tot felul de pricini." Există drepturile Delfinului din Franța, slăbiciunea regatului englez, disensiunile sale, proasta stare a apărării sale, nevoia pentru catolicii englezi de a avea un protector, facilitățile pe care le au francezii cu flotele lor și utilizarea Scoției, fără a mai socoti că Papa poate să o priveze pe regina actuală de coroana sa ... Regele nu poate, evident, să-i susțină în Anglia pe dușmanii bisericii, din motive morale; și dacă ar face-o ar avea împotriva lui „majoritatea oamenilor din insulă" (ceea ce ne indică în Țările-de-Jos se consideră că Anglia este în majoritate catolică). Va fi, oare, lăsat regele Franței să ducă la bun sfîrșit această mare acțiune? Din punct de vedere juridic, el va proclama și va menține cu siguranță pacea în numele său și va încredința expediția Delfinului, așadar va acționa în ciuda păcii semna-

te. Dar dacă Filip al II-lea rămîne în Țările-de-Jos, regele Franței nu va ataca.

Documentele statului major nu trebuie luate niciodată în litera lor; dar există dovezi că acest proiect era mai mult decît fum. Dacă Filip al II-lea nu vrea, pentru a se întoarce în Spania, să treacă prin Franța, dacă el evită îmîngîierile care i se pregăteau, explicația este, fără îndoială, că nu voia să se lase antrenat în aventură. Ducele de Alba îl reprezenta pe Filip la ceremonia căsătoriei sale la Notre-Dame din Paris. „Francezii se străduiesc, scria el cifrat regelui, să arate Majestății Voastre o mare prietenie în toate conversațiile lor... Toți aceia care se apropie de rege nu spun trei cuvinte fără ca două să nu fie despre dragostea și prietenia pe care o manifestă. Prea Creștinul față de Majestatea Voastră și despre ajutorul pe care i-l va aduce în toate acțiunile sale. Poate acesta-i adevărul, așa cum o cerea rațiunea. Este, de asemenea, posibil ca ei să nu-și ofere participarea la acțiunile Majestății Voastre decît în speranța de a o obliga să nu le împiedice pe ale lor [48]..." Se observă suspiciunea, chiar în momentul în care Prea Creștinul oferea, în primele elanuri ale unei înțelegeri cordiale, colaborarea galerelor sale la o expediție pe care Filip al II-lea, așa se credea, cel puțin, de partea franceză, o pregătea împotriva Algerului. Suspiciune pe care o precizează o altă scrisoare a ducelui [49] în care se miră, nu fără oarecare dispreț, că de la curtea Franței fiecare, pînă la simplii scutieri, este la curent cu deliberările secrete ale Consiliului de Stat, povestește cui vrea să asculte că Franța și Spania ar putea, împreună, să-și impună legile lor Creștinătății și că „dacă Majestatea Voastră l-ar ajuta pe Prea Creștinul în problema Angliei, acesta ar putea să o ajute pe Majestatea Voastră să devină stăpînul Italiei"[50]. Or, spune el în esență într-o scrisoare din iulie, contrasemnată de Ruy Gomez, nu trebuie să li se îngăduie francezilor instalarea în Anglia. Asocierea la acțiunea lor ar fi periculoasă și riscantă „dat

fiind ceea ce s-a petrecut la Neapole" altădată. „Ni s-ar părea potrivit ca Majestatea Voastră să anunțe încă de pe acum cu insistență, chiar dacă nu trebuie să o facă ... că prințul Seniorul nostru (Don Carlos) va veni în Țările-de-Jos imediat ce Majestatea Voastră va fi plecat de aici, așa încît fiecare, francez sau englez, să știe că Majestatea Voastră nu lasă această poziție neocupată [51]."

De partea sa, Elisabeta se neliniștea din cauza pregătirilor franceze din porturile Normandiei și se străduia să uneltească și în Scoția și în Franța. Conjurația de la Amboise, în 1560, o dramă socială și religioasă, va fi în egală măsură și o dramă a străinătății [52]. Este adevărat că în acea epocă Franța lui Henric al II-lea cedase locul unui stat mult mai puțin viguros. Semnatarul păcii de la Cateau-Cambrésis dispăruse întîmplător, la 10 iulie 1559 [53], și moartea sa, plină de neliniști, răpea Franței, cel puțin pentru un timp, posibilitatea de a juca o partidă mare.

Neprielnic hazard! Dar dacă vrem să întocmim bilanțul tratatului din 1559, se cuvine să așezăm, în fața vechilor realități, atît de des luate în considerație de istorici, în fața pierderii Italiei și a pierderii Corsicii, speranța dobîndirii Angliei, această speranță, o clipă, atît de aproape și pe care viitorul a destrămat-o.

Întoarcerea lui Filip al II-lea în Spania

Lui Filip al II-lea nu i-au plăcut niciodată țările nordului. Încă din 1555, el plănuise să-l lase pe tatăl său în Flandra și să se întoarcă în Spania [54]. Maria de Ungaria [55] sărise în sus de indignare: „ceața" nordului era, oare, făcută pentru bătrîni, și soarele sudului pentru tineri? În 1558 Filip nu-și schimbase părerea și se gîndește să o așeze în locul său chiar pe mătușa sa, care îl însoțise pe Împărat în Spania în toamna lui 1556. Dar Maria de Ungaria, care acceptase [56] în cele

din urmă, murea în 1558. Abia în 1559, patru luni după semnarea păcii de la Cateau-Cambrésis, o lună după moartea socrului său Henric al II-lea, a reușit Filip să întreprindă călătoria.

Biografi și istorici nu zăbovesc deloc asupra acestui fapt [57]. Continuatorului lui Juan Mariana [58] i se întîmplă chiar să nu spună un cuvînt despre el și textul său sare, fără nici o lămurire, de la scena Țărilor-de-Jos la aceea a Spaniei. Or, o dată cu această călătorie, Imperiul personal al lui Filip al II-lea, avea valoare stabilă pentru ani de zile, sfîrșește prin a se desprinde de moștenirea lui Carol Quintul. În același timp, se instituia și o nouă ordine europeană. În 1558, două poziții esențiale au fost pierdute, fără război, de către noul suveran: moartea Mariei Tudor și abdicarea imperială a tatălui său l-au privat pe Filip al II-lea de Anglia și de Imperiu. Dintre aceste evenimente, unul s-a dovedit a se afla pe linia firească: împotriva ostilității reunite a Germaniei protestante a lui Ferdinand și a lui Maximilian, era imposibil de luptat. Dar aproape în momentul în care Germania se constituia definitiv, față de Filip al II-lea, ca o lume închisă, străină, un fapt total întîmplător, moartea neașteptată a Mariei Tudor, în noiembrie, rupea alianța anglo-spaniolă, și punea capăt visului despre un stat anglo-flamand căruia Marea Nordului i-ar fi fost centrul plin de viață.

Este suficient să ne gîndim la ce ar fi putut însemna Filip al II-lea ca stăpîn al lumii germanice și al Angliei, pentru a calcula consecințele acestor evenimente. Titlul imperial, chiar lipsit de orice substanță, ar fi evitat disputele iritante privind întîietatea; el ar fi întărit autoritatea spaniolă asupra Italiei și ar fi dat războiului împotriva turcilor, susținut și în cîmpiile Ungariei și în Mediterana, un singur și același ritm. Pe de altă parte, cu sprijinul sau cu neutralitatea Angliei, războiul din Țările-de-Jos n-ar fi avut aceeași înfățișare, lupta pentru dominația Atlanticului, care avea să fie esențialul celei de a doua

jumătăţi a secolului, nu s-ar fi sfîrşit în catastrofă. Dar mai ales cine nu vede, oare, că prin forţa acestor evenimente Imperiul lui Filip al II-lea se vedea respins din nord către sud? Pacea de la Cateau-Cambrésis, întărind ascendentul spaniol asupra Italiei, contribuia totodată la orientarea politicii Regelui Catolic către sudul european, în detrimentul, poate, al unor misiuni mai urgente şi mai fructuoase.

Călătoria de întoarcere a lui Filip al II-lea în Spania, în august-septembrie 1559, pune punct final acestei evoluţii. Filip va rămîne de acum înainte în Peninsulă, va fi ca şi prizonierul Spaniei. Fără îndoială şi contrar legendei care îl prezintă izolat la Escorial, a călătorit încă mult [59], dar totdeauna în interiorul Peninsulei.

Gounon Loubens [60], într-o veche lucrare, încă utilă, îi reproşează lui Filip al II-lea de a nu fi mutat, după cucerirea Portugaliei, capitala sa de la Madrid la Lisabona, de a nu fi simţit importanţa Atlanticului. La prima vedere, pare că părăsirea oraşului Bruxelles în primăvara lui 1559 este o greşeală de acelaşi gen. Filip al II-lea s-a plasat, în mod deliberat, pentru toată durata domniei sale, la marginea Europei. El a impus politicii sale o aritmetică defavorabilă a distanţelor: se poate demonstra cu ajutorul cifrelor că ştirile ajungeau mai repede la Bruxelles decît la Madrid, fie că punctele lor de plecare erau Milano, Neapole sau Veneţia, fără a mai vorbi de Germania, Anglia sau Franţa. Spania a devenit inima statelor lui Filip al II-lea, centrul puternic, exclusiv, de unde va veni, mai mult sau mai puţin lent şi energic, impulsul vital al politicii sale. De acum încolo din Spania va vedea şi va judeca Regele evenimentele, într-un climat moral spaniol se va elabora politica sa, interesele spaniole vor fi accentuate întotdeauna de cei din anturajul său, oamenii din Spania vor fi aceia care vor gravita în jurul lui.

Căci întoarcerea Regelui a avut urmări asupra alcătuirii anturajului său. Încă din timpul lui

Carol Quintul, deplasările Împăratului, în ciuda caracterului lor provizoriu, făceau să varieze favorurile și importanța acordată unuia sau altuia dintre miniștrii săi. În 1546, vorbind despre Perrenot, ambasadorul venețian, Bernardo Navagero nota întîmplător [61]: „...de cînd Împăratul a plecat din Spania și a rămas în Germania sau în Flandra, creditul său a crescut simțitor". Părăsind Țările-de-Jos, Filip al II-lea s-a despărțit de consilierii săi din Flandra și de locuitorii din Franche-Comté: despărțirea are valoarea sa, cum o arată exemplul lui Granvelle, însuși fiul lui Perrenot. Episcopul de Arras, pe care viața sa rătăcitoare îl purtase de-a lungul întregului Imperiu al lui Carol Quintul, s-a stabilit în Țările-de-Jos într-o situație de invidiat: el se află în preajma Margaretei de Parma, ca om de încredere al lui Filip al II-lea. Dar situația sa nu se compară cu aceea pe care o deținuse în consilii, pe vremea Împăratului, și a lui Filip înainte de plecarea din 1559. Timp de douăzeci de ani el va rămîne astfel departe de suveran. Se cunoaște importanța întîlnirii tîrzii a celor doi bărbați, sosirea lui Granvelle la Madrid în 1579 [62], dezvoltarea imperialistă pe care această sosire o va inaugura.

Revenind în Spania, Filip al II-lea s-a lăsat, pentru lungi ani, pe seama consilierilor săi spanioli. El a cîștigat aici inestimabila afecțiune a regatelor sale peninsulare. Spania va aprecia ca pe o binefacere și va resimți „în măruntaiele sale" prezența lui continuă, după nesfîrșitele călătorii ale Împăratului [63]. „Mă îndoiesc, scria în 1595 ducele de Feria, oricît de numeroase și de întinse ar fi statele Regelui, că el domnește în altă parte tot atît de deplin ca în sufletele spaniolilor" [64].

Într-adevăr, nimic nu seamănă mai puțin cu un act improvizat ca această călătorie, mereu proiectată, mereu amînată. S-a considerat mult prea importantă partea care revenea gusturilor lui Filip al II-lea: iubind Țările-de-Jos la fel de puțin pe cît era el iubit acolo, „dezgustat de
 acest loc de ședere", el l-ar fi părăsit, în grabă,

pentru a nu mai reveni[65]. Iată ceva foarte categoric. Numai graba sa este sigură. Ambasadorul francez Sebastien de l'Aubespine scria stăpînului său[66], din Gand, la 27 iulie: „E de necrezut cît grăbeşte şi zoreşte acest principe toate lucrurile pentru a nu greşi şi a nu avea nici un obstacol care să-l întîrzie". Ambasadorul Elisabetei raportează zvonul, răspîndit în mediile spaniole, că regele nu ar reveni niciodată în Ţările-de-Jos, şi Margareta de Parma vorbeşte despre „dorinţa Majestăţii Sale de a pleca în Spania". Dar această dorinţă este sprijinită pe motive serioase. Consilierii spanioli ai lui Filip la Bruxelles îl sprijină, după 1555, împotriva partidului „burgund", cel al lui Granvelle, Courteville, Egmont, al prinţului de Orania. Ei au motivele lor personale: să-şi regăsească propriile case, obiceiurile, interesele, unii poate ca să profite de vînzările masive de bunuri domeniale care se continuau în ţinuturile lor. Dar ei se gîndesc şi la Spania.

Absenţa prelungită a suveranului antrena aici o slăbire a maşinii guvernamentale. Statele spaniole aveau trei capitale şi trei cîrmuiri: Bruxelles, de unde regele conducea războiul şi ţinea în mînă firele esenţiale ale diplomaţiei; mănăstirea Yuste, unde Carol Quintul, foarte curînd, şi în ciuda primelor sale hotărîri, reîncepuse să guverneze; în sfîrşit Valladolid, unde principesa Juana asculta părerile consiliilor şi-şi asuma esenţialul administraţiei. Între aceste trei capitale, departajarea se făcea prost; legătura, în ciuda numărului de curieri, era nesatisfăcătoare. Toate scrisorile se plîngeau de asta şi acest inconvenient de coordonare a avut consecinţe rapide. Afacerile, după ce au fost negociate la Valladolid, trebuiau să treacă pe sub ochii suveranului; să calculăm întreaga întîrziere pe care o implica acest ocol incredibil! Spania aproape nu mai era guvernată. Moartea lui Carol Quintul, la Yuste, în septembrie 1558, a agravat dificultăţile, principesa Juana nefiind, cu siguranţă, la înălţimea împrejurărilor.

În euforia unei atmosfere de victorie a părăsit Filip al II-lea Bruxelles. Intreaga Italie este prezentă atunci, zumzăind, în jurul învingătorului, oferind bani şi prezentîndu-i cererile, Cosimo de de Medici pentru a-şi asigura Siena, Marele-Maestru al Maltei pentru a obţine ordinele necesare expediţiei împotriva oraşului Tripoli, Republica Genovei pentru a pune la punct amănuntele recîştigării Corsicei, familia Farnese pentru a o înlătura pe ducesa de Lorena şi a rezerva Margaretei de Parma conducerea Ţărilor-de-Jos. În mijlocul recepţiilor, a Te Deum-urilor, Filip al II-lea împarte seniorilor flamanzi ultimele sale favoruri, delimitează puterea noii guvernatoare. La 11 august, el se află la Vlissingen. Aşteaptă aici două săptămîni vîntul favorabil, îşi înşală vremea alergînd de la o insulă la alta, de la un castel la altul. La 25 august, flota regală ridică, în sfîrşit, pînzele.

Avem o relatare foarte completă a întoarcerii [67] în *Jurnalul* lui Jean de Vandenesse pe care o completează cîteva scrisori adresate Margaretei de Parma de către Ardinghelli [68], preceptorul tînărului Alessandro Farnese: ostatic al politicii spaniole şi pe care mama sa l-a lăsat să fie format în Peninsulă, el îl însoţeşte pe Rege în călătoria sa. Să semnalăm în trecere că relatarea tradiţională — aceea care se poate citi în Watson, Prescott, sau Bratli — a debarcării romantice a lui Filip al II-lea la Laredo este falsă de la un cap la altul. Suveranul nu a sosit singur, riscîndu-şi viaţa, într-o simplă barcă în timp ce în spatele său întreaga flotă se scufunda — bogăţiile sale, o mie de seniori din suita sa şi preţioasele lor bagaje. A existat o furtună care a scuturat puternic hurcele greoaie care urmau convoiul, dar o scrisoare a lui Filip al II-lea însuşi, din 26 septembrie 1559, declară că o singură navă lipseşte la apel [69]. În ceea ce îl priveşte pe Rege, el se afla de-acum pe uscat, încă din ziua precedentă. Întregul scenariu este o invenţie, poate datorată lui Gregorio
 Leti care a povestit pe larg acest dezastru, „ade-

vărată prevestire a tuturor nenorocirilor şi a nefericirilor ce i s-au întîmplat, mai tîrziu Regelui "[70].

NOTE

1. Filip al II-lea către prinţesa Juana, Londra, 13 aprilie 1557, A.E. Esp 232, f° 232.
2. Badoero către Senat, Bruxelles, 7 martie 1556, COGGIOLA, *art. cit.* p. 108, nota.
3. Navagero către Senat, Roma, 21 febr. 1556, COGGIOLA, *art. cit.*, p. 232—233.
4. Badoero către Senat, Bruxelles, 1 martie 1556, COGGIOLA, *art. cit.* p. 108, nota.
5. *Ibidem.*
6. Relatare a lui Bernardo Navagero, 1558, E. ALBERI, *Relazioni* ... vol. 2, III, p. 389.
7. Ernesto PONTIERI „Il papato e la sua funzione morale e politica in Italia durante la preponderenza spagnuola", în: *Archivio storico italiano*, 1938, vol. 2, p. 72.
8. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 5, II, p. 163.
9. Henric al II-lea către Ottavio Farnese, Fontainebleau, 29 iunie 1556, COGGIOLA, *art. cit.*, p. 256—257; F. DECRUE, *Anne de Montmorency*, vol. 2, p. 186.
10. H. PATRY, „Coligny et la Papauté en 1556—1557" in: *Bul. de la Soc. de l'hist. du protestantisme français*, vol. 41, 1902, p. 577—585.
11. Ducele de Alba a intrat în Ostia la 14 noiembrie: *lo que refiere un hombre que fue a Francia estos dias a enterder lo que allá se hacia** (dec. 1556), A. N., K 1490. Armistiţiul semnat la 18 noiembrie (Sim. Patronato Real, nr. 1580), suspendat la 27 decembrie 1556, *ibidem*, nr. 1591.
12. *Opere*, Milano, 1806, p. 119—131, de citat de COGGIOLA, p. 225 şi următoarele.
13. Aceeaşi dată, Filip al II-lea către cardinalul Caraffa, Simancas Patronato Real, nr. 1614.
14. Astfel, în problema familiei Colonna pe care a deposedat-o de pămînturile sale în vreme ce familia Colonna este o partizană cunoscută a Spaniei. La fel în legătură cu raporturile totdeauna spinoase cu Neapole.
15. Lo que contienen dos cartas del embaxador en Francia de 9 y 13 de julio 1556, A.N., K 1489.

---

* după cum raportează un om care a fost în Franţa în aceste zile ca să se informeze ce avea să se întîmple. (lb. span. —N.tr.)

16. D. de HAEDO, *op. cit.* f° 69 v° și 70; Jean CAZENAVE „Un Corse, roi d'Alger (Hassan Corso)" in: *Rev. Afrique Latine*, 1923, p. 397—404; Socorro de Oran, Simancas E° 511—513.

17. E. LAVISSE, *op cit.* vol. 5, 2, p. 167.

18. Un hombre que se envió a Francia y bolvió a Perpiñán a los XXV de enero ha referido lo siguiente — 28 ian. 1557 — A.N., K 1490, 30 000 de infanteriști, 10 000 de călăreți în Piemont. O notă pe margine: „*todo es mentira*". * Simon Renard, mai bine informat. (Simon Renard către Filip al II-lea, 12 ian. 1557) indică un total de 12 000 de oameni, A.N., K 1490.

19. Simon Renard către Filip al II-lea, 12 ian. 1557, A.N., K. 1490.

20. *Ibidem.*

21. Cavi, 14 sept. 1557. Capitulación pública sobre la paz entre Felipe II y Paulo IV otorgada entre el duque de Alba y el Cardinal Caraffa. Simancas Patronato Real, nr. 1626. Clauze secrete asupra fortificațiilor din Paliano, *ibidem*, nr. 1625.

22. Palmerino B. Com. Palermo Qq D 84. Data sa de 11 sept. nu este, oare, eronată?

23. Juan Vázquez către Carol Quintul, Valladolid, 18 noiembrie 1557, L.P. GACHARD, *La retraite...*, vol. 1, doc. nr. CXXI.

24. Paul HERRE, *Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II.* Leipzig, 1907.

25. Filip al II lea către Carol Quintul, Beaurevoir, 11 august 1557, A.N., K 1490. În acest dosar există numeroase documente despre bătălia de la Saint-Quentin.

26. Filip al II-lea către Carol Quintul, vezi nota precedentă.

27. *Ibidem.*

28. Filip al II-lea către contele de Feria, 29 iunie 1558, *CODOIN*, vol. 87 p. 68.

29. Cesareo FERNANDEZ DURO, *Armada española*, Madrid, 1895—1903, vol. 2, p. 9 și următoarele. Dogele și guvernatorii din Genova către Jacomo de Negro, ambasador în Spania, Genova, 23 mai 1558, A.d.S. Genova, Inghilterra, vol. 1, 2273. Despre rolul ambasadorului francez de la Vigne, Piero către ducele Florenței, Venezia, 22 ian. 1558, Mediceo 2974, f° 124. Flota sosește mai devreme decît de obicei. Informațiile din Constantinopol, 10 aprilie 1558, Simancas E° 1049, f° 40.

30. Pedro de Urries, guvernator al Calabriei, către viceregele din Neapole, 7 iunie 1558, Simancas E° 1049, f° 43. La 13 iunie ea va fi capturată, apoi urmează pierderea orașului Reggio, C. MANFRONI, *op. cit.* vol. 3, p. 401.

* totul e fals (lb. span. — N. tr.)

31. Instruction data Mag[co] Fran[co] Coste misso ad classem Turchorum pro rebus publicis, Genova, 20 iunie 1558, act original A.d.S. Genova, Costantinopoli 1558—1565, 1—2169. C. MANFRONI, *op. cit.* vol. 3, p. 401, nota, mi se pare că citează o altă copie a acestei instrucţiuni.
32. Ea trece prin dreptul oraşului Torre del Greco, cardinalul de Siguenza către A.S. Roma, 16 iunie 1558, Simancas E° 1889, f° 142, A.E. Esp. 290 f° 27.
33. Don Juan Marinque către A.S., Napoli, 26 iunie 1558, Simancas E° 1049, f° 41.
34. C. FERNÁNDEZ DURO, *Armada Española...* vol. 2, p. 11.
35. *Ibidem*, p. 12.
36. G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, 3, p. 81, nota 3.
37. Marin de Cavali către Doge, Péra, 16 dec. 1558, A.d.S. Venezia, Senato Secreta, Cost., Filza 2 B, f° 102.
38. *Le traité de Cateau-Cambrésis*, 1889.
39. *Les origines politiques des guerres de religion*, Paris, 2 vol., 1913—1914.
40. Guy de BRÉMOND D'ARS, *Le père de Mme Rambouillet, Jean de Vivonne, sa vie et ses ambassades*, Paris, 1884, p. 14; Lucien ROMIER, *Origines, op. cit.*, vol. 2, cartea a V-a, 2, p. 83—86; B.N. OC 1534, f° 93 etc.
41. Elisabeta către Filip al II-lea, Westminster, 3 oct. 1558, A.N., K 1491, B 10, nr. 110 (în latină).
42. Baronul A. RUBLE, *op. cit.*, p. 55.
43. Către Henric al III-lea, 25 sept. 1574, copie, Simancas E° 1241.
44. *Op. cit.*, vol. 7, p. 198, 205.
45. T.A. d'AUBIGNÉ, *op. cit.*, vol. 1, p. 41.
46. „Ei vor ca prin dumneavoastră Franţa şi Anglia să schimbe într-o pace lungă războiul ereditar".
47. Apuntamientos para embiar a España (f.d., maiiunie 1559), Simancas E° 137, f°s 95—97. O copie a acestui important document, A.E., Esp., 290. Despre întîlnirea principalelor personaje „di questi paesi" şi dorinţa lor, din cauza acelui „*garbuglio*"* din Anglia şi din Scoţia, de a-l vedea pe rege rămînînd în această iarnă în Flandra, Minerboti către duce, 2 iulie 1559, A.d.S., Firenze, Mediceo, 4029.
48. Ducele de Alba către Filip al II-lea, Paris, 26 iunie 1559, A.N., K 1492, B 10, f° 43 a.
49. Acelaşi către acelaşi, iunie 1559, *ibidem*, f° 44.
50. *Ibidem*.
51. Paris, 11 iulie 1559, *ibidem*, f° 49.
52. J. DURENG „La complicité de l'Angleterre dans le complot d'Amboise", în: *Revue Hist. mod.*, vol. 6, p. 248 şi următoarele; Lucien ROMIER, *La conjuration d'Amboise* ed. a 3-a, p. 73; E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 595.

53. Ruy Gomez și ducele de Alba către Filip al II-lea, Paris, 8 iulie 1559, A.N., K 1492, f° 48, Henric al II-lea a pierit.
54. L.P. GACHARD, *op. cit.*, vol. 1, p. 122 și următoarele, 27 mai 1555.
55. *Ibidem*, p. 124, regina Ungariei către episcopul din Arras, 29 mai 1556.
56. *Ibidem*, vol. 1, p. XLI și următoarele; p. 341—352; vol. 2, p. CXXXVII și următoarele, p. 390.
57. *Historiae de rebus Hispaniae...*, vol. 1, (singurul publicat) al continuării, de P. Manuel José de MEDRANO, Madrid, 1741.
58. Adăugăm că erorile sînt frecvente și cronologia, în genere, inexactă. Filip al II-lea s-a îmbarcat la 25 august la Vlissingen, a debarcat la 8 septembrie la Laredo. După Campana, regele a ridicat pînzele la 27 septembrie, după Gregorio Leti la 26 septembrie... Istoricii moderni începînd cu Robertson și Prescott au reprodus aceste date vechi.
59. Vezi rezumatul acestor călătorii în C. BRATLI, *op. cit.*, p. 188, nota 280, și p. 101—102.
60. *Essai sur l'administration de la Castille au XVIe siècle*, 1860, p. 43—44.
61. E. ALBÈRI, *Relazioni*, vol. 1, 1, p. 293 și următoarele, iulie 1546.
62. M. PHILIPPSON, *Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe, 1579—1586*, 1895.
63. Vezi articolul de C. PEREZ-BUSTAMANTE, „Las instrucciones de Felipe II a Juan Bautista de Tassis", în: *Rev. de la Biblioteca, Archiva y Museo*, vol. 5, 1928, p. 241—258.
64. Simancas E° 343.
65. Louis PARIS, *op. cit.* p. 42, nota 1.
66. *Ibidem*, p. 42.
67. Iată scurta povestire a lui Jean de Vandenesse: „... joi, de ziua sfîntului Bartolomeu, scrie el la 23 august, Majestatea Sa cină în zisul Sonbourg; și după cină veni la Flessinghe. Și cam la ora unsprezece noaptea se îmbarcă pe nava sa, rămînînd ancorat pînă vineri tîrziu seara cînd ridică pînzele. În numita zi cam pe la ora nouă dimineața, prinții și seniorii din Țările-de-Jos își luară rămas-bun de la Rege și de la toți; nu fără regret, suspine și lacrimi și jale pe față, văzînd pe Regele lor firesc părăsindu-i... Și cam pe la prînz sosi ducesa de Parma, însoțită de prințul, fiul său, și de mai mulți alți seniori, să-și ia rămas bun de la Majestatea Sa. Și la ora vecerniilor Majestatea Sa ridică pînzele, și trecînd cu vînt destul de bun strîmtorile și primejdiile bancurilor la vedere din Dunckercke, Calaix și Douvre navigă

* Încurcătură (lb. ital. — N. tr.)

pînă la trecătoare aproape de insula Vicq (Wich.) Intrînd în marea Spaniei ne cuprinse acalmia mării într-un asemenea chip, încît am rămas cincisprezece zile pe mare. Şi în opt septembrie, de ziua Sfintei Fecioare, Majestatea Sa şi cîteva nave ancorară în portul Laredo unde Majestatea Sa coborî pe mal şi ascultă misa în biserică şi se culcă aici în această zi, care era vinerea, şi toată ziua a fost împiedicată debarcarea a ceea ce se putea. Hurcele care sînt vase grele şi cîteva alte nave nu putură intra în port atît de devreme. Şi sîmbătă Majestatea Sa plecă din numitul Laredo cam la o oră după prînz pentru a merge la Colibre care se află la o jumătate de leghe mai departe pe uscat decît Laredo. La care oră începu aici o atît de năprasnică furtună pe mare şi pe uscat încît navele care erau ancorate în port neputînd să reziste pieiră şi se rătăciră; ce mare jale îţi face să vezi pierzîndu-se nave, oameni şi bagaje. Şi celelalte fură obligate să-şi caute salvarea pe mare. Pe uscat pomii erau scoşi din rădăcini şi olanele zburau de pe acoperişirile caselor şi dură toată ziua şi toată noaptea... " în : L.P. GACHARD şi PIOT, *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, 1876—1882, vol. 4, p. 68 şi următoarele.

68. Iată rezumatul mărturiei lui Ardinghelli: Ardinghelli urmăreşte în Zelanda deplasările lui Filip al II-lea, asigură legătura cu el. La 23 august, el o previne pe Margareta de Parma pentru ca aceasta să vină să-şi ia rămas bun de la Filip al II-lea. Îmbarcat la 25 august, el profită pe drum de înlesnirile pe care i le oferă navele întîlnite pentru a transmite ştiri despre sănătatea prinţului. La 26 august, între Calais şi Douvres, el arată că totul merge după dorinţă şi că au fost luaţi piloţi la bord pentru a asigura securitatea navigaţiei de-a lungul bancurilor de nisip. Filip al II-lea nu va voi să dea drumul, scria în 27 august, preţioşilor piloţi înainte de insula Wight. Regele este, poate, răspunzător de încetineala înaintării ; vîntul s-a pornit, dar suveranul nu vrea să se despartă de hurce, altminteri navele ar fi făcut, deja, treizeci de leghe în plus. „Călătoria nu poate fi decît fericită, conchide el, toate locurile periculoase fiind lăsate în urmă, de astăzi, în opt zile, sperăm să fim în Spania". O barcă spaniolă, întîlnită în drum, aduce o scrisoare datată din 31. Călătoria continuă pe o vreme foarte frumoasă. „Vom fi la noapte dincolo de trecătoare..." Corespondenţa se întrerupe apoi pînă la 8 septembrie. În acea zi, Ardinghelli scrie: „Domnul fie lăudat căci ne-a condus în cele din urmă pe toţi teferi şi nevătămaţi în acest port Laredo. După ieşirea noastră din strîmtoarea Angliei, timpul a fost atît de nestatornic încît i-a înşelat pe marinari nu o dată, am fost stînjeniţi, cînd de ne-

clintirea mării, cînd de vîntul potrivnic, dar mulțumită lui Dumnezeu nu am avut nici o furtună. Ieri seară, în sfîrșit, s-a pornit un mistral care ne-a condus în această noapte cu bine pe uscat..." Tot din Laredo (nu trebuia să părăsească portul decît în 14 septembrie) Ardinghelli scrie pe data de 10 „sîmbăta asta (9 septembrie) în toiul zilei se dezlănțui pe mare o furtună atît de groaznică, încît a fost o mare binefacere că ne aflăm pe uscat. Navele care se aflau în port s-au salvat cu cea mai mare trudă... trei dintre ele au rătăcit în port fără să aibă totuşi vreo pierdere în oameni și mărfuri. Hurcele care au rămas în urmă au trecut, desigur, prin mari pericole; pînă în prezent sîntem fără vești, fapt ce ne trezește temeri foarte puternice..." Totuși în 13 septembrie, „flota din Flandra" sosea „fără să fi suferit defel din cauza furtunii trecute..." Bucuria tuturor: hurcele transportau servitorii și bunurile seniorilor care-l însoțeau pe Filip al II-lea. Aceste scrisori ale lui Ardinghelli există la Arhivele farnesine din Napoli, Spagna fascio 2, f°s 186—251.

69. Filip al II-lea către Chantonnay, 26 septembrie, 1559 (și nu 1560, indicația clasării), A.N., K 1493, B 11, f° 100 (copie) „... dintre navele care vin o dată cu armada prin care am cîștigat aceste regate, una singură lipsește care nu a apărut pînă în prezent. Ea aparține unui anume Francisco de Bolívar din Santander. El transporta îmbrăcămintea regenților din consiliul meu din Italia și a cîtorva dintre secretarii și servitorii mei, cum veți vedea după un memoriu adăugat acestei scrisori..." Unele zvonuri afirmă că nava ar fi ajuns în La Rochelle. Despre această navă pierdută, L. P. GACHARD, *Retraite*..., vol. 2, p. 62.

70. G. LETI, *La vie de Philippe II*, 1679, vol. 1, p. 135.

4. SPANIA ÎN MIJLOCUL SECOLULUI

În care Spanie acosta, oare, Regele? Cu siguranță într-o Spanie dornică să-l revadă.

De ani întregi, fiecare cerea aici întoarcerea sa: regenta și consilierii, încă din 1555 [1]; Cortesurile din Castilia, reunite în 1558 [2]; Carol Quintul însuși care a considerat-o ca indispensabilă și toți funcționarii din Peninsulă. În corespondența lui Francisco Osorio [3], aproape fiecare pagină face aluzie la această întoarcere care ar rezolva totul, spune el, cînd știrile sînt proaste, care le-ar ameliora și le-ar face și mai favorabile, cînd ele sînt bune. Cînd, în sfîrșit, ajunge marea veste: „bucuria și mulțumirea în legătură cu pacea și cu buna venire a Majestății Voastre în aceste regate sînt atît de mari, scria el la 17 mai 1559, încît n-aș putea-o spune!"

Cu siguranță împrejurările sînt grave. Spania a scăpat de contactele directe cu războiul, dar ea a furnizat necontenit oameni, vase, bani, mulți bani. Sub raport social, economic, politic, ea rămîne zdruncinată, pradă unei tulburări profunde pe care o accentuează și mai mult o criză religioasă, aparent extrem de neliniștitoare.

Alarma protestantă

În 1558 [5], fuseseră descoperite la Sevilla, Valladolid și în mai multe mici centre, comunități „protestante"; ne folosim de această expresie, cu toate că este puțin exactă: la urma urmelor, ele au fost luate ca atare. Știrea l-a copleșit pe Carol Quintul și, deopotrivă, pe fiul său, într-o asemenea măsură încît uneori s-a stabilit o legătură între călătoria din 1559 și explozia protestantă. Al doilea *autodafé*, în Plaza Mayor din Valladolid, va urma debarcării din Laredo [6]. O lună separă cele două evenimente. Istoricul danez Bratli

continuă o tradiție cînd scrie că Filip al II-lea după ce primise știrile proaste din Sevilla și Valladolid, „nu mai dorea altceva decît clipa în care va putea să se întoarcă în Spania“ [7].

De fapt, represiunea organizată cu mare fast de Inchiziție semnifica, oare, într-adevăr că se întinsese în Spania o mișcare importantă care o amenința? Dacă citim cu atenție paginile lui Marcel Bataillon, nu avem această impresie. Autorul cărții *Erasme et l'Espagne* [8] a demonstrat că așa-zișii „protestanți“ din 1558 erau, în esență, continuatorii unei mișcări spirituale ale cărei origini, deja vechi în Spania, nu sînt legate de lutheranism. Flăcările spirituale din Valladolid și Sevilla, văzute de aproape, sînt colorate diferit, asemenea acelor flăcări în care arde în același timp pulberea a zece metale deosebite; unele sînt prețioase, foarte rare. Cine ar fi în stare să cîntărească precis ce au putut produce acestei vîlvătăi așa-numiții *conversos* — un Augustin Cazalla, un Constantino — prin tradițiile lor mistice evreiești, sau cît arde aici din iluminism, acel metal ciudat, produs genuin al Spaniei, și care, purificat, reprezintă marea sa materie mistică? Cine va arăta de asemenea ce revine, în acest aliaj, ideilor erasmiene despre o religie în esență orientată către sine? Anii 1520—1530 au proiectat în Peninsulă, pe atunci deschisă în fața bunurilor spirituale ale lumii vaste, ideile erasmienilor, apoi ale partizanilor valdenzilor... Douăzeci de ani mai tîrziu aceste idei sînt încă vii, schimbate dar ușor de recunoscut; și chiar dacă în ele s-a amestecat ceva din gîndirea lutherană, nu a existat în Spania un cult protestant, organizat ca în Franța în confesiune dizidentă. Erezia, dacă pe de o parte se opune tradiției catolice, ar avea mai degrabă tendința de a încerca să salveze, în același timp cu spiritul, biserica și instituțiile sale, pe scurt, ortodoxia. Ea a sperat să reușească.

Atunci cum se explică represiunea din 1559, dacă nimic sau aproape nimic nou nu pare să fi intervenit în focarele noului spirit religios? Pentru

Marcel Bataillon [9], tocmai metoda represivă este nouă; intransigenţa catolică a luat cunoştinţă de ea însăşi, ea doreşte să lovească pentru a lovi, pentru a inspira teroarea exemplului. Gata cu politica ironică a Împăratului, cu incertitudinile unei situaţii încordate care amesteca liniile şi confunda poziţiile! Intransigenţa protestantă a limpezit lucrurile. După 1555, după succesul reformaţilor din Germania şi abdicarea lui Carol Quintul, opoziţiile se conturează cu fermitate; o represiune necruţătoare se instalează în Italia, apoi în Spania, cele două lucruri fiind, de altfel, independente; Inchiziţia spaniolă este autonomă şi relaţiile lui Filip al II-lea cu Paul al IV-lea sînt puţin amicale, cu toate că sînt antrenaţi, şi unul şi altul, în aceeaşi mişcare. Situaţia a evoluat rapid. Spania pe care o regăseşte Filip al II-lea a trecut deja la Contra-Reformă, la represiune, fără ca aceasta să fie totuşi opera regelui, ci mult mai mult a timpului său, a evenimentelor de la un capăt la altul al Creştinătăţii, a puseului din Geneva şi a celui din Roma, vaste curente spirituale care îl antrenează pe Filip al II-lea însuşi şi pe care nu le-a creat el. Totuşi regele nu s-a aflat întîmplător în *Plaza Mayor* la 8 octombrie, evidenţiind prin prezenţa sa exemplara pedepsire a „lutheranilor".

Să nu subestimăm frămîntarea lui Filip al II-lea: instruit prin lecţiile din Germania, din Franţa, el putea să se teamă de orice, în 1558. Dar în 1559, încă înainte de întoarcerea sa, primejdia îi apăruse în insignifianţa sa; corespondenţa lui Filip al II-lea cu prinţesa Juana îl arată, încă de atunci, prea puţin neliniştit de această problemă de care vorbeşte rar. La 26 iunie [10], confirmînd primirea lungii relatări asupra primului autodafé din mai, el adaugă că astfel speră mult „să se remedieze răul atît de mare care fusese semănat". Tonul este liniştit. *Tan gran mal como estava sembrado*: căci recolta nu avusese timp să se coacă.

Represiunea a sunat ultimele ore ele ereziei spaniole. Poate acest succes ușor (există alte elanuri pe care metodele de teroare nu au știut nicicînd să le distrugă) ține de împrejurarea că, de fapt, erasmismul și protestantismul reprezentau în Spania altoiuri străine; altoiuri care s-au „prins", au îmbobocit, au înflorit, dar cît timp? Pe planul istoriei civilizațiilor, ce înseamnă cincizeci de ani? Terenul era puțin favorabil, pomul insuficient adaptat pentru altoire. Nu a rămas, în cele din urmă, din acest „protestantism" decît ceea ce a putut să se continue în direcția misticismului spaniol, acel refugiu al creațiunii individuale, în direcția sfintei Tereza și a sfîntului Juan de la Cruz.

Mișcarea, de altfel, nu fusese niciodată populară, din contră. Arhiepiscopul de Toledo precizează, încă din mai 1558, că poporul nu pare contaminat [11]. A trebuit ca deținuții să fie transferați noaptea la Valladolid, de teamă ca poporul și copiii să nu-i lapideze, atît de mare era indignarea publică împotriva lor [12]. Numai un grup mic de oameni este implicat, o elită de umaniști și de mistici. Și, de asemenea, o elită socială de seniori spanioli pe care Marele Inchizitor, în 1558, nu-i va cruța, ca predecesorii săi.

Fără îndoială, aceasta este explicația zvonului răspîndit de către venețieni, și care pare cu totul inexact, că, „sub culorile religiei s-au organizat cîteva răzvrătiri în înțelegere cu marii seniori" [13]. Mai explicită, o scrisoare a episcopului de Dax, scrisă din Veneția în martie 1559 [14], raportează că „de cîteva zile s-a răspîndit un zvon la San-Marco și care de atunci a fost confirmat ca foarte sigur, că în Spania s-au ridicat patru din cei mai mari prinți ai regatului în favoarea ereziei luterane, în care ei se arată atît de stăruitori... încît îi vor constrînge prin forță pe toți vasalii să fie de partea lor; dacă regele Filip nu-i combate repede, este în pericol de a se trezi cel mai slab". Dar Veneția este prin excelență, ca și Roma,
 orașul știrilor false; cardinalul de Rambouillet

scria într-o zi lui Carol al IX-lea că „ştirile care se trimit în scris de aici (Roma) la Veneţia, şi de la Veneţia aici, au tot atîta crezămînt şi faimă, în Italia, ca şi ştirile de la Palat în Franţa". „Protestantismul" spaniol nu pare să fi avut consecinţe politice. Dar confuzia era posibilă pentru că, alături de revolta religioasă, exista, în Spania, o tulburare politică, neliniştitoare şi ea.

Tulburarea politică

Se vorbeşte curent despre Spania unificată a lui Filip al II-lea. Trebuie să ne înţelegem. Centralizarea s-a accentuat cu siguranţă în cursul acestei lungi domnii autoritare, dar libertăţile populare, către 1559, abia dacă se estompează, legile nu s-au schimbat şi persistă amintirea răzmeriţelor trecute. Autoritatea regală nu este nici nelimitată nici fără contrapondere. Ea se loveşte de *fueros**, de bogăţia fabuloasă a clerului, de independenţa unei nobilimi opulente, de nesupunerea uneori făţişă a moriscilor, de indisciplina „funcţionarului". Se remarcă, în cursul anilor 1556—1559, chiar o slăbire serioasă a prestigiului statului, un fel de criză de insubordonare.

Nu este vorba de o revoltă declarată, ci de un val de nemulţumiri şi de învrăjbire, vizibil în micile evenimente de felul celor pe care le-a colecţionat istoricul Llorente [15] şi care nu dobîndesc sens decît juxtapuse. Astfel, cînd Carol Quintul, „împovărat de ani, de glorii şi infirmităţi", debarcă la Laredo, în 1556, nu găseşte aici decît cîţiva nobili care să-l aştepte şi bătrînul Împărat este, din această cauză, mîhnit şi surprins [16]. Puţin mai tîrziu, ajung în Peninsulă şi surorile lui Carol Quintul, Elisabeta şi Maria, regine ale Franţei şi Ungariei; pe drumul dintre Jarandilla şi Badajoz, cîţiva seniori, solicitaţi să le însoţească, nu răspund la chemare şi con-

* privilegii (lb. span. — N. tr.).

sideră inutil să se scuze pentru acest lucru [17]. Ceva mai înainte, reginele dornice să se instaleze la Guadalajara ceruseră ducelui de Infantado să le cedeze casele sale, chiar casele în care se va celebra a treia căsătorie a lui Filip al II-lea [18]. Ducele refuzase, spre marea indignare a celor două femei și a împăratului care, totuși, nu voia, orice i s-ar fi spus, să forțeze mîna ducelui, persoană importantă din partea căreia beneficiase de servicii. În ianuarie 1558, *corregidor*-ul din Plasencia hotărîse să execute anumite dispoziții administrative la Cuacos, un sat aproape de Yuste unde împăratul avea un *alguazil*. Între cei doi bărbați s-a angajat o controversă căreia *corregidor*-ul i-a pus capăt înhățîndu-l pe *alguazil* și tîrîndu-l la închisoare [19].

Profitînd de deficiențele guvernamentale, de insuficiența juriștilor și a miniștrilor, fiecare încearcă să-și acorde cîteva privilegii suplimentare. În octombrie 1559 [20], Filip al II-lea, preocupat de deficitul finanțelor sale, caută să vadă ce abuzuri trebuie suprimate, ce economii se cer făcute. Un vechi consilier, *alcalde* la Primăria din Valladolid, un anume *licenciado* Palomares, îi trimite o scrisoare interesantă în legătură cu pretențiile excesive ale marilor seniori în materie judiciară. El îi reamintește că în timpul călătoriei sale în Germania, între 1548 și 1550, șapte sau opt Granzi de Spania, reuniți în mănăstirea San Pablo din Valladolid, ceruseră pentru toți cavalerii cu titlu de noblețe privilegiul de a nu mai fi supuși decît judecății suveranului. Ei ceruseră, de asemenea, ca, în procesele de crimă de pe domeniile senioriale care ajungeau în fața tribunalelor regale, banii condamnaților să revină seniorului, aceasta, în numele unei pretinse legi din Guadalajara, datînd de la Juan I și care, după mărturia lui Palomares, trebuia să fie apocrifă sau să aibă un înțeles dublu. În 1556 (amănunt semnificativ, Regele este încă absent, plecat în Anglia din 1554), are loc o reuniune identică tot la mănăstirea San Pablo; se fac aceleași cereri pe care principesa Juana le respinge. Seniorii

s-au decis atunci pentru un subterfugiu: în actele de vînzare domeniale, mai ales în cele încheiate în 1559, cei care le-au formulat au introdus clauze periculoase pentru autoritatea statului, chipurile în virtutea legii din Guadalajara. Chiar un funcționar regal, licențiatul Juan de Vargaz, a strecurat cel dintîi aceste cuvinte de temut în textul unei vînzări trecute în profitul său, pentru a-și rezerva beneficiile justiției penale pe domeniul pe care îl cumpăra. Exemplul său a fost, firește, urmat. „Unii dintre slujitorii și consilierii voștri de Stat au încheiat asemenea vînzări, adaugă Palomares, și Majestatea Voastră va trebui să-i evite“. Se observă cum cei mai înalți funcționari s-au lăsat ispitiți.

Gestul seniorilor și al cumpărătorilor de *lugares de vasallos* * semnalează deficiența statului, nevoile și slăbiciunile sale care încurajează uzurpările. Se înțelege că, în același timp, piedicile întîlnite în mod obișnuit de autoritatea regală au dobîndit un relief nou. Orașele în privința cărora se încerca privarea de jurisdicțiile proprii se apără cu violență, trimit delegați pe lîngă regele în persoană și adesea îl înfrîng. La fel, deseori înșiși funcționarii de la *Contratación* îi ajută pe negustorii din Sevilla să scape de măsurile guvernamentale. În primăvara lui 1557, guvernul a pus mîna pe banii pe care flota din Indii îi aducea particularilor: „în timp ce din șapte sau opt milioane de ducați sosiți, s-a reușit să se ia 5 milioane, negustorii s-au înțeles atît de bine încît n-au rămas din toți banii decît 500 000“ se indigna Carol Quintul [21]! A fost necesară totuși mînia sa violentă pentru a pune în mișcare mașina judiciară împotriva delincvenților. În toamna aceluiași an [22], s-a socotit mai prudent să se trimită, în întîmpinarea flotei din Indii, escadra lui Álvaro de Bazán care, sosind la San Lucar la 7 septembrie, a ridicat numerarul și l-a transportat la Santander, de unde a fost expediat în Țările-de-Jos. Autoritatea regală era redusă la expediente.

* așezări de vasali (lb. span. — N. tr.).

I se întîmpla, de asemenea, să nu îndrăznească deloc să intervină. De exemplu, cînd viceregele de Aragon, ducele de Francavila, porunceşte să fie executat un „manifestant“, împotriva drepturilor de *fuero*; actul său dezlănţuie o răzmeriţă, Cortesurile se reunesc spontan fără convocarea suveranului, viceregele este constrîns să se refugieze în Aljaferia şi guvernatorul din Valladolid, înştiinţat, îl dezavuează [23]. Nu este cazul să se îndepărteze Aragonul, mai ales în timp de război contra Franţei! La fel, la Valencia, inchizitorii care anchetează — asta este pîinea lor cotidiană — cauzele aşa-numiţilor *Tagarinos*, adică ale moriscilor din regiune, primesc instrucţiuni de prudenţă. O scrisoare a Consiliului Inchiziţiei, din 4 iunie 1557 [24], se exprimă în aceşti termeni: „Ne-aţi scris... la 4 septembrie trecut... că, întrucît timpul era atît de primejdios, ar trebui să suspendăm pentru moment urmărirea cauzelor acestor *Tagarinos*“.

Se înţelege că, prevăzuţi cu aceste sfaturi, funcţionarii sînt timoraţi şi ezită să acţioneze, chiar cînd li se ordonă. Inchizitorul Arteaga, scriind la 28 februarie 1559 [25] către *Suprema* *, povesteşte că *alguazilul* Sfîntului Oficiu din Barcelona a venit să-i ceară aplicarea la Valencia a judecăţilor desfăşurate la acest tribunal. „Nu am poruncit să fie ridicate persoanele indicate în scrisoarea de rechiziţionare pentru ca să evit scandalul şi marea tulburare care puteau să rezulte de aici în oraş, dat fiind că aşa sînt timpurile de azi iar persoanele incriminate sînt, în cea mai mare parte, funcţionari sus-puşi din acest oraş...“ *Dat fiind că aşa sînt timpurile de azi...* Timpuri grave cu siguranţă şi care pun opera monarhială la încercare.

---

* Consiliul superior al Inchiziţiei (N. tr.).

Suveranul nu are mînă liberă; tot ceea ce face este dominat de cea mai importantă dintre grijile care au impus întoarcerea sa în Spania: grija banilor.

Enormul pasiv al finanţelor imperiale pe care el îl moştenise era atît de împovărător încît, de la primele cheltuieli devenite necesare prin reluarea ostilităţilor, creditul său s-a prăbuşit. La 1 ianuarie 1557, falimentul era oficial [26]. Dar era, oare, un faliment adevărat? Primul dintre faimoasele decrete ale lui Filip al II-lea nu a fost decît o consolidare a datoriei flotante. Visteria regală trăia din împrumuturi sau din avansuri, acceptate cu dobînzi ridicate şi în condiţii împovărătoare, de către negustorii care, singuri (avînd în vedere dispersarea Imperiului spaniol şi prezenţa suveranului în Ţările-de-Jos) puteau să mobilizeze, în beneficiul său, venituri îndepărtate în timp şi în spaţiu. Visteria le plătea dobînzi mari şi le rambursa la scadenţele iarmaroacelor. Datoriile statului erau astfel reprezentate de o masă de hîrtii dintre cele mai diverse. Decretul nu a anulat datoriile, dar a prevăzut rambursarea lor în *juros*, rente permanente sau viagere, raportînd, în principiu, o dobîndă de 5%. Ziua de 1 ianuarie 1557 era fixată ca dată iniţială a acestor lichidări.

Bancherii au protestat, apoi s-au supus, Fuggerii după o rezistenţă mai puternică decît ceilalţi. Decretul, evident, aducea un grav prejudiciu negustorilor. Se reducea dobînda creanţelor lor; capitalurile le erau imobilizate. Le rămînea posibilitatea să vîndă aceste rente permanente — nu s-au dat în lături să o folosească — dar a urmat o scădere rapidă a cursurilor, pe seama vînzătorilor. Astfel cînd au capitulat Fuggerii [27], „*juros*" scăzuseră la 50 pînă la 40% din valoarea lor nominală. Acest schimb forţat de titluri cu termen scurt, raportînd mari dobînzi (12 şi 13%) pentru rente permanente cu 5%, oricît de mare

a fost prejudiciul cauzat, nu reprezenta, totuși, un faliment total.

Expedientul a permis statului să reziste, de bine de rău, pînă la pacea de la Cateau-Cambrésis, dar el nu a suprimat dificultățile. Bancherii genovezi, singurii care consimțeau încă să avanseze bani Regelui Catolic, s-au arătat mai pretențioși ca în trecut. Nu fixez în acest sens ca dovadă decît cele două „partide" încheiate la Valladolid, în 1558. Prin prima, Niccolo Grimaldi, bancher genovez [28], avansează regelui un milion în aur: „se obligă numitul Niccolo Grimaldi să plătească în Flandra 800 000 de scuzi evaluați la 72 de groși scudul și în felul următor: 300 000 la prima sosire a navelor din Spania, 250 000 la sfîrșitul lui noiembrie și 250 000 în plus la sfîrșitul lui decembrie al acestui an 1558. Ceilalți 200 000 de scuzi, se obligă să-i plătească la Milano, evaluați la 11 reali scudul, în cursul lui noiembrie și decembrie ale acestui an, jumătate în cealaltă lună". În schimb, regele dă asigurări: „Majestatea Sa îi plătește zisul milion în aur în Spania, evaluați la 400 de maravedis scudul și în felul următor: 300 000 imediat din argintul care se află la Laredo, 300 000 din aurul și argintul care vor sosi pe primele nave venind din Peru și, în cazul în care nu s-ar plăti în cursul lui octombrie al acestui an, numitul Grimaldi nu va fi obligat să onoreze plățile la sfîrșitul lui noiembrie și decembrie, nici în Flandra nici în Milano; îi vor fi eliberați 300 000 de scuzi din serviciul Castiliei pe 1559 și cambii, fără dobîndă; 166 666 scuzi pentru complinirea a 400 de milioane de maravedis plătibili în rente de 10%. I se vor plăti 540 000 de scuzi din datoriile vechi în felul următor: 110 000 în rente de 10%, 135 în rente de 18%, 170 000 în rente de 14% și 250 000 în asignate asupra minelor. Dobînzile acestei sume îi vor fi socotite pînă la sfîrșitul anului 1556 la 14%, și pentru anul 1557, la 8%. I se dă în plus permisiunea de a exporta din Spania un milion în aur".

Aceste cifre indică o duritate excepțională.
 Comentariul francez anonim care le însoțește

constată că „acest negustor genovez nu împrumută nimic din al său, după cum se vede, și totuși pentru plăcerea pe care o face regelui Filip de a-i da bani la cursurile din Anvers și din Milano în aceleași condiții în care îi va da de dincoace: el cîștigă 50 maravedis pentru fiecare scud, așteptînd să i se dea patru sute care nu valorează decît 350, ceea ce revine la 15%, în afara faptului că el cîștigă aproape tot atît în Flandra pentru că nu dă decît 72 de groși pentru un scud iar acesta valorează 78". Și comentatorul se întreabă pentru ce regele Spaniei a semnat un asemenea acord. Dacă el dispunea de argint la Laredo, nu era mai simplu oare să-i aducă de acolo direct? Nu vede în aceasta decît două avantaje, înlăturarea riscului mării și reducerea dobînzilor asupra rentelor reprezentînd datoriile vechi. Tot acest pasiv financiar apasă mult politica de împrumut a lui Filip al II-lea.

O afacere proastă este și împrumutul de 600 000 de scuzi consimțit, în același an 1558, de către Constantino Gentile [29], și el, de asemenea, negustor genovez. Rambursarea este prevăzută într-o rată de 125 000 de scuzi, plătibili imediat la Sevilla; apoi, tot la Sevilla, în iulie 1558, o sumă echivalentă; în sfîrșit, 350 000 de scuzi alocați din serviciul Castiliei. Să adăugăm beneficiile neobișnuite ale schimbului și consolidarea a 1400000 de scuzi din datoriile vechi: același comentator nu se dă în lături să demonstreze cine profită de pe urma operației.

Nu trebuie să ne mirăm că, în cele două exemple date aici, întreaga povară cade asupra Castiliei (la fel ca în curiosul *asiento* încheiat cu bancherii Fugger, la 1 ianuarie 1557, și din care arhivele farnesiene din Neapole [30] posedă o copie). Este cazul tuturor partidelor încheiate în acești ani grei și care sînt garantate prin serviciile obișnuite și extraordinare din Castilia, prin metalele prețioase aduse de flote din Indii. Creditul lui Filip al II-lea se sprijină, în ultimă analiză, pe creditul Spaniei. Or, acesta este puternic uzat.

A fost, efectiv, exploatat fără milă. În timpul războiului împotriva lui Paul al IV-lea, a trebuit, literalmente, să se extorcheze bani de la prelaţi care nu i-au furnizat decît nemaiavînd încotro. Apoi, cum nevoia nu cunoaşte legi, s-a pus stăpînire, în măsura posibilului, pe banii aduşi de flote din Indii. Trebuie să înţelegem, prin aceştia, banii destinaţi negustorilor din Sevilla sau găsiţi asupra pasagerilor întorşi din Indii. Aceste capturări, repetate în 1556, 1557, 1558, au lăsat o foarte proastă amintire. Abia în 1559 Filip al II-lea se va hotărî să restituie capitalurile capturate, dar oferindu-le două treimi în *juros*. Bucuria care a urmat în mediile comerciale mărturiseşte destul cît era de nesperată, în ochii celor mai mulţi, măsura, oricît de nedreaptă în sine[31]...

Imediat după Cateau-Cambrésis, Filip al II-lea pare să simtă unele remuşcări: „... ni se pare cuminte, spune el, să nu luăm nimic nici de la negustorii călători (de pe flotele din Indii), nici de la particulari, ci, din contra, să le înmînăm deschis ceea ce va sosi pentru ei“ [32]. Înţelepciune tîrzie! Peste zece ani, răspîndindu-se zvonul că guvernul avea să revină la metodele sale vechi, mulţi oameni au preferat să rămînă în America decît să rişte, ajungînd în Spania, să-şi piardă banii[33].

Cît despre resursele normale, ele par, cu excepţia serviciilor din Castilia, a fi fost angajate cu anticipaţie. A trebuit să se găsească şi altele, fapt ce a dus la diverse expediente financiare a căror listă o întocmeşte scrisoarea principesei Juana către rege, din 26 iulie 1557[34]: vînzări de titluri de hidalgos, legitimări ale fiilor unor ecleziastici, crearea de funcţii municipale, vînzări de terenuri şi jurisdicţii domeniale... Aceste vînzări au tulburat regatele spaniole mai mult decît toate celelalte. Ele au slujit evident marilor seniori, dar se ştie puţin în privinţa lor. Ar merita să fie studiate cu grijă, la fel ca şi vînzările de pămînturi ecleziastice, după 1570. Oraşele au fost primele victime ale acestora, bunurile dome-

niale fiind în realitate adesea bunuri municipale, care au trecut astfel de la orașe la nobilime. Dar multe sate au profitat de ocazie pentru a se răscumpăra ele însele și a se elibera de sub jurisdicția urbană. Simancas se va elibera astfel de sub controlul Valladolidului.

Crearea de noi funcții municipale era un alt mod de a pune orașele la contribuție, căci statul încasa prețul vînzării de funcții, iar orașele plăteau apoi lefurile[35]. Sînt de înțeles plîngerile lor[36]. Apărîndu-și veniturile, ele nu ezitau să trimită agenți pînă în Flandra. Filip al II-lea nu putea rămîne surd la toate reclamațiile lor. El a anulat învoielile aproape încheiate și a interzis în cele din urmă vînzările mărunte. Dar și în această privință măsurile înțelepte au fost tardive. Fuseseră comise multe excese, după cum spune scrisoarea deja citată a licențiatului Palomares și unele, precum uzurpările domeniale la Granada, scapă controlului nostru[37]. În 1559, sărăcirea visteriei este imensă. Filip al II-lea a încheiat pacea cu Franța, dar a trebuit pînă la încheierea sa să mențină o armată gata pregătită; apoi să demobilizeze, ceea ce nu se poate face decît plătind restanțele. Lipsind banii, se oprește demobilizarea, și datoria nu încetează să crească: este un cerc vicios... Filip al II-lea cere Spaniei 1 700 000 de scuzi, în martie[38], dar Regenta nu reușește să încheie decît două partide, una de 800 000, cealaltă de 300 000, aceasta din urmă punînd de altfel în pericol creditul funcționarului Francisco López del Campo, însărcinat cu plățile visteriei în Spania. Pentru a-l salva a fost deja amînată pînă în iunie scadența iarmarocului din Villalón: „Funcționarul, scrie printesa Juana fratelui său, la 13 iulie 1559[39], se pregătea să meargă aici și să satisfacă în modul cel mai bun obligațiile sale care se raportează la cantitățile de maravedis pe care Majestatea Voastră le va vedea în memoriul care i se trimite. Principalul temei, în vederea acestui scop, era ceea ce se aștepta din Indii de la flota care a sosit de curînd, și

care, se știe acum, nu a adus nimic nici pentru Majestatea Voastră nici pentru altcineva". Vice-regele Noii Spanii este acela care, după spusele funcționarilor municipali din Sevilla [40], a pretins ca să nu fie îmbarcat nimic pe flotă, de teama corsarilor.

În aceste condiții, este imposibil să se facă față scadențelor din iunie: „Se va amîna iarmarocul din Villalón [41] pînă la sărbătoarea Sfîntului Iacob, continuă prințesa, pentru a găsi între timp un leac posibil, căci Consiliul de Finanțe a hotărît că el nu trebuia cu nici un chip să lipsească la scadențele iarmarocului, chiar dacă era necesar să se împrumute din serviciul (Castiliei) pentru anul 1561, deși nu este încă acordat, sau de la orice altă rubrică. Trebuie preferată și încă de departe, decît să se ruineze creditul funcționarului, o dobîndă oricît de mare, sau orice altă pagubă. Datorită lui, într-adevăr, Majestatea Voastră a fost slujită și aprovizionată pînă acum și va fi și de acum încolo, dacă onorăm scadențele iarmarocului. Resursele pe care ne-am putea sprijini sînt cîteva vînzări de vasali, dar Majestatea Voastră le-a restrîns și mai ales în ceea ce privește Sevilla, atunci cînd se pregătea deja o vînzare de 150 000 de ducați, în contul ducelui de Alcalá, dornic să achiziționeze de acolo 1 500 de vasali..." În același timp, Regenta îi trimite lui Filip experți, de exemplu pe Dr. Velasco, pentru a-i înfățișa exact realitatea [42]. Ea se teme ca fratele său să nu-și mai facă iluzii.

Or, în Țările-de-Jos, Filip al II-lea nu găsește nici o soluție. „Rămînînd aici, scrie el în 24 iunie [43], n-aș cîștiga nimic decît să mă pierd eu și aceste state (Țările-de-Jos)... Cel mai bine este să căutăm toți leacul... și dacă nu se află aici, voi merge să-l caut în Spania". Iată un lucru clar. Filip al II-lea crede puțin în eficacitatea prințesei Juana, ocupată cu actele sale de generozitate, cu devoțiunile, cu visele sale ambițioase. Acte de generozitate pe care fratele său le reduce, vise care se îndreaptă către Infantele Don Carlos

cu care ar vrea să se căsătorească, se zice, pentru a se menține în primul rang. Să-și amintească oare, Regele călătoria lui Ruy Gómez în Peninsulă, în 1557 [44]? Unde a reușit favoritul, nu-și poate încerca norocul și suveranul? Salvarea trebuie căutată în Spania, și chiar de către suveran. Cînd vînturile potrivnice îi impun lunga așteptare, despre care am vorbit, în insulele Zelanda, regele se mîhnește, cu siguranță nu pentru comoditățile sale personale, „ci, cum scrie el la 24 august episcopului din Arras, întrucît văd că, prin sosirea mea în Spania, se întîrzie momentul în care aș putea căuta remediul necesar, pentru aici sau pentru acolo. [45]".

Aceste precizări ne ajută să înțelegem scrisoarea dramatică a lui Filip al II-lea către același Granvelle, din 27 decembrie 1559 [46], la o dată în care situația reală din Spania nu mai avea nici un secret pentru el. „Credeți-mă, scria suveranul, că am dorit mult să înzestrez aceste Țări-de-Jos cu tot ceea ce știu că le este necesar... Dar vă dau cuvîntul meu că am găsit aici o situație mai rea decît aceea de acolo, că îmi este imposibil să vă sprijin și chiar să vă aprovizionez, pînă acum, din necesități atît de mărunte că v-ați mira dacă v-ar fi dat să le vedeți. Vă mărturisesc că niciodată nu m-am gîndit, acolo, că s-ar putea să fie astfel și nu am găsit altă soluție în afară de banii din zestre [47], după cum veți vedea din scrisoarea pe care am scris-o surorii mele (Margareta de Parma)". Nu ne vom înșela asupra sincerității acestei deziluzii. Nu mai exista nimic în Spania, pentru că se scosese prea mult din ea, și probabil că astfel secaseră, în mod stupid, pentru un timp, izvoarele bogăției Imperiului; de unde și întoarcerea lui Filip al II-lea la moderația tîrzie de care am vorbit mai sus. Oare, pentru că și-a dat seama de necesitatea menținerii acestor izvoare la un debit normal, s-a hotărît el să rămînă în Spania, întreaga sa viață?

În 1570, se deschidea la Córdoba sesiunea Cortesurilor din Castilia, care trebuia să se încheie

în anul următor, la Madrid. La ședința de deschidere, Eraso a vorbit în numele regelui și a făcut istoricul rapid al anilor care s-au scurs de la adunarea precedentă, din 1566: „Regele a stat în cursul acestor ani, după cum știți, în Spania, cu toate că a avut motive urgente și grave de a lipsi de aici pentru a se duce personal în unele dintre celelalte state ale sale, precum ne-a făcut cunoscut acestui *Reino*, * în precedentele Cortesuri. Dar Majestatea Sa știe cît de trebuitoare este șederea sa în aceste regate... nu numai pentru binele lor și profituri particulare, dar și pentru a avea grijă... de nevoile altor state, căci aceste regate sînt, între toate, sediul esențial, capul și partea principală. Și cum la toate acestea se adaugă marea dragoste pe care ea v-o poartă, Majestatea Sa a orînduit astfel lucrurile, dînd soluția suficientă pentru necesitățile de moment, încît absența sa a fost evitată“ [48].

Să interpretăm acest discurs oficial și să spunem că Filip, în afară de cazul unui pericol excepțional, nu putea să se îndepărteze de Spania, inima statelor sale, și visteria lor. Bruxelles era o admirabilă capitală politică, de acord, dar este vorba doar de politică? Valladolid era într-adevăr capitala financiară a Imperiului hispanic; „partidele“ se stabileau aici, iar ritmul iarmaroacelor din Castilia, la porțile sale, fixa scadențele. Trebuia să fie, în așa fel încît stăpînul Imperiului, concentrînd în jurul său esențialul cheltuielilor de stat, să se afle chiar în țara în care soseau banii din America. Acestea, regele nu le-a înțeles totuși cu adevărat decît după întoarcerea sa în Spania. Ordinele pe care le trimitea pînă acum de departe cîrmuitorilor Spaniei vădeau, fără îndoială, o asemenea ignoranță — ignoranță recunoscută de Filip al II-lea însuși într-o scrisoare către Granvelle — încît corespondenții săi le găseau nu o dată ridicole. Mărturisirea îi aparține lui Filip al II-lea: adno-

* ansamblul deputaților care reprezintă regatul și vorbesc în numele lui (N. tr.).

tînd o scrisoare a prințesei Juana care declara că, după reuniunea consilierilor la Valladolid, ea trebuia să-i aducă la cunoștință că toți erau de o părere contrarie cu a sa și considerau imposibil să-i trimită banii, și că trebuia să se înapoieze el, Regele a scris pe margine (ceea ce, fără îndoială îi raportase vreun defăimător); *se han harto reydo de mi*, straşnic și-au mai bătut ei joc de mine [49]. Ei? consilierii, prințesa, toți cei care erau la curent cu realitățile Peninsulei și adepți ai revenirii sale.

Filip al II-lea s-a întors deci în Spania pentru a înțelege că aici situația era și mai gravă încă decît și-o închipuie. Ne mai rămîne să înțelegem prin ce aberație această țară epuizată avea să se înverşunéze în a nu pune capăt războiului din Mediterana, în a lăsa să se dezvolte o luptă pe care ar fi avut posibilitatea s-o stingă, și care din contră, după cum vom vedea, se va înteți tot mai mult. Dar Regele Prudent are el, oare, vreo vină?

NOTE

1. L. P. GACHARD, *Retraite...*, vol. 1, p. 122 și următoarele.
2. *Actas de las Cortes de Castilla*, 1558, vol. 1.
3. CODOIN, vol. 27.
4. *Ibidem*, p. 202.
5. L. P. GACHARD, *Retraite...* vol. 2, p. 401 și următoarele, dar mai ales lucrările clasice ale lui E. SCHÄFER și Marcel BATAILLON; E. ALBÈRI, *op. cit.* vol. 1, III, p. 401—402.
6. Juan ORTEGA Y RUBIO, *Historia de Valladolid*, 1881, vol. 2, p. 57 (primul autodafé); p. 58 (al doilea autodafé); p. 64; jumătate din numărul victimelor au fost rezervate pentru sosirea Regelui.
7. C. BRATLI, *op. cit.* p. 93.
8. P. 55 și următoarele. Vezi recenzia lui Lucien FEBVRE „Une conquête de l'histoire; l'Espagne d'Erasme", în „*Ann. d'hist. soc.* vol. 11, 1939, p. 28—42.
9. *Op. cit.* p. 533 și următoarele. Trebuie, oare, să ținem seama de o economie în declin, rău sfătuitoare? Vezi mai sus.

10. Simancas E° 137 f°s 123 şi 124.
11. Luis Quijada către Filip al II-lea, 1 mai 1558, p.p. J.J. DÖLLINGER, *op. cit.* p. 243.
12. Memoriu al arhiepiscopului de Sevilla către Carol Quintul, 2 iunie 1558, p.p. L.P. GACHARD, *La retraite...* vol. 2, p. 417—425; „Binecuvîntat fie Domnul îi scrie Vazquez lui Carol Quintul, la 5 iulie 1558, răul este mai mic decît gîndeam", *ibidem*, p. 447—449.
13. Relatare a lui Marcantonio da Mula, E. ALBÈRI *Relazioni...* vol. 1, 3, p. 402 şi următoarele.
14. 6 şi 11 martie 1559, E. CHARRIÈRE, *Négociations...* vol. 2, p. 563.
15. „La primera crisis de haccida en tiempo de Filipe II" în: *Revista de España*, 1, 1868, p. 317—361.
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem.*
18. L.P. GACHARD, *La Retraite...* vol. 1, p. 206—207, 7 noiembrie 1557, şi vol. 2 p. 278—279, 15 noiembrie 1557.
19. *Ibidem*, vol. 1, p. 240—242, 5 ianuarie 1558.
20. Simancas, E° 137.
21. L. P. GACHARD, *op. cit.* vol. 1, p. 137—139, 1 aprilie 1557; p. 147—149, 12 mai 1557; despre aceste probleme şi despre pedepsirea aşa-numiţilor „oficiali", A. E. Esp. 296, 8 şi 9 iunie 1557; despre deturnarea unei nave încărcate cu metal preţios în Portugalia, L. P. GACHARD, *op. cit* vol. 1, p. 142—144.
22. *Ibidem.* p. 172, Martin de Gaztelu către Juan Vazquez, 18 sept. 1557.
23. Juan A. LLORENTE, *La primera crisis...*, *art. cit.*
24. A.H.N. Inquisition de Valencia, Libro 1.
25. *Ibidem*, aceasta în legătură cu cererile barceloneze de execuţie a judecăţilor.
26. Despre acest subiect, vezi cărţile clasice ale lui K. HAEBLER şi R. EHRENBERG.
27. Textul acelui asciento încheiat cu bancherii Fugger A.d.S. Napoli, Carte Farnesiane, fascic. 1634.
28. B.A., Paris, Fr. 15 875, f° 476 şi 476 v°.
29. B.N. Paris, Fr. 15 875 f° 478—479.
30. A.d.S. Napoli, Carte Farnesiane, fasc. 1634.
31. Bucurie relativă, bineînţeles, la început chiar nemulţumire. S-a anulat o treime din datorie, restul fiind plătit în *juros* cu 20%, Filip către prinţesa Juana, 26 iunie 1559, Simancas E° 137, f° 121.
32. Filip al II-lea către principesa Juana, Bruxelles, 26 iunie 1559, Simancas E° 137, f 123 şi 124.
33. Simancas E° 137, 13 iulie 1559.
34. Manuel DANVILA, *El poder civil en España*, Madrid, 1885, vol. 5, p. 364 şi următoarele.
35. *Ibidem*, p. 346 şi următoarele.

36. De exemplu, la Burgos (10 februarie 1559), Sevilla (Simancas E° 137), Guadalajara (B.N., Paris, Esp. 278, f°s 13—14, 5 noiembrie 1557).
37. În legătură cu ancheta privitoare la pămînturile uzurpate în Granada, nu cunosc decît numele anchetatorului, Dr. Sanctiago, „oydor din Valladolid“, pe care îl comunică o scrisoare a lui Filip al II-lea către principesa Juana, 29 iulie 1559, Simancas E° 518, f°s 20 şi 21. Simplă menţiune într-o altă scrisoare a lui Filip al II-lea, 27 aprilie 1557, Simancas E° 137, f° 139.
38. Vezi în această privinţă răspunsul principesei Juana, 27 aprilie 1559, Simancas E° 137, f° 139; M. DANVILA, *op. cit.* vol. 5, p. 372.
39. Simancas E° 137.
40. Vezi nota următoare.
41. 13 iulie 1559, Simancas E° 137.
42. Numeroase indicaţii în legătură cu misiunea acestui personaj (Velasco şi nu de Lasco, aşa cum îl numesc documentele cardinalului GRANVELLE, *Papiers d'Etat*, vol. 5, p. 454. De exemplu, menţionarea misiunii în scrisoarea lui Filip al II-lea către prinţesă, Bruxelles, 18 iunie 1559, Simancas E° 137, şi cea din 20 mai, *ibidem*, f° 116.
43. GRANVELLE, *op. cit.* vol. 5 p. 606.
44. L. P. GACHARD, *La Retraite*..., vol. 2, p. LIII—LIV; M. DANVILA *op. cit.* vol. 5, p. 351 (1557).
45. GRANVELLE, *Papiers d'État*, vol. 5, p. 641—644.
46. *Ibidem*, Toledo, 27 decembrie 1559, p. 672.
47. A noii regine a Spaniei.
48. Se face aici aluzie la călătoria proiectată de Filip al II-lea în Ţările-de-Jos (1566—1568). *Actas de las Cortes de Castilla*, III, p. 15—24.
49. Note pe marginea scrisorii pe care i-a adresat-o principesa la 14 iulie 1559, Simancas E° 137, f° 229. Acest text a fost verificat la cererea mea de D. Miguel Bordonau, pe atunci arhivar şef la Simancas.

II

ULTIMII ŞASE ANI AI SUPREMAŢIEI TURCEŞTI: 1559—1565

De la tratatul de la Cateau-Cambrésis, din aprilie 1559, pînă la asediul Maltei din mai-septembrie 1565, istoria lumii medideraneene constituie în sine un tot coerent. Timp de șase ani, ea nu se mai află la remorca marilor evenimente ale Europei occidentale şi nordice. Eliberaţi de celelalte sarcini, giganţii care ocupă cele două jumătăţi ale mării — Imperiul otoman și cel spaniol — își reîncep confruntarea. Deocamdată fără prea mare îndîrjire. Oare doresc ei, și unul şi altul, un război fără cruțare? Nu cumva sînt victimele unor proiecte stricte, mărunte, care îi tîrăsc în cele din urmă mai departe decît ar fi vrut? Este ceea ce ne vine în minte urmărind jocul șovăitor al Spaniei, aflată mai curînd la remorca evenimentelor decît sub semnul temerității. Politica turcească, în aceşti ultimi ani ai marii domnii a lui Soliman, este analoagă. Singurul fapt important, în vest, este crearea unei puternice forțe navale în serviciul Spaniei. Dar problema constă în a şti dacă Spania se va sluji de această forță și dacă ea îi este suficientă pentru a stăpîni marea.

1. RĂZBOIUL ÎMPOTRIVA TURCILOR — O NEBUNIE SPANIOLĂ?

Războiul continuă în Mediterana în momentul în care Occidentul se eliberează de el pe uscat, germanii prin pacea interioară de la Augsburg, Imperiul spaniol și Papalitatea prin acordul din septembrie 1557, Franța și Spania prin pacea de la Cateau-Cambrésis. Are loc astfel, pretutindeni, o puternică revenire la pace; pretutindeni, cu excepția Mediteranei. Războiul se menține aici întretăiat de lovituri brutale și de pauze foarte lungi, greu de înțeles în mobilurile și acțiunile sale. Regresiunea economică dintre 1559—1575 nu poate purta întreaga răspundere.

Întreruperea negocierilor hispano-turcești

În ceea ce privește marile state, Spania și Turcia, războiul nu era inevitabil. În anturajul lui Filip al II-lea în 1558, așa se credea. O întrerupere de cîțiva ani a ostilităților în direcția Turciei părea condiția unui efort mai nestînjenit în vest. La 21 mai 1558, Filip îl trimitea pe episcopul de Aguila la unchiul său Ferdinand cu instrucțiuni foarte clare [1]. Întrucît o scrisoare a Împăratului, cu data de 2 ianuarie, îl informase că la Viena fuseseră angajate negocieri cu Sultanul, că se hotărîse achitarea restului din tributul anual (prevăzut prin acordul din 1547 și neplătit din 1550) și chiar se acceptase o sporire a acestuia, Filip al II-lea își dădea consimțămîntul, „cunoscînd în ziua de astăzi slaba posibilitate pe care o are lumea creștină de a se opune, cu forțele care ar fi necesare combaterii unei puteri atît de considerabile ca aceea a Sultanului, eu nu mă pot abate de la sfatul prudent pe care vi l-au dat chiar supușii Voștri, unguri, boemi, austrieci și căruia i s-au raliat Electorii..." Or, un inter-

mediar „care are experiență și iscusință la curtea turcească“ s-a făcut luntre și punte abia cu cîteva zile în urmă ca să obțină din partea sultanului, dacă regele ar dori-o, o pace cu Spania. „Din anumite motive particulare, continuă regele, n-am vrut *să fie propusă din partea mea* o asemenea negociere. N-am vrut nici să distrug în întregime punțile, avînd în vedere că turcii, temîndu-se de forțele mele în Mediterana, ar putea, dacă ar ști că pot fi convins să mă las inclus în pacea aflată în pregătire cu M.V., să îndulcească și să modereze poate condițiile“. Iată o imagine exactă a politicii spaniole, orgolioasă și ținînd să respecte *puntonor**, dar nerefuzînd să o ia pe ocolite, la nevoie. Filip al II-lea, care nu vrea defel să facă primii pași către turci, își părăsește scrupulele cînd crede că poate utiliza releul și mijlocirea Vienei [2].

În timpul primelor luni ale lui 1559, regele nu abandonase aceste tatonări. Am descoperit, datată din 5 martie, o listă a eevntualelor condiții ale unui armistițiu de zece sau doisprezece ani cu Sultanul [3]. Într-o scrisoare din 6 martie către secretarul ambasadorului său la Veneția, Garcia Hernandez, regele anunța că hotărîse „desemnarea lui Nicolo Secco pentru a merge pe lîngă Sultan, în tovărășia lui Francisco de Franchis și să trateze aici în legătură cu armistițiul pe care acesta din urmă, după cum știți, l-a inițiat“ [4]. Acest Nicolo Secco a plecat la Curtea Împăratului, avea apoi să se întoarcă în preajma ducelui de Sessa pentru a lua instrucțiuni. Tot în 6 martie s-a dat dispoziție lui Nicolas Cid, casier al armatei din Lombardia, să plătească 2 000 de scuzi lui Nicolo Secco, *para el gasto de cierto camino que ha de hacer a mi servicio* ** și 5 000 lui Garcia Hernandez care știe cui va trebui să verse această sumă. Tot din aceeași zi, in-

---

* Punct de onoare, sentiment al demnității (lb. spaniolă, N.tr.)

** Pentru cheltuielile unui drum anumit pe care îl va face în serviciul meu (lb. span. — N. tr.)

structiunile adresate lui Nicolo Secco [5] furnizează informații suplimentare. Cel care montează afacerea pare să fie Francisco de Franchis Tortorino, atunci în trecere către Veneția pentru a se duce a doua oară la Constantinopol, tot în serviciul Republicii genoveze. El a discutat îndelung cu ambasadorul Vargas despre posibilitățile pe care le are de a acționa pe lîngă Rustem Pașa (pe atunci mare vizir) și despre cadourile ce s-ar cuveni să i le facă.

Nicolo Secco, și mai înainte ambasador în Turcia, trebuia să-l întîlnească pe Francisco la Veneția și, în compania sa, să se îndrepte spre Ragusa. De acolo, Francisco avea să-și continue singur drumul și urma să nu-l cheme pe Secco decît în cazul unei ratificări aproape sigure a armistițiului. Astfel, la fel ca în 1558, Filip al II-lea ține să nu avanseze prea repede. Secco este autorizat să semneze un armistițiu de zece, doisprezece sau cincisprezece ani cu turcii. Pe toată durata sa, în fiecare an lui Rustem Pașa îi vor fi vărsați de la opt la zece mii de scuzi. Și, dacă este posibil, adăuga Filip al II-lea, să se obțină prin bunăvoința lui Rustem ca flota otomană să nu iasă în vara care vine, „va fi potrivit să i se ofere douăsprezece pînă la cincisprezece mii de scuzi, plătibili neîntîrziat și fără greș, la Veneția sau la Constantinopol, la alegerea sa".

Nu am intrat în aceste amănunte decît pentru a stabili fără echivoc realitatea negocierilor și a intențiilor lui Filip al II-lea înainte de pacea de la Cateau-Cambrésis. Căci o dată pacea încheiată, se schimbă totul. La 8 aprilie 1559 [6] Filip al II-lea se explică într-o lungă scrisoare către ducele de Sessa: „Ați văzut, scrie el, ceea ce v-am spus în legătură cu... armistițiul cu turcii.. și scrisorile pe care vi le-am trimis pentru ca Nicolo Secco să meargă și să se ocupe de acest lucru. De atunci încoace am fost înștiințat de Împărat că fusese încheiat de ambasadorii săi un armistițiu pe trei ani între el și Sultan, care n-a acceptat cu nici un chip să fiu și eu cuprins

în amintitul armistițiu. Scopul principal pe care-l urmăream... era să văd dacă, prin acest fel de a proceda, putea să rezulte vreun cîștig pentru Împărat și afacerile sale; acest scop îmi pare atins. Pe de altă parte, am încheiat de curînd pace cu regele Franței, de unde se poate deduce că sultanul, lipsit de ajutor, neavînd nici un port (în Occident) care să poată primi flota sa, nu o va trimite împotriva Creștinătății. Cu atît mai mult cu cît la toate acestea se cuvine să adăugăm vîrsta sa înaintată, dorința sa, după cum se zice, de a se odihni și tulburarea pe care i-o provoacă neînțelegerea, reaua-Voință reciprocă și pretențiile fiilor săi"[7]. Concluzia: „suspendarea călătoriei lui Francisco de Franchis și a lui Nicolo Secco pentru că nimic nu s-ar putea încerca sau face în această conjunctură, fără o mare pierdere de autoritate din partea noastră". Originalul spune și mai răspicat: *sin gran desautoridad nuestra*. Și acesta este cuvîntul-cheie al sfîrșitului: pentru a nu-și pierde prestigiul, Filip al II-lea, liber dinspre partea Occidentului, nu-și mai continuă tentativele sale de pace. Această atitudine nu rămîne fără consecințe.

Într-adevăr, din luna iunie, Filip al II-lea își dădea consimțămîntul proiectelor cavalerilor de Malta și ale viceregelui Siciliei împotriva orașului Tripoli. Scriind ducelui Florenței pentru a-i cere galerele, el îi spunea: „Întrucît voia lui Dumnezeu, Stăpînul Nostru, a fost să se încheie, în sfîrșit, pace cu Prea Creștinul Rege al Franței, mi s-a părut că ar fi în slujba lui Dumnezeu și spre folosul întregii Creștinități ca galerele care se află în solda mea în Italia să nu zacă trîndave în restul acestei veri, ci să fie întrebuințate pentru nimicirea corsarilor și asigurarea libertății navigației... Am autorizat așadar expediția spre Tripoli"[8]. Spre Tripoli, înseamnă împotriva lui Dragut, beglerbeiul orașului din 1556. Dar oare nu se știe că a acționa împotriva lui Dragut, după 1550, însemna a provoca în mod sigur o ripostă otomană?

Toate acestea vorbesc despre responsabilitățile inițiale ale lui Filip al II-lea și despre politica sa de prestigiu, responsabilități cu atît mai mari, cu cît situația era favorabilă pentru o înțelegere. „Afacerile sultanului merg rău, nota ducele de Sessa la 4 decembrie 1559 ca urmare a disensiunilor dintre fiii săi“ [9]. Pînă și un om atît de rezervat ca ducele de Alcalá, vicerege al Neapolului, îi scria lui Filip la 10 ianuarie 1560, în momentul cînd expediția împotriva aceluiași Tripoli tocmai îi golise regatul de o mare parte a trupelor sale: „Amintesc Majestății Voastre că momentul ar fi bine ales pentru a trata un armistițiu cu Sultanul, atît din pricina certurilor dintre fiii să, cît și din cauza marii nevoi de pace pe care o încearcă Statele Majestății Voastre. Aici, fiecare se gîndește că acest lucru ar fi foarte necesar“ [10].

Or, Filip al II-lea nu numai că a refuzat să caute un astfel de armistițiu în folosul său, dar a și intervenit pe lîngă Împărat pentru a-l descuraja să încheie ceea ce era aproape încheiat. Dacă dăm crezare ambasadorului Veneției Giacomo Soranzo [11] articolele de pace, la sfîrșitul lui octombrie, nu porniseră încă pe drumul de întoarcere spre Viena și Filip al II-lea, consultat între timp îl sfătuiește să nu le accepte. Se oferă chiar să-l hărțuiască pe Sultan în Mediterana, îi trimite Împăratului oameni și bani, insinuează că ar putea, prin intermediul regelui Portugaliei, să-i incite pe Baiazid și Sofi, pe scurt, nu neglijează nici un argument. N-ar fi mai bine, pentru Ferdinand, să cucerească Transilvania decît să se înțeleagă cu sultanul? Sfatul acesta nu pare să fi ajuns la urechea unui surd [12].

Supremația navală a turcilor

Pentru a acționa astfel, Filip al II-lea are justificări și scuze.

Justificări, pentru că după semnarea păcii de la Cateau-Cambrésis, Henric al II-lea și-a demobilizat flota din Mediterana. El nu va mai avea,

practic, flotă în porturile franceze din sud pînă la sfîrșitul secolului și chiar pînă mai tîrziu, ceea ce adaugă păcii, proclamate în Mediterana ca și în alte părți [13], o garanție suplimentară. Spaniolii obțin aici libertatea lor de manevră.

Scuze? Filip al II-lea o are pe aceea de a nu fi luat încă măsura forței turcești. Abia dacă a evaluat-o pe mare, căci Prevesa nu a reprezentat, în ochii contemporanilor, o mare încleștare de forțe, iar pentru el, face parte dintr-un trecut încheiat; în ceea ce privește uscatul, spaniolii nu participă decît cu titlu individual la războiul de la frontierele Ungariei, cînd participă. Numai de două ori au fost nevoiți spaniolii (pe care Carol Quintul îi instalase în 1534 la Coron și apoi la Castelnuovo în 1538, unde duceau viața obișnuită din forturi, cu alarmele și incursiunile sale) să se bată contra lui Barbarossa și fuseseră izgoniți, în 1534 și apoi în 1539. Dar ce învățătură să tragi din confruntări îndepărtate și inegale? Abia în 1560 la Djerba și în insula Malta în 1565 a putut infanteria spaniolă să ia măsura inamicului său.

Să mai adăugăm că în Turcia, profitînd de conflictul dintre fiii sultanului, se dezlănțuie toate forțele nesupuse, particularismele provinciale, chiar conflictele sociale. Ambasadorul francez de la Vigne scrie episcopului de Dax, în iulie 1559 [14], că sclavii sînt toți de partea fiului revoltat al lui Soliman, pe nume Baiazid. Faptul că acesta a fost bătut de preferatul Selim nu a domolit lucrurile din moment ce Baiazid ajunge în Persia și astfel războiul intern, rău stins, se leagă de un eventual război extern. Turcii, cum scrie de la Vigne în septembrie [15] „sînt mai încurcați decît oricînd din pricina afacerilor lor interne". Filip al II-lea poate deci crede că este momentul nu să trateze cu ei, ci să-i zdrobească [16].

Vara lui 1559 pare să-i dea dreptate: flota turcească nu depășește în acest an coasta Albaniei și, în dezordine, pleacă de acolo din toamnă fără să fi încercat ceva împotriva Creștinătății. Filip al II-lea a contat, fără îndoială, prea mult pe
 faptul că ea n-ar putea amenința Occidentul

decît cu complicitatea franceză. Această complicitate lipsindu-i, turcii ar trebui să se mulțumească doar cu cîteva incursiuni rapide în timpul verii. În pofida inferiorității sale numerice, flota spaniolă își putea deci permite o acțiune, fie la sfîrșitul sezonului favorabil, în timpul iernii, fie la începutul lui, înainte de a se fi întîlnit cu adversarul său. Nu trebuie să se lase surprinsă, mai ales dacă își propune să acționeze în centrul mării.

În realitate însă Spania trebuie să înfrunte o dublă primejdie: nord-africanii pe de o parte, de la Tripoli pînă la Sale, iar pe de alta turcii. Fiecare grup are propria sa autonomie și se separă în timpul iernii; dar ele se aliază în timpul verii și se întăresc. Maghrebinii fac un negoț larg desfășurat în Mediterana Occidentală, și negoțul lor prosperă; în centru Maghrebului Algerul se mărește, își adaugă un Imperiu care este o amenințare directă împotriva Spaniei. Desigur, acest „Imperiu" nu este un model de disciplină politică. El este fragmentat de întinse zone nesupuse, cum sînt munții Kabyliei, dar căile principale de comunicație sînt sub stăpînire. Am menționat că în 1552 Salah Reis, al șaptelea rege al Algerului, ajunsese pînă la Ouargla, în 1553, pînă la Fez, Fez-ul fusese recîştigat iar şeriful cucerise chiar, pentru puțină vreme, în 1557, Tlemcen. Urmărit de turci, bătuse în retragere spre capitala sa, dar la mică distanță de oraș, datorită numeroasei sale cavalerii și acelor „elches", moriscii refugiați în Maroc, iscusiți în mînuirea archebuzei, reușise să oprească trupele lui Hassan pașa, fiul lui Barbarossa. Către vest, frontiera algero-marocană se dovedea în cele din urmă mai ușor de încălcat decît de schimbat. Dar la est, statul algerian reușise să se debaraseze, pe fațada sa dinspre mare, de fortăreața spaniolă Bougie în 1555 și în sfîrșit, îi fusese dat să repurteze în 1558 un mare succes împotriva Oranului.

De la începutul secolului, din 1509, spaniolii desfășuraseră un joc politic strîns în jurul Oranului, reușind de mai multe ori să-și anexeze Tlemcenul. Această politică de prestigiu, aplicată

conştient de contele Martin de Alcaudete, îşi găsise totuşi sfîrşitul în 1551, în ziua cînd o garnizoană turcească a reuşit să se instaleze definitiv la Tlemcen. Aceasta a reprezentat de atunci pentru fort o constrîngere permanentă şi pentru a o atenua şi pentru a ridica moralul garnizoanei, bătrînul Don Martin, *El Viejo* cum i se spunea spre a-l deosebi de fiul său, a organizat o expediţie către Mostaganem cu trupe recrutate în parte de pe pămînturile sale din Andaluzia, la 12 leghe la est de Oran. A-i lipsi pe turci de Mostaganem însemna a rupe legăturile lor cu Tlemcenul, turcii expediind prin acest port alimentele şi artileria necesare operaţiunilor lor din vest. Bine condusă, acţiunea nu putea decît să reuşească împotriva unui oraş rău fortificat, dar s-a pierdut timp pentru instruirea noilor recruţi în incursiuni în jurul Oranului care au alarmat întreaga Africă de nord. Apoi *El Viejo* şi-a condus cu încetineală şi prudenţă exagerată lovitura. La 26 august, surprins de algerieni şi indigeni, el a fost copleşit de numărul lor şi peste 12 000 de spanioli au căzut în mîinile învingătorilor. La Alger, toate casele s-au umplut de aceşti noi captivi şi, în anul următor, mulţi au abjurat pentru a merge să lupte în Kabylia Minoră, în trupele lui Hassan Paşa [17].

Aceste amănunte demonstrează forţa cu care noul stat turcesc îşi tăia drum prin pămîntul maghrebin. Cunoaştem şi mai bine forţa sa crescîndă pe mare, la est pînă la strîmtoarea Siciliei, la nord, pînă în Sardinia, la vest pînă dincolo de Gibraltar: „Turcii s-au îndreptat de curînd cu paisprezece sau cincisprezece galere spre Algarve, scrie Nicot, ambasadorul regelui Franţei la Lisabona, la 4 septembrie 1559 [18] şi au făcut ceva pustiiri printre oameni. La sosirea mea se retrăseseră..." Au provocat o pagubă şi mai mare în Castilia şi au înălţat „la Cadiz [19] un drapel alb, punînd la răscumpărare întreaga lor pradă şi acolo fură răscumpăraţi toţi captivii". Se vede despre ce fel de „turci" este vorba în aceste rînduri...

Dar statul algerian, cel mai puternic dintre statele maghrebine, nu era singur. La est de Maghreb, „regatul“ Tripoli se dezvolta după modelul Algerului, mai ales de cînd Dragut pusese mîna pe putere, în 1556, cu diferenţa totuşi că statul tripolitan nu putea de fel să se întreţină decît pe seama unui ţinut interior exasperant de sărac, greu de supus, mai cu seamă în regiunea Darrien ai cărei locuitori întrerupeau după voie drumurile care aduceau aur şi sclavi din Sudan. Limitat dinspre partea uscatului, Tripoli se întorcea cu atît mai mult către mare; întreaga sa bogăţie provenea de aici, dinspre Sicilia, atît de apropiată, la îndemînă. Or, dincolo de Sicilia, ceea ce prejudiciază Dragut este viaţa materială a lumii mediteraneane Occidentale; *hasta Cataluna y Valencia que morían de hambre*, pînă şi Catalonia şi Valencia mureau de foame, scria în iunie 1559 ducele Medina Celi [20], viceregele Siciliei şi mare promotor al expediţiei împotriva statului tripolitan.

Expediţia din Djerba [21]

Această expediţie avea să ia o altă direcţie decît cea hotărîtă la început, şi să se întoarcă împotriva Djerbei, după evenimente dureroase la care ne vom referi pe scurt.

Dacă decizia expediţiei poate fi datată, cum ne dovedesc ordinele şi instrucţiunile expediate din Bruxelles [22] la 15 iunie 1559, proiectele privitoare la ea sînt mult anterioare şi responsabilitatea nu-i revine doar lui Filip al II-lea. Toţi martorii indică rolul ducelui de Medina Celi, vicerege al Siciliei, pe cel al Marelui Maestru al Maltei, Jean de la Valette. Legaţi printr-o strînsă prietenie [23], amîndoi au avut de-a face cu teribilul corsar din Tripoli şi în privinţa lui Jean de la Valette, care fusese cîndva un remarcabil guvernator — în numele cavalerilor — la Tripoli [24], trebuie să ţinem seama de regretele unui „african“ şi

de ambiția unui șef de stat. O dată cucerit, Tripoli nu putea decît să revină Ordinului său. Pentru Juan de la Cerda, duce de Medina Celi, există, în afară de necesitățile siciliene, dorința de a repeta, dar cu mai multă strălucire, ceea ce reușise predecesorul său, Juan de Vega, împotriva orașului Africa în 1550. Or, împrejurările par favorabile. Tripoli este slab fortificat, cu o garnizoană de abia 500 de turci. Dragut, silit neîncetat să intervină în interiorul țării, se află în plină ostilitate cu „regele" Qairouanului, acel emir Chabbia ale cărui trupe, după cum istorisește o relatare din La Goleta, le-au bătut pe cele ale lui Dragut și a cărui autoritate morală este mare, *quasi come il Papa tra Christiani* *, pretinde Campana [25], ceea ce e mult spus. În sfîrșit, există mereu o certitudine a găsirii de ajutoare la acei „moros" nomazi, cam prea de multe ori bătuți de turci pentru a-i simpatiza prea tare. Ducele de Medina Celi are relații printre ei (și chiar, printr-un anume Jafer Catania, complicități în anturajul lui Dragut). Totuși, recunoaște el însuși, în ciuda scrisorilor și a sentimentelor acestor șeici, era puțin prudent să te bazezi pe ei [26].

Un cavaler de Malta, comandorul Guimeran, este acela care a mers la Bruxelles să-i prezinte regelui proiectul acțiunii împotriva regatului tripolitan. Afacerea a depășit repede stadiul primelor examinări. La 8 mai 1559, Filip al II-lea a cerut viceregelui un raport. Dar acest raport nu plecase încă din Sicilia, că regele și luase o hotărîre [27] proprie și o notifica ducelui de Medina Celi, investindu-l cu comanda expediției într-o scrisoare din 15 iunie în care își expune motivele: pace cu Franța; interesul care există în a debarasa Italia de o atît de supărătoare vecinătate; starea proastă a afacerilor lui Dragut la întoarcerea sa din expediția în munții Darrien, în mijlocul maurilor ostili care îl țin aproape ca într-o blocadă; în sfîrșit, facilitatea expediției care se va putea face de îndată ce va veni vara înainte ca piratul să se fi fortificat

---

* aproape ca Papa printre creștini (lb. ital. — N. tr.).

în bîrlogul său. În aceeași zi, în ordonanța sa către comandorul Guimeran, suveranul adaugă că în acest an, alt argument favorabil, după cum este informat din toate părțile, nu va exista nici o armadă turcească importantă în apropierea zonei de operații. Regele punea la dispoziția ducelui de Medina Celi galerele din Italia, cele din Spania primind, dimpotrivă, ordinul să se întoarcă în țara lor de origine pentru a apăra țărmurile împotriva corsarilor. Cînd Juan de Mendoza, șeful lor, va refuza mai tîrziu să se alăture expediției [28], el nu va face altceva decît să se supună ordinelor regale.

Așadar, expediția va fi susținută doar cu elementele italiene din flota lui Filip al II-lea, galere din Sicilia și Neapole, galere închiriate de la genovezi, toscani, sicilieni, de la ducele de Monaco și flotele aliate ale Papei și ale cavalerilor de Malta. Nu era greu să se regrupeze aceste nave, eliberate prin pacea cu Franța, în obișnuitul și comodul port al Messinei. Mai greu era să li se asigure aprovizionarea unitară și, mai ales, oamenii trebuitori. Filip al II-lea prevăzuse la început îmbarcarea a 8 000 de spanioli dintre care 5 000 luați din garnizoanele de la Milano și Neapole, iar 2 000 urmînd a fi recrutați în regatul Siciliei. Cu cei 1 000 de oameni pe care-i oferea Guimeran, în numele Maltei, n-ar fi fost de-ajuns [29]? Or, înainte de a fi aflat hotărîrea regelui, în memoriul său din 20 iunie, ducele de Medina Celi solicita vreo 20 000 de oameni, chiar dacă două baterii de artilerie îi păreau îndestulătoare, avînd în vedere slăbiciunea fortificațiilor orașului. Aceste cifre subliniază opoziția, încă de la început, dintre proiectul regal — expediție rapidă, urmînd a fi executată în timpul verii, pe loc — și operațiunea mai greoaie pe care viceregele năzuiește s-o organizeze. Astfel regele cînd s-a dovedit că este dificil să-și retragă spaniolii din Lombardia (fortărețele din Piemont nefiind încă restituite), a dat imediat ordinul, la 14 iulie [30], de a-i înlocui prin cei 2 000 de italieni pe care ducele de Alcalá tocmai îi expediase din Neapole la Messina la bordul galerelor

destinate expediției. Esențialul era ca acestea să nu-și piardă timpul urcînd pînă la Genova ca să îmbarce aici trupe și, cum scria Filip al II-lea [31], „operațiunea să se execute în timpul care a mai rămas să se scurgă din vară". Să se acționeze repede, acestea erau instrucțiunile regelui.

Dar ducele de Medina Celi cere o mărire a efectivelor, fapt care-l obligă pe Filip al II-lea să repete, la 7 august [32], ordinul de a fi trimiși spaniolii din Lombardia, *con la mayor brevedad* * în Sicilia. Da, dar ducele de Sessa exact acum găsește, în moartea lui Henric al II-lea, un nou argument pentru a nu-și lăsa oamenii [33]. Ne imaginăm întreruperile impuse de aceste ordine succesive sosite prin corespondență între Gand, Neapole, Milano și Messina. La 10 august, Giovanni Andrea Doria îi scrie regelui [34] că-i încredințează o galeră lui Álvaro de Sande; acesta se va duce la Genova, apoi de acolo, la Milano și va pleda pe lîngă ducele de Sessa ca să obțină, în afara spaniolilor, 2 000 de germani și 2 000 de italieni, recrutați din Lombardia. Iată noi probleme de transport pentru galere, fără a mai socoti escortarea obligatorie a navelor încărcate cu provizii de pesmeți. La 11 august [35], la Milano, ducele de Sessa, în sfîrșit, se hotărăște, văzînd că restituirile către ducii de Savoia și de Mantova s-au realizat potrivit înțelegerii stabilite. Va mai fi nevoie totuși de peste o lună pînă cînd infanteriile spaniolă, germană și italiană, promise una după alta, să sosească la Genova [36]. La 14 septembrie Figueroa, ambasadorul spaniol în acest oraș, anunță îmbarcarea lor la bordul cîtorva corăbii și a 11 galere: „Toate sînt trupe de calitate și pline de măreție. Dacă vremea nu le împiedică, vor pleca în totalitate, fără a pierde o clipă". Dar sîntem deja în 14 septembrie.

La Neapole, întîrzierile și dificultățile sînt aceleași. Giovanni Andrea Doria anunță la 14 septembrie [37] că galerele Maltei au plecat la Neapole

---

* cu cea mai mare grabă (lb span N. tr.)

pentru a aduce de acolo infanteria italiană pe care Ordinul Cavalerilor o recrutase de curînd.

În ceea ce-l privește, el a trimis galere la Taranto pentru a lua de acolo cinci companii italiene pe care viceregele Neapolelui le-a cedat corpului expediționar și, înaintînd pînă la Otranto, să încarce de acolo praf de pușcă și ghiulele. Totuși în ajun a primit scrisori de la vicerege care declară că nu mai vrea să dea infanteria menționată deoarece a primit „vestea sigură a sosirii flotei turcești, alcătuită din 80 de pînze, la Valona unde a îmbarcat 1 500 de spahii“[38]. Brusc el se neliniștește pentru galerele sale: „Să dea Dumnezeu să revină întregi și nevătămate“. Între timp, amînările curg și Filip al II-lea se sperie: „Sînt foarte îngrijorat în legătură cu succesul expediției, vremea fiind atît de înaintată“, scrie el la 8 octombrie[39]. Din Siracusa, unde tocmai se deplasase flota, Don Sancho de Leyva, care comandă galerele siciliene, scrie la 30 noiembrie: „I-am tot spus ducelui de Medina Celi, și încă de mai multe ori, că primul element al succesului acestei expediții constă în rapiditate și că întîrzierea îi era cea mai mare piedică ... Or, a trebuit să adunăm soldați și provizii din întreaga Italie“[40].

Era necesar să semnalăm această lentă organizare[41]. Cînd în sfîrșit flota pleacă din Siracusa, la 1 decembrie, într-un moment trecător de vreme frumoasă[42], ea numără 47 galere, 4 galiote, 3 galioane (în total, 54 de nave de război și 36 corăbii de transport[43], la bord, 12 000 de oameni[44], o forță mai importantă decît aceea care operase împotriva orașului Africa în 1550 și care nu era inferioară decît celor ale expedițiilor pe care le condusese Carol Quintul personal împotriva Tunisului și a Algerului. Însuși volumul său explică încetineala concentrării sale, iar flota turcească, sosită în august la Valona, a întîrziat-o și mai mult[45]. Herrera pretinde că dacă această armadă de vreo 100 de corăbii nu a ajuns mai departe spre vest, cauza este că a fost ținută la respect de galerele reunite la Messina[46]. Ar trebui să spunem 122

cel puțin că ambele flote s-au imobilizat la distanță mare una de alta. Numai cînd turcii se vor îndrepta din nou către Orient, în octombrie, va accepta viceregele Neapolelui să dea ultimii soldați necesari expediției și pe care-i păstra în Zona Tarentului [47]. Flota creștină trece atunci de la Messina la Siracusa.

Dar de-acum înainte nu se mai poate vorbi de o surpriză. Întreaga Europă este la curent, deopotrivă turcii și corsarii. Dragut se fortifică. O corabie franceză plecată din Marsilia la 25 noiembrie aduce, cel puțin pînă la Milo, știri despre flota reunită la Messina [48] și din care Dragut a capturat în toamnă o navă trimisă în cercetare [49]. Mii de zvonuri circulă, mai mult sau mai puțin exacte, în corespondențele venețiene [50], așa încît turcii încep să pregătească în grabă la Constantinopol o flotă care va cuprinde se spune, 250 de corăbii. Părerea lui Maximilian, la Viena, este că „expediția a fost divulgată cu atît de mult timp înainte, încît li s-a dat turcilor un motiv și răgazul să echipeze o astfel de mare armadă“ [51].

Oare pentru a păstra de partea sa măcar un element de surpriză și-a întreprins flota călătoria în luna decembrie? Era o nebunie să alegi o asemenea perioadă, toți marinarii știau acest lucru. Dar ducele este soldat, nu marinar. El a ținut piept tuturor opiniilor contrare și flota a părăsit Messina. Și iat-o aproape imediat surprinsă de furtună. Există o singură salvare, reîntoarcerea în Malta. Marinarii, probabil, au triumfat atunci căci timpul rău i-a reținut zece săptămîni acolo, pînă la 10 februarie 1560. În timpul acestei lungi așteptări, epidemiile au decimat corpul expediționar care a pierdut, înainte de luptă, 2 000 de oameni.

Locul de întîlnire a galerelor și corăbiilor care au plecat din nou, separat, a fost fixat în vecinătatea Zuarei. Corăbiile au sosit acolo cu întîrziere. Galerele veneau și ele la 16 februarie după un ocol prin Kerkenna și Djerba, prilej de a captura două nave încărcate cu ulei, postav de lînă și

mirodenii [52], și de a lăsa să scape două galiote care, cu Euldj Ali, au fugit pînă la Constantinopol dînd alarma. Dar mai ales a fost prilej de a-i lăsa lui Dragut, care se afla la Djerba, timpul să fie avertizat și să plece la Tripoli. Fiecare, este ușor de ghicit, era aici foarte neliniștit. Să-l ascultăm, la celălalt capăt al Mediteranei, pe ambasadorul venețian de la Constantinopol: sosiseră patru galere ale lui Dragut. „Se spune că au adus, în afară de sclavi, mari bogății ale zisului Dragut, semn că el consideră situația disperată. Cere un sprijin rapid, spunînd că nu dispune decît de 1 500 de turci. Toți corsarii, care-și petrecuseră iarna la Tripoli cu aproape 15 nave, la vestea sosirii spaniolilor au fugit fără să aștepte permisiunea..." [53]

Dacă armada ar fi atacat atunci Tripoli, ar fi avut o oarecare șansă să-l cucerească. Era deja o greșeală faptul de a-l fi scăpat pe Dragut la Djerba, căci corsarul fiind blocat în insulă, cei 400 de turci care se găseau în garnizoană la Tripoli n-ar fi putut împiedica o victorie ușoară, ducele de Medina Celi a recunoscut aceasta mai tîrziu [54]. Dar în apele scăzute din pricina refluxului de la Palo, lîngă Zuara armada s-a imobilizat din nou ca urmare a timpului nefavorabil pe toată durata celei de a doua jumătăți a lunii februarie: o nouă întîrziere, noi epidemii, noi pierderi de oameni. La 2 martie ea a ridicat pînzele, dar în direcția Djerbei, fără îndoială pentru că se știa despre Dragut că se întorsese la Tripoli. În locul orașului, era cucerită insula, bogată în palmieri, măslini, turme de animale, insula lînii și a uleiului. Debarcarea a avut loc la 7 martie, fără nici un incident. La începutul lui aprilie, consulul genovez Lomellino putea să anunțe din Messina, unde noutatea sosise de curînd, că *L'armada nostra*, expresia are valoarea sa — „a luat Djerba"... [55]

La această dată, într-adevăr, ducele de Medina Celi restabilise deja, cu solemnitate și autoritate, stăpînirea regelui Spaniei pe noua posesiune. El a acordat învestitura unui șeic ales de sine; veghea ca locuitorii insulei să nu fie vătămați, obliga sol-

daţii să plătească ceea ce iau din ţinut. De altfel, din Tunis, Hafsidul şi din Kairouan Chabbia trimit provizii. În acest timp pe versantul nordic al insulei se începuse construirea unui fort, muncă deosebit de grea întrucît lipseau deopotrivă lemnul, piatra şi varul. Băştinaşii nu aduc nici un ajutor real în afara convoaielor de cămile. Armada este deci aceea care, deşi subminată de friguri, continuă să-şi uzeze efectivele în aceste munci dure.
Totuşi cei mai abili dintre proprietarii de nave cumpără fiecare, ba ulei, ba cai, ba cămile sau piei, lînuri, postavuri.

În acelaşi timp cu cele din Maghreb, Neapole şi Sicilia primesc veşti şi din Levant. Şi sînt veşti rele. Viceregele Neapolelui este prevenit, la începutul lui aprilie, că armada turcească va ieşi mult mai curînd decît de obicei. El cere regelui să adune galere la Messina, mai ales galerele din Spania. Acestea nu vor fi suficiente pentru a se opune turcilor, dar îi vor împiedica să debarce cu prea multă uşurinţă oameni şi artilerie. Îi scrie şi ducelui Medina Celi să expedieze cu galerele şi să îndrepte către Taranto infanteria din Neapole pe care i-o împrumutase [56]. Pe data de 21 aprilie îi mărturiseşte regelui temerile sale: dacă nu i se înapoiază această infanterie, va trebui să recruteze italieni, cu noi cheltuieli. Pledează deci pentru întoarcerea totală sau parţială a corpului expediţionar, adăugînd: „l-am avertizat (pe ducele de Medina Celi) că, după opinia mea, este periculos să aşteptăm să vină armada turcească şi flota Majestăţii Voastre să se găseascăă încurcat în construirea fortului care se ridică la Djerba“. Cîteva zile mai tîrziu, el află printr-un călător întors de la Constantinopol că flota otomană a plecat în ajutorul lui Dragut la Tripoli [57]. La 13 mai [58] este înştiinţat că ea a părăsit deja portul Modon. Imediat el previne Sicilia pe uscat şi, prin intermediul fregatelor, pe ocupanţii Djerbei. Regelui îi transmite: „Consider că armada Majestăţii Voastre se află într-o primejdie deloc lipsită de însemnătate ...“ Ştirea care soseşte la 14 mai îi semna-

lează că armada a fost văzută în largul Zantei, îndreptîndu-se către Maghreb [59]. Dar la acea dată, totul se terminase la Djerba.

Într-adevăr, flota lui Piali Pașa gonise la fel de repede ca știrile. La 8 mai ea se afla între Malta și Gozzo. Navigase în linie dreaptă, cu o rapiditate extremă. Este un record faptul că a reușit să străbată în 20 de zile distanța de la Constantinopol la Djerba. Ducele, care o aștepta în iunie, a văzut-o sosind la 11 mai. Cu o zi înainte o fregată din Malta venise să-l prevină. Nimeni la Djerba nu se gîndea să lupte. Cum va spune mai tîrziu Cirini, tuturor li s-a părut „că o fugă sănătoasă este mai de preț decît o luptă temerară" [60]. Trebuie oare să atribuim această atitudine unui „complex de inferioritate", sau lipsei de sînge rece a șefilor, sau, în sfîrșit, dorinței celor mai mulți dintre ei de a pune la adăpost încărcăturile îngrămădite la bordul corăbiilor în răstimpul petrecut pe coastele insulei? Aceste încărcături pe care *visitador*-ul Quiroga le va acuza mai tîrziu că au fost la originea dezastrului . . . Fără ele, spune el, fără preocuparea de a încărca aceste bogății la bord înainte de plecare, ar fi fost urmat sfatul viceregelui Neapolelui și flota turcească, sosind la Djerba, ar fi găsit locurile părăsite de mai multe zile [61].

Totuși chiar fuga nu a fost ușor de înfăptuit. Nevrînd să abandoneze infanteria italiană și germană, aflate încă pe uscat, ducele a pierdut un timp prețios în noaptea de 10 spre 11 mai. A doua zi, cînd flota otomană atacă, panica a fost imediată și totală[62]. Totul a fost sacrificat pentru a grăbi fuga, inclusiv faimoasele încărcături; baloturile de lînă, chiupurile cu ulei, caii, cămilele, totul a fost aruncat peste bord împreună cu orice putea să îngreuneze navele. Cigala, obișnuit cu viața piraților din Levant, a fost unul dintre puținii care au îndrăznit să primească lupta. El a ținut piept inamicului și, în cele din urmă, i-a scăpat. Dar din cele 48 de galere sau galiote cîte

număra armada creștină, în momentul începerii ciocnirii, 28 s-au pierdut, fără a mai număra și navele căzute în mîna dușmanului. Rareori se mai văzuse o asemenea catastrofă.

Vestea s-a răspîndit cu iuțeală în Sicilia, la Neapole, la Genova, în Spania, în întreaga Europă. La 18 mai, la ora 2 noaptea soseau la Neapole cinci galere scăpate din dezastru, trei ale lui Antonio Doria, una a lui Bendinelli Sauli și ultima a lui Stefano de 'Mari. Ele aduceau nenorocita veste împreună cu tot soiul de amănunte. Să remarcăm că aceste prime galere sosite sînt, nu întîmplător, galere închiriate sau, cum li se spune, galere de *asentistas*, de particulari deținînd contracte, *asientos*, cu regele Spaniei, așadar preocupați, în orice împrejurare, să-și salveze capitalul ... Aproape în același timp au sosit și alți fugari pe fregate sau pe ambarcațiuni și mai modeste. Printre acești norocoși care înșelaseră vigilența turcilor, se găseau Giovanni Andrea Doria, comandantul flotei, însuși viceregele și cîțiva dintre apropiații săi „ca prin minune veniți în Malta și din Malta la Messina“ [63].

În acest timp mai multe mii de oameni rămăseseră în fort cu provizii îmbelșugate, suficiente, se spunea, pentru un an. Ce era de făcut? Din La Goleta, unde nu a fost pus la curent decît foarte tîrziu, la 26 mai [64] și probabil prin Sicila Alonso de la Cueva scrie regelui la 30 mai: în ciuda cererilor pe care i le adresează viceregele Neapolelui, nu crede să existe posibilitatea de a-l folosi — și are dreptate, personajul fiind la discreția turcilor — pe regele Tunisului, vasal al Majestății Sale, pentru ajutorarea fortului din Djerba. Dacă fortul ar fi fost construit nu pe locul vechiului castel, ci la Rochetta, unde debarcase flota, asediații ar fi dispus de un port cu apă adîncă și cu apă potabilă, li s-ar fi putut veni în ajutor. Dar așa ...

Ducele de Alcalá continuă să se agite o vreme, plănuiește măsuri peste măsuri. Apoi se calmează la anunțarea salvării prietenului său, ducele de

Medina Celi.[65] Acesta din urmă îi aduce, de altfel, o parte din infanteria italiană scăpată de dezastru pentru garda din Neapole, așteptînd ca înlocuirea infanteriei spaniole pierdute la Djerba să fie făcută de o alta, recrutată în Spania [66].

Cît despre Filip al II-lea, vestea îi ajunsese în preajma lui 2 iunie prin intermediul Genovei [67]. I se anunța pierderea a 30 de galere și a 32 de corăbii [68], sosirea la liman a numai 17 galere, cifre aproape exacte. Imediat regele, după ce va fi deliberat cu ducele de Alba, Antonio de Toledo, Juan de Manrique, Gutierre Lopez de Padilla, hotăra să trimită la Messina o persoană de autoritate pentru a-l înlocui pe vicerege, pe care nu-l știau încă salvat, și să aducă în Sicilia 5 000 de infanteriști recrutați în Calabria, plus artilerie și muniții pe care le-ar fi luat din rezervele de la Neapole [69]. Circula zvonul că Filip al II-lea ar cere regelui Franței sprijinul flotei sale [70]... La 3 iunie, el numea la cîrmuirea Siciliei pe Don Garcia de Toledo, pe atunci guvernator al Cataloniei.

El organiza astfel ajutorarea fortului unde se credea în continuare că se află închis ducele de Medina Celi. La 8 iunie, primi veștile liniștitoare în legătură cu Sicilia. Un motiv în plus, strigă el cu exaltare [71], de a se preocupa de oamenii din fort: a-i salva pe cei care au slujit Coroana, este o datorie. Plănuia să adune pînă la 64 de galere la Messina și ordonase sechestrarea a 30 de corăbii mari bine înarmate cu artilerie. Pentru armada de sprijinire, plasată sub comanda lui Don Garcia de Toledo, erau prevăzuți italieni recrutați din Peninsulă, spaniolii din Lombardia pe care i-ar fi înlocuit 3 000 de *alemanes altos*, 3 000 de oameni din Germania de nord, adică în total 14 000 de infanteriști. În sfîrșit spre Genova ar fi fost dirijată o cantitate însemnată de grîu pentru fabricarea pesmeților ...

Totul era gata. Dar la 13 iunie [72], Filip al II-lea primea o scrisoare de la Don Garcia de Toledo înștiințîndu-l că viceregele Siciliei era salvat [73].

La 15 iunie, brusc, regele își suspenda ordinele, pretextînd că, după toate informațiile asediații dispuneau de hrană pentru 8 luni de zile, în timp ce armada otomană nu avea decît pentru două și nu putea deci prelungi asediul [74]. Toate pregătirile au fost anulate. A trecut totuși timp pînă cînd noile ordine să ajungă la destinatarii lor, un timp în care agitația provocată de evenimentele de la Djerba continuă. Bătrînul prinț Doria își face cunoscute opiniile: i se părea imprudent un atac direct cu un număr insuficient de galere. Preferabil ar fi să se încerce un atac de diversiune spre Levant. Senioria din Genova oferă patru galere pentru ajutorarea fortului. Seniorul de Piombino pune o galeră la dispoziția regelui Spaniei. Dacă nu va fi acceptată, el o va trimite *buscar su ventura* * [75]. Ducele de Savoia anunță că el are trei galere. Una este în ordine, a doua nu are decît vîslași, a treia nu are mai nimic, dar el așteaptă cele patru galere pe care trebuie să i le dea regele Franței [76]. Estefano de Mari a cumpărat de curînd două galere de la cardinalul Vitelli și este dispus să le închirieze regelui Spaniei. Un genovez stabilit la Veneția, cîndva în serviciul împăratului, Domenico Cigala, se oferă să meargă în Turcia și în Persia [77]. În Sicilia ducele de Medina Celi își continuă pătimaș misiunea. În iulie, prin grija sa, șapte galere se află în construcție pentru Palermo. Messina și *Regia Corte* ** [78]. Încă din aprilie, 6 galere fuseseră lansate la apă, înlocuindu-le cu anticipație pe cele care aveau să fie pierdute la Djerba [79].

În sfîrșit, incidentul dă, o dată în plus, tonul relațiilor franco-spaniole: solicitarea galerelor franceze nu a fost formulată cu claritate în numele lui Filip al II-lea. Cum spunea Michielo dogelui Veneției la 22 iunie 1560, regele Spaniei mai mult se teme de un refuz decît dorește acceptarea cererii [80]. Suspiciuni și plîngeri separă cele două state. Filip al II-lea concediase de curînd servi-

---

* să-și caute norocul (lb. spaniolă. — N. tr.)

** Curtea regală (lb. italiană — N. tr.)

torii francezi ai tinerei regine. El nu şi-a schimbat cu nimic atitudinea în conflictul său cu Anglia. Ezitările Franţei nu sînt mai puţin ciudate, deşi agitaţiile care încep în regat şi a căror importanţă se exagerează, împing cîrmuirea casei Guise la colaborarea cu Spania. Ambasadorul francez în Spania declară lui Tiepolo, şi acesta, la rîndul său, repetă dogelui la 25 iunie [81] că a oferit spaniolilor galerele din Marsilia şi trupe, dar 25 iunie înseamnă zece zile după hotărîrea negativă a lui Filip al II-lea. Ducele de Alba nu uită să sublinieze în septembrie: „... recent, în momentul înfrîngerii de la Djerba, nu am îndrăznit măcar o dată să le cerem francezilor galerele pentru ajutorul pe care Majestatea Voastră îl prevedea atunci, căci, făcînd de mai multe ori apeluri grăbite, nu găsisem nicicînd o astfel de bunăvoinţă încît să-mi pot îngădui să sfătuiesc pe Majestatea Voastră să facă propunerea în acest sens. O dată momentul depăşit ... cînd li se păru că ajutorul lor ar fi inutil, ambasadorul a venit să-mi spună că, dacă galerele erau necesare, ele vor fi pregătite“ [82].

Politică şovăitoare a Franţei, sau mai curînd fidelitate faţă de liniile politice ale trecutului, dificultate, pentru unii ca şi pentru ceilalţi să se elibereze de prea vechi atitudini ... Nu rămîne oare regele Franţei în relaţii cu sultanul a cărui prietenie nu vrea s-o piardă [83] şi cu algerienii care trimit emisari la el şi cărora Marsilia le livrează arme? [84] În acelaşi timp, deşi nu se află la cîrmuirea Franţei, ci, dimpotrivă, expus persecuţiilor din partea casei de Guise, regele Navarrei, Henric sau, cum îi spun spaniolii, Domnul de Vendôme, unelteşte în Maroc pe lîngă şerif [85].

Revenind la exemplul Djerbei, se observă pînă unde s-a răspîndit vîltoarea care înconjoară micul eveniment. Undele sale au acoperit în cîteva zile întreaga Europă. Chiar şi la Viena unde, cu puţin timp înainte, se dorea o ciocnire cu turcii, evenimentul l-a pus pe gînduri pe Ferdinand şi pe apropiaţii săi [86]. Greu se putea crede că prestigiul lui Filip al II-lea n-ar fi suferit în această aventură,

deşi scrisorile ambasadorului Regelui Catolic la Viena pretind că toate contra-măsurile luate de stăpînul său i-ar fi adus mai multă faimă decît i-ar fi procurat însăşi victoria la Tripoli!

Din acest punct de vedere abandonul brutal decis de regele Spaniei era oare o bună soluţie? La Djerba, dacă marinarii se comportaseră cu o lipsă de vigoare ieşită din comun, trupele de uscat îşi făceau datoria onorabil sub comanda lui Álvaro de Sande, soldat experimentat. Fiind încercuit, el nu pierduse orice contact cu exteriorul. La 11 iulie scria încă viceregelui Siciliei[87]: avea, poate unele motive să creadă că armada turcească va slăbi strînsoarea, datorită lipsei de hrană şi apropierii anotimpului rece? Viceregele Neapolelui fusese anunţat că ea ar face-o dacă nu s-ar pregăti nici o expediţie de ajutorare. Îl înştiinţase despre aceasta pe guvernatorul din la La Goleta la 26 iunie (aşadar înainte de a şti că Filip al II-lea renunţase la expediţie), imaginînd că era bine să se dedea la unele indiscreţii savante menite să-i facă a crede pe turci că pregătirile de venire în ajutor se tărăgănau[88]. Este o realitate că, în acele momente, comandanţii turci dovedeau prea puţin entuziasm. Vremea se scurgea, pierderile lor erau grele. În iulie, confidentul lui Piali Paşa, Nassuf Aga, sosea la Constantinopol şi nu ascundea că el nu credea de fel în posibilitatea de cucerire a fortului[89]. Or, tot atunci din Persia soseau veşti destul de tulburătoare: Sofiul murise şi succesorul său, se spunea, îl iubea pe Baiazid ca pe un frate[90]. La Genova, la 15 iulie sosea chiar (Dumnezeu ştie de unde, cînd şi cum plecase) un aşa-zis ambasador al lui Baiazid pe care Figueroa l-a primit la el acasă, la Genova, şi l-a linguşit înainte de a-l lăsa să-şi continue drumul către Nisa pe o brigantină[91]. Abia în Spania s-a observat impostura.

Toate aceste speranţe aveau să se risipească. Turcii, dacă n-au atacat fortul cu energie, au pus stăpînire pe fîntînile din apropiere, reducînd asediaţii la apa din cisterne care s-a epuizat destul de repede din pricina căldurilor din iulie. Álvaro

de Sande a încercat atunci o ieşire în cursul căreia, la 29 iulie, a fost prins. Două zile mai tîrziu, fortul capitula. Iată cel puţin explicaţia pe care a dat-o prizonierul cînd i-a scris, două zile mai tîrziu, la 6 august, ducelui de Medina Celi [92], aruncînd, de altfel vina asupra soldaţilor săi: „dacă aş fi găsit la oamenii mei ceea ce am întîlnit cîndva la alte trupe comandate de mine, am fi repurtat cea mai mare victorie pe care cineva a repurtat-o de mulţi ani încoace". Este prea mult spus despre un atac ratat şi am fi tentaţi să dăm crezare portretului pe care i l-a schiţat Busbec ceva mai tîrziu, în Turcia: greoi, gîfîitor, mai curînd fricos ... Cu atît mai mult cu cît, fie şi numai în Duro,[93] putem găsi o anumită explicaţie pentru cea de a doua înfrîngere de la Djerba care acuză comandamentul. Dar acuzaţia cea mai comodă este desigur cea pe care Don Sancho de Leyva o formulează împotriva conducătorilor expediţiei, într-o scrisoare către rege, scrisă din adîncul închisorii sale, în 1561 [94]: această îndoită nenorocire este o pedeapsă a lui Dumnezeu. În cazul unei noi expediţii aveţi grijă să-i supravegheaţi pe blasfematori şi să încredinţaţi conducerea ei unui şef care este un bun şi adevărat catolic... Sînt cuvintele unui prizonier care meditează asupra cauzelor întemniţării sale, dar şi, întrucît este vorba despre un om lucid şi avizat, pe care, eliberat, îl vom găsi pe galerele din Neapole, cuvintele unui catolic din secolul al XVI-lea...

După capitularea fortului, armada turcă se afla nestînjenită. G. A. Doria care călătorea între Malta şi Africa, avînd la bord întăriri pentru La Goleta se întoarse de cum află vestea, abandonîndu-şi proiectele privitoare la Tripoli [95]. Şi astfel armada victorioasă a făcut escală în oraş înainte de a se îndrepta spre Gozzo [96] unde a sosit la 13 august [97]. De aici, ea a plecat, pentru un raid de jaf, de-a lungul ţărmului sicilian, unde a cucerit Augusta [98], prădînd şi incendiind satele şi cătunele de pe coastele munţilor Abruzzi [99]. Dar la 4 sep-

tembrie o înștiințare semnalează că ea s-a oprit la Prevesa [100] unde Piali Pașa, primind ordinul să se întoarcă la Constantinopol, a eliberat spahiii (ei se vor întoarce acasă pe uscat) și a ridicat pînzele la 1 septembrie în direcția Navarin. O serie de alte înștiințări confirmînd aceste știri viceregele Neapolelui se pregătește să-și concedieze trupele, aflate încă sub arme la Cotron și Otranto [101]. La 1 octombrie, Piali Pașa își făcea intrarea triumfală la Constantinopol pe galera amiral vopsită în verde, urmată de 15 galere de un roșu strălucitor și de restul cortegiului, în salvele artileriei, uralele mulțimii, vacarmul tobelor și trompetelor. Busbec a dat o descriere a acestei sosiri și a lungii defilări a învinșilor [102], a orașului în sărbătoare unde creștinii vor fi, cîtva timp, tratați destul de rău....

Evenimentul justifică acest entuziasm: Islamul punea capăt în folosul său confruntării angajate pentru dominarea Mediteranei centrale [103]. Tripoli, unde suveranitatea turcească fusese atît de amenințată, se găsea acum mai în siguranță decît oricînd. Lumea creștină în schimb era înspăimîntată. Armada otomană abia părăsise țărmurile Italiei și oamenii se și gîndeau la nenorocirile ce vor însoți întoarcerea sa... într-un an. Ducele de Monteleone și viceregele Neapolelui, vorbesc amîndoi despre expediția pe care Padișahul o va conduce împotriva fortăreței La Goleta în 1561 [104]. Cînd la 28 decembrie [105] se află la Viena că turcii sînt în curs de a echipa 120 de galere, imaginația le destinează tot fortăreței. Această obsesie este hrănită de îndrăzneala pe care victoria turcilor a dat-o corsarilor. În ciuda iernii, ei urcă pînă în Toscana [106]. Toate țărmurile italiene și spaniole sînt în alarmă [107]. La Constantinopol se spune că spaniolii sînt atît de îngroziți de lecția pe care au primit-o la Djerba, încît sînt pe punctul de a părăsi Oranul [108].

Nu s-a ajuns chiar pînă acolo. Este însă adevărat că dublul dezastru de la Djerba a furnizat material pentru reflecții utile. De la cei sus-puși pînă

la cei mai modeşti executanţi, fiecare îşi trimite opinia la Madrid şi această opinie, de cele mai multe ori, este că regele nu poate păstra ţărmurile statelor sale mediteraneene fără o puternică forţă navală. Ar trebui, de asemenea, susţine ducele de Alba [109], să se întărească garnizoanele din Italia (cu siguranţă slabe; am văzut cît era de dificil de a le lipsi de cîţiva oameni); numărul mic de soldaţi şi diminuarea lui cu prilejul evenimentelor de la Djerba au făcut desigur să fiarbă *(bullir)* intrigile italiene, foarte animate încă din toamnă [110]. Dar să cîştigăm puterea şi supremaţia pe mare, acesta era esenţialul.

Nu toţi văd însă lucrurile la fel; există unii care încă se mai preocupă doar de măsuri defensive şi terestre, precum ducele de Alcalá, dornic să fortifice insulele Ibiza şi Menorca pe care le ştie lipsite de apărare [111]. Alţii sînt mai lucizi. În scrisoarea sa, puţin cam exaltată din 9 iulie 1560, ducele de Medina Celi scria „Trebuie să tragem forţe din slăbiciunile noastre şi Majestatea Voastră nu are decît să ne vîndă pe toţi, şi pe mine cel dintîi, dar trebuie să devină stăpînul mării. În felul acesta veţi avea linişte şi odihnă, iar supuşii voştri vor fi apăraţi. Altminteri, totul va ieşi pe dos“ [112]. *Señor del mar*: formula revine de mai multe ori sub pana viceregelui Sardiniei, Álvaro de Madrigal, cînd pentru a-l implora pe rege să vrea într-adevăr să devină, cînd pentru a se felicita că are această intenţie, „căci este ceea ce se cuvine liniştei Creştinătăţii şi menţinerii statelor sale“ [113]. În acelaşi sens intervin pe lîngă rege, tot în 1560, doctorul Juan de Sepúlveda [114] şi extravagantul doctor Buschia, spion puţin cunoscut al Spaniei la Ragusa, unul dintre acei informatori care pentru a-şi cîştigă existenţa cît de cît, relatează adesea bîrfeli de tavernă [115].

Visurile diplomaţilor aleg căile care le sînt mai fireşti, dar ţinta este aceeaşi. Toţi se întorc spre Veneţia: în această nenorocire a lumii creştine, numai Veneţia — se va vedea bine mai tîrziu —

putea aduce Occidentului supremația pe mare. Cine cunoaște acest oraș egoist nu poate decît să surîdă. Ceea ce i se cere revenea la a-și lichida afacerile, dar condeiele pe care nu le stînjenesc aceste dificultăți își continuă pledoariile în același fel. La Viena, la 8 octombrie, contele de Luna reflectează că „ar fi foarte folositor Majestății Voastre să se revină la alianța pe care venețienii au avut-o (odinioară) cu împăratul, stăpînul meu, Domnul să-l aibă în pază..." [116] La Roma, se pare că, efectiv, ideea unei alianțe împotriva turcilor, cuprinzînd Veneția, ar fi fost evocată în convorbirile dintre noul papă, Pius al IV-lea, și Don Juan de Zúñiga, care reprezenta atunci la Roma, în același timp cu fratele său, comandorul Castiliei, interesele lui Filip al II-lea. „Am să răspund în altă scrisoare, le scrie Filip celor doi frați, la ceea ce domnia ta, Don Juan de Zúñiga, mi-ai scris, și îți voi arăta opinia noastră în legătură cu convorbirile cu Sanctitatea Sa despre alianța cu venețienii împotriva turcilor. Aici, separat, am vrut să vă înștiințez pe amîndoi despre propunerile în legătură cu același subiect (în numele ducelui de Urbino și prin intermediul lui Ruy Gomez) ale contelui de Landriano care se face luntre și punte, dacă vreau, ca să se realizeze această ligă. La care i s-a răspuns, considerînd că este un lucru favorabil atît slujirii Domnului cît și binelui Creștinătății, că m-aș bucura mult să se realizeze. Asupra acestora, a survenit moartea dogelui acestei Republici, predecesorul celui actual (afacerea a fost deci angajată înainte de 17 august 1559). Am suspendat atunci aceste convorbiri pentru cîteva zile. Dar contele de Landriano mi-a spus că ducele va relua chestiunea" [117].

Într-un fel dezastrul de la Djerba a fost salutar. El a pus imperiul lui Filip al II-lea în fața sarcinilor sale mediteraneene. L-a obligat să reacționeze. Djerba și anul 1560 au marcat momentul culminant al puterii otomane. Aceasta înseamnă că după 1560 ea va intra în declin. Nu din vina

 sa, ci ca urmare a unei ample activități de înar-

mare maritimă care începe în acel an şi se extinde, de la Palermo şi Messina, la toate ţărmurile Italiei occidentale şi la toate ţărmurile mediteraneene ale Spaniei.

NOTE

1. *Instrucción de lo que vos el Reverendo padre obispo del Áquila habéis de decir a le Majested del Serenissimo Rey é Emperador nuestro muy caro y muy amado tio donde de presente os enviamos.* Bruxelles *21 mai 1558*, *CODOIN* vol. 98, p. 6—10.
2. Cît despre persoana „care are experienţă şi iscusinţă la curtea turcească" şi care a fost însărcinată neoficial să sondeze terenul la Constantinopol, nu există nici o îndoială că n-ar fi vorba de Francisco de Franchis Tortorino, un genovez, proprietarul unei mahone din Chios. Trimis în misiune de Genova în urma negocierilor corupătoare cu Piali Paşa în vara 1558, el şi-a oferit, desigur, serviciile, în acelaşi timp şi lui Filip al II-lea. În Arhivele din Genova, un registru caligrafiat povesteşte în amănunt călătoria lui Francisco de Franchis (Constantinopoli, 1. 2169), iar unele scrisori consulare ni-l arată la Neapole şi Messina în relaţii încordate, de altfel, cu autorităţile spaniole, apoi ajungînd la Veneţia. A.d.S. Genova, Napoli, Lettere Consoli, 2, 2635; Gregorio LETI, vol. 1, p. 302, vorbeşte despre misiunea sa în compania unui oarecare Niccolo Gritti.
3. *CODOIN*, vol. 98, p. 53—54.
4. Bruxelles, 6 martie 1559, Simancas E° 485.
5. Instrucción del Rey a Niccolo Secco para tratar con el Turco, Bruxelles, 6 martie 1559, Simancas E° 485.
6. Bruxelles, 8 aprilie 1559, Simancas, E° 1210.
7. Selim şi Baiazid.
8. 15 iunie 1559, Simancas E° 1124, f° 295.
9. Rezumat al scrisorilor ducelui de Sessa din 1, 4, 7 decembrie 1559 (4 decembrie), Simancas E° 1210 f° 142.
10. 10 ianuarie 1560, Simancas, E° 1050, f° 9.
11. Către doge, Viena, 25 octombrie 1559, vezi G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, 3, p. 108 şi următoarele.
12. Acelaşi către acelaşi, 22 noiembrie 1559, *ibidem*, p. 120 şi următoarele.
13. Regele către viceregele Siciliei, Bruxelles, 4 aprilie 1559, Simancas E° 1124, f° 304.
14. E. CHARRIÈRE, *op. cit.* vol. 2, p. 596, nota.
15. *Ibidem*, p. 603.
16. Marin de Cavalli către doge, Para, 18 martie 1559, A.d.S. Venezia, Senato Secreta, Constant. Filza 2/B.

17. D. HAEDO, *op. cit.* p. 73, 74. În legătură cu politica spaniolă în Africa de nord, vezi articolul nostru în *Revue Africaine*, 1928, Jean CAZENAVE, *Les sources de l'histoire d'Oran*, 1933.
18. Jean NICOT, *Correspondance...* p. p. E. FALGAIROLLE, p. 7.
19. Cadiz.
20. Către rege, 20 iunie 1559, Simancas, E° 485.
21. Pentru orice amănunt din acest paragraf, vezi Charles MONCHICOURT, *L'expédition espagnole contre l'île de Djerba*, Paris, 1913, model de erudiţie minuţioasă. În principiu, referinţele noastre vor privi surse neutilizate pentru această carte.
22. Către viceregele Siciliei, aceeaşi dată, Simancas E° 1124, f° 300; instrucţiuni către comandorul Guimeran, la aceeaşi dată, *ibidem*, f°s 278 şi 279; către Marele Maestru al Maltei, aceeaşi dată, *ibidem* f° 302 etc.
23. Don Lorenzo van der HAMMENY LEON, *Don Felipe El Prudente...*, Madrid, 1625, f° 146 v°.
24. Jean de la Valette, din Limba de Provence, Mare Maestru al Ordinului între 1557—1568. El a guvernat în Tripoli din 1546 pînă în 1549. Vezi extrasele din G. BOSIO, *I Cavalieri gerosolimitani a Tripoli*, p.p. S. AURIGEMMA, 1937, p. 271—272.
25. *Op. cit.*, p. 82—83.
26. Ducele de Medina Celi către Filip al II-lea, 20 iulie 1559, Simancas E° 1, f° 204.
27. Decizie din 15 iunie, raport din 20.
28. C. MONCHICOURT, *op. cit.* p. 93, sugerează că Don Juan de Mendoza a acţionat din iniţiativă proprie. R. B. MERRIMAN (*op. cit.* vol. 4, p. 102) arată, cu titlu de ipoteză, că Don Juan a putut primi un ordin. Faptul este stabilit de scrisoarea lui Filip al II-lea (vezi notele precedente, nota 22 şi nota 8). Vezi, de asemenea, în legătură cu această chestiune şi cu dezarmarea coastelor Spaniei, l'Aubespine către rege, 20 iulie 1559, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 600, nota; L. PARIS, *Neg. sous François II* p. 24; C. DURO, *op. cit.*, vol. 2 p. 46.
29. Ciudate observaţii ale lui A. de HERRERA, *op. cit.* vol. I, p. 14; pretutindeni, după 1559, se pune problema demobilizării. Expediţia proiectată nu este ea oare un mijloc de a descotorosi Italia spaniolă de soldaţii care „rămăseseră după războiul din Piemont şi nu puteau fi mai bine întrebuinţaţi decît împotriva păgînilor"?
30. Filip al II-lea către comandorul Guimeran, Gand, 14 iulie 1559, Simancas E° 1124, f° 331.
31. Către viceregele Siciliei, Gand, 14 iulie 1559, Simancas E° 1124, f° 321.
32. Către comandorul Guimeran, Gand, 7 august 1559, Simancas E° 1124, f° 330.

33. Figueroa către principesa Juana, Genova, 7 august 1559, Simancas E° 1388, f°s 162—163.
34. G. Andrea Doria către Filip al II-lea, Messina, 10 august 1559 Simancas, E° 1124, f° 335, în italiană. Mai tîrziu, G.A. Doria nu va mai coresponda cu regele decît în spaniolă.
35. Ducele de Sessa către rege, Milano, 11 august 1559, Simancas E°1210, f° 203.
36. Figueroa către Filip al II-lea , Genova, 14 septembrie 1559, Simancas E° 1388.
37. G.A. Doria către Filip al II-lea, Messina, 14 septembrie 1559, Simancas E° 1124, f° 336.
38. *Ibidem.*
39. Filip al II-lea către ducele de Medina Celi, Valladolid, 8 octombrie 1559, Simancas E° 1124, f°s 325—326.
40. Către Filip al II-lea, Simancas, E° 1124, f°s 270.
41. Despre această încetineală există nenumărate documente, şi mai ales Simancas E° 1049, f°s 185, 188, 189, 225, 227, 251, 272.
42. Gio Lomellino către Senioria Genovei, Messina, 10 decembrie 1559, A.d.S. Genova, Lettere Consuli, Napoli-Messina, 1—2634.
43. C. MONCHICOURT, *op. cit.* p. 88.
44. *Ibidem*, p. 92.
45. Gio. Lomellino către Senioria Genovei, Messina, 24 august 1559, aceeaşi referinţă ca la nota 41.
46. *Op. cit.*, vol. 1, p. 15.
47. Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 27 octombrie 1559, Simancas E° 1388, f° 16.
48. Marin de Cavalli către doge, Pera, 29 ianuarie 1560, A.d.S. Venezia, Senato Secreta, Cost. 2/B f° 220, v.°
49. C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 100.
50. Astfel la 31 ianuarie 1560, C.S.P. VII, p. 150.
51. Giacomo Soranzo către doge, Viena, 3 februarie 1560, vezi G. TURBA *op. cit.* vol. 1, p. 134.
52. Messina, 3 noiembrie 1560, A.d.S. Genova, Lettere Consoli, Napoli-Messina, 1—2634.
53. Bailul către doge, Pera, 30 martie 1560, A.d.S. Venezia, Senato Secreta, Cost. 2/B.
54. În notele sale la *Memorial de D. Álvaro*, vezi C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 100, nota 2.
55. 3 aprilie 1560, A.d.S. Genova, Lettere Conçoli . . . 1—2634.
56. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 4 aprilie 1560, Simancas E° 1050, f° 22, către ducele de Medina Celi, 20 aprilie, *ibidem*, f° 32, către rege, 21 aprilie, f° 32.
57. Către rege, 5 mai 1560, Simancas E° 1050, f° 36.
58. *Ibidem*, f° 39.
59. Către rege, 16 mai 1560, *ibidem*, f° 40.

60. P. 32 şi 32 v°, citat de C. MONCHICOURT, *op. cit.* p. 109.
61. Visitador-ul Quiroga către rege, Neapole, 3 iunie 1560, Simancas E° 1050, f° 63.
62. Bine văzută de fiul lui Machiavelli în C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 111.
63. Senioria Genovei către Sauli, Genova, 19 mai 1560, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 3.2412.
64. Către rege, 30 mai 1560, Simancas, E° 485.
65. Ducele de Alcalá către Filip al II-lea, Napoli, 31 mai 1560, Simancas, E° 1050, f° 56.
66. Acelaşi către acelaşi, 1 iunie 1560, *ibidem*, f° 60.
67. Printr-o scrisoare a lui Figueroa şi prin înştiinţări ale cardinalului Cigala şi ale ambasadorilor din Genova, Filip al II-lea către viceregele Neapolelui, 2 iunie 1560, Simancas E° 1050, f° 63. Referitor la cifra pierderilor, Gresham, la 16 iunie 1560, vorbeşte despre 65 nave, Ms. Record Office, nr. 194.
68. Tiepolo către doge, Toledo, 2 iunie 1560, S.S.P. Venetian, VI: p. 212—213.
69. *Ibidem.*
70. *Ibidem.*
71. Filip al II-lea către ducele de Alcala, Toledo, 9 iunie 1560, Simancas E° 1050, f° 69.
72. Barcelona, 9 iunie 1560, Simancas E° 327.
73. Don Garcia de Toledo către Filip al II-lea, Barcelona, 12 iunie 1560, Simancas E° 327.
74. Filip al II-lea către Don Garcia de Toledo, Toledo, 15 iunie 1560, Simancas E° 327. Răspunsul lui Don Garcia, din Barcelona, 23 iunie, *ibidem.*
75. Rezumat al scrisorilor lui Figueroa, 3, 5, 10, 12 iulie 1560, Simancas E° 1389.
76. *Ibidem.*
77. *Ibidem.*
78. Ducele de Medina Celi către rege, 9 iulie 1560, vezi C. MONCHICOURT *op. cit.*, p. 237.
79. Ducele de Alcala către Filip al II-lea, Neapole, 9 octombrie 1560, Simancas E° 1050, f° 137.
80. Michielo către doge, Chartres, 22 iunie 1560, C.S.P. Venetian, VII, p. 228.
81. Ducele de Alba către Filip al II-lea, Alva, 19 septembrie 1560, *C.S.P. Venetian* original. În Simancas E° 139 există o copie.
82. B. N. Paris, Esp. 161, f°s 15—21. Vezi E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 621—623, în legătură cu zvonurile despre o colaborare franco-spaniolă.
83. Regele către episcopul de Limoges, 16 septembrie 1560, L. PARIS, *op. cit.*, p. 523—540.
84. Chantonnay către Filip al II-lea, 2 februarie 1560, A.N., K 1493 f° 39; L. ROMIER, *La conjuration d'Amboise*, 1923, p. 123. Regina Spaniei către Caterina de Medici, septembrie 1560, vezi L. PARIS, *Négociations sous la regne de François II*, p. 510.

85. Chantonnay către Filip al II-lea, Melun, 31 august 1560, A. N., K 1493, f° 83; 3 septembrie 1560, vezi L. PARIS, *op. cit.*, p. 506—509.
86. 3 iulie 1560, *CODOIN*, vol. 98, p. 155—158.
87. Simancas E° 1389.
88. Simancas E° 1050, f° 84.
89. 13 iulie 1560, vezi E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 616—618.
90. Constantinopol, 17 și 22 iulie 1560, ibidem, p. 618—623.
91. Figueroa către Majestatea Sa, 26 iulie 1560, Simancas E°1389. Despre impostura sa, vezi Sauli către Republica Genovei, Toledo, 14 decembrie 1560, A.d.S. Genova, Toledo, 14 decembrie 1560, A.d.S. Genova, Lettere Ministri, Spagna, 2.2411.
92. 6 august 1560, Simancas E° 445, copie.
93. *Op. cit.*, vol 2, p. 36.
94. B. N. Madrid, Ms 11085, 9 aprilie 1561.
95. C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 133; G. A. Doria sosea la Malta la 8 august 1560. G. A. Doria către Filip al II-lea, 8 august 1560, Simancas E° 1125. Era pe punctul să atace Tripoli cînd i-a parvenit veste despre căderea fortului. Același către același, 9 septembrie 1560, *ibidem*.
96. 18 august 1560, Simancas E° 1050, f° 120.
97. C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 134.
98. *Ibidem*.
99. G. Hernandez către Filip al II-lea, Venezia, 21 august 1560, Simancas E° 1325.
100. Corfu, 4 septembrie 1560, Simancas E° 1050, f° 129.
101. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Simancas E° 1050 f° 128.
102. *Op. cit.*, vol. 2, p. 245 și următoarele.
103. R. B. MERRIMAN, *op. cit.*, vol. 4, p. 107.
104. Monteleone către rege, 30 august 1560, Simancas E° 1050, f° 121; ducele de Alcala către rege, Neapole, 3 septembrie 1560, ibidem, f° 124.
105. Contele de Luna către rege, 28 decembrie 1560, *CODOIN*, vol. 98, p. 189—192.
106. Firenze, 10 iulie 1560, Simancas E° 1446.
107. G. Hernandez către Filip al II-lea, Veneția, 20 iulie 1560, Simancas, E° 1324, f° 47.
108. H° Hero către doge, Pera, 12 noiembrie 1560; A.d.S. Venezia, Senato Secreta, Cost 2/B, f°s 290—291.
109. 19 septembrie 1560, B.N. Esp. 161, f°s 15—21.
110. 9 octombrie 1560, Simancas E° 1850, f° 139. J. de Mendoza către rege, Palamos, 1 septembrie 1560 Simancas E° 327.
111. 26 august 1560, Simancas E° 1058, f° 118.
112. C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 237.
113. Cagliari, 25 august 1560, Simancas E° 327.
114. *CODOIN*, vol. 8, p. 560.

115. În legătură cu doctorul Buschia, vezi cîteva dintre scrisorile sale în A.N., Paris, seria K, **1493, B 11** f° 111 (20, 28, 30 septembrie, 4, 8, 13 octombrie 1560). Despre informatorii fanteziști din Levant, vezi Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 31 ianuarie 1572, Simancas, E° 1061.
116. *CODOIN*, vol. 98, p. 182.
117. Filip al II-lea către marele comandor și către Don Juan de Zuñiga, Madrid, 23 octombrie 1560, Simancas E° 1324, f° 48.

2. REDRESAREA SPANIOLĂ

O redresare n-ar fi fost posibilă fără inexplicabilul răgaz pe care turcii l-au lăsat adversarului lor. Nici în 1561, nici în 1562, nici în 1563 și nici în 1564 armada turcă nu a ieșit în forță. Patru ani consecutivi Creștinătatea occidentală s-a ales numai cu spaima. Patru ani consecutivi s-a repetat aceeași comedie: turcii se înarmează, vor ieși foarte devreme cu o armată puternică și vor ataca La Goleta și Sardinia — așa vorbesc înștiințările din iarnă. Pe urmă, în timpul verii, frămîntările cele mai nebunești ies la lumina zilei și totul se risipește. Poți atunci să te dispensezi de executarea pînă la capăt a programelor defensive plănuite iarna, să reiei creditele, să concediezi trupele, să renunți la transportarea unora și să le anulezi pe celelalte. Există în lumea mediteraneană un fel de respirație în doi timpi a politicii spaniole și nimic nu este mai ușor, dată fiind mulțimea documentelor pe care le-a lăsat, decît să-i urmărești ritmul.

Anii 1561—1564

Va sosi armada otomană în 1561? Sub impresia deprimantă și încă vie a evenimentelor de la Djerba, fiecare este convins de acest lucru în iarna mohorîtă a anului 1560—1561 cînd ba ici, ba colo lipsește grîul[1] sau bîntuie ciuma[2]. Iată un francez care se reîntoarce de la Constantinopol împreună cu un soldat ragusan; asistăm la conversații de drum și ragusanul, sosit acasă la începutul lui ianuarie 1561, afirmă că, potrivit tovarășului său de călătorie, armata turcească se reîntorcea din Persia și că flota era în acest an *importantissima*[3]. Rezumînd știrile care-i trec pe sub ochi, viceregele Neapolelui garantează la 5 ianuarie că armada turcească va sosi în curînd. În douăzeci sau treizeci de zile el va lua măsuri pentru a pune navele în alertă. I se vor trimite

spaniolii promiși? Se vor ocupa la timp de La Goleta? [4]. O lună mai tîrziu, pentru viceregele Siciliei, Oranul și La Goleta sînt amenințate de flota turcească (11 februarie [5]). Nu mai socotim incursiunile algerienilor, foarte reale acestea, și atît de amenințătoare, încît Filip al II-lea refuză la 28 februarie viceregelui din Mallorca autorizația prin care acesta solicita să iasă din insulă [6]. Știrile din Corfu, din 30 martie (vor fi primite la Neapole la 2 mai), anunță de asemenea o armadă turcească de o sută de galere [7], iar Antonio Doria, călătorind în aprilie spre La Goleta, se teme de întîlnirea pe mare cu corsarii care ar fi decis să facă o blocadă în jurul fortului, așteptînd flota turcească [8]. Prima știre din Constantinopol semnalînd că nu va fi decît o mică flotă turcească destinată doar apărării coastelor Levantului este datată 9 aprilie 1561 [9]. În cel mai bun caz, informația, amplu confirmată mai tîrziu [10], nu va fi ajuns la Neapole înainte de iunie și pînă atunci nu a existat nici o slăbire a apărării creștine. O serie întreagă de necesități ale fortului La Goleta în legătură cu cisternele de apă și piesele de artilerie [11] au fost satisfăcute din aprilie pînă în iunie. Iar în mai viceregele Neapolelui mai cerea și papei să-l autorizeze pe Marcantonio Colonna să participe la eventuala apărare a Neapolelui [12]. Dar trebuie oare să intrăm în toate amănuntele unei grele mașini politice și militare, mai armonioasă, de altfel, în funcționarea sa decît susțin istoricii?

Dacă urmăm evenimentele pornind de la Neapole, observăm că abia începutul lui august marchează întoarcerea la calm, o dată cu demobilizarea italienilor însărcinați cu paza navelor [13]. În Spania, alarma este ridicată la începutul lui septembrie: „acum cînd vara și teama de armata turcească au trecut" scrie din Madrid episcopul de Limoges la 5 septembrie [14]. Ieșită din Constantinopol în iunie, flota turcească, numărînd vreo 50 de galere, s-a mulțumit cu un drum rapid dus-întors între Constantinopol și Modon. Ea părăsise Modon la începutul lui iulie și, la 19 august, pleca din Zante pentru a se înapoia la Constantinopol [15]. La ce

servea acest efort limitat? Cum se explică această greşeală?

Documentele ne permit să alegem între impresii şi ipoteze. Cauza să fie oare evenimentele din Persia, tot ele, după cum indică o scrisoare a lui Boistaillé trimisă din Veneţia la 7 iunie 1561 Caterinei de Medici? [16] O spunea deja în scrisoarea sa din 11 mai [17]: „regele Filip ... nu are un alt mijloc mai sigur de a-l opri pe zisul Padişah în aceste ţinuturi decît prin acest frîu. Şi putem fi siguri că Padişahul n-ar fi lăsat să treacă atît de liniştit acest an, cum a făcut-o neavînd acum scoase în afara portului din Constantinopol decît patruzeci de galere". Să notăm în trecere că la Veneţia la 9 mai, ştirea a sosit în avans. La 8 iunie viceregele Siciliei nu ştie încă dacă va exista sau nu un pericol turcesc [18]. Boistaillé nu crede că treburile din Persia sînt suficiente pentru a explica graba atît de nefirească a armadei reîntorcîndu-se la bazele sale încă din iulie [19]. Piali Paşa să fi murit într-adevăr, cum se anunţase, îşi pune el întrebarea la 11 iulie. Nu Piali Paşa murise ci Rustem, şi Ali Paşa ajungea în postul de mare vizir [20]. Rivalităţile dintre miniştrii Măritului Padişah au jucat, poate, un rol în această afacere [21]. Au circulat toate zvonurile, chiar şi acela că galerele avuseseră misiunea să intervină în Marea Neagră [22].

Raportul ambasadorului spaniol la Viena, din 14 septembrie [23] este mai prudent. Sultanul nu a reuşit să se înţeleagă cu Sofi-ul. El a resimţit o ciudă puternică din această cauză şi a ordonat să se facă public războiul împotriva perşilor. Se spune că el s-ar duce să ierneze la Alep pentru a pregăti de acolo viitoarea campanie. Dar se mai spune, de asemenea, şi în această privinţă mărturia contelui de Luna pare demnă de a fi luată în seamă, „că el nu va îndrăzni să plece din Constantinopol atît din pricină că nu este sigur de fiul său Selim cît şi pentru că se teme, dată fiind popularitatea lui Baiazid pe lîngă mulţi dintre supuşii săi, să nu izbucnească vreo rebeliune în aceste regiuni şi să se întîmple

astfel să nu mai poată reveni". Se ghicesc dedesubturile pe care le semnalează acest document în legătură cu războiul contra lui Baiazid al cărui aspect social nu poate fi ignorat. Turcia este stînjenită sau chiar paralizată pînă în inima sa de acest război ... Să mai adăugăm la aceste explicații, avansate de observatorii Creștinătății, o ipoteză? Anul 1561 pare să fi fost, în Imperiul otoman, un an de recolte slabe, de conflicte cu veneţienii pentru grîu, de valuri de epidemii. Toate acestea au avut, şi ele, importanţa lor.

În 1562 ştirile din Constantinopol au fost mai puţin neliniştitoare. Drept singure informații oarecum senzaţionale, aceea care ni-l prezintă pe ambasadorul regelui Tunisului rupîndu-și veşmintele în fața Măritului Padişah [24], sau acelea care semnalează (dar ele nu interesează decît Genova) călătoria lui Sampiero Corso la Constantinopol ocolind Algerul [25]. Pregătirile de apărare începute mai tîrziu decît în anul precedent, s-au întrerupt mai devreme. Flota otomană nu a încercat nici un raid aşa încît din mai [26], la Neapole, şi din prima jumătate a lui iunie [27] la Madrid alarma a încetat. Lucru curios şi care se explică prin înseşi exagerarea şi inutilitatea spaimelor din anul precedent, faptul a părut, de astă dată, aproape natural, şi nimeni nu şi-a bătut capul pentru a-i căuta justificările. Viceregele Neapolelui scrie pur şi simplu că sultanul nu-şi va mai trimite flota împotriva fortăreței La Goleta, „fie din pricina disputelor dintre fiii săi, fie pentru că nu vrea să îngăduie în depărtarea ei de ţărmuri, fie pentru că ştie despre numita fortăreață că este bine echipată" [28].

În orice caz, pentru motive temeinice şi imperioase, de vreme ce Sultanul semnează chiar în acest an armistițiile cu împăratul întrerupte din 1558 [29]. Cu acest prilej, erau eliberați prin răscumpărare Álvaro de Sande, Don Sancho de Leyva şi Don Berenguer de Requesens [30]. Fără îndoială, Sultanul intenţiona să se întoarcă hotărît către răsărit întrucît pacea *de facto* pe care putea,
 după voie, s-o impună pe mare Creştinității nu-i

era suficientă şi, deopotrivă, dorea eliberarea armatelor sale de uscat la frontierele occidentale.

În timpul iernii care urmează, Creştinătatea se obişnuieşte cu această tihnă luîndu-şi totodată, oficial, măsuri de prevedere. Se vorbeşte desigur despre ameninţări privind La Goleta şi Sardinia, dar din ianuarie 1563 conflicte în legătură cu grîul pe care Veneţia, ca de obicei, încearcă să-l scoată din Arhipelag, arată că grînarele turceşti nu sînt prea pline [31]. Se află, în curînd, că itinerarul lui Sampiero Corso s-a schimbat brusc. Fapt semnificativ, Filip al II-lea este acela care de la Escorial sună prudent alarma [32] şi dispune aprovizionarea fortăreţei La Goleta, acea prăpastie minusculă care nu poate fi niciodată astupată. La Neapole, încă de la începutul lui iunie, există certitudinea că nu va exista o armadă turcească inamică. Un informator, plecat din Constantinopol la 29 aprilie, a sosit la 5 iunie aducînd veşti bune pe care nimeni nu le pune la îndoială [33]. Toate ştirile ulterioare confirmă că otomanii s-au mulţumit să lanseze la apă un număr de galere fără a le înarma şi nu au scos din port decît vreo cîteva, indispensabile pazei Arhipelagului.

1564: puţine schimbări deocamdată. În ianuarie se vorbeşte mult despre înarmări otomane în legătură cu care veneţienii înşişi ar fi neliniştiţi [34]. Dar de la 12 februarie se afirmă din Constantinopol că nu se va pregăti o armadă [35]. Către aceeaşi dată, ducele de Alcalá este pe cale să dea dispoziţii pentru trimiterea a 1 000 de oameni spre La Goleta, dar, spune el, în ciuda şi nu din cauza informaţiilor pe care le-a primit [36]. Totul este calm. Sampiero Corso ajunge să poarte discuţii prin persoane interpuse cu ambasadorul spaniol la Paris, Francés de Alava [37]. El se plînge de cîrmuirea Genovei; reaminteşte apartenenţa Corsicii la Coroana de Aragon şi că locuitorii ei sînt supuşi ai Regelui Catolic. Frances de Alava conchide că, în orice caz, cei doi căpitani corsicani care au venit să-l vadă cu această ocazie cunosc bine afacerile Levantului şi ar putea fi folosiţi în serviciul regelui ...

Desigur, va mai fi o alarmă la începutul lui mai. Ruy Gomez va vorbi despre ea ambasadorului Franței [38]; dar nici nu se termină luna și temerile s-au risipit [39]. La 27 mai și 6 iunie știri amănunțite din Constantinopol [40] explică pentru ce, în ciuda protestelor reișilor care doreau să plece, armada se găsește în imposibilitate de a ieși în larg: șaizeci de galere în curs de călăfătuire vor fi lansate la apă, dar nu s-a făcut nimic pentru a le asigura cu vîslași și pesmeți. Ele n-ar putea deci fi pregătite de plecare înainte de 10 sau 15 iulie. Apoi carenarea, instalarea la bord a spahiilor obișnuiți ai garnizoanelor ar împinge termenul pînă în august. Așadar, logic, nu se poate presupune o ieșire. Atunci, încă de la mijlocul lui iunie, Filip al II-lea hotărăște, nu mai puțin logic, să-și întoarcă flota împotriva maghrebinilor [41]. De la Neapole mișcările de trupe nu se mai îndreaptă către Messina și La Goleta; ci către Genova și Spania și, mai precis, către Málaga [42]. Se mai menține încă umbra unei neliniști în august: la 2 august, Sauli raportează Senioriei Genovei [43] că la Madrid s-a anunțat sosirea flotei turcești, dar că zvonul este ținut *per vanità* și „că acest fapt trezește o spaimă mai mică decît o răscoală a Corsicii" (căci Corsica s-a răsculat de curînd la chemarea lui Sampiero Corso). Este ultima mențiune în legătură cu armada otomană în acest an 1564 în care Creștinătatea mediteraneană, puțin neliniștită în Orient, se arată preocupată, mai ales, de evenimentele care se desfășoară în partea occidentală a mării, adică, pe de o parte, de problemele corsicane, iar pe de alta, de expediția pe care o va conduce victorios Don Garcia de Toledo pe țărmul marocan împotriva minusculului fort Peñón de Vélez.

Trec abia cîteva săptămîni, cîteva luni și, din nou, jocul ipotezelor se reanimă în timpul iernii. La Viena, la 29 decembrie 1564, Maximilian pălăvrăgește cu ambasadorul venețian, Leonardo Contarini [44]. O armadă otomană importantă, se zice, va ieși în larg la prima înseninare a timpului.
 „Dumneavoastră, venețienii, ce veți face? Insula

Cipru este foarte aproape și sare puternic în ochii turcilor". „Veneția o va întări", răspunde ambasadorul. Dar această afacere a Corsicii, care dă atîta de lucru genovezilor? Iată ce se va agrava o dată cu ieșirea în larg a armadei turcești ... „Fără îndoială, Sampiero Corso nu are ajutoare fățișe dar există complicități secrete cu un anume principe și atît de secrete, adaugă suveranul, încît nu e nimeni care să nu le cunoască". Discuții de iarnă, în fața unei hărți a Europei! Dar viitorul le va confirma deoarece anul 1565, an de lupte, nu va semăna cu cei precedenți.

Împotriva corsarilor și împotriva iernii: 1561—1564

Așadar patru ani de pace i-au acordat turcii Imperiului spaniol. Dar acești ani au fost folosiți din plin. Și, mai întîi, împotriva corsarilor. Aceștia nu dispăruseră în același timp cu armada turcească și în chip foarte firesc, în fiecare an, marina spaniolă a fost antrenată să folosească împotriva lor forțele pe care amenințarea otomană i le adunase laolaltă și pe care dispariția ei le făcea disponibile.

Noua flotă a lui Filip al II-lea s-a întărit în această luptă grea împotriva unor inamici abili, greu de învins în imensitatea mării, și de capturat în bîrlogurile lor africane.

Într-adevăr spaniolilor le-au fost provocate lovituri foarte dure. Astfel în iulie 1561, escadra din Sicilia, adică șapte galere, cădea în întregime într-o ambuscadă organizată de Dragut aproape de insulele Lipari [45]. Ea era plasată sub ordinele comandorului Guimeran, catalan și cavaler de Malta, acel Guimeran „care a fost foarte stimat la Saint-Quentin", scria regelui său episcopul de Limoges. „Dacă este adevărat că-l credeam mai iscusit pe uscat decît pe mare, unde Dragut l-a pedepsit rău pentru nepriceperea sa, pierzîndu-se o dată cu el destui oameni de bine, cum aceasta

nu este greu pentru dumneavoastră, Sire, să fi aflat de multă vreme din acea Italie“ [46]. Printre pierderi, adaugă el, „se intenționează să ni se ascundă o altă navă care a fost pierdută pe drumul de la Neapole în Sicilia și pe care, se afirmă, existau trei dintre vechile steaguri ale Flandrei de curînd transportate în Italia“. Profitînd de faptul că galerele regelui au fost chemate către coastele Spaniei, Dragut „a ținut cu treizeci și cinci de vase regatul Neapolelui într-o asemenea situație încît după cincisprezece zile a sosit un curier pe jos de la marchizul de Tariffa, guvernator al zisului Neapole“, rugîndu-l pe Filip al II-lea „să trimită zisele galere, altminteri cele ale Maltei, Siciliei și altor porturi înconjurătoare sînt atît de tulburate și de încleștate de amintitul Dragut încît nici una dintre ele nu are înlesnirea de a trece dintr-un loc în altul“. Din fericire, adaugă episcopul, armada otomană n-a venit“, ceea ce a fost într-adevăr o mare binefacere a Domnului cum se vede cu ușurință de vreme ce atît de puțini pirați și tîlhari îl țin pe acest principe, din strîmtoarea Gibraltar pînă în Sicilia, într-o asemenea silnicie încît păgînii coboară unde li se pare nimerit în mijlocul ținuturilor sale dacă nu există forturi“.

Această istorie răspîndită din Gibraltar pînă în Sicilia ar impune o serie de cercetări în micile depozite de arhivă, acelea din Andaluzia, insulele Baleare, Valencia în care se pare că există o legătură între tulburările moriscilor și expansiunea pirateriei algeriene. Haedo o sugerează de mai multe ori cînd vorbește despre activitatea centrului de pirați din Cherchell, aproape în întregime locuit de fugari morisci, aflați încă în relații cu neamurile și prietenii lor de pe coasta spaniolă [47].

Este sigur că pirații fac multe capturi în timpul acestei veri a anului 1561. O dată cu sfîrșitul ei sosește momentul revanșelor creștine și comentariile își schimbă sensul: în septembrie, li se atribuie spaniolilor proiectul de a cuceri Monastirul [48]. La acea epocă, unul cîte unul corsarii se

întorc acasă, abandonînd marea agitată. Guvernul spaniol nu are prevederea, în ceea ce-l privește, de a-și pune navele la adăpost pentru că este cel mai slab. Prințul de Melfi, căruia i s-a încredințat comanda galerelor hispanice la moartea lui Andrea Doria, protestează împotriva acestor ordine date de oameni ai uscatului care nu știu ce înseamnă o galeră aruncată iarna pe drumurile Mediteranei, care nu înțeleg de fel ce stricăciuni și ce uzură impun furtunile strîmtelor nave cu vîsle [49].

Desigur. Dar cînd vrea să acționeze și să mențină legăturile necesare, cel mai slab este automat împins către iarnă care golește marea și elimină adversarul. Viceregele Siciliei — același duce de Medina Celi — amintește sec prințului de Melfi că regele a ordonat adunarea galerelor la Messina: ordinele sînt ordine [50]. Deplasările prevăzute, așadar, se vor îndeplini. La Goleta este aprovizionată cu muniții încă din octombrie [51] și, la începutul lui noiembrie, flota spaniolă se află tot la Trapani. Faptul că nu se mai află la Messina dovedește că ea s-a reîntors spre liniile sale interioare dacă prințul de Melfi nu manifestă totuși nici o dorință să iasă de aici. Vremea de altfel este îngrozitoare [52] și fără îndoială în acea perioadă (documentul nu poartă o dată precisă) un convoi de galere trebuie să renunțe la drumul către La Goleta. Ce pot ordinele împotriva unei mări răscolite? Viceregele Siciliei se hotărăște în cele din urmă să trimită o corabie mare, cu 2 000 de *salme* de grîu, pentru a face față nevoilor garnizoanei nefiresc mărite [53]. Se intenționează în ianuarie îmbarcarea spaniolilor excedentari pe care-i comandă Juan de Romero [54], dar îmbarcarea lor pune aceleași probleme ca și aprovizionarea. Prințul de Melfi, dacă ar fi îndrăznit, ar fi avut un bun prilej să demonstreze că politica de prezență a galerelor spaniole, atît de costisitoare, nu adusese mari foloase în acea iarnă.

O dată cu venirea primăverii, pirateria maghrebină o lua de ca capăt. La 1 martie 1562 [55], o

scrisoare din La Goleta semnala că Dragut plecase să se aprovizioneze cu grîu. În aprilie, corăbii algeriene încercau să atace prin surprindere Tabarca [56]. La rîndul său, Juan de Mendoza reușea, din mai pînă în iunie, să conducă un convoi important de nave rotunde pînă la Goleta, sub escorta a vreo douăzeci de galere [57], fără a întîlni vreo navă dușmană și aproape fără incidente pe mare. În aceeași lună mai, vase algeriene se aflau la Marsilia [58]. Corsarii pretindeau că pe drum capturaseră o navă ragusană venind din Alexandria, încărcată cu mărfuri aparținînd florentinilor, și o corabie venețiană transportînd vinuri de Malvasia; se vorbea, de asemenea, și despre un „oraș" pe care l-ar fi cucerit, aproape de Porto Maurizio, capturînd aici cincizeci și șase de persoane. „Au venit la Marsilia ca să-și reînnoiască proviziile de pesmeți și alte merinde și ca să-și reia raidurile piraterești. În timpul nopții au îmbarcat în secret treizeci și șase de butoiașe cu praf de pușcă și silitră". Mai departe, pierdem urma corsarilor. Cu siguranță însă că au fost foarte insistenți pe acest țărm nordic al mării, de vreme ce în iunie, la cererea Sfîntului Părinte [59], Juan de Mendoza menținea ordinea cu treizeci și două de galere, de la Neapole pînă la vărsarea Tibrului. Pe de altă parte, în iulie, la Alger sosește, împreună cu Sampiero Corso, un ambasador al Franței, însărcinat să ceară despăgubiri pentru pierderile pricinuite de pirații algerieni [60].

Spaniolii ripostează începînd din septembrie. Din Barcelona se anunță că trei galioane de pirați ar fi fost capturate la Ponza și, de asemenea, dar faptul nu este confirmat, cîteva corăbii — *fuste* — la Tortosa [61]. La activul spaniolilor să mai trecem o nouă aprovizionare a nesățioasei La Goleta, condusă în septembrie de Giovanni Andrea Doria [62]. Juan de Mendoza se întorsese către țărmurile hispanice cu flotele din Sicilia și Spania, mărite cu cîteva galere ale unor particulari, spre a păstra ordinea în preajma coastei și pentru a duce provizii și oameni la Oran [63]. Surprinse însă

de un vînt puternic de răsărit în portul Málaga, cele douăzeci și opt de galere au fost obligate să-și caute scăparea în întinsul adăpost al golfului Herradura. *Instrucțiunile nautice*[64] semnalează că acest loc de ancorare, înnămolit la fund, la douăzeci-treizeci de metri, este periculos cînd bate un vînt din larg. Or, abia se refugiaseră galerele în el, că le-a surprins iarăși o furtună violentă din sud.[65] Dezastrul a fost aproape complet: douăzeci și cinci din cele douăzeci și opt de galere scufundate și între 2 500 și 5 000 de morți. S-a putut recupera, pe epave, doar o parte a armamentului.

La 8 noiembrie 1562, vestea ajungea la Gaeta [66], de unde era retransmisă la Neapole. Catastrofa, la atît de puțin timp după aceea de la Djerba, a dezlănțuit o emoție considerabilă [67]. Dar guvernul lui Filip al II-lea a știut să tragă forță din slăbiciunea sa: la 12 decembrie 1562 [68], în fața Cortesurilor, convocate special, s-a cerut un subsidiu extraordinar pentru apărarea frontierelor africane și echiparea noilor galere [69]. Redresarea maritimă a Spaniei, devenită mai dificilă, nu a fost continuată decît cu și mai multă energie. Într-adevăr, ceea ce dispăruse era protecția navală a coastelor Peninsulei, și a fortăreței Oranului, singura fortăreață demnă de acest nume, potrivit spuselor episcopului de Limoges, pe care o poseda Spania în Africa. Marea ofensivă algeriană declanșată în anul următor împotriva Oranului este, cu certitudine, legată de dezastrul de la Herradura.

A fost un atac în stil mare, incomparabil cu cel al lui Hassan Corso în 1556. Asediul a durat două luni, din primele zile ale lunii aprilie [70], pînă la 8 iunie 1563. Garnizoana spaniolă fusese alarmată dinainte; astfel la 20 martie ea aflase de sosirea la Mazagran a 4 000 de *tiradores que son los que van delante del campo del Rey de Argel.** Spionii adăugau că, dacă n-ar fi fost ploile, regele Algerului el însuși ar fi sosit o dată

---

* trăgători din avangarda taberei regelui Algerului (lb. span. — N. tr.)

cu ei. Se sconta că va intra în Mostaganem vineri, 26 martie, concomitent cu patruzeci de nave, printre care două caravele și o *naveta* * de negustori, care se găseau la molul Algerului și care fuseseră încărcate cu praf de pușcă, ghiulele de tun, *bestiones de madera*** precum și pesmeți. Artileria sosea pe patru galere. În sfîrșit, zece galere mari (sînt oare cele zece capturate de la creștini la Djerba, și cu care Hassan Pașa revenise de la Constantinopol la Alger? [71]) erau trimise în două escadre către coastele Spaniei spre a se informa despre posibilitatea vreunui ajutor trimis din Peninsulă [72].

Sprijiniți pe aceste informații, cei doi fii ai contelui de Alcaudete care comandau cele două fortărețe din Orania, Martín, cel mai mare, și Alonso, au reușit să tragă clopotul de alarmă, înainte să fi venit asupra lor dubla armată, terestră și maritimă, a algerienilor. Ei trebuiau să apere Oranul propriu-zis și apoi, dincolo de golful Mers-el-Kebir, pe o peninsulă, mica lucrare care domina locul de ancorare al navelor. Algerienii, după unele ezitări, și-au îndreptat efortul către Mers-el-Kebir, mai exact împotriva micului fort San Salvador care fusese construit de curînd pe relieful dominînd Mers-el-Kebir dinspre uscat și apoi, San Salvador fiind cucerit la 8 mai după douăzeci și trei de zile de asediu, împotriva lui Mers-el-Kebir însuși și a micii sale garnizoane de cîteva sute de oameni care izbuti totuși, în ciuda unei pregătiri îndelungate de artilerie a atacului, de la 8 la 22 mai, să respingă primul asalt la 22, provocînd mari pierderi asediatorilor. Algerienii se hotărîră atunci să lovească fortul într-un alt sector, de la 22 mai la 2 iunie, apoi au încercat să atace concomitent dinspre vechea și noua parte bătută de artilerie a fortului, în timp ce tunurile de la proră trăgeau asupra părții dinspre mare, asalt ineficace și care

---

* navă mică (lb. sp. — N. tr.)

 ** butoaie de vin (lb. span. — N. tr.)

îi sili pe turci să evacueze spre Alger opt galioane, pline de răniți [73].

Așadar Mers-el-Kebir rezistase. Este adevărat că apropierea coastelor spaniole le facilita celor două fortărețe primirea unor ajutoare substanțiale. Străbătînd blocada armadei algeriene, se furișau galere spaniole întărite și mai ales bărci mici ai căror piloți, un Gaspar Fernández, Alonso Fernández, au fost adevărații salvatori ai asediaților, aducîndu-le alimente, muniții, oameni de întărire. De la 1 mai la 4 iunie mai mult de două sute de nobili au trecut astfel din Spania în Oran. La Cartagena, marchizul de los Vélez, al cărui nume era temut în ținutul musulman, îi primea atît de generos în casa sa deschisă, încît locuitorii Cartagenei nu mai găseau la piață nici carne, nici pește [74]. Între timp, la Mers-el-Kebir situația era rea. Garnizoana extenuată nu mai mînca aproape nimic, *sino algunas cecinas de jumentos y animales nunca usados*, în afară de puțină carne afumată de măgar și de alte animale care de obicei nu se mănîncă. Flota de ajutor apăru la 8 iunie, punînd pe fugă acești „cîini" de turci, exact la momentul oportun.

Faptul că ea a sosit la două luni de la începutul asediului, este uimitor, cînd se știe că galerele care au realizat această ispravă vin aproape toate din Italia. Ceea ce este interesant, pentru istorie, se înțelege, din acest asediu care a avut atîtea ecouri în Spania (Cervantes și Lope de Vega îi consacrară, și unul și altul, cîte o piesă de teatru) nu este atît comportarea eroică a lui Don Martín și a alor săi la Mers-el-Kebir, cît înaintarea rapidă a acestui ajutor. Este o excelentă ocazie de a vedea la lucru, măcar o dată, rapiditatea spaniolă.

Încă de la 3 aprilie, înainte ca să fi început asediul, Filip al II-lea, primind rapoartele spaniolilor despre care am vorbit, expediase un curier special către ambasadorul său la Genova, Figueroa, ordonîndu-i să trimită galerele lui Giovanni Andrea Doria, ale lui Marco Centurione, ale cardinalului Borromeo, ale ducilor de Savoia și

Toscana, cu, drept prim punct de concentrare, portul Rosas. Să se străduiască „să cîştige timp, recomandă regele, căci pînă în clipa cînd le voi vedea aici, nu mă voi stăpîni să nutresc o îngrijorare foarte firească“ [75]. Aceste ordine, înregistrate la Messina la 23 aprilie [76], semnificau rechemarea în Spania a tuturor flotelor din Italia, cu excepţia galerelor din Sicilia şi din Malta. *Lo que mas importa*, scria Filip al II-lea, lui Don García de Toledo la 25 aprilie, *es la venida de las galeras de Italia**“. [77]

Aceeaşi părere există şi în Italia. Viceregele Neapolelui, într-o scrisoare către Figueroa, la 25 aprilie [78], îi spune că ar fi fost informat despre asediul Oranului prin scrisori expediate începînd din 28 martie (aşadar înainte de ordinele regelui din 3 aprilie) şi imediat, ştiind că armada otomană nu va ieşi în acel an, i s-a părut „că ar fi folositor Majestăţii Sale ca pe cele 22 de galere pe care le putea aduce Giovanni Andrea Doria şi alte 4 galere din regat, adică 26 în total, el să îmbarce 2 000 de soldaţi spanioli şi să călătorească pe ruta Sardinia, Minorca, Ibiza şi Cartagena (aşadar în linie dreaptă, fără ocolirea prin Rosas) şi ca acolo, la Cartagena, să aştepte ordinele Majestăţii Sale“. În aceeaşi zi [79], Doria îi anunţa regelui sosirea sa apropiată la Cartagena. Filip al II-lea, primindu-i scrisoarea la Madrid, la 17 mai [80], îi răspundea chiar în aceeaşi zi, înştiinţîndu-l că la Cartagena s-ar face pesmeţi pentru sosirea prevăzută a galerelor şi că ar mai fi aduşi şi din Barcelona şi din Málaga. El adăuga că, din felurite motive — sosirea probabil tîrzie a flotei din Italia, faptul că era vorba de afaceri spaniole şi, de asemenea, că la întoarcerea sa din Oran armada de ajutor trebuia să se împartă în două escadre dintre care una, cu Doria, s-ar întoarce în Italia pentru urmărirea corsarilor — din toate aceste motive, deci, el îl desemnase ca şef al expediţiei pe Don Francisco

---

* Ceea ce interesează mai mult este venirea galerelor din Italia (lb. span. — N. tr.).

de Mendoza, căpitan general al galerelor Spaniei.

La începutul lui iunie erau astfel reunite la Cartagena 42 de galere, dintre care 4 din Spania. Opt au rămas în port (4 ale ducelui de Savoia, 4 ale Genovei). Celelalte 34 au sosit la 8 iunie la Oran, dar lovitura uliului nu a obținut o altă pradă decît trei nave *redondos*, o duzină de bărci și o saetă franceză (pe care au găsit-o încărcată cu plumb, cu muniții și zale ușoare). Toate marile nave cu vîsle avuseseră timp s-o șteargă [81]. Poate pentru că, potrivit unei știri din Bône, din 3 iunie retransmisă prin Marsilia, flota algeriană se pregătea oricum să părăsească locurile [82], dar succesul nu era mai puțin extraordinar. Regele îl anunța la 17 iunie [83] viceregelui Neapolelui pe care Diego Suárez în prețioasele sale cronici ale Oranului l-a elogiat ca pe un valoros artizan al victoriei. Nimeni nu-l mai contrazice în această privință. Dar la capitolul elogiilor nu s-ar cuveni să se înscrie și numele lui Filip al II-lea și să extindem felicitările la ansamblul sistemului hispanic, de acea dată bine coordonat, poate fiindcă era trecut prin experiențele precedente și era vorba de un sector mărunt, aproape de Spania [84]?

La Madrid s-ar fi dorit mai mult. Abia înapoiată la Cartagena, flota primea de la rege ordinul să cucerească printr-un atac prin surprindere Peñón de Vélez. Francisco de Mendoza, bolnav, lăsă lui Sancho de Leyva comanda operațiunii al cărei plan fusese întocmit de guvernatorul din Melilla. Garnizoana turcească din insuliță a fost însă alertată de zgomotul ramelor și trupele debarcate lîngă Vélez își pierdură curajul. În loc să insiste, să tragă cu tunurile, să înainteze, majoritatea șefilor au optat pentru o reîmbarcare și pentru amînarea operațiunii la o dată ulterioară. Flota se întorcea la Málaga în primele zile ale lui august [85]. Corsarii, avertizați de acest insucces, și-au intensificat atacurile asupra țărmurilor Spaniei. Ei au ajuns chiar, ceea ce nu se întîmplase pînă atunci, pînă în insulele Canare. În acest timp galerele spaniole terminau aprovi-

zionarea Oranului, îi aduceau la sfîrşitul lui august cei 20 000 de scuzi necesari plăţilor garnizoanei. Cîteva zile mai tîrziu ele se găseau, după ce străbătuseră strîmtorile, în Puerto de Santa Maria, portul dinaintea Sevillei [86].

Bilanţul anului nu era, pe scurt, prea rău. Dar în anul următor, în 1564, Spania a reuşit mai mult: ea a crezut că poate trece la ofensivă, probabil din pricina siguranţei mai mari a coastei orientale şi a acalmiei politice generale. Poate şi din cauza numirii, la 10 februarie, 1564, a lui García de Toledo în postul de căpitan general al Mării. Dar, mai ales, Spania începea să se simtă mai puternică. Semn al unei schimbări de spirit — încă dinainte de numirea lui Don García— este acea autorizaţie pe care, în ianuarie, Sancho de Leyva, comandant al galerelor din Neapole, o solicita lui Filip al II-lea pentru a merge, împreună cu cinci dintre galerele sale, una a lui Stefano de Mari şi galerele libere din Sicilia, să urmărească îndeaproape pe coastele Maghrebului galiotele şi *fustele* corsarilor şi să procure captivii necesari pentru echipajele galerelor în curs de echipare [87]. Foarte curînd, în acea primăvară, alături de sarcinile obişnuite şi rituale — aprovizionarea fortăreţei La Goleta şi reaprovizionarea Oranului — s-a pus problema, în cercurile înalte, să se reia operaţiunea eşuată la Peñón de Vélez. Hotărîrea oficială era luată încă din aprilie [88].

Operaţiunea a fost o capodoperă de organizare metodică şi sigură, care a lăsat în arhive mari cantităţi de documente inedite [89]. Totul era atît de bine rînduit, încît la 12 iunie Filip al II-lea putea să-l anunţe pe ambasadorul Franţei [90] că armata mării va fi utilizată împotriva Africii. Faza preparativelor era terminată şi Don García se ocupa să adune laolaltă trupele şi galerele din Italia pentru a le trece în Spania şi în Africa [91]. La 14 iunie el îşi făcea o intrare triumfală la Neapole [92] cu treizeci şi trei de galere [93]. Şi de astă dată, Filip al II-lea s-a interesat amănunţit de toate mişcările flotei. El dădu ordin serviciilor
 sale să fie preocupate de toate cererile lui Don

García și „să grăbească toată această afacere căci, cu vîntul care bate în prezent, cred că nu va întîrzia să sosească. Să se cerceteze dacă nu ar fi necesar un număr mai mare de soldați: ducele de Alcalá scrie că nu poate da decît 1 200, care vor veni sub ordinele căpitanului Carillo de Quesada“[94].

Don García ajunse în Spania prin Genova, făcînd marele ocol al coastei nordice, și nu pe drumul în linie dreaptă al insulelor pe care îl urmase G. A. Doria în anul precedent. Prima concentrare a flotei a avut loc la Palamos, pe coastele Cataloniei unde, la 6 iunie, ea era întîmpinată de galerele din Spania, sub comanda lui Álvaro de Bazán a cărui prestigioasă carieră începea atunci. G. A. Doria, cu 22 de galere, ancora în același loc la 26[95]. Apoi au sosit galerele și navele lui Pagan Doria, rămase la Spezia pentru a îmbarca de aici soldați germani. La 15 august flota se afla la Málaga[96]. Don García s-a despărțit o clipă de ea pentru a merge pînă la Cadiz în întîmpinarea galerelor portugheze promise pentru expediție. Apariția sa a semănat groaza de la Estepona și de la Marbella pînă la Gibraltar, pe toată lungimea unui țărm atît de obișnuit cu pustiirile corsarilor, încît toți s-au crezut în prezența unor corăbii dușmane. Apoi, cu o anumită încetineală, concentrarea s-a încheiat în porturile vecine Marbella și Málaga. La sfîrșitul lui august, flota număra între 90 și 100 de galere[97], plus un anumit număr de caravele, galioane și brigantine, în total 150 de pînze și 16 000 soldați. Desfășurare inutilă și ostentativă de forțe, se va spune la Veneția nu fără rea-voință[98]. Ea servise cel puțin pentru a îndepărta corsarii printr-un magnific gest de măturare: trei galere și un galion înarmat au fost astfel capturate, iar alte șase sau opt, urmărite îndeaproape, nu au scăpat decît cu mare efort.

La 31 august, după o călătorie de trei zile, flota sosea la Peñón de Vélez. La fel ca în 1563, orașul fusese părăsit de locuitorii săi. În port,

ardeau trei nave catalane, capturate de foarte activii corsari din Vélez care, de altfel, plecaseră într-o incursiune cu Kara Mustafa, într-atît de puțin credeau într-un atac al armadei creștine împotriva orașului lor. Don García a acționat însă cu prudență și cu o mare desfășurare de mijloace. Un întins cap de pod, solid organizat, proteja dinspre uscat operațiunile împotriva micii insulițe fortificate. Contrar oricărei așteptări, garnizoana, după cîteva zile de canonadă, părăsea, la 6 septembrie, fortăreața de pe stîncă. Aceasta a fost întărită, i-au lăsat tunuri, alimente, oameni, apoi s-a evacuat capul de pod după ce mai întîi zidurile orașului Vélez au fost rase la pămînt. Abia cu acest prilej au avut loc, la 11 septembrie, cîteva încăierări serioase cu indigenii [98].

În total se putea spune: mult zgomot și cheltuială pentru fleacuri. Desigur, însă, era necesar să se facă o demonstrație de forță răsunătoare pentru a dovedi Papalității că subsidiile acordate de Biserică pentru lupta contra acestor mauri nu fuseseră acordate zadarnic. *El Papa esta a la mira**, cum spunea Filip al II-lea [99]. Toți contemporanii au semnalat această latură spectaculară a acțiunii. Dar au existat și cauze strategice, acelea ale asumării conducerii de către un șef nou a flotei spaniole, și grija de a face inofensiv acest mic centru de piraterie agresiv din Vélez, prea apropiat de țărmurile Spaniei și de legăturile Sevillei pentru a nu deveni, cu timpul, stînjenitor. De atunci pe insuliță, ca mai înainte între 1508 și 1525, va face de strajă o garnizoană spaniolă. García de Toledo nu s-a îndepărtat decît după ce a organizat totul acolo. Dar s-a îndepărtat repede căci deja era nevoie de el în altă parte: în Corsica, Senioria Genovei, confruntată cu începuturile revoltei lui Sampiero Corso, cerea ajutor în gura mare.

---

 * Papa stă la pîndă (lb. span. — N. tr.).

Revolta Corsicii se pregătea de mult timp. Pacea de la Cateau-Cambrésis îi aruncase pe insulari în deznădejde. Sampiero Corso, între 1559 și 1564 își scosese sufletul pretutindeni în negocieri pasionate dar, în cele din urmă toate inutile. Însă i-a fost de ajuns să debarce în golful Valinco la 12 iunie 1564 cu o mică trupă, și insula a luat foc. Realitatea este că ea era pregătită să ardă la prima scînteie. Sampiero s-a repezit imediat către Corte și l-a cucerit. Începea unul dintre războaiele cele mai devastatoare pe care le-a trăit insula. Prizonieri masacrați, orașe arse, recolte jefuite, toate acestea le va cunoaște Corsica.

Pentru Genova nu era o adevărată surpriză. Orice-ar zice, ea știa de multă vreme cît de neliniștită era insula, cît îi era de ostilă. Spionii săi urmăriseră de aproape și foarte precis călătoriile lui Sampiero Corso și intrigile sale în Franța și la Alger, în Toscana și în Turcia. Serviciul genovez de informații știuse că el se afla la Marsilia și că dispunea de o galeră în armată. Debarcarea sa fusese așadar prevăzută, dar probabil că nu și rapidele consecințe ale acestei lovituri îndrăznețe, efectele aproape imediate ale propagandei șefului revoltei, numărul oamenilor care alergau în jurul lui.

Cine oare se afla în spatele lui Sampiero, rămîne să ne întrebăm cu ocazia succeselor sale? Regele Franței care i-a împrumutat galera debarcării? corsarii turci [101] ducele Florenței, așa cum se va murmura în curînd [102]... Și fără îndoială că Sampiero Corso are îndărătul său simultan toate aceste mari protecții. Dar într-un mod indirect și ponderat. Cel mai bun sprijin al revoltatului este Corsica cea săracă din zonele muntoase, plebea insulară pradă cămătarilor și perceptorilor *Dominantei*. Genova nu spune asta, bineînțeles; ea are tot interesul să sublinieze jocul marilor săi vecini pentru a obține intervenția lui Filip al II-lea. Ea nu-și face sînge rău degeaba mai

ales cînd este vorba de jocul politic al francezilor care apare foarte evident: „Afacerea din Corsica, scrie Figueroa la 7 iulie, are mai multe dedesubturi decît gîndeau unii la început. Sampiero răscoală populația și el se bucură de devotamentul unei bune părți a insulei. S-a primit știrea că Domnul de Carces ar ridica în Provence șapte cete de infanterie pentru a i le trimite deși francezii susțin că ele servesc pentru paza navelor lor; Negustorii genovezi din Lyon [103], informează Senioria, la rîndul lor, despre intrigile și reacțiile francezilor. Filip al II-lea, pus la curent, îl aprobă pe Don García de Toledo care este de părere să înainteze pînă în Corsica cu 30 de galere în timp ce Giovanni Andrea Doria ar continua să încarce alimente și soldați germani. Acolo unde se află, cînd va primi ordinul regelui, Don García este deci invitat, prin scrisoarea din 18 iulie, să se îndrepte către insulă. Nu putem, scrie regele, să-l lăsăm pe Sampiero, de pe acum stăpîn al Istriei și amenințînd Ajaccio, să cucerească în întregime insula, el un *aficionado* al Franței, care ar face din Corsica o „*scala para los Turcos moros enemigos de nuestra santa fe catholica*"* [104]. Franța joacă un rol inadmisibil, scrie el ambasadorului său în Franța [105]: „Nu pot crede că numitul Corso ar fi făcut ce a făcut prin bunăvoința regelui și a reginei și nici chiar cu simpla lor cunoștință pentru că este vorba de o afacere atît de puțin potrivită cu prietenia și frăția noastră și atît de contrară păstrării păcii. Totuși, există atîtea semne și atît de mari și de bătătoare la ochi încît nu ne putem mulțumi să afirmăm că aceasta nu s-a făcut cu complicitatea lor."

Ghinionul pentru Filip al II-lea și, mai ales, pentru genovezi, este că ordinul din 18 iulie, dispunînd întoarcerea galerelor către Corsica a ajuns la Don García cînd acesta se afla deja în apropiere de țărmurile Spaniei, pregătit pentru expediția din Vélez. Trebuia să fie trimis înapoi

---

* o scară pentru turcii mauri, dușmani ai sfintei noastre credințe catolice (lb. span. — N. tr.).

de unde venise? Ar fi însemnat să piardă timpul, să compromită operațiunea împotriva lui Peñón, și explicînd toate acestea lui Figueroa, regele adăuga că fusese „avertizat că Papa stătea la pîndă să vadă dacă banii pe care-i acordase pentru armarea galerelor serveau într-adevăr la acțiuni împotriva păgînilor“ [106]. Pentru toate aceste motive, Filip al II-lea a îngăduit continuarea călătoriei către Gibraltar și Maroc. Abia la sfîrșitul toamnei intră Corsica în discuție, nu înainte.

Expediția din Peñón i-a procurat astfel lui Sampiero și partizanilor săi un răgaz prelungit. Veștile răspîndite de atunci prin Genova au devenit din ce în ce mai alarmante. Figueroa, într-o scrisoare din 5 august 1564 [107], vorbea despre intervenții franceze crescînde, despre fregate care fac drumuri dus-întors între insulă și Provence, despre sfaturi pe care proscrișii genovezi Fieschi și corsicanii le țin în casa lui Thomas Corso (adică Thomas Lenche, întemeietorul Bastionului Franței), „care în mod obișnuit îi aprovizionează pe algerieni cu vîsle, praf de pușcă, vele și alte mărfuri de contrabandă“. Caterina de Medici declară totuși că nu avea nici o responsabilitate în toată afacerea și merge pînă la a se oferi să medieze. Dacă galerele se așază în ordine de bătaie la Marsilia, spunea ea, cauza este apropiata venire a regelui. Ea îl încredințează pe Francés de Alava, prin intermediul cardinalului de Rambouillet, că trecerea flotei lui Don García de Toledo, cu atît de numeroase galere, în largul porturilor franceze, fără să fi cerut măcar „apă proaspătă“ i-a provocat bănuieli [108]. Faptul nu împiedică Genova să acuze Franța [109] și să se neliniștească în legătură cu cele zece galere pe care marchizul de Elbeuf le ține pregătite la Marsilia...

În acest timp mașina de război spaniolă, de fel uzată la Peñón, poate reuși încă o dată, în fața Corsicii, acțiunea pe care o reușise de curînd în

Africa. La 31 august 1564, ducele de Alba a scris lui Figueroa că Don García de Toledo, misiunea sa fiind încheiată la Vélez, va lăsa numai circa 20 de galere în Spania și va pleca îndată spre Corsica. Tot atunci, Filip a II-lea îl asigură pe Figueroa că nimic nu va veni din Franța să se opună expediției care se pregătește aproape oficial, cu știrea tuturor. Ambasadorul ducelui Florenței o anunță stăpînului său, la 22 septembrie 1564, [110] iar Filip al II-lea face la fel a doua zi [111].

Genovezii totuși nu se simt satisfăcuți, preparativele li se par prea lente. La 24, ambasadorul Sauli pretinde că nu știe nimic despre armada care trebuie să se afle la Cartagena. [112]. La 9 octombrie proasta sa dispoziție se precizează: „Dacă armada întîrzie să vină, Senioriile Voastre Ilustrissime să acuze de aceasta marea nepăsare și firea înceată a acestor domni și nu neglijența mea, căci, la drept vorbind, n-am încetat să insist pe lîngă Majestatea Sa și miniștrii săi“ [113]. Reproșul poate părea nedrept. Încă din luna august, Lorenzo Suárez de Figueroa, fiul ambasadorului spaniol la Genova, a fost trimis la Milano pentru a recruta acolo 1 500 de italieni, destinați operațiunilor din Corsica. La 26 ei sînt îmbarcați pe trei nave rotunde pe care numai așteptarea timpului frumos le împiedică să ajungă în insulă. Colonelul lor este Lorenzo.

Genovezii au totuși o oarecare scuză pentru nerăbdarea lor. Sampiero a risipit cetele lui Estefano Doria [114] și, cu timpul, ei se tem de vreun aranjament de toamnă care s-ar trata în defavoarea lor. Filip al II-lea însuși spune că este de dorit un acord cu Sampiero pentru a evita cheltuielile unui război ce se poate prelungi din pricina pămîntului sterp corsican [115]. Sondați în legătură cu acest subiect, genovezii au luat lucrurile foarte în rău. În cele din urmă, García de Toledo sosește la 25 octombrie la Savona [116]. Dar vara s-a terminat și el nu e dispus să-și pună flota în primejdie. Don García propune
 20 de galere, precum și infanteria recrutată în

Spania şi în Piemont, în timp ce genovezii voiau o demonstraţie masivă de forţă a întregii armade la Porto Vecchio [117]. Nu o vor obţine. Francés de Alava scrie din Arles la 20 noiembrie că dacă genovezii n-au ajuns la o rezolvare înainte de venirea iernii, ar fi preferabilă o înţelegere cu răsculaţii, aşa cum se sugerase deja din partea franceză [118]. Dar Genova nu înţelege astfel lucrurile iar Filip, la rîndul său, se împotriveşte unei medieri franceze. [119].

Şi astfel iarna bate la uşă dar războiul continuă. În insulă nu contenesc să vină ajutoare din exterior, tot din Franţa (nu neapărat, de altfel, cu învoiala regelui şi a reginei) [120], dar şi din Livorno, de unde pleacă fregate încărcate cu muniţii precum şi bani [121]. Sampiero se bucură de complicităţi chiar din partea Sfîntului Părinte [122]. În felul acesta, războiul ia o întorsătură nefavorabilă pentru genovezi [123]. Cele douăzeci de galere şi spaniolii pe care Giovanni Andrea Doria i-a dus la Bastia [124] vor fi oare o forţă suficientă pentru a schimba cursul? Timpul rău nu împiedică doar operaţiunile pe mare (la 14 decembrie Don García nu se poate îndepărta de Genova la mai mult de 25 de mile [125]), el împiedică şi operaţiunile terestre. La 25 noiembrie se află că, plecat din Bastia în ajutorul oraşului Corte asediat, corpul expediţionar a fost nevoit să se întoarcă din drum din pricina timpului rău şi a epidemiilor care-i decimează rîndurile... Această dare înapoi este prea puţin compensată către mijlocul lunii decembrie de Porto Vecchio, pe care Giovanni Andrea Doria pune stăpînire fără luptă, sau de cucerirea unui sat oarecare Balagna... Genova este redusă astfel la deţinerea doar a cîtorva puncte de pe ţărm şi din interior, în timp ce restul insulei trece treptat de partea dizidenţei. Înghesuiţi în forturi, soldaţii *Dominantei* au de suferit de pe urma epidemiilor şi aprovizionării proaste mai mult decît din partea inamicului...

Rebeliunea lui Sampiero Corso va dura mult timp dar, circumscrisă, ea va avea puțină influență asupra vieții generale a Europei. Trebuie să subliniem că, dacă lumea hispanică a putut să-și recapete suflul, dacă ea a reușit să redreseze o situație compromisă, cauza este că a profitat în același timp și de pacea cu turcii și de un armistițiu cu Europa care nu este, poate, în cele din urmă, decît urmarea războaielor epuizante ale lui Carol Quintul. Din 1552 și pînă în 1559 aceste războaie au absorbit toate resursele statelor europene, și chiar mai mult. Au urmat mari prăbușiri financiare în Spania, Franța și prin lănțuirea consecințelor, în întreaga Europă, ceea ce a dus la o paralizie a războiului de anvergură în această lume care, timp de ani de zile, fusese tărîmul său preferat.

Apoi destrămarea imperiului lui Carol Quintul a adus un calm relativ. Germania, cu Ferdinandienii și-a redobîndit autonomia, iar Europa cu această ocazie, și-a uitat temerile de o monarhie universală ca aceea a Habsburgilor. Nu există încă un imperiu spaniol amenințător; nu va exista defel pînă spre 1580. Marilor războaie le succed așadar conflictele locale care se hrănesc din energiile neîntrebuințate. În Franța, conflictele interioare care frămîntă regatul sînt în strînsă legătură cu demobilizarea armatei, cu trîndăvia unei mici nobilimi, mai strîmtorată chiar decît la începutul secolului și pe care regalitatea nu o mai întrebuințează în Italia.

Un singur conflict important a supraviețuit păcii de la Cateau-Cambrésis: cel care opune Angliei, Franța regilor Valois. Este o dispută veche datînd cel puțin, din 1558, de la căsătoria delfinului. Atenția politicii externe a guvernului francez a fost puternic abătută către nord, departe de lumea mediteraneană. Dar cei doi adversari, stînjeniți și unul și altul de tulburări politice și religioase, sînt puțin capabili să se bată cu ade-

vărat, şi cu atît mai înclinaţi să se insulte şi să pledeze unul contra altuia în faţa Papalităţii sau a lui Filip al II-lea. Acesta din urmă tărăgănează lucrurile îndelung, nu ia partea nici unuia, văzînd în aceste certuri providenţiale din nord un instrument al liniştii sale. Ar însemna să ne îndepărtăm prea mult de subiectul nostru dacă am urmări această politică de rea credinţă [125] şi de pură raţiune de stat, deşi, în cele din urmă, de un simţ politic destul de limitat. Franţa, desigur, nu a profitat de ea, dar Spania a salvat, procedînd astfel, sau a contribuit la salvarea foarte fragilei Anglii a Elisabetei. Putea Filip al II-lea să prevadă că ea va creşte atît de repede?

A ţine Franţa la respect i se părea sarcina esenţială pentru tihna Spaniei. Era o sarcină uşoară pe atunci: anul 1560 inaugurase domnia Caterinei de Medici şi tulburările apăruseră repede. Aceasta a fost o ocazie pentru Filip al II-lea, care ţinea să-şi salveze statele de contagiunea protestantă, să ofere trupe. Şi oferta i-a dat multă vreme întîietate asupra regatului vecin. El a socotit chiar util să cumpere complicităţi în Franţa, urmînd buna tradiţie a politicii Habsburgilor şi a întregii diplomaţii a secolului. Politica spaniolă a fost astfel condusă să intre în lungi tratatative cu Antoine de Bourbon. Care din doi era cel înşelat? N-am căuta să redeschidem dosarul, dacă el nu ne-ar duce în lumea mediteraneană, mai întîi în Sardinia, apoi în Tunis.

În 1561 aceste tratative au început [12] de îndată ce Antoine de Bourbon a dobîndit o poziţie dominantă, probabil mai mult în aparenţă decît în realitate, cu titlul său de Locotenent General al Regatului. Cel pe care Spania îl numeşte „Domnul de Vendôme“ este în realitate rege al acestei Navarre a cărui parte spaniolă Filip al II-lea o ocupă fără nici un drept. A recupera acest domeniu de dincolo de munţi, cel puţin a unelti aici [128], a se amesteca în viaţa Spaniei, ocolind zidul pirinean, nici un rege al Navarrei de după 1511 — de la cucerirea spaniolă — nu a

rezistat la această ispită, nici chiar, mai tîrziu, viitorul Henric al IV-lea. Era posibilă totuși o altă politică: în lipsa Navarrei spaniole, să se obțină o compensație în altă parte. Domnul de Vendôme s-a angajat direct în ea. El a cerut regatul Sardiniei și fără îndoială că a vorbit despre acest lucru pînă la Roma [129]. Unul dintre agenții săi care figurează în documentele spaniole sub numele de Bermejo sau Vermejo (dar acesta nu este decît un nume conspirativ pentru păstrarea secretului corespondențelor) este primit la Madrid în ianuarie 1562 [130], de Ruy Gómez și ducele de Alba, nici unul, nici celălalt prea satisfăcuți de serviciile aduse de Antoine de Bourbon și de predispoziția sa vizibilă pentru eretici. Speculînd ambiția zisului „Vendôme", cei doi miniștri îi propun lui Vermejo, pentru stăpînul său, regatul Tunisului, cu promisiunea că va fi ajutat să-l cucerească. Dar, întreabă agentul, ce este exact acest regat? „Îi spusei, declară ducele de Alba, că nimeni nu-l putea informa mai bine decît mine, căci Împăratul... avusese intențiile sale în legătură cu acest regat... și vorbise cu mine despre ele foarte amănunțit". Urmează o descriere idilică a regatului Tunisului, regat de o asemenea notorietate încît „puțini oameni nu-l cunosc", loc de trecere pentru „toate mărfurile care vin din Levant în Ponant și din Ponant în Levant", cu ogoare mănoase care produc din belșug grîu, ulei, lînă, vite, cu un șir de porturi admirabile și ușor de apărat... Nici nu se compară cu sărmanul regat al Sardiniei care, de altfel, are legile sale proprii și pe care regele nu-l poate înstrăina doar cu de la sine putere.

Nu cunoaștem cum a primit regele Navarrei această propunere seducătoare. Se știe în schimb că regina Caterine s-a neliniștit de negocierile Bourbonului cu Spania și, de asemenea, că zvonul despre o cedare a regatului Sardiniei a circulat la Genova în septembrie 1562 [131]: „În acest oraș, scria Figueroa la 9 septembrie, a sosit vestea că D. J. de Mendoza a luat în posesie
 regatul Sardiniei pentru a-l oferi, la ordinul

dumneavoastră, Domnului de Vendôme, ceea ce, aici, nu pare demn de crezare". Tratativele s-au întrerupt brutal: Domnul de Vendôme, atins sub zidurile Rouenului, avea să moară din pricina rănii. Filip al II-lea a fost informat rapid că „medicii și chirurgii erau fără speranță în privința sănătății sale" [132] și a pus să se scrie dinainte, lăsînd data în alb, scrisorile de condoleanțe.

Este o istorie măruntă dar care ne arată o Franță supravegheată îndeaproape de o diplomație vigilentă, moleșită, puțin cam lentă, machiavelică fără multă osteneală, desigur orgolioasă și protocolară, mereu activă chiar dacă nu atît de eficace pe cît credea ea. Căci dacă Europa nu apasă de fel asupra imperiului spaniol, meritul revine oare în întregime lui Ruy Gómez sau subtilității ducelui de Alba? Imprejurării că din cînd în cînd ea știe să-i lase pe francezi „cu nasul în baltă", cum scria episcopul de Limoges? Sau lui Filip, singurul suveran în vîrstă (tot Limoges o spune) într-o Europă în care tronurile aparțin copiilor sau devin apanajul femeilor? Nu cumva această Europă este frîntă de oboseală? Un fapt rămîne sigur: în fața unei Turcii imobilizate, fixate departe de țărmurile Mediteranei, se află o Spanie liberă pe mișcările sale, pe care Europa n-o stînjenește și n-o îngrijorează, pentru moment cel puțin. Spania va ști să profite de el.

Cîteva cifre despre ascensiunea maritimă a Spaniei

Este greu de precizat cu cifrele în mînă realitatea armamentelor navale din secolul al XVI-lea. Mai întîi, de care nave trebuie să ținem seama? Alături de galere, galiote și *fuste* ar trebui să socotim orice flotă auxiliară de nave rotunde — nave de aprovizionare, dar și de război la nevoie, căci sînt prevăzute cu artilerie. La sfîrșitul anului 1563 și începutul celui următor, guvernul

spaniol pune astfel embargou asupra a vreo sută de șalupe și *zabre* * ale pescarilor din regiunile biscayene și cantabrice, vase mărunte de 70 de tone, înzestrate cu vîslași voluntari și cu tunuri. Această flotă auxiliară a fost organizată atunci în Catalonia de Alvaro de Bazán. Ar rămîne să știm în ce condiții și pentru care scopuri. Se pare că aceste nave specific oceanice și de mic tonaj ar fi fost amestecate în luptele mediteraneene numai ca nave de transport. În cercurile spaniole nu s-a înțeles ce valoare puteau avea — și vor avea mai tîrziu — aceste ușoare veliere ale Oceanului.

Dacă ne rezumăm doar la navele de război, trebuie să ținem seama, alături de acele puternice nave care sînt galerele, și de galerele mai mărunte, *fustele* și galiotele. E adevărat, aceste mici unități sînt folosite mai ales de corsarii nord-africani. În cele din urmă, principala dificultate decurge din faptul că flota lui Filip este în realitate o reuniune de flote diverse, coaliția a patru escadre: din Spania, din Neapole, din Sicilia și grupul de galere genoveze aflate în solda Spaniei (în principal navele lui G. A. Doria). La acestea se adaugă, la nevoie, galerele din Monaco, Savoia, Toscana și ale cavalerilor de Malta. Iată elemente care nu simplifică socotelile.

Pentru a evalua armamentele hispanice, am încercat să calculăm pentru fiecare an din 1560 pînă în 1564 numărul galerelor adunate fie la Messina, fie în altă parte, dar de preferință la Messina, ceea ce revine la a număra galerele flotelor efectiv mobilizate.

În 1560, anul Djerbei, armada creștină cuprinde 154 nave de război, dintre care 47 galere și 4 galiote [133], ceea ce dă un raport, între galere și alte nave de război, de 1 la 3. La aceste 47 de galere trebuie adăugate escadra din Spania care, chemată pe coastele Peninsulei, nu a participat la expediție, vreo 10 galere ale Maltei, Genovei,

---

* Veche ambarcațiune cu două catarge în cruce (lb. span. — N. tr.)

Toscanei și Savoiei. Măsurile luate în momentul în care s-a pus problema ajutorării fortului Djerba ne îngăduie să calculăm aceste forțe de rezervă. La 8 iunie 1560 [134], Filip al II-lea, făcînd socoteala galerelor pe care trebuia să le adune, reflecta că numărul lor ar putea să se ridice la 64 [135]; este o cifră pe care o putem accepta ca exactă, dar ea cuprinde, evident, cele 20 de galere care au scăpat de la Djerba. Trebuie așadar să adăugăm numai 44 de galere la cele 47 ale expediției, adică, în total, 91, pentru a avea suma forțelor navale de care Spania putea să dispună, direct sau indirect, a doua zi după Cateau-Cambrésis. Este o cifră considerabilă, dar dezastrul de la Djerba o face să scadă la 64. Această importantă micșorare este cu atît mai gravă cu cît majoritatea navelor pierdute au ajuns să îngroașe efectivele inamice: se pare că în 1562, cele zece mari galere care-l aduc pe Hassan Pașa din Alger făceau parte din prada de la Djerba.

Reacția arsenalelor din Italia a fost rapidă. În Sicilia s-au instituit noi impozite pentru construcțiile navale [136]. La Neapole, încă de la 9 octombrie [137], cele 6 galere pierdute la Djerba erau înlocuite. Nu existau dificultăți serioase decît pentru echipaje. În aceeași vreme Cosimo de Medici își intensifica efortul maritim, la fel și ducele de Savoia. Scrisorile lui Figueroa, în iulie 1560, arată că Filip al II-lea ar putea găsi în portul genovez galere de închiriat [138]. La rîndul său, Giovanni Andrea Doria își reconstituia flota și cumpăra, în ianuarie 1561, două galere de la cardinalul de Santa Flor [134].

Armare înseamnă, înainte de toate, bani. Pentru Filip al II-lea este un prilej să ceară Romei, în afară de *cruzada* * care i-a fost acordată [140], un „subsidiu". L-a obținut în ianuarie 1561 pentru cinci ani și cu un total de 300 000 de ducați în aur anual [141], se părea totuși insuficient. În aprilie 1562, după multe tratative, contribuind și amabilitatea lui Pius al IV-lea, subsidiul a

---

* cruciadă (lb. Span. —N. tr.)

fost urcat la 420 000 de ducați pentru zece ani în loc de cinci și (ceea ce provoacă protestele vehemente ale clerului spaniol) cu efecte retroactive din 1560 [142]. Potrivit unei estimări a lui Paolo Tiepolo, *subsidio* și *cruzada* aveau să-i aducă lui Filip al II-lea, în 1563, 750 000 de ducați, fără a mai socoti celelalte venituri percepute în Spania și în afara Spaniei, cu autorizația Sfîntului Scaun: 1 970 000 de ducați anual, după un memoriu roman din 1565 [143].

Problema banilor o dată rezolvată, rămînea problema tehnică. Or, Filip al II-lea dispune — fără cele din Provence — de toate șantierele și de întreaga mînă de lucru a Occidentului. Dar, cel puțin în timpul anului 1561, el nu a consacrat acestei misiuni atenția care ar fi fost de dorit. Banii Bisericii Spaniei nu au fost imediat disponibili, sau au servit la umplerea enormelor găuri din bugetul spaniol; și mai ales regele și consilierii săi n-au vrut să-și asume cheltuielile de reînarmare întreprinse de „potentații" Italiei. Să se înarmeze, firește, era spre binele și salvarea creștinătății. Era drept atunci ca „potentații" să facă același efort ca Spania și să doneze o parte din el. Astfel se face că în martie 1561 [144] guvernul spaniol solicita ajutorul galerelor Portugaliei împotriva nord-africanilor. Și cînd, la 1 aprilie, el îl trimitea în Italia pe marchizul de Favara, cu misiunea de a negocia în Italia adunarea tuturor galerelor confederaților săi, el avea grijă să precizeze că nu voia să ia galere *a sueldo*. Seniorului din Piombino, ca și Republicii Genovei, ducelui de Savoia, ducelui și ducesei de Mantova, ducelui Florenței, le va solicita gratuitatea văzînd că îi rămîneau foarte puține galere și că acelea care se fac în regatele sale nu sînt încă de folosit [145]. O scrisoare a ambasadorului genovez în Spania arată că dintre toți cei care ofereau galere *a sueldo*, singur Marco Centurione fusese reținut pentru patru sau cinci galere în timpul anului 1562 [146]. Totuși, Giovanni

---

 * cu retribuție fixă (lb. span. — N. tr.)

Andrea Doria, cel mai important proprietar de galere de închiriat, obținuse 100 000 de coroane, plătibile la iarmarocul din octombrie, din cele 130 000 cît i se datorau pentru completarea echipării navelor sale [148]. Dacă ținem seama de încetineala lansărilor la apă, și a echipării galerelor noi, apoi de pierderea în iunie a celor șapte galere din Sicilia, capturate de Dragut [148], se poate conchide că flota hispanică din 1561 nu și-a acoperit pierderile din anul precedent. Prințul de Melfi nu a adunat pentru campania de toamnă decît 55 de galere [159].

Abia la sfîrșitul anului 1561 începe un mare efort în Spania. El va ajunge pînă la repunerea în activitate a arsenalului din Barcelona. Vecinii sînt, de altfel, destul de neliniștiți din pricina acestor activități așa încît Caterina de Medici l-a trimis pe Monseniorul Dozances în misiune specială pe lîngă ginerele său cu singurul scop de a risipi neînțelegerile posibile [151]. Aceasta în decembrie. În aceeași iarnă ducele de Joyeuse, la ordinul expres al regelui, își împingea înainte companiile către frontiera spaniolă. Totuși, scria el, nu cred că există vreo primejdie la aceste frontiere. Ceea ce pare adevărat este că „de două luni zisul Senior Rege al Spaniei depune toată silința la Barcelona pentru a isprăvi cîteva galere și alte vase maritime și a dispus fabricarea, cum fabrică și acum, a unei mari cantități de pesmeți. Zvonul curent este că toate acestea se fac pentru a întreprinde în vară o expediție în Alger și eu știu, Sire, într-adevăr, că Regele Spaniei este foarte rugat de toți spaniolii să pornească războiul în Alger pentru marea supunere în care Regele zisului Alger îi ține pentru moment pe spanioli, aceștia neputînd face comerț pe mare decît cu mare primejdie“ [151]. O lună mai tîrziu, la 17 ianuarie 1562, episcopul de Limoges dădea amănunte similare despre galerele „care din toate părțile se întocmesc și se înalță cu sîrguință; și din nou s-au tăiat spre Catalonia și regatele vecine mai mult de 4 000 trunchiuri de brazi pentru a sluji aici la facerea galerelor, în afara

celor care se lucrează la Neapole și la Sicilia fiind veniți meșteri și lucrători din Genova și cîțiva din Provence a noastră“ [152].

Dar operațiunile de construcție sînt lente. Copacii care se taie nu pot fi folosiți înainte de a fi uscați. Rezultatele nu pot deci apărea imediat. Și nici în acest an Filip al II-lea nu a vrut să mobilizeze în folosul său întregul armament disponibil din lumea mediteraneană occidentală. Un document oficial din 14 iunie 1562 nu prevede mai mult de 56 de galere de pus la dispoziția comandamentului, 32 trebuind să opereze sub ordinele lui Don Juan de Mendoza și 24 sub ordinele lui Doria [153]. Totuși enumerarea amănunțită din listă demonstrează că din convoi nu fac parte galerele din Sicilia, nici cele ale Papei, nici galerele din Toscana sau Genova, nici, în sfîrșit, cele ale unor persoane particulare precum ducele de Monaco sau seniorul de Piombino. Ar fi greu să numărăm precis aceste galere neîntrebuințate. Ținînd seama de listele anterioare, ne putem gîndi la o cifră cuprinsă între 20 și 30. Așadar pentru înarmarea generală a lumii mediteraneane hispanice putem considera 80 pînă la 90 de galere. Dezastrul de la Djerba de-abia este anulat, dacă este. Și iată că se ivește cel de la Herradura: 25 de galere pierdute și armamentul spaniol este brutal readus la un nivel pe care nu-l cunoscuse de mult timp; toate eforturile unui an sînt ruinate într-o clipă.

Nenorocirile ieșite din comun cer remedii ieșite din comun: la 12 decembrie 1562, Filip al II-lea convoca urgent Cortesurile Castiliei la Madrid. O „*proposición*“ citită la deschiderea Cortesurilor — am numi-o astăzi, notează Cesáreo F. Duro, discursul Tronului — expunea motivele atît mediteraneene cît și oceanice pentru constituirea unei mari flote [154], concluzia, o ghicim, a fost o cerere de impozite.

Aceste măsuri priveau viitorul. În 1563, înarmările maritime nu puteau umple decît parțial golurile flotei hispanice. Cînd a sosit vara, Filip
 a făcut apel încă o dată la aliații săi din Italia,

ducele de Savoia, Republica Genovei, ducelee Florenţei. La 8 martie se gîndea că poate strînge laolaltă 70 de galere [155] pe care le destina, ca şi în 1562, jumătate Spaniei, jumătate Italiei. Toate planurile sale au fost răsturnate de asediul Oranului. Şi nu cu uşurinţă a reuşit el să trimită cele 34 de galere care i-au salvat pe asediaţi. Există totdeauna, într-adevăr, o marjă destul de mare între numărul galerelor mobilizabile pentru o expediţie în afara ţării şi efectivul complet al flotei, un anumit număr de nave rămînînd pentru paza coastelor.

Regele nu a obţinut recompensa eforturilor sale decît în 1564. În septembrie, între coastele Spaniei şi cele ale Africii, Don García de Toledo putea să adune de la 90 la 102 galere (pentru a lua cifrele extreme oferite de contemporani). Dacă rămînem la prima, saltul este considerabil. Este adevărat că noul şef al flotei spaniole, încredinţîndu-se în informaţiile primite în legătură cu turcii, se hotărîse cu temeritate să reunească toate galerele disponibile într-un singur punct, în vestul mării, fără a lăsa în urma sa rezerve sau pază de coastă. Debarcarea lui Sampiero Corso, este oare o coincidenţă? s-a efectuat în zona pustie din spatele acestei enorme armade lansate spre vest. Deopotrivă de adevărat este şi că regele n-a ezitat să facă apel la toate colaborările, gratuite sau nu: flota din Vélez nu este flota regelui Spaniei, este cea a întregii Creştinătăţi occidentale, cu excepţia Franţei. Vedem figurînd, printre altele, 10 galere ale ducelui de Savoia, 7 ale ducelui de Florenţa, 8 ale regelui Portugaliei [156]. La acestea se adaugă navele mercenare, adică vreo 30 de nave „aliate“ care le însoţesc pe cele ale lui Filip al II-lea.

Totuşi sînt şi nave noi care au părăsit şantierele. Escadra din Neapole care în ianuarie se compunea din 4 galere în funcţiune, 2 pe linia de plutire, în curs de echipare, 2 terminate în Arsenal şi 4 în construcţie [157], cuprindea în iunie 11 nave în funcţiune [158], unei a douăsprezecea nu-i lipsea decît echipajul [159], alte 4 erau lansate la apă şi

4 în construcţie, în total 20 dintre care 11 în funcţiune. După începutul lent, se pare că progresele vor fi fost rapide. La sfîrşitul lui 1564 arsenalele hispanice erau în plină activitate. Cel din Barcelona beneficia de atenţia cu totul deosebită a lui Don García, fost vicerege al Cataloniei şi primele rezultate erau încurajatoare: în ciuda pierderilor, efectivele din 1559 erau nu numai atinse, ci şi depăşite.

Don García de Toledo

Această reacţie salutară este ea oare consecinţa unei politici conştiente şi consecvente presupunînd, în ceea ce-l priveşte pe Filip al II-lea, o viziune clară a intereselor şi sarcinilor sale în Mediterana? Poate că numai pericolul iminent, Djerba şi o serie de întîmplări neplăcute l-au obligat pe Filip al II-lea la un efort la care nu se gîndea. El s-ar fi acomodat, după cît se pare, cu plăcere şi pentru vreme îndelungată cu măruntul război din 1561—1564, fără a merge în întîmpinarea unor mari primejdii şi cheltuieli. Nu există la el nici ideile, nici pasiunile capabile să hrănească o autentică politică de cruciadă. Orizontul său, către est, nu depăşeşte ţărmurile Siciliei şi Neapolelui. E chiar posibil ca în 1564 cînd Maximilian, o dată ales împărat, a angajat la Constantinopol tratative pentru prelungirea armistiţiului din 1562, pus din nou în discuţie prin moartea lui Ferdinand, este deci posibil ca atunci, la fel ca în 1558, Filip al II-lea să fi încercat să se furişeze în tratative. Hammer semnalează în legătură cu aceasta, printre documentele păstrate la Viena, un raport al „internunţiului", al agentului imperial la Constantinopol Albert Wyss, cu data de 22 decembrie 1564 [161].

Nu există deci, în spatele lui Don García de Toledo, o politică hotărîtă şi nici una dintre
 condiţiile care în cîţiva ani aveau, dacă nu să

creeze, cel puțin să facă posibilă gloria lui Don Juan de Austria. Poate, de asemenea, că lui îi lipsește ceea ce tinerețea și temperamentul îi dăruiau din plin lui Don Juan: gustul riscului. În 1564, Don García este un om bătrîn, chinuit de gută și de reumatisme. Totuși el este cel care a știut să pună la punct flota hispanică, să facă din ea un instrument eficace și puternic.

Fiu al lui Don Pedro de Toledo, acel magnific vicerege al Neapolelui care guvernase regatul cu o mînă fermă și contribuise cu generozitate la înfrumusețarea capitalei sale, Don García pare să fi moștenit de la tatăl său gustul măreției, al amploarei mijloacelor de acțiune. Devenit marchiz de Villafranca la moartea fratelui său mai mare, el începuse să slujească, în 1539, cu două galere ale sale, sub ordinele prințului Doria. La 21 de ani fusese numit la comanda escadrei Neapolelui, favoare care se adresa tatălui său, dar care i-a procurat prea de timpuriu, misiuni grele. Îl vedem luptînd conștiincios împotriva Tunisului, Algerului, a altor orașe precum Sfax, Kelibia și Mehedia, în Grecia, la Nisa în timpul războiului Sienei, în Corsica. Pentru motive de sănătate — cel puțin pe acestea le-a invocat el la 25 aprilie 1558 a renunțat la funcția sa și a fost numit vicerege și căpitan general al Cataloniei și Roussillon-ului. Acolo, după alarma din 1560 în timpul căreia se intenționa o clipă, să i se încredințeze flota și regatul Siciliei a fost ajuns de numirea sa în funcție de *Capitan General de la Mar*, la data de 10 februarie 1564 [161]. La 7 octombrie al aceluiași an [162], în urma cererii pe care o făcuse și drept recompensă pentru victoria de la Peñón, era numit vicerege al Siciliei. Reușea astfel să asocieze conducerea marinei și conducerea insulei pe care voia s-o transforme în arsenal și hambar.

Se observă din acest fapt că era vorba despre un om capabil de o viziune largă. El cunoștea prețul serviciilor pe care le aducea (*peleo por su servicio*, lupt în slujba regelui, scria el [163]) și acest sentiment de a sluji bine îi dădea curajul să-și precizeze pretențiile și să vorbească deschis.

„Nu se poate spune, nici imagina în ce stare am găsit flota", scria el din Málaga lui Eraso la 17 august 1564, la începutul conducerii sale active. Tot atunci, într-o scrisoare către rege afirma: „Trebuie ca Majestatea Voastră să știți că este indispensabil să fiu sever în ceea ce privește flota dată fiind starea ei actuală, dacă doriți să mă achit bine de misiunea mea și să ocrotesc mijloacele financiare. Știu bine că-mi este de puțin folos să nu fiu iubit, dar mărturisesc că nu pot închide ochii asupra furturilor și a proastei administrații privitoare la ceea ce ține de autoritatea mea"[164].

Cinstit și pretențios[165], prevăzător, ordonat, astfel ne apare în corespondența sa. Dar totodată și lucid, capabil să observe cu finețe și să manevreze la fel. Scrisoarea pe care o scrie lui Filip al II-lea din Gaeta, la 14 decembrie 1564[166], pune cu ascuțime problema relațiilor Spaniei cu Papalitatea. În fața lui, Pius al IV-lea, încurcînd problemele, s-a plîns încă o dată de spanioli, de persoanele pe care Filip al II-lea le-a trimis la el, de termenii pe care aceste persoane au putut să-i întrebuințeze la adresa sa, de contele de Luna și de Vargas, de atitudinea regelui în ceea ce privește Conciliul... Timp de patru ore, după ceas, Don García se mulțumește să asculte, fără să răspundă la plîngeri și fără să vorbească despre scopul misiunii sale. Două zile mai tîrziu, furtuna fiind trecută, el începe să expună rezultatele maritime ale anului care se încheie. Papa răspunde, nu fără ironie, că este fericit să vadă în sfîrșit rezultatul subsidiilor pe care le acordă de atîta vreme. Interlocutorul său se plasează atunci pe plan tehnic: o flotă nu se face într-o zi, activitatea neîntreruptă din anii trecuți, numai marile concentrări din acest an le pot face să iasă brusc în evidență. Dar Papa nu se lasă convins, el nu vorbește nici mai mult nici mai puțin decît despre o expediție împotriva Algerului; ce înseamnă în comparație, Peñón de Vélez? Iată ceea ce dă sensul său frazei pe care am citit-o din scrisoarea lui Filip al II-lea: *Papa esta a la*

mira, Papa este cu ochii pe noi, am traduce mai degrabă. Papa scrutează Spania, dar privirea sa nu are nimic binevoitor...

NOTE

1. Dolu către cardinalul de Lorraine, Constantinopol, 5 martie 1561, vezi E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 652—653, scumpete, sărăcie, ciumă.
2. *Ibidem.*
3. Ragusa, 2 ianuarie 1561, Simancas E° 1051, f° 11.
4. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 6 ianuarie 1561, Simancas E° 1051, f° 12.
5. Către rege, Trapani, Simancas E° 1126.
6. Filip al II-lea către viceregele insulei Mallorca, Aranjuez, 22 februarie 1561, Simancas E° 328.
7. Corfu, 30 martie 1561, Simancas E° 1051, f° 51.
8. *Relación que haze Antonio Doria...*, 18 aprilie 1561, Simancas E° 1051, f° 62.
9. Constantinopol, 9 aprilie 1561, Simancas E° 1051, f° 54.
10. 12, 14 aprilie 1561 Simancas E° 1051, f° 55; Liesma, 16 aprilie 1561, *ibidem*, f° 56.
11. Alonso de la Cueva către viceregele Neapolelui, La Goleta, 17 aprilie 1561, F° 1051, f° 57.
12. Viceregele Neapolelui către Marcantonio Colonna, Neapole, 9 mai 1561, Simancas E° 1051, f° 78.
13. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 9 august 1561, Simancas E° 1051, f° 119.
14. Madrid 5 septembrie 1561, B. N. Paris, Fr. 16103, f° 44, şi următoarele.
15. „Lo que se entiende de Levante... de Corfu", 10 august 1561, Simancas E° 1051, E° 120.
16. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 657—658.
17. *Ibidem*, p. 653—654.
18. Viceregele Siciliei către Filip al II-lea, Messina 8 iunie 1561, Simancas E° 1126. Viceregele Neapolelui către rege, Neapole, 7 iulie 1561.
19. Episcopul de Limoges către rege, Madrid, 5 septembrie 1561, B. N. Paris, Fr. 16103, f° 44 şi următoarele.
20. E. CHARRIÈRE *op. cit.*, vol. 2, p. 661.
21. H. Ferro către doge, Pera, 10 iulie 1561, A.d.S. Venezia, Secreta Senato Cost. 3/C. Rustem Paşa a murit la 9 iulie.
22. E. CHARRIÈRE *op. cit.*, vol. 2, p. 657—658.
23. *CODOIN*, vol. 92, p. 240—244.
24. 28 mai 1562, Simancas E° 1052, f° 27.
25. Sampiero nu va ajunge, de altfel, la Constantinopol decît în ianuarie 1563. Numeroase documente genoveze, A.d.S. Genova, Spagna 3.2412 şi Constantinopoli, 1. 2169.

26. Viceregele Neapolelui către Marcantonio Colonna 24 mai 1561, Simancas E° 1051, f° 87.
27. Filip al II-lea către viceregele Neapolelui, 14 iunie 1562, Simancas E° 1051, f° 96.
28. Vezi nota 26.
29. Daniel Barbarigo către Doge, Pera 5 august 1562, A.d.S. Venezia Senato Secreta 3/C; Veneția 20 august 1562, armistițiu încheiat pentru 8 ani, *CODOIN*, vol. 97, p. 369—372, vezi C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 142.
30. Constantinopol, 30 august 1562, vezi E. CHARRIÈRE *op. cit.*, vol. 2, p. 702—707.
31. 6—17 ianuarie 1563, *ibidem*, p. 716—719.
32. Filip al II-lea către ducele de Savoia și de Florența, Escorial 8 martie 1563, E° 1393.
33. Simancas E° 1052, f° 169.
34. Narbonne, 2 ianuarie 1564, Edmond CABIÉ, *Ambassade en Espagne de Jean Ebrard, Seigneur de Saint-Sulpice*, Albi, 1903, p. 212.
35. Constantinopol, 12 februarie 1864, Simancas E° 1 053, f° 19.
36. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole 17 februarie 1564, Simancas E° 1053, f° 22.
37. Către Filip al II-lea Paris, 17 martie 1564, A. N. K 1501, nr. 48.
38. Saint-Sulpice către rege, 11 martie 1564, E. CABIÉ *op. cit.*, p. 262—263.
39. *Ibidem*, p. 269, 29 mai 1564.
40. Simancas, E° 1053, f° 54.
41. Începutul lui iulie, 1564, E. CABIÉ, *op. cit.*, p. 270.
42. *Ibidem*, p. 279.
43. A.d.S. Genova, L. M. Spagna, 3.2412.
44. Către doge, G. TURBA, vol. 1, 3, p. 289—230.
45. Diego SUÁREZ, după Général DIDIER, *Hist. d'Oran*, 1927, vol. 6, p. 99, nota 5.
46. 24 august 1561, B. N., Paris, Fr. 16 103.
47. C. DURO, *op. cit.*, vol. 2, p. 44. Vezi mai sus partea a 2-a, cap. 4.
48. Episcopul de Limoges către rege, 5 septembrie 1561, B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 44 și următoarele.
49. Simancas E° 1051, f° 131.
50. *Ibidem*, f° 139.
51. *Ibidem*, f° 49.
52. Viceregele Siciliei către Filip al II-lea, Palermo, 8 noiembrie 1561, Simancas E° 1126.
53. Același către același (fără dată în fișele mele), *ibidem*.
54. Episcopul de Limoges către regină, Madrid, 3 ianuarie 1562, B.N., Paris, Fr. 16 103, f° 129 v°. În iunie 1562, spaniolii sînt încă în La Goleta. Relatare a călătoriei lui Juan de Mendoza,... Simancas E° 1052, f° 33.
55. Alonso de la Cueva către viceregele Siciliei, 1 martie 1562, Simancas E° 1127.

56. Figueroa către Filip al II-lea. Genova, 9 mai 1562, Simancas E° 1391.
57. Relatare a călătoriei lui J. de Mendoza..., Simancas E° 1052, f° 33; D. J. de Mendoza înapoiat la Palermo în 9 mai 1562, Simancas E° 1122.
58. Per lettere di Marsiglia, 21 mai, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 3. 2412.
59. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 4 iulie 1562, Simancas E° 1052, f° 45.
60. Alger, 12 iulie 1562, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 4. 2412.
61. Sauli către Senioria Genovei, Barcelona, 13 septembrie 1562, *ibidem.*
62. Către rege, La Goleta, 30 septembrie 1562, Simancas E° 486.
63. Saint-Sulpice către rege, 26 octombrie 1562, E. CABIÈ, *op. cit.*, p. 90.
64. Nr. 345, p. 83.
65. *Relación de como se perdieron las galeros en la Herradura*, 1562, Simancas E° 444, f° 217; C. DURO (*op. cit.*, vol. 2, p. 47 și următoarele) nu pare să fi recurs la surse.
66. J. de Figueroa către viceregele Neapolelui, Geta, 8 noiembrie 1562, Simancas E° 1052, f° 67.
67. C. DURO, *op. cit.*, vol. 2 p. 48.
68. Agostinho GAVY de MENDONCA, *Historia do famoso cerco que o xarife pos a fortaleza de Mazagão no ano de 1562*, Lisboa, 1607.
69. C. DURO, *op. cit.*, vol. 2, p. 49.
70. La 3 sau 4 aprilie, după relatările tradiționale, nu înainte, probabil, de 8 aprilie. La acea dată algerienii sînt încă la două leghe de oraș, dinspre uscat. Filip al II-lea către Figueroa, Segovia, 18 aprilie 1563, Simancas E° 1392. *Lo que ha pasado en el campo de Orany Almarçaquibir...*, Toledo, 1563; Fragment, B. N., Paris, Oi 69.
71. D. de HAEDO, *op. cit*, p. 75 v°.
72. Rezumat al scrisorilor contelui de Alcaudete, martie 1563, Simancas E° 486.
73. *Relación de lo que se entiende de Oran por cartas del Conde de Alcaudete de dos de junio 1563 rescibidas a cinco del mismo*, Simancas E° 486.
74. *Lo que ha pasado...*, B. N., Paris, Oi 69.
75. Regele amintește acest amănunt în scrisoarea sa din 18 aprilie, Simancas E° 1392.
76. Viceregele Siciliei către Filip al II-lea, Messina, 23 aprilie 1563, Simancas E° 1127.
77. Madrid, 25 aprilie 1563, Simancas E° 330.
78. Simancas E° 1052, f° 156.
79. Această scrisoare este citată după răspunsul regelui, vezi nota următoare.
80. Madrid, Simancas E° 1392.
81. *Ibidem.*

82. Simancas E° 1392.
83. Indicație dată după scrisoarea viceregelui către Filip al II-lea, scrisoare de răspuns, 23 iulie 1563, Simancas E° 1052, f° 207.
84. În legătură cu aceast subiect *op. cit.*, vol. 4 p. 110, vorbește despre eforturi supraomenești. Nu este o exagerare?
85. La 2 august după Salazar, la 6 după Cabrera. Vezi C. DURO, *op. cit.* vol. 2, p. 55—59.
86. Gómez Verdugo către Francisco de Eraso, 29 august 1563, Simancas E° 143, f° 117.
87. Sancho de Leyva către rege, Neapole, 13 ianuarie 1564, Simancas E° 1053, f° 8. Se știe totuși că S. de Leyva se îmbarca pentru La Goleta, viceregele către M. S., Neapole, 17 februarie 1564, Simancas E° 1053, f° 22.
88. Filip al II-lea către Don García de Toledo, Valencia aprilie 1564, *CODOIN*, vol. 27, p. 398.
89. Pînă la punerea în construcție a șalupelor ordonate provedorilor din Málaga, CODOIN, vol. 27, p. 410, 17 mai 1564.
90. 12 iunie 1564, vezi E. CABIÉ, *op. cit.*, p. 270.
91. D. García de Toledo către Filip al II-lea, Neapole, 15 iunie 1564, Simancas E° 1053, f° 64.
92. D. Juan de Çapata către Eraso, 15 iunie 1564, *ibidem*, f° 63.
93. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 15 iunie 1564, *ibidem*, f° 60.
94. Notă autografă a regelui pe marginea unei scrisori pe care i-o adresează D. García de Toledo, Neapole, 16 iunie 1564, Simancas E° 1053, f° 65.
95. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *Les Chevaliers de Malte*, Paris, 1887 vol. 1, p. 98.
96. *Ibidem*, p. 99.
97. Sînt cifrele lui C. DURO. La 29 august, Saint-Sulpice, numai pentru Cadiz, vorbește de 62 de galere (E. CABIÉ, *op. cit.*, p. 291—292). Peste 70, se spune în Franța, 13 august 156,4 A.N., K 1502, nr. 296.
98. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE *op. cit.*, vol. 1, p. 111, nota 1.
99. Don García de Toledo către M. S., Málaga, 16 septembrie 1564, *CODOIN*, vol. 27, p. 527.
100. Filip al II-lea către Figueroa, 3 august 1564, Simancas E° 1393 și nu E° 931, tipărit din greșeală, Fernand BRAUDEL, în *Rev. Afr.*, 1928, p. 395, nota 1.
101. Figueroa către rege, Genova, 27 iunie 1564, Simancas E° 1393.
102. La Veneția, mai ales, centru de vești adevărate sau false și de speculații, G. Hernandez către Filip al II-lea, Veneția, 12 septembrie, Simancas E° 1325.
 103. Același către același *ibidem*.

104. Filip al II-lea către Don Garcia de Toledo, 18 iulie 1564, Simancas E° 1393.
105. 2 august 1564, A. N., K 1502.
106. Filip al II-lea către Figueroa, 3 august 1564, Simancas E° 1393
107. Simancas E° 1393.
108. D. Francés de Alava către Filip al II-lea, 13 august 1564, A. N., K 1502, nr. 96.
109. Nuevas de Francia... primite la 3 septembrie 1564, Simancas E° 351.
110. Garces către ducele Florenței, Madrid, 22 septembrie 1564, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897, f° 35 v°.
111. Filip al II-lea către ducele Florenței, Madrid 23 septembrie 1564, Simancas E° 1446, f° 112.
112. Sauli către Senioria Genovei, Madrid 24 septembrie 1564, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 3.2412.
113. 9 octombrie, *ibidem.*
114. Filip al II-lea către Figueroa, Madrid, 25 octombrie 1564, Simancas E° 1393.
115. *Ibidem.*
116. Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 27 octombrie 1564, Simancas E° 1393.
117. Același către același, 8 noiembrie 1564, Simancas E°1054, f° 21.
118. A. N., K 1502, B 18, nr. 51, *a.*
119. Filip al II-lea către Francés de Alava, 31 decembrie 1564, A. N., K 1502, B 18, nr. 77.
120. Figueroa către Frances de Alava, 1 decembrie 1564, A.N., K 1502, B 18, nr. 60.
121. *Ibidem.* La bordul uneia dintre aceste fregate se află un corsican, prieten al lui Sampiero, Piovanelo pe care corsarii maghrebini îl capturează pe drum.
122. *Ibidem.*
123. *Ibidem.*
124. Figueroa către Filip al II-lea, 3 decembrie 1564 Simancas E° 1393.
125. Același către același, 21 decembrie 1564, *ibidem.*
126. Să ne amuzăm în trecere de acest argument, M. S. către Chantonay, Madrid, 10 noiembrie 1562, A. N., K 1496, B 14, nr. 126: Filip al II-lea a declarat lui Saint-Sulpice că nu putea să se declare împotriva reginei Angliei *por causa de las antiguas aliançās* *.
127. Convorbirile au început încă din septembrie: episcopul de Limoges către Caterina de Medici, Madrid, 24 septembrie 1561, B. N. Paris Fr. 15875, f° 194; Chantonnay către Filip al II-lea, Saint-Cloud, 21 noiembrie 1561, A. N., K 1494, B 12, nr. 111; același către aceiași, Poissy, 28 noiembrie 1561, *ibidem*, nr. 115.
128. G. Soranzo către doge, Viena, 25 decembrie 1581 despre o conjurație descoperită la Pampeluna în fa-

* din pricina alianțelor străvechi (lb. span. — N. tr.).

voarea regelui Navarrei, vezi G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, p. 195 şi urm.

129. Morone către ducele de Alba, Roma 2 octombrie 1561, Joseph SUSTA, *Die römische Curie und das Konzil von Trient unter Pius IV*, Wien, 1904, vol. 1, p. 259.

130. Ducele de Alba către Chantonnay, Madrid, 18 ianuarie 1562, A.N., K 1496, B. 14, nr. 38.

131. Figueroa către Filip al II-lea, 9 octombrie 1562, Simancas E° 1391.

132. Saint-Sulpice către Caterina de Medici, Madrid 25 noiembrie 1562, B. N. Paris, Fr. 15877, f° 386.

133. C. MONCHICOURT, *op. cit.*, p. 88.

134. Filip al II-lea către viceregele Neapolelui, Toledo, 8 iunie 1560, Simancas E° 1059, f° 69.

135. O evaluare genoveză *(Conto che si fa delle galere che Sa Majestà Catolica potrà mettere insieme.* A.d.S. Genova, L. M. Spagna 2.2241 (1560) furnizează un decont interesant: galere din Spania- 20, din Genova-6, ale prinţului Doria, fără cele care se află la Djerba-6, ale ducelui Florenţei-3, ale ducelui de Savoia-2, ale contelui de Nicolera-1, ale regelui Portugaliei-4, ale lui Paolo Santa Fiore-2, „delle salve"-23, în total 67. Un document sicilian din 1560 (Simancas E° 1125) dă cifra totalului evaluată la 74 cu următoarea distribuire: galere ale Papei-2, ale Spaniei-20, ale prinţului Doria-10, ale Genovei-6, ale cavalerilor de Malta-5, ale ducelui Florenţei-7, ale ducelui de Savoia-6, ale lui Antonio Doria-4, ale lui Cigala-2, ale cardinalului Vitelli-3, ale lui Paolo Sforza-2, din Neapole-3, ale lui Bendineli Sauli-1, ale lui Stefano de Mari-1.

136. L. BIANCHINI, *op. cit.*, vol. 1, p. 54.

137. Viceregele Neapolelui către rege, Simancas E° 1050, f° 137.

138. Rezumat al scrisorilor lui Figueroa către rege, 3, 5, 10, 12 iunie 1560, Simancas E° 1389.

139. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 12 ianuarie 1561, Simancas E° 1051, f° 17.

140. L. von PASTOR, *op. cit.*, vol. 16, p. 256, şi nota 1.

141. *Ibidem*,

142. *Ibidem*, p. 257.

143. *Ibidem.*

144. Tiepolo către doge, Toledo, 26 martie 1561, *C. S. P. Venetian*, VII, p. 305.

145. Instrucţiunea lui Fernando da Sylva, marchizul de la Favara, 1561 Simancas E° 1126.

146. Sauli către Senioria Genovei, Toledo, 27 aprilie 1561, A.d.S. Genova, L. M. Spagna, 2.2411.

147. Tiepolo către doge, 26 aprilie 1561, *C. S. P.*, *Venetian*, VII, p. 310.

148. Ducele de Medina Celi către viceregele Neapolelui, 31 iunie 1561, Simancas E° 1051, f° 100, copie.

149. Episcopul de Limoges către rege, Madrid, 5 septembrie 1561, B. N. Paris, Fr. 16 103, f° 44 şi următoarele, copie şi, acelaşi către acelaşi, scrisoarea deja citată din 12 august 1561.
150. *Los puntos en que han hablado a S. M. Mos. Dosance y el embax*[or] Limoges, Madrid, 10 decembrie 1561, A. N. K 1495, B 13, nr. 96.
151. Joyeuse către rege, Narbonne, 22 decembrie 1561, B. N. Paris, Fr. 16 103, f° 144 v° copie.
152. Memoriile episcopului de Limoges, 27 ianuarie 1562, B. N. Paris, Fr. 16.103, f° 144 v° copie.
153. Filip al II-lea către viceregele Neapolelui, 14 iunie 1562, Simancas E° 1052, f° 96. Alcătuirea escadrelor este următoarea: a) escadra lui Don J. de Mendoza, 12 galere din Spania (dintre care 4 detaşate la dispoziţia Stareţului şi Consulilor din Sevilla); 6 din Neapole; 6 ale lui Antonio Doria; 4 ale contelui Federico Borromeo; 2 ale lui Estefano Doria; 2 ale lui Bendineli Sauli; b) escadra lui G. Andrea Doria, 12 galere ale zisului G. Andrea, conform noului său *asiento*; 4 ale Cavalerilor de Malta; 4 ale lui Marco Centurione; 2 ale ducelui de Terranova; 2 ale lui Cigala.
154. C. DURO, *op. cit.*, vol. 2, p. 49.
155. Filip al II-lea către ducii de Savoia şi de Florenţa, S. Lorenzo, 8 martie 1563, Simancas E° 1392.
156. C. Duro, *op. cit.*, vol. 3, p. 67.
157. Sancho de Leyva către Filip al II-lea, Neapole, 13 ianuarie 1564, Simancas E° 1053, f° 4.
158. Viceregele Neapolelui către rege, 15 iunie 1564, Simancas, E° 1053, f° 60.
159. 29 iunie 1554, *ibidem*, f° 73.
160. J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 118.
161. C. DURO, *op. cit.*, vol. 3, p. 61, nota 2 şi p. 62, nota 1.
162. *Ibidem*, p. 64, nota 3.
163. D. O. de Toledo către Eraso, Málaga, 17 august 1564, *CODOIN*, vol. 27 p. 452, citat de C. DURO, *op. cit.*, vol. 3, p. 65—66.
164. 22 august 1564, citat de C. DURO, *op. cit.*, vol. 3, p. 66.
165. Astfel pentru galerele din Neapole, G. de Toledo către viceregele Neapolelui, 23 ianuarie 1565, Simancas E° 1054, f° 52.
166. D. G. de Toledo către Filip al II-lea, Gaeta, 14 decembrie 1564, *CODOIN*, vol. 101, p. 93—105.

3. MALTA, O ÎNCERCARE DE FORŢĂ (18 MAI — 8 SEPTEMBRIE 1564)

Fără să vrem să facem concesii unei literaturi facile, Malta, adică brusca sosire a armadei turceşti în faţa Maltei în mai 1565, a avut în Europa efectul unui uragan. Dar acest uragan — prin urmările sale, unul dintre foarte marile evenimente ale secolului — nu a surprins decît pe jumătate cîrmuirile responsabile. Cum ar fi putut sultanul să înarmeze, să pună la punct această enormă maşină de război fără ca zgomotul să ajungă la urechile Europei? Încă de la sfîrşitul anului 1564 la Viena, unde lumea era totdeauna atît de bine informată în legătură cu afacerile turceşti, Maximilian îi spunea ambasadorului venețian că o mare flotă va ieşi din Constantinopol *a tempo nuovo* *. Filip se înarma şi el, dar nu exista o ameninţare şi dinspre Cipru? [1] Încă de pe acum începea jocul pronosticurilor...

A fost o surpriză?

La începutul lui ianuarie, Don García scria regelui [2] din Neapole că era foarte important să termine afacerea corsicană înainte de aprilie, adică înainte de sosirea turcilor. Trebuia să fie liber în vest pentru a rezista mai bine, în est, împotriva unui atac despre care, foarte repede, s-a ştiut că avea să fie serios. La 20 ianuarie, Petremol scria Caterinei de Medici din Constantinopol că armada turcă se va îndrepta, fără îndoială, contra Maltei, dar el repeta ceea ce i se spusese, fără a şti mai mult [3]. Numele Maltei venea în chip firesc în minte oridecîte ori se gîndea cineva la un asalt otoman. La sfîrşitul lunii ianuarie, Don García de Toledo intenţiona să se îndrepte într-acolo, precum şi spre La

* la primăvară (lb. ital. — N. tr.)

Goleta, cele două fortărețe fiind, împreună cu Sicilia, aceasta fiind însă prea întinsă pentru a fi amenințată grav, bastioanele Creștinătății spre est, cele pe care prin forța lucrurilor, turcii trebuiau să le vizeze.

Toată iarna, apoi primăvara s-au succedat zvonuri alarmante. Potrivit unor știri din 10 februarie [4], în arsenalul turcesc se muncea *a furia* *; la jumătatea lui aprilie erau în mod cert pe picior de război 140 de galere 10 mahone (sau galere mari), 20 de nave rotunde, și 15 caramusali... În comparație cu aceste alarme este puțin important că Alvaro de Bazán reușise, cu galerele Spaniei, să astupe Rio de Tetuan, scufundînd nave la gurile lui [5], sau că pirații puseseră mîna pe trei nave plecate din Málaga pe care le propuneau, după obicei [6], spre răscumpărare la capul Falcon. Nici senzaționala întrevedere de la Bayonne nu ajunge să abată atenția [7] și înarmările (opt corpuri de galere lansate la apă la Barcelona și trei galiote la Málaga [8]) nu sînt suficiente ca să liniștească spiritele. Căci prezentul neliniștitor înseamnă certitudinea, în fiecare zi confirmată, a forței armadei care urma să vină și pe care aveau s-o întărească navele corsarilor din Levant ca și din Ponant. Este posibil ca la Alger, cum afirmă Haedo, Hassan Pașa să fi fost pus la curent despre acțiunea în contra Maltei, încă din iarna 1564. Toate posturile de ascultare, cele din Constantinopol ca și cele mai apropiate din Corfu și din Ragusa concordă. Din Ragusa, o știre cu data de 8 aprilie anunța că primele 20 de galere ale lui Piali Pașa ieșiseră din strîmtoare la 20 martie [9] și adăuga că rumoarea publică indica Malta drept țintă a expediției, fără să se poată afirma nimic sigur [10].

Cît despre guvernul spaniol, acesta se temea de un atac împotriva fortăreței La Goleta [11] și la 22 martie fuseseră luate măsuri pentru recrutarea a 4 000 de infanteriști din Spania destinați o parte Corsicii, alta infanteriei de pe

* pe rupte (lb. ital. — N. tr.)

galere. Filip al II-lea se risipea în avertismente: „Flota turcească va veni cu mai multe galere decît în anii trecuți", scrie el la 7 aprilie Superiorului și Consulilor din Sevilla [12], pe care-i punea la curent în legătură cu ordinele date lui Alvaro de Bazán: să ajungă în Cartagena pentru a îmbarca de acolo trupe spaniole cu destinația Corsica, apoi să revină la Mallorca și să continue aici paza împotriva corsarilor. La Neapole, viceregele plănuiește, la 8 aprilie, ca în fața mărimii pericolului care amenință să recruteze 10 000 pînă la 12 000 de oameni și să meargă el însuși în Apulia [13]. Dar nu crede ceea ce se povestește despre o expediție turcească înspre Piombino, cu sprijinul ducelui Florenței [14].

Cu obișnuitul decalaj, încep să se afle în Occident etapele călătoriei otomane. La 17 aprilie, 40 de galere se află în canalul Negroponte; aici pe data de 19 li se alătură alte 30. Restul flotei, adică 150 de corăbii se află la Chios[15]. Așadar, navelor le-au fost necesare două săptămîni (și chiar mai mult unora dintre ele ca să ajungă în Arhipelag. Pe drum, și-au completat proviziile (mai ales în pesmeți) și au luat trupe la bord. Dragut a insistat ca armada să pornească devreme și ar fi cerut 50 de galere pentru a împiedica operațiunea de concentrare a flotei lui Filip al II-lea. La Corfu sosește zvonul că armada se îndreaptă asupra Maltei, dar informatorul își ia unele precauții: „avînd în vedere pregătirile, se consideră drept lucrul cel mai sigur că se va îndrepta spre La Goleta." [16] În mai ea sosea la Navarin [17], iar la 18 era în fața Maltei [18].

Încă o dată, flota turcească a călătorit deci cu toată viteza, rezervîndu-și avantajul surprizei și al rapidității. La 17, din Siracusa, Carlos de Aragón trimitea în grabă, printr-un curier special, o scurtă scrisoare lui Don García de Toledo: „La ora unu dimineață, garda din Casibile a tras de treizeci de ori. Pentru ca să fi făcut una ca asta, ne temem că motivul trebuie să fie flota turcească" [19]. Vestea se confirma în curînd: la
 17, flota turcească fusese „descoperită" în largul

capului Passero și viceregele Neapolelui îl informa pe rege, pe data de 22, într-o scrisoare care însoțea noutățile amănunțite date de Don García [21]. Abia la 6 iunie a primit regele aceste prime informații precise [21]...

Deși avertizați de primejdie, cei răspunzători de apărarea insulei, spaniolii și Marele Maestru, au fost surprinși de rapiditatea evenimentului, în primul rînd marele maestru, care ezitase să angajeze cheltuieli și să procedeze, în Malta, la dărîmările necesare. Au existat întîrzieri în transportarea alimentelor și a întăririlor, iar cinci galere ale Cavalerilor de Malta, în excelentă stare, blocate în port au fost incapabile să aducă flotei creștine și cel mai mic serviciu [22].

Rezistența cavalerilor

Dar Marele Maestru, Jean de la Valette Parisot, și cavalerii săi s-au apărat admirabil. Curajul lor a salvat totul.

Sosită la 18 mai în fața insulei, flota turcească a folosit imediat, pe țărmul de sud est, largul golf Marsa Sciraco, unul dintre cele mai bune locuri de ancorare din Malta, după golful Marsa Muset care va servi drept port pentru Lavaletta. Ea a debarcat 3 000 de oameni în noaptea din 18 spre 19 mai și a doua zi, 20 000. Copleșită, insula a fost ocupată fără mare dificultate. Cavalerilor nu le rămîneau decît micul fort Saint-Elme, dominînd drumul către Marsa Muset și Orașul Vechi—Burgul (fortificație întinsă) și puternicele forturi Saint-Michel și Saint-Ange. Considerente de ordin maritim au făcut ca turcii să înceapă asediul la 24 mai al celui mai puțin puternic dintre aceste forturi, Saint-Elme, în speranța de a dispune apoi de portul a cărui intrare o domina. La 31 mai începea focul. Dar fortul nu a fost cucerit decît la 23 iunie, după un bombardament de o extremă violență. Nici un apărător nu a scăpat, dar această rezistență

îndîrjită salvase Malta. Ea îi dăduse răgazul necesar să se pregătească în vederea respingerii asaltului și ca să termine construcțiile prevăzute în Burg și la Saint-Michel de arhitectul cavalerilor, Monseniorul Evanghelista. Ea îngăduise, de asemenea, spaniolilor să recupereze întîrzierea. Numai unele împrejurări neprevăzute l-au împiedicat pe Juan de Cardona, comandant al galerelor din Sicilia, să se arunce în ajutorul Maltei, înainte de căderea fortului Saint-Elme. Un mic detașament de 600 de oameni a debarcat într-un mod încă oportun la 30 iunie și a reușit să ajungă în Orașul Vechi, dovadă că nici uscatul nici marea nu erau perfect păzite de asediatori.

Saint-Elme cucerit, turcii și-au susținut efortul, pe uscat și pe mare, împotriva lucrării considerabile, dar în parte improvizată, a fortului Saint-Michel. Focul de artilerie, asalturile, minele, atacurile cu bărcile, nimic nu a fost uitat și nimic nu a venit de hac apărării în cele din urmă. Salvarea, aproape miraculoasă, a fost în sfîrșit asigurată la 7 august prin intervenția Marelui Maestru în persoană și printr-o năvală a cavalerilor din Orașul Vechi care, aruncîndu-se asupra ariergărzilor turcești au dezlănțuit panica în rîndurile lor. O lună mai tîrziu, la 7 septembrie, armata turcească nu făcuse nici cel mai mic progres. Rîndurile i se răriseră din pricina asalturilor repetate, au mai intervenit epidemiile și chiar foametea. De la Constantinopol nu soseau întăririle în oameni și alimente. Asediații și asediatorii ajunseseră în realitate la capătul puterilor. Atunci a intervenit Don García de Toledo. Din Constantinopol, întăririle în oameni și alimente nu mai soseau.

Ajutorarea Maltei

Istoricii i-au reproșat lui Don García încetineala. Au cîntărit ei oare cu judecată condițiile în care
 a trebuit să acționeze? Pierderea Maltei ar fi

fost un dezastru pentru lumea creştină [23]. Dar pierderea flotei hispanice, abia reconstituită, însemna expunerea la primejdii iremediabile [24]. Pe de altă parte, fiind vorba despre această luptă a Mediteranei occidentale împotriva Mediteranei orientale, să nu uităm că ultima este mai navigabilă decît prima şi că, în concentrarea flotelor hispanice, golful Lion joacă rolul unui obstacol de o altă dificultate decît o Mare Egee semănată de insule. Potrivnic rapidităţii unei concentrări nu este doar spaţiul; mai există şi numeroasele sarcini de pauză, de transport şi de aprovizionare în Mediterana occidentală ale cărei puncte sînt toate şi concomitent ameninţate de corsari. Hrana, banii, trupele trebuie să fie îmbarcate la Genova, la Livorno, la Civitavecchia, la Neapole. În sfîrşit, există Corsica unde revolta mocneşte continuu şi cîştigă teren.

Să evaluăm aceste dificultăţi prin intermediul călătoriilor escadrei Spaniei [25] sub ordinele lui Álvaro de Bazán: la începutul lui mai ea este la Málaga; îmbarcă aici tunuri şi muniţii pentru Oran; din Oran revine la Cartagena, îmbarcă în cele 19 galere şi 2 corăbii, 1500 de oameni pe care-i transportă la Mers-el-Kebir. Abia la 27 iunie este la Barcelona [26]; la 6 iulie, la Genova, la 22 la Neapole, şi în fiecare dintre aceste porturi o reţin sarcini meschine... Să ne închipuim mii de mişcări asemănătoare, recrutări de trupe, convoaie de osîndiţi la galere, închirieri de corăbii pentru transporturi, trimiteri de fonduri. Toate cer timp. A trebuit să se aştepte lunile august-septembrie 1564 ca să se reunească flota pentru Peñón. Nici de data aceasta concentrarea nu s-a putut face mai devreme. La 25 iunie, la două zile după căderea fortului Saint-Elme, Don García nu avea încă decît 25 de galere. La sfîrşitul lunii august avea 100, bune şi rele. În aceste condiţii a făcut bine sau nu aşteptînd? Neriscîndu-şi forţele prin fragmentări mărunte?

Cînd a fost adunată aproape totalitatea navelor, s-a ţinut un consiliu de război la începutul lui august la Messina [27] asupra felului în care urmau

să fie folosite. Temerarii recomandau trimiterea unui ajutor în oameni cu 60 de galere întărite; prudenții și experții sau, cum li se spunea, „marinarii încercați“ îl sfătuiau să meargă la Siracusa pentru a aștepta acolo desfășurarea evenimentelor... Zece zile mai tîrziu, o dată cu sosirea lui G. A. Doria, Don García dispunea, în sfîrșit, de toate galerele sale. Atunci, brusc, fără să ia aprobarea nimănui, s-a hotărît să arunce un corp de debarcare pe insulă cu galerele sale întărite. La 26 august, flota de ajutor părăsea Sicilia. Timpul nefavorabil a făcut-o să intre în derivă la extremitatea vestică a insulei, pînă la Favignana. De acolo, s-a îndreptat spre Trapani unde 1 000 de soldați au profitat de escală ca să dezerteze. Un vînt bun a dus-o apoi la Lampedusa și, în sfîrșit, la Gozzo, la nord de Malta. Furtuna care surprinsese flota la plecarea sa golise, foarte oportun, „canalul“ Maltei de nave, dar galerelor creștine le-a fost imposibil să se întîlnească la timpul dorit în jurul insulei Gozzo. Astfel că, plictisit, Don García s-a înapoiat în Sicilia la 5 septembrie. Această plecare ratată i-a adus critici, dispreț și batjocură, în așteptarea injustițiilor din partea istoricilor. Dar încă de a doua z , în urma intervenției energice a lui Giovanni Andrea Doria, flota ieșea din nou în larg. În noaptea de 7, ea a depășit canalul care separă Gozzo de Malta și s-a pomenit, pe o furtună destul de puternică, în largul golfului Friul. Vrînd să evite pericolele unei debarcări de noapte, Don García de Toledo a dat ordin să se aștepte revărsatul zorilor; fără nici o învălmășeală, debarcarea s-a putut face într-o oră și jumătate pe faleza de la Melicha, după care flota s-a înapoiat în Sicilia.

Corpul de armată debarcat, sub comandamentul lui Álvaro de Sande și Ascanio de la Corna, a înaintat mai întîi lent, împovărat de bagajele pe care oamenii, în lipsa animalelor de povară, trebuiau să le transporte în spinare. Ajuns cu greu în preajma Orașului Vechi a fost adăpostit în magazii mari, aflate în afara zidu-

rilor. Trebuia să înainteze mai mult? Marele Maestru nu era de părerea asta. Turcii, într-adevăr, își abandonaseră pozițiile, evacuaseră fortul Saint-Elme și se reîmbarcau. În aceste condiții era preferabil pentru corpul expediționar, deja stînjenit de bolnavi, să nu înainteze pînă la pozițiile turcești pline de rămășițe și de cadavre și să nu se expună pericolului unei epidemii de ciumă. Între timp, preveniți de un transfug spaniol, un morisc, despre numărul mic al creștinilor debarcați (5 000), comandanții turci au încercat o reîntoarcere ofensivă. Aruncînd pe uscat cîteva mii de oameni, ei i-au împins pînă în interiorul insulei, pînă la Orașul Vechi, unde au fost masacrați pe străduțele întortocheate ale Orașului; cei scăpați au alergat din nou către galerele lui Piali Pașa care au reluat drumul Levantului, grosul flotei îndreptîndu-se spre Zante La 12 septembrie, ultima pînză turcească dispărea de la orizontul Maltei. La această veste Don García care, cu cele 60 de galere întărite ale sale, îmbarcase la Messina un nou corp expediționar, consideră că este bine să-l debarce la Siracusa. Ce-ar fi făcut acești oameni într-o insulă devastată, fără hrană? La 14 septembrie el intra cu flota sa în portul Maltei pentru a reîmbarca aici infanteria spaniolă din Neapole și din Sicilia și pornea rapid în direcția Levantului, cu speranța de a captura cel puțin cîteva dintre corăbiile de ariergardă ale inamicului. El a atins astfel Cerigo la 23 [28], a rămas aici la pîndă aproape opt zile, dar nu a reușit, din pricina vîntului puternic, să-și realizeze obiectivul. La 7 octombrie, se reîntorsese la Messina [29].

Vestea despre victorie s-a răspîndit cu rapiditate Ea era cunoscută la Neapole la 12 septembrie [33], iar la Roma, la 19 [31]. La 6 octombrie, poate mai devreme [32], provoca stupoare la Constantinopol. Creștinii „nu puteau merge pe străzile orașului din pricina pietrelor aruncate în ei de turcii care plîngeau cu toții, care moartea unui frate, care moartea unui fiu, a unui soț, a unui prieten“ [33]. În acest timp, Occidentul se bucura cu atît mai

mult, cu cît se temuse mai tare. La 22 septembrie 1565, exista încă foarte puțin optimism[34] la Madrid. Bunăoară entuziasmul domnului de Bourdeilles, alias Brantôme, care, împreună cu atîția alții, sosise prea tîrziu în Messina ca să se îmbarce pentru Malta: „O sută de mii de ani de aici înainte, marele rege al Spaniei Filip va fi demn de faimă și de laude, demn, de asemenea, ca întreaga Creștinătate să se roage tot atîția ani pentru salvarea sufletului său, dacă Dumnezeu nu i-a acordat deja de pe acum un loc în Paradis pentru faptul de a fi ajutat într-un mod desăvîrșit atîția oameni de bine, din Malta care luase drumul Rodosului.“ [35] La Roma, unde existaseră atît de mari temeri, în timpul verii, la anunțarea galerelor turcești, s-a celebrat eroismul cavalerilor s-au adus mulțumiri lui Dumnezeu pentru intervenția sa, dar nu s-a plătit nici un tribut de recunoștință spaniolilor, dimpotrivă. Papa era modelul acestei reacții, neiertîndu-le nici încetineala acțiunilor, nici dificultățile pe care i le produseră după încoronarea sa. Cardinalul Pacheco, la vestea victoriei, ceruse Papei o audiență care a fost cum nu se poate mai neplăcută. Cardinalul sugerînd că era un prilej nimerit ca să i se acorde regelui *quinquenio*, a fost „ca și cum i-aș fi tras o lovitură de archebuză“, scrie el. Să-i trimită *quinquenio*? a spus Papa în sfîrșit; ar fi mult prea frumos să i-l acord cînd mi-l va cere el... Puțin timp mai tîrziu, în audiență publică, Papa reușea să vorbească despre victorie fără a-l menționa pe regele Spaniei, nici pe căpitanul general și nici trupele sale, atribuind totul lui Dumnezeu și cavalerilor[36].

Rolul Spaniei și al lui Filip al II-lea

Și totuși meritele lui Filip al II-lea și ale lui Don García par incontestabile. Jurien de la Gravière,
 căruia Malta îi evocă necontenit amintirea Se-

vastopolului, este mai drept în aprecierile sale decît alți istorici. Vertot, bunul abate Vertot din „*Mon siege est fait*“, îi reproșează lui Don García prudența și încetineala, fără a pune problema acestei încetineli în termeni de aritmetică. Manfroni, în a sa *Storia della marina italiana*, atribuie întregul merit italienilor; spaniolii ar fi fost sub orice critică. Dispute caduce între naționalități, bîrfeli de cronicari pe care istoricii le repetă fără întrerupere.

Este sigur, în orice caz, că victoria din Malta a fost o nouă etapă a redeșteptării spaniole, redeșteptare care n-a fost opera întîmplării și a fost continuată cu energie în acest an 1565. Fourquevaux, sosit la Madrid la sfîrșitul anului pentru a-l reprezenta aici pe regele Franței, scria la 21 noiembrie [37] că se construiau 40 de galere la Barcelona, 20 la Neapole, 12 în Sicilia. Probabil (adăuga el, și aici guvernatorul Narbonei este cel care vorbește) că în curînd se va cere regelui Franței dreptul de a ridica din pădurile din Quillan, aproape de Carcassonne, un număr însemnat de „vîsle cu galoș“ ca să echipeze galerele din Barcelona. Enormul efort pe care îl făcea Filip al II-lea îi antrena și pe alții: astfel ducele Florenței continua și el construirea unei flote noi.

De fapt, nu avea nimeni sentimentul că primejdia turcească dispăruse o dată cu retragerea din Malta. La acest sfîrșit de an, ea apărea chiar mai amenințătoare ca niciodată. Sultanul își accelera construcțiile navale și, la 25 septembrie, la Constantinopol (unde nu se cunoștea încă, e drept, eșecul armadei) se vorbea deja despre noi mari acțiuni, și anume asupra Apuliei [38]. Vestea despre înfrîngerea armatei mării, cum scrie ambasadorul francez, nu a făcut decît să adauge acestor proiecte dorința de revanșă. În ciuda dificultăților de aprovizionare cu lemn, se vorbea despre construirea în arsenal a 100 de vase, iar sultanul vorbise chiar de 500 de corăbii. A ordonat, spune o știre din 19 octombrie, să se pregătească pentru drum 50 000 de vîslași și 50 000 *assupirs* pentru

mijlocul lunii martie din anul următor, în Anatolia, Egipt și Grecia". Malta, Sicilia sau Apulia păreau să fie ținta acestor pregătiri. La 3 noiembrie, la Madrid, există temerea, potrivit lui Fourquevaux, ca sultanul, să nu facă „în anul viitor un efort extraordinar, pe mare și pe uscat, dacă nu moare de mînie fiindcă armata sa a fost respinsă din Malta" [39]. La 21 noiembrie [40] se află aici, după unele informații primite din Viena, că în anul următor sultanul își va întrebuința împotriva lui Filip al II-lea toate forțele, inclusiv pe ieniceri și garda personală. Știri din 12 decembrie anunțau, în plus, că Soliman a făcut publică intenția războiului împotriva împăratului și că va merge contra lui în fruntea unei armate de 250 000 de oameni [41]. Dar în această veste nu se vedea decît un gest făcut de Soliman împotriva opiniei anturajului său. Rămînea convingerea că flota turcească va fi trimisă împotriva Maltei cu aceeași comandanți ca în 1556, căci dacă sultanul ar lăsa-o să se fortifice, n-ar mai putea niciodată s-o cucerească. În consecință, se presupunea că lucrurile se vor aranja între sultan și împărat fără război...

Aceste zvonuri au fost luate foarte în serios de cîrmuirea spaniolă. La 5 noiembrie 1565, Filip al II-lea a dat ordin să se fortifice La Goleta; a hotărît, îi scrie el lui Figueroa, să consacre acestui scop cei 56 000 de ducați trebuitori [42]. Decizie care pare fermă pentru că i-a cerut lui Adam Centurione să ia această sumă *a cambio* *. Prin executarea acestor ordine; în jurul vechii fortărețe a început să se ridice o nouă La Goleta *(Goleta la Nueva*, vizavi de *Goleta la Vieja)*. Pe de altă parte, cu excepția a 12 galere ale lui Àlvaro de Bazàn, rechemate în Spania, regele își păstrează întreaga flotă în Sicilia [43]. Nu a amenințat oare Marele Maestru că părăsește insula dacă nu va fi ajutat? La sfîrșitul lui decembrie, regele Spaniei îl ajută cu 50 000 de ducați (30 000 în

---

 * schimb (lb. span. — N. tr.)

numerar, 20 000 în alimente și muniții), plus 6 000 de infanteriști, cel puțin așa afirmă agentul toscan [44]. Fiecare se gîndește că sultanul nu poate veni asupra Maltei sau fortăreței La Goleta, raportează Figueroa la 6 ianuarie 1566. Dacă vine asupra Maltei, regele catolic va expedia acolo 3 000 de germani, 5 000 de spanioli și italieni care se vor consolida pe colina Saint-Elme, căci Burgul nu se poate repara. Dacă va veni să atace La Goleta, regele va trimite aici 12 000 de oameni care vor instala tabere în jurul fortăreței.

Totuși aceste măsuri, aceste eforturi, oricît ar fi de meritorii, nu alcătuiesc o politică adevărată care să aibă pretenția de a forța cursul evenimentelor. Există, e drept, la Madrid vagul proiect al unei alianțe împotriva turcilor; se zice că Filip al II-lea caută să se alieze cu Veneția dar este oare ceva serios? Nu se bucuraseră venețienii cînd aflaseră despre căderea fortului Saint-Elme? [45]. Ca buni și cinstiți negustori, ei îi considerau pe cavalerii de Malta drept tulburători ai negoțului oriental și nu pierdeau niciodată prilejul să-i informeze pe turci despre ce se petrecea în Occident. Iar cînd Fourquevaux a venit după informații la colegul său, ambasadorul venețian, acesta l-a asigurat de îndată: *Signioria* nu viza defel o alianță cu monarhul Spaniei...

La fel stau lucrurile și în ceea ce privește o politică armonizată a Franței și a Spaniei: vorbe în vînt și nimic în plus. Marea întrevedere de la Bayonne nu a marcat o cotitură a istoriei, cum vor fi crezut contemporanii, și apoi istoricii. De cealaltă parte a Pirineilor exista un regat tulburat, frămîntat în profunzime, cu, de pe acum, neîndoielnice trădări, avînd în fruntea sa o femeie neliniștită și un rege copil. Caterina a început să-l prezinte pe fiul său regatului ca într-un turneu de propagandă, fructuos, de altfel, dar lent. Cînd călătorii au sosit în sud, s-a crezut că este un prilej favorabil pentru a negocia o eventuală întîlnire cu suveranii spanioli. Puțin interesează cine s-a gîndit primul la asta (poate Montluc

pe jumătate agent al Spaniei). Filip al II-lea, în orice caz, s-a eschivat de la o vizită personală și numai la stăruințele soției sale a consimțit, în ianuarie 1565, să îngăduie întîlnirea, de moment, cu familia sa. Dar faptul că va fi apreciat drept potrivit și poate întemeiat din punct de vedere politic să se lase rugat, nu înseamnă cîtuși de puțin că această conversație l-ar fi lăsat indiferent [46].

De cealaltă parte a Pirineilor, întinsa lume hispanică, într-adevăr, era liniștită încă, dar asupra ei apăsau, din ce în ce mai greu, responsabilități imperiale și finanțele înglodate în datorii Prin el însuși, Filip al II-lea era rezumatul acestui Imperiu, al forțelor și slăbiciunilor sale. În preajma lui, cea de a treia a sa soție, Elisabeta, pentru spanioli Isabel, *la Reina de la Paz* *, avea posibilitatea să joace un rol. Era încă un copil, cu greu putea fi considerată o femeie tînără; nu nefericita soție, așa cum a fost uneori descrisă. Se pare că ea se hispanizase destul de repede, iar la Bayonne, în orice caz, a jucat perfect rolul care-i fusese fixat. Francés de Alava, ambasadorul Spaniei pe lîngă regele Franței, scria la 1 iulie lui Filip al II-lea vorbind despre tînăra regină: „Asigur pe Majestatea Voastră cu toată sinceritatea pe care o datorez că Majestatea Sa a cucerit toate inimile din lumea bună, mai ales cînd a fost auzită vorbind despre chestiuni privind religia și sentimentele de frăție și de mare prietenie pe care Majestatea Voastră le poartă și le va purta regelui Franței“ [47]. Și aceasta trebuie să fi fost adevărat.

Plecată la 8 aprilie [48], tînăra regină a sosit la 10 iunie [49], la Saint-Jean-de-Luz unde s-a întîlnit cu mama sa. Împreună au intrat în Bayonne, la 14. Elisabeta a rămas aici aproape două luni pînă la 2 iulie, ceva mai mult decît fusese prevăzut [50]. Această reuniune de familie a fost ocazia pentru cele două guverne să obțină garanții, să proiecteze căsătorii (marea afacere a reuniunilor

---

 * Regina păcii (lb. span. — N. tr.)

princiare ale secolului), apoi să se despartă cu mîinile goale, fiecare îndoindu-se mai mult ca niciodată de sinceritatea celuilalt. Iată o falsă mare istorie. În ochii noștri, desigur, nu și în cei ai actorilor și contemporanilor.

Nici chiar în cei ai lui Filip al II-lea care i-a dat reginei ca însoțitori pe ducele de Alba și D. Juan Manrique, cu titlul de observatori și consilieri. Figura celui dintîi domină întrevederea, așa cum au descris-o contemporanii și istoricii.

Ceea ce se intenționează din partea Spaniei este imobilizarea Franței, cufundarea ei în conflicte interne și externe. Nu este nicidecum un joc de prieten, dar nici un joc diabolic. Este aproape o necesitate pentru Imperiul spaniol, dispus în jurul Franței, resimțind automat urmările tuturor agitațiilor dinăuntrul ei mai ales în Țările-de-Jos, atît de evident în pericol după tulburările din 1564. Dar înseamnă să se ceară mult Franței în numele apărării religiei care, încă o dată, este o mască facilă. Nimic nu se oferă în compensație. Regina-mamă poate ea oare să renunțe la politica sa de toleranță pentru un joc care, prea vizibil spaniol, nu poate decît să divizeze și să diminueze regatul Franței?

În ciuda surîsurilor și a serbărilor, aceste divergențe profunde au ajuns la lumina zilei. Chiar înainte și în timpul întrevederii, au existat cîteva momente de tensiune. Astfel la 7 februarie, atunci cînd Caterina de Medici trimisese la Bayonne ordinul să se facă provizii din abundență și să se pregătească apartamente *a la española*, pentru regina Spaniei și doamnele sale, Francés de Alava raporta din Toulouse zvonuri potrivit cărora suveranii francezi ar aduce cu ei — ce scandal — pe eretica „Madame de Vendôme", Jeanne d'Albret. Aceste rînduri din raport au fost subliniate de Filip al II-lea, care a adăugat pe margine: *si tal es no dexare ir a la Reyna* dacă este așa, n-o voi lăsa pe Regină să meargă acolo [51]. Și l-a prevenit imediat [52] pe ambasadorul Franței [53] că nu dorea să fie prezenți la întrevedere nici regina de Navarra, nici prințul

de Condé. Alt incident în iunie, puțin înainte de sosirea reginei Spaniei: Francés de Alava află că un ambasador turc a debarcat la Marsilia — rușine mai mare decît oricare alta. Caterina de Medici, dojenită de ambasador, se apără cum poate. Ea trimite în grabă un curier la ginerele său, D-l de Lansac care va sosi la Aranjuez în aceeași zi în care regina Spaniei o întîlnea pe mama sa la Saint-Jean-de-Luz, în 10 iunie 1565. Scuza pe care o aduce Lansac este următoarea: regele și regina Franței nu știu cu ce scop a venit acest ambasador și l-au trimis la întîlnire, pentru a se informa, pe baronul de la Garde. Dacă misiunea sa comportă ceva ce este înpotriva regelui Spaniei, este evident că nu se va admite nici o audiență... „Am răspuns, scrie Filip al II-lea lui Francés de Alava, că eram convins de asta, dar că totuși mulți oameni nu s-ar putea împiedica să se mire că acest trimis apare în momentul cînd sultanul și-a trimis armada împotriva mea. Că totuși aveam încredere că i se va răspunde ambasadorului... într-un fel care să le dea tuturor de înțeles prietenia care exista între persoana mea și cea a regelui Franței“ [54].

Era o chestiune măruntă desigur, dar care nu contribuia la risipirea suspiciunilor spaniole. Ambasadorul turc și-a luat repede rămas bun de la regina-mamă, încă din 27 iunie. Conferința era în toi și regina s-a grăbit să explice ducelui de Alba că vorbise cu ambasadorul turc doar despre jafurile făcute în Provence [55], care ambasador promisese că se vor da despăgubiri, cu condiția totuși, să fie trimis un ambasador pe lîngă sultan. O ambasadă în Turcia, iată deci intenția francezilor, gîndește ducele. Dar de vreme ce armada turcă este aici, răspunde el reginei, „nu poate fi vorba să fie trimis cineva la Constantinopol. Iar la anul, flota regelui Spaniei va fi într-o asemenea stare încît cea a sultanului nu va mai putea face decît foarte puțin rău“ [56].

Se pare deci că la Bayonne spaniolii considerau drept evidentă abandonarea de către Franța a tradiționalei prietenii cu turcii și că ei căutau

s-o antreneze într-o alianță împotriva ereticilor și, în același timp, împotriva sultanului. Propunerea în acest sens a fost făcută limpede cîteva luni mai tîrziu. Aceste tratative, declară Fourquevaux reginei, par „că vor să vă amestece într-o alianță cu urmări foarte importante". Spaniolii folosesc dorințele pe care Caterina le-a exprimat la Bayonne. Regina vorbește despre căsătorii, aceste căsătorii vor duce la o alianță. Spaniolii vorbesc mai ales despre alianță, începînd astfel „de la coadă", cum spune Fourquevaux [57]... Or, cîte primejdii sînt legate de o asemenea alianță exclamă ambasadorul; în vreme ce „Sultanul este, în bună pace cu Majestatea Sa și francezii sînt mai bineveniți în porturile și ținuturile sale decît în atîtea locuri ale ținuturilor și regatelor acestui numit Senior Rege și, de altminteri, Franța este astfel orientată încît forțele turcești nu sînt prea de temut. Pentru a rupe deci pacea cu zisul Sultan și a pierde comerțul mărfurilor și traficului supușilor noștri, această Majestate trebuie să acorde tot ceea ce Majestatea Voastră i-ar putea cere". Dar ceea ce solicită Caterina — căsătorii avantajoase pentru copiii săi — îi pare lui Fourquevaux puțin probabil să se realizeze, mai ales căsătoria ducelui de Orléans cu sora lui Filip al II-lea, prințesa Juana care nu dă semne că ar fi de acord cu ea; la fel, nici căsătoria lui Don Carlos cu Marguerite. Diplomația spaniolă nu face decît să-și etaleze cărțile. Este un mod, dacă nu de a imobiliza, cel puțin de a reține guvernul francez.

La urma urmei, este un joc mărunt. Madridul se servește ca de un paravan de argumentul unei mari politici catolice. Dar nu este vorba decît despre o politică spaniolă (o mare politică definitoriu catolică nu poate veni, de altfel, de la Roma, unde Pius al IV-lea murise de curînd). Nici nu există în Spania dorința unei mari politici mediteraneene: ea ar presupune un elan, o pasiune, interese, o forță financiară, o libertate în mișcări care nu sînt, cel puțin deocamdată, partea Regelui Prudent. Pretutindeni el se simte împresurat de

pericole: pericol în Mediterana, da, fără îndoială, dar, și pericol din partea piraților protestanți în Atlantic; pericol dinspre Franța la frontierele Țărilor-de-Jos; pericol din chiar Țările-de-Jos, unde se anunță tulburări, amenințînd toate forțele din Spania și care ajung în marele nod portuar Anvers. În decembrie 1565, se răspîndește deja zvonul care va mai circula încă și se va amplifica ani de-a rîndul, despre o călătorie a lui Filip al II-lea în Flandra [58].

În realitate, totul îi interzice lui Filip al II-lea să-și continuie cutare sau cutare mare proiect politic sau să-l continue mai mult de o clipă. În timpul primilor zece ani ai domniei sale, el nu a putut să înfrunte decît cel mai urgent, cel mai supărător dintre pericole. Și să-l înfrunte cu cele mai mici cheltuieli, fără să compromită prea mult viitorul. Sîntem departe de exagerările imperialiste de la sfîrșitul domniei, cînd Filip al II-lea va mai fi atît de puțin Regele Prudent.

NOTE

1. Leonardo Contarini către doge, Veneția, 29 decembrie 1564, vezi G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, 3, p. 289.
2. Don García de Toledo către rege, Neapole, 7 ianuarie *1565*, *CODOIN*, vol. 27, p. 558.
3. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 774—776.
4. Constantinopol, 10 februarie 1565, Simancas E° 1054, f° 64.
5. Álvaro de Bazán către Filip al II-lea, Oran, 10 martie 1565, Simancas E° 486, vezi E. CAT, *Mission bibliographique en Espagne*, 1891, p. 122—126.
6. Rodrigo Portillo către rege, Mers-el-Kebir, 13 martie 1565, Simancas E° 485.
7. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 14 martie 1565, Simancas E° 1054, f° 70.
8. Francavila către Majestatea Sa, Barcelona, 19 martie 1565, Simancas E° 332, Filip al II-lea către proveedorii din Màlaga, Madrid, 30 martie 1565, Simancas, E° 145.
9. Constantinopol, 20 martie, Corfu, 29 martie, Ragusa, 8 aprilie 1565, Simancas E° 1054, f° 71; la 22, spune JURIEN DE LA GRAVIÈRE *op. cit.*, vol. 1, p. 169.
10. La Madrid, la 6 aprilie, ambasadorul toscan Garces înmîna lui Filip al II-lea știrile din Levant primite

prin intermediul Florenței; ele anunță puterea, nu scopul armadei. Garces către ducele Florenței, Madrid, 6 aprilie 1565, A.d.S. Firenze, Mediceo, 1897, f° 88. La fel, Petremol, în scrisoarea sa către Du Ferrier, 7 aprilie 1565, E. CHARRIÈRE *(op. cit.*, vol. 2, p. 783—785) indică plecarea grosului flotei din Constantinopol la data de 30, dar nu știe dacă ea se îndreaptă spre Malta sau La Goleta. Această dată de 30 martie este indicată și de o știre din Constantinopol, 8 aprilie 1565, Simancas E° 1054, f° 85.

11. Filip al II-lea către Episcopul din Cartagena (Alberto Clavijo, proovedor de Málaga), Madrid, 22 martie 1565, Simancas F° 145.
12. Aranjuez, 7 aprilie 1565, Simancas E° 145.
13. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 8 aprilie 1565, Simancas E° 1054, f° 80.
14. Același către același, Neapole, 8 aprilie 1565, *ibidem*, f° 81.
15. *Ibidem*, f° 94, știre din Corfu, 30 aprilie 1565.
16. *Ibidem.*
17. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *op. cit.*, vol. 1, p. 172.
18. *Ibidem.*
19. Simancas E° 1125.
20. Simancas, E° 1054, f° 106.
21. Recibida a VI de junio, nota pe documentul precedent,
22. C. DURO, *op. cit.*, vol. 3, p. 76 și următoarele.
23. P. HERRE, *op. cit.*, p. 53; H. KRETSCHMAYR, *op. cit.*, vol. 3, p. 48.
24. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIERÈ, *op. cit.*, vol 2, p. 140.
25. In mai, Alvaro de Bazán are 19 galere sub ordinele sale, Tello către Filip al II-lea, Sevilla, 29 mai 1565, Simancas E° 145, f° 284. Ca urmare, escadra sa va crește și el va ajunge la Neapole cu 42 de galere.
26. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 167.
27. *Ibidem*, p. 172 și următoarele.
28. Por cartas del Duque de Seminara de Otranto a 29 de 7bre, 1565, Simancas E° 1054, f° 207. La 22 septembrie Don García se afla între Zante și Modon, în fața insulei nelocuite Strafaria, fiind plecat din insula venețiană Cerigo, cu intenția să aștepte acolo armada turcă „la qual forçosamanto havía de pasar por alli" *.
29. J. B. E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 224.
30. Ducele de Alcalá către Filip al II-lea, Neapole 12 septembrie 1565, Simancas E° 1054, f° 194.
31. Pedro d'Avila către G. Perez, Roma, 22 septembrie 1565, J. J. DÖLLINGER, *op. cit.*, p. 629. La miezul

---

* **care neapărat trebuie să treacă pe acolo (lb. span. — N. tr.).**

nopții, cardinalul Pacheco a trimis un curier către M.S. cu vestea despre victorie. Cardinalul Pacheco către Filip al II-lea, 23 septembrie 1565, *CODOIN*, vol. 101, p. 106—107.

32. Constantinopol, 6 octombrie 1565, Simancas E° 1054, f° 210; Petremol către Carol al IX-lea, Constantinopol, 7 octombrie 1565, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p. 804—805.
33. Vezi nota precedentă.
34. Garces către ducele Florenței, Madrid, 22 septembrie 1565, originalul în spaniolă, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897, f° 148.
35. Citat de J.B.E. JURIEN DE LA GRAVIÈRE, *op. cit.* vol. 2, p. 201.
36. Cardinalul Pacheco către Filip al II-lea, Roma, 23 septembrie 1565, *CODOIN*, vol. 101, p. 106—107.
37. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, 1, p. 10—14.
38. Constantinopol, 25 septembrie 1565, Simancas E° 1054, f° 205.
39. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1 p. 6.
40. *Ibidem*, p. 13.
41. Constantinopol, 16 decembrie 1565, Simancas E° 1055, f° 14.
42. Filip al II-lea către Figueroa, 5 noiembrie 1565, Simancas E° 1394.
43. Fourquevaux către rege, 21 noiembrie 1565, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1 p. 10—14.
44. A.d.S. Firenze, Mediceo 4897 bis, 29 decembrie 1565. FOURQUEVAUX *op. cit.*, vol. 1, p. 36. 25 000 de scuzi plus 3 000 de spanioli.
45. Garcia Hernandez către Filip al II-lea, Veneția, 26 iulie 1565, Simancas E° 1325.
46. Saint-Sulpice, 22 ianuarie 1565, E. CABIÉ, *op. cit.*, p. 338; Filip al II-lea către Figueroa, 3 februarie 1565; Garces către ducele Florenței, A.d.S. Firenze, Mediceo 4899, f° 64.
47. Bayonne, 1 iulie 1565, A.N.K. 1504, B 19, nr. 46.
48. Luis CABRERA de CÓRDOBA, *op. cit.*, vol. 1, p. 423, dă datele de 8 și 14 iunie.
49. Ducele de Alba și D. J. Manrique către rege, Saint-Jean-de-Luz, 11 iunie 1565, A. N., K 1504, B 19.
50. Același către același, Bayonne, 28 și 29 iunie 1565, *ibidem*, nr. 37 (rezumat).
51. F. de Alava către Filip al II-lea, Toulouse, 7 februarie 1565, A.N., K 1503, B 19, nr. 33*a*. Notă autografă a lui Filip al II-lea pe margine.
52. Trebuie să se țină seama, în realitate, de întîrzierile de pe drum.
53. Saint-Sulpice către Caterine de Medici, 16 martie 1565, E. CABIÉ *op. cit.*, p. 357—358.

 54. Aranjuez, 12 iunie 1565, A.N., K 1504, B 19, nr. 11.

55. Este foarte posibil la rigoare, ca aceste jafuri să fie fictive, H. FORNERON, *Histoire de Philippe II*, vol. 1, p. 322.
56. Vezi mai sus nota 50.
57. *Op. cit.*, vol. 1, p. 20, 25 decembrie 1565.
58. D. Francés de Alava către Filip al II-lea, 13 decembrie 1565, aut. A.N., K 1504 B 19, nr. 95.

III

ORIGINILE SFINTEI—LIGI: 1566—1570

De la 1566 la 1570, evenimentele se precipită. Fără îndoială, aceasta este urmarea logică a perioadei relativ calme pe care o închide brusc și violent lovitura de teatru din Malta din toamna anului 1565.

Totuși, incertitudinea se menține... Va atrage oare lumea mediteraneană și va fixa în perimetrul său, sub formă de proiecte și inițiative viguroase, forțele sporite ale Imperiului hispanic, sau acestea se vor îndrepta către Țările-de-Jos, alt pol al puterii lui Filip al II-lea? Aceste ezitări își au partea lor de responsabilitate într-o meteorologie politică mult timp nesigură. În cele din urmă, cine va decide? Oamenii sau împrejurările, uneori absurd adăugate, unele altora? Occidentul sau Orientul otoman, mereu „amenințător din aer" și gata să se năpustească asupra Occidentului?

1. ȚĂRILE-DE-JOS SAU LUMEA MEDITERANEANĂ?

Alegerea lui Pius al V-lea

La 7 ianuarie 1566, un vot neașteptat aducea pe tronul pontifical pe cardinalul Ghislieri, cunoscut de contemporanii săi sub numele de cardinalul

din Alessandria. În semn de recunoștință față de Carlo Borromeo și partidul său care îi asigurase alegerea, el a luat numele de Pius al V-lea, onorînd un înaintaș care totuși nu-l iubise în mod deosebit. Pius al IV-lea, Pius al V-lea — contrastul este puternic între cei doi oameni. Originar dintr-o bogată și puternică familie milaneză, primul este un politician, un jurist, un om aparținînd încă Renașterii. Pius al V-lea în copilărie a păzit oile. Este unul dintre acei nenumărați fii de oameni săraci în care Biserica a găsit adesea în secolul Contra-Reformei slujitorii săi cei mai pasionați. De altfel, pe măsură ce trece secolul, ei, săracii, sînt cei care, din ce în ce mai mult, dau tonul Bisericii. Săracii sau (cum le zicea fără să surîdă Alfonso de Ferrara, cel care va încerca zadarnic la 1566 să determine alegerea unchiului său, cardinalul Ippolito d'Este) noii veniți. Pius al V-lea este tocmai la timp unul din acești noi veniți, nu un „princiar", un prieten și un cunoscător de lume, apt pentru acele compromisuri fără de care „lumea" n-ar putea exista. El are fervoarea, asprimea, instransigența omului sărac, la nevoie, duritatea sa extremă, refuzul său de a ierta. Nu e, cu siguranță, un papă al Renașterii, epoca acesteia a trecut. Peste acestea un istoric a considerat potrivit să-i găsească personalității sale ceva medieval; am spune mai curînd, împreună cu un altul, ceva biblic [1].

Născut la 17 ianuarie 1504 [2] la Bosco, lîngă Alessandria, el nu a datorat decît unei întîmplări posibilitatea de a frecventa școala. La 14 ani intra la mănăstirea dominicanilor de la Voghera. Făcea profesiune de credință în 1521 la mănăstirea Vigevano, era hirotonisit preot șapte ani mai tîrziu, după ce studiase la Bologna și Genova. De atunci, nimic mai lipsit de relief decît viața lui Fra Michele din Alessandria, cel mai modest dintre dominicani, cu obstinație sărac, necălătorind, cînd călătorește, călătorește pe jos, cu traista în spate. Onorurile îi vin, dar îl supără totdeauna; și le însoțesc sarcini grele. Stareț, apoi proveditor, iată-l către 1550 inchizitor al

diocezei de Como, la un punct nevralgic al frontierei și al apărării catolice. El luptă acolo cu îndîrjire. Și bineînțeles că pune să se sechestreze baloturi întregi de cărți eretice, în acel an 1550 care, iată, i-a adus dificultăți nemaiîntîlnite. Dar și o călătorie la Roma și o luare de contact cu cardinalii Inchiziției, mai ales cu cardinalul Caraffa care de atunci se va interesa de el. Acest sprijin a făcut să fie numit comisar general al Inchiziției din vremea papei Iuliu al III-lea. O dată cu ungerea lui Paul al IV-lea, la 4 septembrie 1556, era făcut episcop de Sutri și Nepi dar, pentru a-l păstra aproape de el, papa îl numea prefect al Palatului Inchiziției. La 15 martie 1557, el îl avansa cardinal. Viitorul Pius al V-lea, într-adevăr, este un om după sufletul lui Paul al IV-lea: are intransigența, violența pasionată, voința de fier a acestuia. . . . Firește, nu a trăit în termeni prea buni cu succesorul său: Pius al IV-lea este prea „monden", prea dedat compromisurilor, prea dornic să placă pentru a se înțelege cu „cardinalul de Alessandria". Noul papă ar fi trebuit în 1566 să ia numele de Paul al V-lea.

La acea epocă, bătrînul pleșuv, cu barbă lungă, albă, acest ascet care nu mai este decît piele și os [3], are totuși o vitalitate excepțională, de o activitate fără limite, neacordîndu-și nici un răgaz, nici chiar în zilele teribile bîntuite de sirocco la Roma; trăind din puțin: „la prînz, o supă cu pîine, două ouă și o jumătate de pahar cu vin; seara, o supă de legume, o salată, cîteva scoici și un fruct copt. Carnea nu apărea pe masa lui decît de două ori pe săptămînă" [4]. În noiembrie 1566, mergînd să viziteze pe țărm unele lucrări de apărare, a fost văzut mergînd pe jos, ca odinioară, alături de litiera sa. [5] Virtutea sa l-a desemnat voturilor Colegiului Sfînt, nu intrigile sale sau ale prinților care, de astă dată, au rămas străini de alegere [6]. În 1565, Requesens îi scrisese lui Filip al II-lea: „este un teolog și un om de bine, de o viață exemplară și de un

 mare zel religios. După opinia mea, este cardi-

nalul care ar fi necesar ca papă în timpurile de astăzi“ [7].

Pe tronul Sfîntului Petru, Pius al V-lea nu și-a infirmat trecutul și, încă din timpul vieții, a intrat în legendă. Din primul an al pontificatului său, Requensens repeta tuturor că de trei secole Biserica nu avusese un șef mai bun și că era un sfînt. Aceeași judecată se găsește și sub pana lui Granvelle [8]. Este imposibil să-l abordăm pe Pius al V-lea fără a ține seama de caracterul său deosebit. De altfel, cel mai mărunt text datorat lui, dă o impresie stranie de violență și de prezență. El trăiește în supranatural, cufundat în fervorile sale, și faptul că nu se află în această lume josnică, închistat în meschinele calcule chibzuite ale oamenilor politici, face din Pius al V-lea o mare forță a istoriei, imprevizibilă și periculoasă. Un consilier imperial scria încă din 1567: „Am prefera ca actualul Sfînt Părinte să fie mort, oricît de mare, de inexprimabilă, de nemăsurată, de neobișnuită ar fi sfințenia sa“ [9]. Trebuie să credem că, pentru unii, această sfințenie era o piedică . . .

Intransigent, vizionar, Pius al V-lea are, mai mult decît oricare altul, sensul conflictelor Creștinătății cu Păgînii și Ereticii. Visul său a fost să angajeze aceste mari lupte și să tempereze cît mai repede conflictele care divizau lumea creștină împotriva ei înseși. Foarte curînd a preluat vechiul proiect al lui Pius al II-lea de a alia principii creștini împotriva turcilor. Unul dintre primele sale gesturi a fost să ceară, la Roma, lui Filip al II-lea să renunțe la disputa întîietății cu Franța care, sub pontificatul lui Pius al IV-lea, provocase retragerea lui Requesens [10]. Cu asemenea disensiuni s-a încercat să fie împins Regele Prea Creștin către alianța cu turcii.

Altul dintre primele sale gesturi a fost de a contribui la înarmarea maritimă a Spaniei. Se știe la ce tîrguieli dădeau loc concesiile bunăvoinței ecleziastice acordate Spaniei, gratificațiile care trebuiau oferite părinților și favoriților

papei, cheltuielile accesorii, timpul pe care toate acestea le reclamau. Or, subsidiul pentru galere acordat de Pius al IV-lea pentru cinci ani ajungînd tocmai la expirare chiar în momentul alegerii sale, noul papă le-a reînnoit imediat, fără discuție. La 11 ianuarie 1566, patru zile după încoronarea pontificală, Requesens, scriind lui Gonzalo Pérez, se bucura fără rezerve de acest *quinquenio* care nu-l costase nici un maravedis pe rege. „Data trecută el costase 15 000 de ducați în rente luați de la vasalii din regatul Neapolelui, și 12 000 de ducați în Spania pentru pensiile nepoților papei, fără a mai socoti sumele importante cheltuite cu trimiterea miniștrilor însărcinați cu negocierea“ [11]. Alt pontificat, alte moravuri. Biserica are, cu certitudine, în Pius al V-lea un stăpîn energic, decis la o nouă cruciadă. Or, evenimentele anului 1566 nu puteau decît să creeze un climat favorabil pentru cruciadă.

Turcii în Ungaria și în Adriatica

Noutățile din Levant erau alarmante în noiembrie și decembrie 1565. Admis în audiență publică la deschiderea conclavului, în 30 decembrie 1565, ambasadorul venețian, date fiind aceste vești rele, îi conjurase pe cardinali să aleagă în grabă un suveran pontif [12]. „Opinia comună“ vorbea despre o armadă mai puternică decît cea din anul Maltei.

Aceste știri din noiembrie și decembrie explică dispozițiile de anvergură ale statelor majore. Filip al II-lea reamintește lui Chantonnay, la 16 ianuarie, că, avînd în vedere anunțarea unei armade turce mai numeroase și mai puternice decît cea din 1565, a hotărît să se îngrijească de apărarea celor două fortărețe mai amenințate. La Malta va trimite pentru a se adăuga efectivelor proprii ale cavalerilor, 1 000 de spanioli din trupe încercate, 2 000 de germani și 3 000 de italieni. Către La Goleta, unde fortăreața

nouă nu este terminată, — 5 000 de spanioli antrenați, 4 000 de italieni și 3 000 de germani, adică 12 000 de oameni care vor fi dispuși, în lipsa spațiului, în „munții“ vecini cu fortăreața, care sînt bogați în apă [13]. Aceste planuri antrenează numeroasele măsuri în care excelează minuțioasa mașină birocratică a lui Filip al II-lea. Activitatea sa nicidecum tăinuită de astă dată, dimpotrivă, publicitară voit, este semnalată de toți ambasadorii străini la Madrid [14]. Ordinele sînt date cu glas tare și răspicat. Numirile se succed: cea a lui Ascanio della Corna la comanda germanilor care sînt trimiși în Malta; a lui Don Hernando de Toledo, fiul ducelui de Alba, pentru La Goleta, și a lui Don Àlvaro de Sande la Oran [15]. La 26 ianuarie, Fourquevaux vorbește despre un convoi, la Oran, de 2 000 de spanioli luați din garnizoanele din Neapole. El scrie chiar că spaniolii ar dori un atac otoman împotriva Apuliei și Siciliei, fiind siguri într-un asemenea caz că „întreaga Creștinătate le va sări imediat în ajutor“. O lună mai tîrziu, același Fourquevaux raportează că regele Spaniei oferea patru orașe din Italia venețienilor pentru a-i atrage într-o alianță împotriva sultanului [16].

Publicitatea făcută în jurul înarmărilor spaniole îi trezește de altfel bănuielile. El se întreabă dacă cifrele pe care i le-a comunicat ducele de Alba nu sînt exagerate. Sînt bănuieli nedrepte, aceleași cifre se regăsesc în ordinele și comunicatele regelui [17]. Ar rămîne de explicat de ce spaniolii, contrar obiceiurilor lor, au făcut atîta vîlvă în jurul acestor preparative. Să fie oare pentru a disimula altele? De altminteri ei sînt discreți în legătură cu înarmările maritime continuate la Barcelona ca și la Neapole, și care, cel puțin în acest din urmă oraș, sînt stînjenite de lipsa condamnaților la galere [18].

În acest timp din Constantinopol soseau vești care, dacă erau adevărate, făceau inutile o bună parte dintre aceste măsuri de prevedere. Un raport din 10 ianuarie declara într-adevăr că armada va ieși într-adevăr în larg, dar mai puțin

puternică decît cea care fusese trimisă împotriva Maltei, căci ducea lipsă de vîslași și muniții. Se prevedeau vreo sută de galere, cu Piali Pașa, fără nici o acțiune în stil mare, ci poate, pentru a incomoda concentrările flotei hispanice, doar un raid pînă la țărmurile Genovei. Pe de altă parte, și aceasta era marea noutate, totul confirma că bătrînul Soliman se pregătea să meargă personal în Ungaria și, dincolo de Ungaria, să-și împingă armatele asupra Vienei [19]. În realitate, războiul reîncepuse de-a lungul frontierei balcanice în 1565. Zadarnic trimisese Maximilian agenți și scrisori pentru a-i pune capăt și a intra în cadrul armistițiului din 1562. Reîntoarcerea la armistițiu era cît se poate de îndepărtată de spiritul sultanului care făcea mari pregătiri militare: se vorbea despre 200 000 de turci și 40 000 de tătari. Comandanții turci se pregăteau pentru război, ruinîndu-se în cumpărări de cămile și de cai care erau deja foarte scumpi, *carissimos*. Alt fapt simptomatic: bătrînul sangeac din Rodos, Ali Portuc, paznicul arhipelagului, era pe picior de plecare, el și cu galerele sale, spre Dunăre, cu misiunea de a fabrica aici vase și greemente pentru trecerea fluviilor [20].

Proiectele maritime împotriva Occidentului nu erau totuși părăsite. La 27 februarie vîslașii sosiseră la Constantinopol [21], semn că galerele erau pregătite. Plecarea lor era anunțată pentru 1 aprilie. Dar toate știrile concordau în a spune că numărul lor nu atingea o sută [22]. Și de vreme ce se făcea un război cu Ungaria, se putea sconta un pericol mai mic în Mediterana [23]. Genova care a dispus totdeauna în Levant, poate din pricina marelui număr de renegați genovezi, de cel mai bun serviciu de informații — fusese prevenită, printr-o scrisoare datată din 9 februarie 1566 că armada turcească proiecta să intre în golful Veneției, îndreptîndu-se apoi spre Fiume și, după ce avea să strîngă acolo o pradă care nu putea fi decît considerabilă, să-și deschidă drum ca să meargă în sprijinul armatei Măritului
 Padișah în Ungaria [24]. Ea nu-și va mai prelungi

călătoria înainte decît dacă va afla că flota spaniolă nu era concentrată.

Fiecare începe atunci să se liniştească. Maltezii, scrie Requesens regelui la 18 aprilie, apreciază că greaua ipotecă ce apăsa asupra lor este de-acum încolo în întregime ridicată [25]. Filip al II-lea, în mai, pare pe punctul să anuleze marile măsuri de prevedere din timpul iernii [26], iar viceregele Neapolelui, dornic de economii, solicită la 20 aprilie să concedieze pe germani de îndată ce va fi recuperat pe cei 1 500 de spanioli din Neapole, împrumutaţi lui Don Garcia de Toledo, şi care trebuie să se afle în Sicilia sau la La Goleta [27].

Totuşi flota turcească a părăsit Constantinopolul la 30 martie, după unele ştiri cu 106 galere, după altele doar cu 90, inclusiv cele 10 din Alexandria [28]. Dar ea nu se grăbeşte defel să traverseze Arhipelagul. Ea se ocupă aici să lichideze, fără luptă de altfel, dominaţia genoveză în insula Chios, mulţumindu-se, la început, să-i exileze pe *signori mahonesi*, cu femei şi copii, la Caffa, în Marea Neagră [29]. La Corfu, în 10 mai, tot se mai presupune că ea va intra în Golf [30], dar abia la 10 iulie a fost zărită în canalul insulei [31]. La 11 ea se află la Valona [32] de unde trece curînd la Durazzo, apoi la Bocche di Cattaro şi la Castelnuovo, unde soseşte probabil în 23 [33].

La aceste veşti, Marele Maestru al Maltei şi Don Garcia de Toledo hotărăsc să se debaraseze de soldaţii lor inutili, timpul fiind prea înaintat pentru ca armada turcă să poată întreprinde ceva împotriva insulei [34]. Optsprezece galere veneau deci să-i ia pe soldaţii germani, iar marchizul de Pescara, numit cu cîteva luni înainte la comanda generală a trupelor trimise de Filip în insulă, îşi părăsea postul, nemaiavînd nimic de făcut acolo. Departe de a provoca o tresărire de surpriză, intrarea flotei turceşti în Adriatica pare să-i fi găsit pe spanioli fericiţi de ocazie . . . Golful era afacerea veneţienilor. Lor le revenea să se înarmeze, să ducă tratative, să-şi ia măsuri de prevedere. Ce riscau spaniolii în această aventură? Ţărmul napolitan era prevenit, apărat,

evacuat de locuitorii săi pe o rază de două leghe în adîncime.

Potrivit informațiilor venețiene, flota turcească sosită către 22 iulie la Cattaro număra 140 de corăbii, dintre care 120 galere sau *fuste*. La 22, Piali Pașa, cu trei galere, fusese pînă la Ragusa și primise acolo tributul Republicii lui San Biagio [35]. Cîteva zile mai tîrziu, armada își începea asalturile sale îndrăznețe asupra țărmului puțin roditor din Abruzzi [36]. La 29 iulie, ea debarca în apropiere de Francavilla 6 000 pînă la 7 000 de oameni, punea stăpînire pe orașul părăsit de locuitori și-i dădea foc. Din Francavilla, o galeră a pornit în recunoaștere cu două bărci în apele Pescarei, dar orașului, în stare de apărare, i-a fost suficient să tragă cîteva salve de tun pentru ca vasele cercetașe să se întoarcă, armada îndreptîndu-se către Ortona a Mare. Și acolo a găsit orașul evacuat și i-a dat foc, împreună cu cîteva sate de pe țărm. La 5 august, turcii au urmărit un obiectiv la opt mile în interior, pînă în localitatea numită Serra Capriola, în provincia Capitanata. Neșansa nu i-a ocolit: la sfîrșitul incursiunii au nimerit peste o apărare viguroasă și neașteptată care i-a făcut să se retragă în dezordine. La 6 august, seara, flota apărea în fața orașului Vasto cu 80 de galere, dar s-a pierdut în noapte. La 10 s-a aflat la Neapole că furtuna aruncase pe uscat patru galere turcești, în dreptul orașului Fortor [37]. Echipajele evident se salvaseră, dar s-a dat ordin să fie recuperată artileria și pînzele cu funiile lor, și apoi să se incendieze navele pe care turcii ar fi reușit probabil să le relanseze la apă. Totul era în ordine, adăuga raportul, pentru cazul cînd flota dușmană ar veni din nou pe țărmurile regatului. În așteptare, oamenii se bucurau de slabul efect al atacurilor precedente. Viceregele, aflînd despre plecarea armadei din insula Chios, ordonase evacuarea completă a tuturor punctelor neapărate ale litoralului și turcii nimeriseră pretutindeni în
 gol. Făcuseră în total trei prizonieri, mai mare

rîsul... De fiecare dată pînă atunci cînd venise împotriva regatului armada turcă, ea capturase cel puțin 6000 de suflete, chiar cînd avea pe urmele sale un număr însemnat din galerele Majestății Sale Catolice. Cît despre pierderile materiale, ele erau mai mici decît existase temerea înainte [38].

Or, deja armada turcă părea că a luat drumul de întoarcere. La 31 august ea își carena vasele la Castelnuovo, apoi ajungea la Lepanto, cu echipajele nu prea în apele lor, decimate de boli. Puțin mai tîrziu se regrupase la Prevesa, de unde, se spunea, pornise în larg către Constantinopol [39]. Au fost deci destul de surprinși cînd au văzut revenind împotriva Albaniei — „Cimara" — cum i se spunea [40] — în septembrie. Armada urcă din nou pînă la Valona. Proceda în felul acesta numai ca să-i pedepsească pe albanezii revoltați? [41] Viceregele și-a pus această întrebare fără să se neliniștească peste măsură, căci echipajele din Neapole, în care se făcuse înlocuirea germanilor prin spanioli, fuseseră menținute în stare de alarmă. Noua primejdie se retrăgea de la sine, în liniște, înainte de revenirea iernii.

Aceasta a fost campania maritimă din 1566: de o parte ca și de cealaltă o luptă fără amploare, căci turcii au făcut prea puțin în Marea Adriatică, iar spaniolii s-au mulțumit să aștepte. Spaniolii s-au ferit cu strășnicie să se năpustească asupra Algerului sau a Tunisului, cum au lăsat un moment să se creadă că aveau intenția [42]. Ei s-au abandonat liniștii acestui an care rezerva altora loviturile și primejdia. Veneția avea prea puțin obiceiul să se îngrijoreze din pricina celorlalți pentru a mai putea inspira milă și ea părea singura vizată. Turcii veneau peste ea, în golful ei, contrar tuturor convențiilor. Aceasta i-a inspirat temeri puternice și a îndemnat-o să facă față imediat. În iulie, a lansat la apă o sută de galere [43], și poate că această atitudine fermă i-a oprit pe turci din marșul lor către nord. Oricum, Veneția a fost foarte neliniștită, și neliniștile sale au fost

împărtășite de Italia, de papa care a acceptat să favorizeze, chiar, cererile venețiene. La sfîrșitul lui iulie, începutul lui august a scris prin intermediul cardinalului Alessandrino și a mai scris și el însuși lui Don Garcia de Toledo pentru a-l îndemna să se ducă la Bridisi cu întreaga sa flotă, căci venețienii spuseseră că pregăteau o sută de galere și că, adăugîndu-le la cele ale lui Don Garcia s-ar putea năpusti asupra armadei turcești [44]. Don Garcia răspundea, la 7 august [45], jurînd papei să apere statele Bisericii ca și pe cele ale regelui Spaniei, dar fără să accepte îndrăznețul proiect. Fără îndoială că, prinsă între cele două forțe, spaniolă și venețiană, flota turcă n-ar fi putut scăpa. Dar Veneția n-a dorit lupta decît un moment, cînd s-a crezut amenințată; iar către sud, înțeleptul, prudentul și bolnavul Don Garcia de Toledo nu primise ordin să fie agresiv. Papa a fost desigur singurul care s-a gîndit că era o ocazie minunată să se distrugă flota lui Soliman.

Acest război din Adriatica, oricît de limitate îi vor fi fost în cele din urmă efectele, a trebuit, la momentul acela, să apară dramatic din pricina tulburării generale care zguduia concomitent Europa. În Franța, vezi de pildă Brantôme, este vremea peregrinărilor, călătoriilor și neastîmpărului tinereții . . . Cutare împreună cu tînărul duce de Guise merge să lupte în Ungaria; un altul se duce la Neapole; un al treilea, precum fiul lui Montluc, aleargă după aventuri în Atlantic și moare în timpul cuceririi Madeirei [46]. Nimeni nu mai stă locului. Filip al II-lea însuși vorbește de călătorii. Pretutindeni războiul își arată fața, de-a lungul Țărilor-de-Jos care în august aproape că se revoltă, ca și din Adriatica pînă la Marea Neagră unde el întinde adînca rană sîngerîndă a unei furioase lupte continentale, ce prelungește pe distanțe enorme războiul flotelor din

 Marea Adriatică.

Moartea împăratului Ferdinand (25 iulie 1564) servise drept pretext turcilor ca să ceară plata restului de tribut și să pună din nou în discuție armistițiul din 1563. Plata s-a efectuat la 4 februarie 1565 [47], și în schimb armistițiul a fost reconfirmat pentru opt ani. Dar Maximilian, care nu renunța la proiectele sale împotriva Transilvaniei, strînsese trupe importante și cucerise Tokay și Serencs. Or, a atinge Transilvania sau a contraria din această parte acțiunile turcilor, însemna a reaprinde discordiile latente, a angaja un război „acoperit" care, ca de obicei, se rezolvă într-o serie de lovituri îndrăznețe și de asedii. Lunga frontieră a Ungariei a fost, în 1565, mai hărțuită ca oricînd. Maximilian, prins în certurile interne din Transilvania, ca într-un viespar, a făcut zadarnice eforturi pacificatoare, mai mult sau mai puțin sincere, la urma urmei căci dorea pacea, dar nu înțelegea să cedeze. În plus, se confrunta cu ostilitatea puternică a marelui vizir Mehmet Sokolli, iar sultanul însuși era dornic că șteargă printr-un succes răsunător rușinea din Malta. Or, din avanpostul său, pașa din Buda, Arslan, nu înceta să ațîțe la război, prezentînd pînă la ce punct era lipsită Ungaria creștină de trupe. Dînd exemplu, s-a aruncat el însuși la 9 iunie 1566 asupra micii fortărețe de la Palota, dar puțin cam pripit, căci imperialii au eliberat-o în clipa cînd era gata s-o cucerească și, profitînd de elanul lor, au luat ei înșiși Wessprimul și Tata, masacrînd în oraș tot ce au întîlnit în cale, prieteni și dușmani, unguri și turci, fără deosebire [48].

Astfel reîncepea războiul din Ungaria. Nu s-ar putea spune că era o surpriză. La Viena nimeni nu ignora că era de prevăzut o reacție otomană. Dieta germană acordase pentru anul în curs un ajutor excepțional de 24 *Römermonate*, plus opt pentru fiecare dintre cei trei ani următori [49]. La 29 aprilie 1566, ambasadorul spaniol la

Londra, vorbește în legătură cu acest ajutor despre 20 000 de infanteriști și 4 000 de cai pentru trei ani [50]. Pe de altă parte, Maximilian obținea de la Papalitate și de la Filip al II-lea ajutoare în bani și în oameni despre volumul cărora documentele noastre au opinii întrucîtva diferite, dar care au fost considerabile. La 23 martie 1566 agentul toscan la Madrid vorbește de 6 000 de soldați și 10 000 de scuzi pe lună (care fuseseră, de altfel, asigurați de Filip al II-lea încă din 1565 [51]). Aceste sume trebuiau să fie plătite prin mijlocirea bancherilor Fugger și a celor genovezi [52]. Peste o lună (6 iunie), el vorbea de 12 000 de scuzi pe lună, fără a mai socoti un vărsămînt de 300 000 de scuzi [53].

Împăratul a avut deci timpul și resursele necesare să se pregătească. În timpul verii, el a adunat lîngă Viena 40 000 de oameni pentru trupe, altminteri destul de amestecați [54], care nu-i dădeau posibilitatea decît să se apere: dar nici nu avea altă intenție. Distanța dintre Constantinopol și Buda fiind mare, el sconta, efectiv că enorma armată otomană nu se va deplasa prea repede. Se socoteau 99 de zile pentru întregul parcurs. Îi rămînea deci puțin timp să lupte, căci încă din octombrie ea avea să fie oprită din pricina frigului și a dificultăților de aprovizionare, considerabile pentru o armată numeroasă într-un ținut aproape pustiit. Este cel puțin ceea ce îi explica împăratul lui Leonardo Contarini, ambasadorul venețian [55] nu fără ceva lăudăroșenie. Căci la 20 mai același ambasador nu se făcea el oare ecoul discuției avute cînd menționa cifre evident exagerate care ridicau armata imperială la 50 000 de infanteriști, 20 000 de cavaleriști, plus o importantă flotă dunăreană [56]?

În realitate, armata lui Maximilian nu pare să aibă altă calitate decît aceea pe care Busbec o cunoscuse și o judecase atît de sever în 1562. Fourquevaux nu greșea cînd gîndea că războiul nu se putea întoarce în avantajul său și cînd dorea ca „Padișahul turcilor să se încăpățîneze
 și să persevereze în campania sa din Ungaria:

căci altfel, vermina Germaniei este prea de temut, dacă afacerile se liniştesc în zisa Ungarie"[57]. Din nenorocire pentru Franţa războaielor religioase, atît de des devastată de mercenarii germani, pacea avea să se restabilească în Ungaria în 1568 şi să dureze pînă în 1593.

Împotriva trupelor lui Maximilian, o enormă armată otomană, 300 000 de oameni, divizată în diferite corpuri, se îndrepta spre Ungaria, potrivit informaţiilor primite de Carol al IX-lea, erau înarmaţi după felul lor caracteristic, „cu o cantitate atît de mare de tunuri şi cu toate celelalte muniţii, încît e mai mare spaima" [58]. Sultanul părăsise Constantinopolul la 1 mai [59] cu un aparat mai impozant decît în oricare alta dintre cele douăsprezece campanii anterioare. El se deplasa în car, sănătatea sa nepermiţîndu-i să meargă călare, pe marele drum militar şi comercial de la Constantinopol la Belgrad, via Adrianopol, Sofia şi Niş. Se niveläseră dinainte, de bine de rău, drumurile grele pe care se deplasa carul imperial, în timp ce se făcuse de-a lungul drumului şi o eficace vînătoare împotriva nenumăraţilor bandiţi care atacau armata şi, mai ales, proviziile sale. Pentru ei trebuia mereu să se ridice cîteva spînzurători aproape de locurile de popas. Dincolo de Belgrad, problema importantă a fost nu de a se negocia cu transilvănenii, ci de a trece fluviile, Sava la Şabaţ [60], Dunărea aproape de Vukovar [61], Drava la Esseg, în zilele de 18 şi 19 iulie [62]. De fiecare dată podul trebuia să fie construit de armată pe fluvii cu ape umflate (în special Dunărea), şi nu fără dificultate. După Esseg, un incident, raidul norocos al unui căpitan imperial, a îndreptat marşul armatei turceşti către fortăreaţa de la Sziget (sau Szigetvar) unde, la cîteva leghe de Pecs, comanda chiar acest căpitan, contele Nicolae Zriny. Sultanul şi trupele sale au sosit în faţa mlaştinilor oraşului la 5 august; la 8 septembrie, cetatea era cucerită.

Dar operaţiunile turceşti care abia începeau erau de pe acum condamnate: cu trei zile înainte de această victorie, în noaptea de 5 spre 6 sep-

tembrie, Soliman Magnificul murise „fie de bătrînețe, fie de dizenterie, fie de un atac de apoplexie“ spune Hammer[63]. N-are importanță! Dar din acel moment precis mulți istorici datează „decadența Imperiului Otoman“ [64]. Precizie, care, cel puțin de astă dată, are un anume sens, pentru că acest Imperiu care depindea atît de mult de cîrmuitorul său, trecea în clipa aceea din mîinile Magnificului, ale Legislatorului (așa îl numesc turcii) în cele ale slabului Selim al II-lea, „fiul evreicei“, amator mai mult de vin de Cipru decît de campanii războinice. Marele vizir Mehmet Sokolli a ținut ascunsă moartea suveranului, i-a dat timp lui Selim să dea fuga de la Koutaya la Constantinopol să pună stăpînire fără violență pe tronul vacant. Și războiul a continuat pînă iarna, dezlînat, cu succese de o parte și de alta. Sau, mai curînd, și de o parte și de alta s-au anunțat succese, astfel încît de la 1 septembrie 1566 arhiducele Carol anunța din Gorizia, la periferia teatrului principal al operațiunilor militare[65], un raid victorios al căpitanului Croației care apoi revenea cu prizonieri și animale capturate în Bosnia . . . Noutatea era imediat transmisă în Spania, pe drumul Genovei. Să fie oare aceeași poveste care, la Paris, făcea să se vorbească despre o confruntare importantă a arhiducelui Carol cu turcii, în care și-ar fi găsit moartea ducele de Ferrara? [66]

În realitate, războiul era aproape terminat. O dată cu venirea iernii, turcii s-au retras și armata imperială s-a destrămat de la sine, fără a avea nevoie să fie „sfărîmată“. La Paris, în decembrie, se zvonise că vor fi încheiate armistiții cu turcii înainte de sfîrșitul lucrărilor Dietei [67]. Cît despre Filip al II-lea, în prudența sa, încă din luna septembrie reținuse pentru serviciul său „tot ceea ce Împăratul va demobiliza dacă Sultanul se retrage[68]. Precauție care se explică: Filip al II-lea tocmai văzuse de curînd deschizîndu-se, în același an 1566, o nouă prăpastie: cea a Țărilor-de-Jos.

Țările-de-Jos în 1566[69]

Nu face parte din subiectul nostru să studiem lungile și complexele origini ale războiului din Țările-de-Jos, origini politice, sociale, economice (să ne gîndim la marea foamete a anului 1565 [70]), religioase și culturale, și nici să afirmăm după alți cîțiva cercetători, că acel conflict era inevitabil. Ne interesează doar incidența sa asupra politicii lui Filip al II-lea pe care îl aruncă din nou cu violență spre nord, extrăgîndu-l din lumea mediteraneană a doua zi după asediul dramatic al Maltei.

Atîta vreme cît Țările-de-Jos n-au fost „spaniole" decît cu numele (să spunem că pînă în 1544, dată cînd au devenit, pentru mai mult de un secol, o fortăreață puternică împotriva Franței: sau, mai bine pînă în 1555, anul abdicării lui Carol Quintul), pînă la această dată de 1555 deci, ele au fost ca și abandonate în voia lor, lăsate propriei libertăți, rolului lor de răspîntie, cu toate porțile deschise către Germania, Franța și Anglia. O țară liberă, cu scutirile, tihna politică și privilegiile sale financiare, o altă Italie, foarte urbanizată, „industrializată", dependentă de exterior, greu de guvernat din acest motiv, și din alte cîteva, altminteri rămasă rurală mai mult decît credem și, de aceea înzestrată cu o aristocrație puternică, fie că este vorba de casa de Orania, fie de cea de Montmorency (a cărei ramură franceză este mezină) sau cea a contelui Egmont. Această aristocrație, preocupată de privilegiile și beneficiile sale, dornică să guverneze, are legături strînse de la distanță cu disputele partidelor de la Curtea Spaniei, cu partidul păcii, al lui Ruy Gomez, încă din 1559. Iată un fapt care deschide orizonturi a căror importanță ar trebui demonstrată de cel care ar vrea să scrie o istorie completă a tulburărilor din Țările-de-Jos.

Prin forța lucrurilor, fie și numai datorită poziției lor geografice, în centrul ținuturilor

nordice, țările de la granița septentrională a Franței n-ar fi putut scăpa de numeroasele curente ale Reformei. Ideile se deplasează pe drumurile de uscat și de mare. Sub forma sa lutherană, Reforma atinge repede țările „flamingante"; către mijlocul secolului, ea le propune soluția sa de toleranță: o pace religioasă, Edictul de la Nantes în avanpremieră [71]. Dar curînd prin sudul furnizor de grîu și de vinuri, prin Franța, Reforma a realizat cuceririle sale cele mai largi, de astă dată în beneficiul calvinismului, a acelei Reforme „romane", militante și agresive [72], generatoare de sinoade, de celule active pe care nu le prevăzuse și nu le-ar fi tolerat pacea de la Augsburg. Infiltrîndu-se mai întîi prin țările de limbă franceză, ea se revărsase amplu în acea zonă și triumfa în întreaga răspîntie a Țărilor-de-Jos. Ea contribuia astfel la o și mai mare deschidere către Sud. Desprinse de Germania din punct de vedere politic, Țările-de-Jos se eliberează de aceasta și din punct de vedere spiritual pentru a se orienta către Franța cea frămîntată. Vînarea lutheranilor devine aici dificilă o dată cu diminuarea vînatului. Pe de altă parte, Anglia este prea aproape pentru ca, în ciuda anumitor rivalități, Țările-de-Jos să poată scăpa de sub influența și politica ei hotărîtă. Anglia oferă, de altfel, refugiu persecutaților flamanzi, chiar celor mai modești, precum muncitorii care au populat Norwich, și această asistență țese legături de la un capăt la altul al Mării Nordului.

Evident, ar trebui să facem o deosebire între diferitele curente care agită Țările-de-Jos. Nu au toate aceeași origine: există o frămîntare populară, mai ales religioasă, adesea socială, și o frămîntare aristocratică. Aceasta din urmă, la început în mod esențial politică, se manifestă prin rechemarea lui Granvelle în 1564 și alcătuirea Confederației de la Palatul Culemburg, în aprilie 1566. Ea a precedat cu patru luni răscoala din a doua jumătate a lui august, care, populară și iconoclastă, a culminat cu jefuirea

bisericilor și sfărîmarea icoanelor, propagată cu o rapiditate înspăimîntătoare de la Tournai pînă la Anvers, adică pe toată suprafața Țărilor-de-Jos. Sînt, într-un cuvînt, două mișcări diferite iar abilitatea Margaretei de Parma a constat în a le opune. Ea i-a ridicat pe nobili — mai puțin Wilhelm de Orania și Brederode care au ajuns în Germania — împotriva mișcării populare și orașelor. Și astfel s-a restabilit dacă nu autoritatea sa, cel puțin ordinea fără cheltuieli, fără desfășurări de forțe, doar cu o dibăcie evidentă.

Dar această politică își avea limitele ei și, în Spania ca și în afara Spaniei, adversarii săi: Granvelle la Roma, care nu rămîne inactiv, ducele de Alba în Spania și, în spatele lui, întregul său partid. De altfel este adevărat că succesul Margaretei de Austria compromitea însăși puterea lui Filip al II-lea și apărarea catolicismului. Nu acceptase el în fapt, deși cu jumătate de gură, practicarea cultului reformat acolo unde el existase deja înainte de tulburările din luna august? Era o concesie gravă, căci în Spania, Filip al II-lea, celebrele scrisori din pădurea Segoviei, în 1565, o dovedesc — este ostil oricărei concesii reale. Fără îndoială, el acceptă, ca să cîștige timp, o clemență în amănunte, o „iertare generală" (numai pentru motive politice, se specifică, nu pentru delicte religioase), într-un cuvînt mărunțiș al cărui unic scop este să nu ruineze creditul guvernanților. Mii de dovezi afirmă, de altfel, voința sa de a pedepsi, de a înfrunta evenimentele. Filip al II-lea este pe deplin hotărît să facă uz în nord de forța renăscută a Imperiului hispanic pe tărîm mediteranean, de afluxul argintului transportat de flotele din America. Inflexibilitate, lipsă de înțelegere — așa va spune viitorul. Căci este o politică împotriva naturii să vrei să reglementezi circulația în această răspîntie a Europei; e o nesocotință să izolezi „ținutul de jos", cîtă vreme el se deschide asupra lumii întregi, și este indispensabil vieții Europei care se înghesuie la

porţile sale şi pe care, la nevoie, le va forţa, să-l transformi într-o tabără fortificată ca între 1556—1561, să-i dai o administraţie religioasă separată, autonomă, aşa cum a procedat el prin înfiinţarea unor episcopii noi; să încerci să te opui călătoriilor studenţilor către Paris, pentru a nu cita decît unele dintre panaceele la care se recursese deja — tot atîtea măsuri caduce. Dar o eroare şi mai gravă este să faci din ele o Spanie şi totuşi acesta este lucrul la care se gîndeşte în 1566 Filip al II-lea, nedespărţit de Spania...

Înainte de a afla despre tulburările populare din a doua jumătate a lunii august, el îi scria lui Requesens, ambasadorul său la Roma: „Puteţi s-o încredinţaţi pe Sanctitatea Sa că înainte de a îngădui cel mai mic lucru care ar putea să aducă un prejudiciu credinţei şi slujirii lui Dumnezeu, aş prefera să-mi pierd toate statele şi o sută de vieţi dacă le-aş avea, căci nu sufăr şi nici nu voiesc să fiu stăpînul unor eretici“ [73]. La Roma, de asemenea, situaţia era greşit înţeleasă. Pius al V-lea îl sfătuise pe Filip să intervină energic el însuşi: „Ciuma eretică, îi scria el la 24 februarie 1566 [74], bîntuie în aşa măsură în Franţa şi în Burgundia, încît cred că în momentul de faţă nu există alt leac pentru ea decît o călătorie a Majestăţii Voastre Catolice“. Despre această călătorie Fourquevaux vorbea încă de la 9 aprilie [75]. El revine asupra ei mereu — cînd este vorba de convocarea în Spania a lui Francisco de Ibarra, comisar general pentru problemele războiului, ale alimentelor şi muniţiei, specialist în transporturi, convocare plină de consecinţe posibile „căci nu există în Spania un om mai potrivit decît el pentru asemenea treburi“ [76], sau cînd se pune problema unei expediţii care s-ar pregăti, chipurile, împotriva Algerului şi care ar putea fi foarte bine îndreptată împotriva Ţărilor-de-Jos. Expediţia împotriva Algerului se risipeşte curînd în fum şi, în luna august, cu totul firesc, reapare zvonul care devine din ce în ce mai puternic despre călătoria
 lui Filip al II-lea în Flandra [77].

Încă de la 18 august, Fourquevaux știa că se pregătea deplasarea spre nord a marii concentrări de forțe mediteraneene din Spania [78], adică cinci pînă la șase mii de spanioli urmînd a fi retrași din Neapole și din Sicilia, și șapte pînă la opt mii de italieni, cele mai bune forțe ale fronturilor și fortărețelor din lumea mediteraneană. Marea campanie a ducelui de Alba trebuia să ducă la cantonarea infanteriei — așa-numitul *tercio* — din Neapole la Gand, a celui din Lombardia la Liège și a celui din Sicilia la Bruxelles [79] ... Faptul echivala cu dezangajarea directă și indirectă din lumea mediteraneană: directă prin scoaterea din limitele ei a unor trupe experimentale și excelente, indirect, prin cheltuielile pe care le presupuneau aceste mișcări. Nu i se vorbise lui Filip al II-lea în Consiliul de Stat despre 3 000 000 în aur?

În plus, această politică implica o serie de măsuri de prevedere din partea țărilor nordice: din partea Franței unde protestanții [80] se pregăteau să-i sprijine pe coreligionarii lor, din partea Germaniei unde principele de Orania și fratele său Ludovic de Nassau [81], reușiseră să recruteze trupe, în pofida unui edict de interdicție al împăratului, în sfîrșit din partea Angliei. Toate erau teritorii primejdioase unde Spania suspecta în același timp indivizii, partidele, suveranii [82]. Atenția lui Filip al II-lea, a celor mai buni consilieri și slujitori ai săi, trebuia în mod necesar să se abată de la sud către nord.

Firește, aceste măsuri au părut și mai necesare după tulburările din luna august. Prieteni sau dușmani, și chiar ducele de Alba (în această privință, mai mult au mai puțin sincer) se mirau de încetineala ripostei spaniole [83]. Într-adevăr, abia la 25 septembrie Saint-Sulpice afla că ducele de Alba urma să plece în Flandra, devansîndu-și suveranul [84]. Și, în același moment, că instigatorii deosebit de compromiși sau, în orice caz, aceia care erau mai dornici să scape de asprimea spaniolilor, consideraseră prudent să părăsească primejdioasele ținuturi de jos, unii pentru a

se refugia în nu mai puțin primejdioasele meleaguri ale Franței. Și astfel un val de anabaptiști flamanzi, originari din Gand și Anvers, s-au instalat la Dieppe [85].

Era de altfel epoca în care (cel puțin datorită politicii Margaretei) situația se restabilea în Țările-de-Jos în favoarea Regelui Catolic. Sau părea că se restabilește. Regele constata, la 30 noiembrie 1566 [86] „ameliorarea aparentă a situației din Flandra"; totuși, adăuga el, nu într-atît încît să se poată renunța cît de cît la măsurile în curs de aplicare.

Era 30 noiembrie, e adevărat, la mai multe luni de la răzmerițe. Dar guvernul spaniol, care luptă neîncetat cu spațiul și mulțimea sarcinilor sale, putea oare să acționeze mai repede? Putea el, surprins la începutul primăverii de manevrele „golanilor" sau, cum li se spunea atunci, ale „clevetitorilor", surprins iarăși, de astă dată în august, de tulburările populare ale inconoclaștilor, să-și organizeze imediat riposta? Ducele de Alba va pune, desigur punctul pe i conversînd cu Fourquevaux într-o zi, la începutul lui decembrie 1566: „Asalturile pe care turcii le dăduseră Creștinătății și alte cîteva temeri" au împiedicat Spania „să vină de hac dezmățului unora dintre supușii săi din Țările-de-Jos" [87]. Alarma otomană în lumea mediteraneană, într-adevăr, nu a încetat decît la sfîrșitul lui august; pînă atunci, cum să se pună în disponibilitate vechile trupe spaniole cărora le era rezervat primul rol în expediția ducelui de Alba?

Dimpotrivă evenimentele din Țările-de-Jos nu-i mai îngăduie lui Filip al II-lea să acționeze fără prudență în lumea mediteraneană. Această sarcină îndoită, acest tablou dublu de considerații explică politica aparent șovăitoare a regelui Spaniei. Ea explică refuzurile sale repetate de a urma sugestiile Papei care îl sfătuiește cu insistență să ducă o politică hotărîtă și eficace, alternativ și pe un plan și pe altul, fără a înțelege că pe nici unul dintre ele Filip al II-lea nu-și putea îngădui luxul să se angajeze total.

Pius al V-lea încercase mai întîi să-l antreneze pe Filip al II-lea într-o ligă împotriva Sultanului, vis vechi pe care campania lui Piali Paşa în apele italiene ale Adriaticii, în vara anului 1566, îl întărise. La 23 decembrie nunţiul din Spania raporta cardinalului Alessandrino unele cuvinte ale ducelui de Alba: „Majestatea sa lăuda foarte mult sfînta rîvnă şi admirabila dorinţă a Sanctităţii Sale... ; el lăuda îndestul ideea unei ligi şi a unei uniri", dar pentru moment aceasta ar fi „de prisos" pentru că asemenea iniţiative nu trebuie să fie încercate decît atunci cînd principii au forţe neatinse, de nădejde, şi cînd au încredere unii în alţii; or, în prezent, aceste forţe erau învrăjbite, micşorate şi stingherite din pricina unor bănuieli reciproce". Pe de altă parte, regele Spaniei trebuie să ducă o campanie grabnică şi necesară împotriva propriilor săi supuşi" din Flandra[88]. Vom recunoaşte în acest mod de a schiţa orizontul internaţional pentru a-i marca norii şi ameninţările şi, în cele din urmă, pentru a refuza ceea ce i se cere, obişnuita metodă a ducelui de Alba... Dar acest punct de vedere pare într-adevăr să fi fost chiar cel al lui Filip al II-lea, care a întîrziat mult timp fără să aleagă între Ţările-de-Jos şi lumea mediteraneană[89].

Era o alegere dificilă, căci Spania nu putea refuza lupta împotriva turcilor, cîtă vreme trebuie să se apere împotriva lor. Dar de aici pînă la a-i ataca era o distanţă lungă. La sfîşitul acestui an 1566, guvernul spaniol era puţin dornic să îngăduie agravarea a ceea ce în lumea mediteraneană nu înseamnă desigur pace, ci un semirăzboi cu eclipse frecvente. El nu ţine, în plus, să tulbure falsa pace a Europei care-i este indispensabilă, sau cel puţin favorabilă.

Deci se teme de o alianţă spectaculoasă cu Roma pe care lumea protestantă n-ar accepta-o poate fără să riposteze: ar fi un foarte bun prilej să i se producă dificultăţi în Ţările-de-Jos prin toate frontierele larg deschise ale marii răspîntii. În Germania, în Anglia, în Franţa (în grupul care înconjoară pe amiral şi pe prinţul de Condé)

totul este pregătit în vederea atacului; ar fi suficiente o provocare sau un pretext. De aici provine grija lui Filip al II-lea de a nu se plasa cu nici un chip, în Țările-de-Jos, pe teren religios. Zadarnic îl îndeamnă Pius al V-lea să înfrunte erezia fățiș. Orice-ar gîndi el, Filip al II-lea nu vrea să pară în împrejurarea de față decît suveranul care își readuce supușii la supunerea legitimă și care se folosește împotriva lor de drepturile sale imprescriptibile de suveran. Așa cum îi explică ducele de Alba lui Fourquevaux la 8 decembrie [90] nu este vorba decît de „a readuce supușii răi la supunere... nefiind nici vorbă de religie în aceasta, ci doar, fără ocolișuri, de disprețul cu care este tratată Majestatea Sa, cu negarea jignitoare a autorității și dispozițiile sale, lucru care nu poate fi îngăduit de nici un principe care vrea să cîrmuiască și să-și păstreze statele în pace".

Este un discurs limpede, dar puțin convingător. Marile pregătiri ale Spaniei, întrutotul „rezonabile" cum le califica ducele de Alba, răspîndeau o vie neliniște în toată Europa. Sub paravanul unei expediții împotriva Flandrei nu se ascundea oare o operațiune care viza Franța? Astfel gîndea Fourquevaux [91] — și totul era pregătit pentru ca el să fie ascultat în Franța, unde ura împotriva spaniolilor care tocmai masacraseră în Florida niște coloniști francezi era mare, stimulată de altminteri, cu intenție, de protestanți. Nu mai puțin vie, neliniștea Elisabetei se ascundea sub o politețe excesivă. În octombrie, regina se bucurase, oficial de anunțatele succese imperiale împotriva turcilor [92]. „Numai să fie din toată inima!", exclama scepticul G. de Silva, ambasadorul Regelui Catolic la Londra. La 10 decembrie, aflînd că Filip al II-lea va merge în Flandra prin Italia, ea se întrista nu mai puțin vizibil: dacă el ar fi luat drumul oceanului, ce plăcere ar fi fost să-l aibă ca oaspete [93]! O armată puternică îl va însoți pe rege? ea o dorea chiar și mai puternică și atît de mare pe cît merită astfel de supuși netrebnici [94]... Sînt asigurări care nu

înşeală pe nimeni şi n-o vor împiedica pe regină să exprime mai tîrziu temerile sale în legătură cu o eventuală alianţă a Împăratului cu Papa şi Regele Catolic, împotriva protestanţilor. Însăşi Veneţia descoperă un subiect de nelinişte în trecerea trupelor spaniole şi consideră necesară să pună Bergamo în stare de apărare [95]! Cît despre Germania, ea are nenumărate motive, politice şi religioase, de a fi îngrijorată, iar în mai 1567, încă înainte de sosirea ducelui de Alba [96] îşi ia măsuri de prevedere: ambasadori ai electorului de Saxa, ai ducelui de Würtemberg, ai markgravului de Brandeburg şi ai landgravului de Hessa sosesc în Ţările-de-Jos, cu misiunea de a cere protecţie pentru lutheranii *(di lege Martinista)* care nu au participat la rebeliunea calvinistă.

Dar nu este nici locul să studiem brusca dezvoltare a politicii spaniole în acest an 1566— să o studiem cum ar trebui; în contextul său european, în mijlocul creşterii temperaturii şi pasiunii religioase care agravează conflictele confesionale ale secolului, creştere care a dirijat totul şi care, mai mult decît intransigenţa sau stîngăcia lui Filip al II-lea, decît aşa-zisele sale imprudenţe, şi adevăratele sale opacităţi, se află la originea tulburărilor din Ţările-de-Jos.

1567—1568: sub semnul Ţărilor-de-Jos

În 1567 şi 1568, lumea mediteraneană a devenit un teatru secundar al activităţii hispanice, pentru că aceasta este fixată în altă parte şi, de asemenea, pentru că ea întîlneşte în lumea mediteraneană complicitatea unei dezangajări aproape generale. În ceea ce priveşte Spania, explicaţia este uşoară: forţele sale vitale, banii, preocupările sale se află în afara Mării Interioare. Pentru Imperiul Otoman însă, explicaţia precisă ne scapă. Incontestabil, Imperiul este solicitat de dificultăţile din partea Persiei [97], dar ele sînt mult

mai mici decît afirmă știrile din Constantinopol. Desigur, este stînjenit de prelungirea războiului în Ungaria, dar acesta, continuă în 1567 în timpul verii și fără înflăcărare (singurul episod agitat este incursiunea pe care tătarii, și nu turcii, au făcut-o împotriva graniței austriece, luînd — dar este oare sigur? — 90 000 de prizonieri creștini) și se termină printr-un nou armistițiu de opt ani, semnat la 17 februarie 1568, negociat încă din anul precedent [98]. Fără îndoială, turcii au unele dificultăți în Albania[99], dar acestea sînt dificultăți permanente și de importanță secundară. Cît despre cele pe care le întîlnesc în Egipt și în Marea Roșie [100], ele oricum nu afectează esențial cel puțin pînă în 1569 viața Imperiului. Atunci, trebuie oare să explicăm inacțiunea otomană prin foarte marile pierderi ale campaniei din 1566, în Ungaria sau prin înscăunarea lui Selim al II-lea, puțin pasionat de expedițiile războinice? Este ceea ce au susținut contemporanii [101] și, pe urma lor, istoricii. Și poate este adevărat, deși nu trebuie să uităm că în spatele „urmașului nedemn" al lui Soliman, cum spune G. Hartlaub [102], sau al „primului dintre" sultanii trîndavi cum îl numește L. Ranke [103] se află un Mare vizir activ, uimitorul Mehmet Sokolli, demn de magnifica epocă a lui Soliman. Trebuie, poate, să ne gîndim că cei doi ani insignifianți, 1567 și 1568, ascund dorința secretă de a lovi Veneția și de a o izola cu anticipație? În toamna lui 1567, într-adevăr, unele știri anunțau construirea unei fortărețe puternice în Caramania, în fața Ciprului, precum și amenajarea de drumuri în interiorul ținutului. Se ajungea deja la concluzia unui viitor atac al insulei. Oare pentru a fi liberi să acționeze împotriva Veneției să fi încheiat Selim și consilierii săi armistițiul din 1568 cu Împăratul?

Cu siguranță, de asemenea, că, într-un mod perfid și puternic, Turcia a fost lovită de recolte proaste consecutive. În februarie 1566, Veneția se adresa lui Filip al II-lea pentru a obține grîu: Prin el însuși acest amănunt datează primele

 dificultăți ale Orientului [104]. O știre „demnă de

încredere" arată că în aprilie, în Egipt și în Siria, oamenii mor de foame [105]. Nu cumva această situație economică explică tulburările concomitente din lumea arabă? Căci recolta următoare verii lui 1566 a fost deosebit de proastă în bazinul oriental al Mediteranei, în întreaga Grecie și de la Constantinopol pînă în Albania [106], și nu e de mirare că 1567 a fost tot un an dificil. Haedo semnalează la Alger o mare foamete care s-a prelungit pînă în anul următor, în 1568 [207], căci recolta din 1567 nu pare să fi normalizat situația. În noiembrie, un trimis al viceregelui Neapolelui semnala încă, la Constantinopol, o îngrozitoare scumpete a pîinii [108]. Și ciuma, această însoțitoare aproape obligatorie a sărăciei, își făcea în același timp apariția [109]. O notă din martie 1568, care anunța încheierea armistițiului cu Împăratul, afirmă de-a dreptul că el a fost semnat „datorită frămîntărilor maurilor, scumpetei alimentelor, în principal a orzului..." [110]. Putem deci presupune că recolta din 1567 fusese cel puțin mediocră. Abia după recolta din 1568 o scrisoare va aduce în sfîrșit acest comunicat optimist: „La Constantinopol, bună stare sanitară și belșug, în ciuda lipsei de orz" [111]. În timpul acestor ani 1567—1568, situația alimentară a fost la fel de puțin strălucită și în lumea mediteraneană occidentală [112].

În orice caz, turcii și spaniolii au trăit în acești ani supraveghindu-se reciproc, hotărîți să nu acționeze și deci colportînd la maxim zvonuri false, reușind să se înspăimînte unii pe alții, unii crezînd că armada celorlalți ar putea ataca La Goleta, Malta sau chiar Ragusa și Apulia, Cipru și Corfu [113], ceilalți temîndu-se de un raid împotriva orașelor Tripoli [114], Tunis sau Alger [115]. Erau, la urma urmei, temeri trecătoare. Serviciile de spionaj ale beligeranților sînt destul de bine organizate pentru ca acest război al umbrelor, acest război al nervilor, să nu poată înșela mult timp partenerii. Dar el a fost suficient pentru a-i obliga să ia unele măsuri de prevedere care apasă asupra întregii vieți a lumii mediteraneene.

Astfel, în 1567 se desfăşoară scenariul obişnuit. Viceregele alarmează în mai toate flotele sale şi ocupă punctele strategice [116] în timp ce Messina şi Sicilia sînt supuse obişnuitei pregătiri de luptă din timpul verii [117]. Turcii, la rîndul lor, îşi scot flota în larg în 1568. Este o măsură pur defensivă, pentru că această flotă va face cale întoarsă după ce va fi atins Valona [117], dar simpla apropiere a cîtorva sute de galere este suficientă pentru a declanşa dispozitivele de securitate de pe ţărmurile orientale ale Italiei.

S-a gîndit oare Filip al II-lea că în momentul cînd avea nevoie să fie altundeva, într-un mod eficace, puternic şi înarmat, aceste precauţii costisitoare erau un lux inutil? În orice caz, atunci se asistă în Spania la renaşterea ideii de armistiţiu cu Sultanul şi, după consumarea febrei înarmărilor şi a influenţei militarilor, reîncep jocurile diplomaţiei. Nu este nepotrivit să subliniem oportunismul, lipsa de prejudecăţi a politicii spaniole, aşa cum s-a evidenţiat de cel puţin patru ori (1558—1559, 1563—1564, 1567, 1575—1581) şi, cu siguranţă, şi în alte împrejurări care au scăpat cercetării noastre. Este o politică foarte diferită de aceea pe care i-o atribuie, cu obstinaţie, istoria.

O dată în plus, nu-i vorba despre negocieri riscant de oficiale (concomitent Filip al II-lea continuă să primească preţioasele subsidii din partea Romei pentru a-şi alimenta războiul împotriva turcilor; esenţialul deci, dacă dă greş, este să nu se compromită). În 1567, Tiţian punea în legătură la Veneţia pe trimisul spaniol Garcia Hernandez cu un ambasador al Sultanului în trecere prin oraş [119]. Acest turc pretindea că Împăratul ar obţine fără nici o îndoială armistiţiul pe care el îl solicita Sultanului şi că Regele Catolic ar putea foarte bine să se includă în el. Ambasadorul otoman intra în amănunte destul de ciudate în legătură cu sume neplătite pentru răscumpărarea lui Alvaro de Sande, se oferea să acţioneze la Constantinopol, afirma că ar fi scris Împăratului despre această problemă, fără a fi primit

răspuns. Susținea chiar că în 1566, fără stîngăciile lui Mihail Cernovich, el ar fi rezolvat afacerea și că la acea dată Regele Spaniei era cuprins în proiectul de armistițiu „după cum Majestatea Voastră are cunoștință desigur“, scrie García Hernandez. În sfîrșit, acest ambasador, un anume Albain Bey, dragoman al Padișahului, își oferea serviciile pentru acțiuni ulterioare și indica, în acest scop, drept punct de legătură poștal, un negustor din Pera, Domenego de Cayano... Sînt amănunte neînsemnate și actori neînsemnați, dar care se întîlnesc cu alții. În 1567, de astă dată la Paris [120], Francés de Alava intră și el în legătură cu un trimis turc care a venit în Franța să discute mai ales despre revendicările evreului Micas, favoritul sultanului Selim al II-lea, foarte important personaj, împodobit cu titlul de duce de Naxos, jucînd la Constantinopol rolul unui Fugger la o scară redusă, figură ciudată despre care deja am vorbit! În numele său și văzîndu-și totodată de interesele sale, agentul otoman avansează oferta de a acționa în slujba Spaniei, propunînd, printre altele să-și folosească influența pentru a înlesni un armistițiu între Regele Catolic și Sultan. Ruy Gomez, adăuga trimisul, trebuia să cunoască în legătură cu acest subiect multe secrete. Iată ceva care nu-i lipsit de interes. Cum orice veste sfîrșește prin a se afla — suferind în trecere adeseori deformări — Fourquevaux înregistrează la aceeași dată, la Madrid, un zvon ciudat: Sultanul l-ar fi trimis regelui Franței pe Marele său Dragoman pentru a-l ruga să-i mijlocească un armistițiu cu Regele Catolic“ [121].

Dacă mai mulți turci își oferă astfel serviciile — nu gratuite, desigur — regelui Spaniei, explicația este că ei cunosc mai bine decît Fourquevaux intențiile acestuia. Căci Filip al II-lea a angajat deja negocieri. Chantonnay, ambasadorul său, a plecat la Viena cu instrucțiuni foarte precise: să ceară încă o dată armistițiul fără să-l ceară. La 23 mai 1567 el scrie stăpînului său că împăratul l-a trimis la Constantinopol pe episcopul de

Agria care odinioară, pe timpul lui Soliman, l-a slujit ca ambasador pe împăratul Ferdinand, pentru a negocia în Turcia. Chantonnay i-a remis copia documentului încredințat lui de Filip conținînd condițiile în care suveranul său „ar accepta să trateze o înțelegere cu sultanul"; bineînțeles, afacerea va fi prezentată ca un proiect conceput de împărat și nu de Filip [122]. Puțin mai tîrziu, Filip al II-lea își felicita ambasadorul pentru a se fi achitat atît de bine de misiunea sa [123].

Rezultatul a fost că în luna decembrie a aceluiași an, ambasadorii imperiali executîndu-și instrucțiunile și pentru a-și împinge înainte afacerile proprii, adică încheierea armistițiului, s-au oferit să-l includă în el pe Regele Catolic, abordînd subiectul cu Mehmet Sokolli, pentru mai multă discreție, în limba croată [124]. Dar Marele Vizir a rămas impasibil: dacă Filip al II-lea dorea un armistițiu, pentru ce nu trimitea un ambasador? Negocierea nu s-a oprit totuși aici și avea să se piardă în mîinile lacome ale lui Joseph Micas [125]. În iunie 1568, Chantonnay putea să-i scrie lui Filip al II-lea că el refuzase să primească un ambasador turc venit la Viena a doua zi după încheierea armistițiului cu imperialii și care voise să-i facă o vizită *a su posada* [126]... Filip al II-lea răspunde, la 18 iulie [127], aprobîndu-l pe ambasadorul său și rugîndu-l să mențină tratativele pe linia fixată. Negocierile continuă deci, deși ne este imposibil să-i înțelegem toate mișcările, și să cunoaștem precis cum au eșuat.

Fără îndoială, Filip al II-lea nu-l dorea destul de ferm spre a plăti pentru el prețul care ar fi trebuit. O suspendare totală a ostilităților în lumea mediteraneană ar fi secat o sursă continuă de cheltuieli și de neplăceri. Dar „ostilitățile" erau atît de reduse încît nu păreau să primejduiască ceva în mod real. Și chiar să o fi făcut, flota hispanică era, de acum încolo, capabilă să răspundă oricărei surprize. Filip al II-lea dispunea

---

 * la locuința sa (lb. span. — N. tr.)

în Spania de 70 de galere, fără a le mai socoti pe acelea care se construiau în continuare la Barcelona, 100 în total, spune Fourquevaux [128]. Acestora li se adăugau forțele considerabile ale flotelor din Italia. Nu erau suficiente pentru a angaja o bătălie deschisă cu o mare flotă otomană, dar erau destule pentru a o împiedica pe aceasta să acționeze după plac. Erau destule, de asemenea, pentru a ține la respect corăbiile și galiotele corsarilor: astfel, în 1567 și 1568 flota spaniolă a putut să curețe nestingherită strîmtoarea de toți răufăcătorii săi [129], mai ales algerienii care, în 1566, nu se temuseră să tulbure țărmurile Andaluziei pînă în dreptul Sevillei [130].

Stăpîni liniștiți ai mărilor lor, spaniolii au putut folosi drumurile mediteraneene pentru concentrarea forțelor destinate Flandrei [131]. Aceste manevre, începute mult înainte de 1567, au dat loc încă din primele zile ale anului, unei serii de călătorii maritime. Infanteria din Neapole s-a îmbarcat în ianuarie [132]. Concentrarea trupelor spaniole veterane se face la Milano puțin mai tîrziu [133], nu fără vătămări și mari neplăceri provocate celor care le găzduiesc. Organizarea deplasării acestor forțe de-a lungul Europei va constitui o problemă importantă pentru diplomația spaniolă, preocupată să nu trezească prin ceva temeri și să obțină pretutindeni, cu anticipație, permise oficiale de liberă trecere. Refuzurile nu lipsesc, firește, în primul rînd cel al regelui Franței [134], și reaua voință este unanimă [135].

Să adăugăm dificultățile de aprovizionare [136] și acelea pe care le ridică transporturile maritime [137]. Trebuie să se găsească nave și călătoriile, întreprinse în ciuda vremii proaste, nu decurg fără incidente. La 9 februarie, la Málaga, 29 de nave încărcate cu muniții, alimente și tunuri se răstoarnă și se scufundă [138]. Ducele de Alba, în ceea ce-l privește, după ce le-a așteptat îndelung — poate temporizînd, cum sugerează Fourquevaux [139], ca să vadă ce fac turcii — se îmbarcă la Cartagena la 21 aprilie [140], cu trupe de „*biso-*

nos“ *... La Genova, unde se află la începutul lui august [141], este primit cu căldură, copleșit de atenții, dar și de revendicări, în special în legătură cu Corsica unde asasinarea lui Sampiero Corso, la 17 ianuarie 1567 [142], nu a readus pacea [143] și unde Franța continuă să intervină [144].

Unii istorici consideră că aceste pregătiri militare sînt foarte lente. Este o greșită evaluare a mișcării oamenilor (să adăugăm la trupele regulate valeții, nevestele soldaților, plus prostituatele, organizate în adevărate batalioane) și a transportului de mărfuri care s-a realizat atunci, mobilizînd numeroase mari nave rotunde, potrivite să transporte recruții precum și sacii de bob sau de orz, plus indispensabilii pesmeți. Era cea mai puternică operațiune de transport de trupe la care asistase secolul pînă în acel moment. La o extremitate a lanțului în Andaluzia, tamburinele recrutorilor băteau încă, în timp ce, primele trupe spaniole, după o navigare îndelungată, continentală de astă dată, călcau pămîntul Țărilor-de-Jos, la multe leghe distanță de Peninsulă. Dar, la drept vorbind, nu era o nebunie să plasezi atît de departe centrul intereselor monarhiei spaniole, să lupți atît de departe de bazele proprii?

Poate că în mai 1567 a existat un ultim moment de ezitare în Spania. Ducele de Alba plutea atunci către țărmurile italiene. „După plecarea sa, scrie agentul toscan Nobili, la 12 mai, acești domni din Consiliu, văzînd că afacerile din Flandra se rezolvau atît de fericit pentru Majestatea Sa, au discutat de numeroase ori în legătură cu problema de a ști dacă ducele trebuia să treacă în Flandra sau dacă nu era mai potrivit să facă expediția spre Alger sau Tripoli [145]. Concluzia dezbaterii: patru voturi din opt s-au pronunțat pentru rechemarea ducelui de Alba, celelalte patru considerînd călătoria necesară. Nobili adaugă: „Această din urmă opinie pare să fi precumpănit“. Ruy Gomez și prietenii săi (care poate nu erau supărați să-l vadă pe ducele

* recruți (lb. span. — N. tr.)

de Alba îndepărtîndu-se) puteau ei opri, o dată lansată, greoaia mașină militară? Dar este un bun prilej pentru a observa, în centrul guvernului spaniol, agitațiile provocate de evenimente.

Pare evident că, în măsura în care Țările-de-Jos au sperat într-o soluție pașnică, adică într-o semilibertate a conștiinței cu ajutorul banilor [146], s-au bazat pe Ruy Gomez. În ianuarie 1567, la Madrid, circula zvonul unei plecări, nu a ducelui de Alba, ci a lui Ruy Gomez care mergea să liniștească totul fără arme „căci toate stările din zisa țară îl solicită“ [147], ceea ce ne lasă să credem că vechea legătură semnalată în 1559 între Ruy Gomez și partidul său pe de o parte și marii seniori din Țările-de-Jos pe de altă parte există încă, șase ani mai tîrziu. Ducele de Alba este partizanul intervenției, Ruy Gomez, dacă e să-i dăm crezare nunțiului [148], este favorabil ligii împotriva turcilor. Cei doi rivali au reușit într-adevăr să se împace oficial, public chiar, în martie. Ruy Gomez a fost capabil și să refuze a se lăsa manevrat de Fourquevaux care, plîngîndu-i-se de ducele de Alba, a găsit în fața lui un om politicos, cu o expresie fals enervată [149]. Lupta nu rămîne mai puțin vie între cele două facțiuni, atît în marile cît și în micile probleme.

Totuși, dacă regele tolerează conflictele și opozițiile lor, el le domină. În martie 1567, fără a consulta pe nimeni, face el însuși numiri pentru posturile de comandă și veniturile disponibile „din care pricină șefii partidelor au rămas foarte rușinați“. În ceea ce privește hotărîrile, politica spaniolă rămîne opera Regelui Prudent [150].

Una peste alta, în acest an 1567, Imperiul spaniol s-a angajat în Flandra, și cu asemenea forțe, încît vecinii săi au rămas tulburați timp de luni întregi [151]. În Franța, după surpriza de la Meaux, în septembrie, reîncepea războiul civil. El culmina cu bătălia de la Saint-Denis la 10 noiembrie [152] și se domolea puțin mai tîrziu. La pacea de la Longjumeau, prințul de Condé sacrifica poate interesele marii majorități a partidului său în avantajul nobilimii protestante [153], dar

în felul acesta, cum gîndea Filip al II-lea, devenea liber să acționeze în Țările-de-Jos [154]. Deja tulburările franceze stînjeniseră considerabil comunicațiile spaniolilor, așa încît curierii fuseseră nevoiți să urmeze drumul oceanic și mediteranean, unul plecînd din San-Sebastian, celălalt din Barcelona, amîndouă exasperant de lente [155]. În Germania, lumea protestantă era neliniștită și de asemenea, se agita, s-a văzut acest lucru cu prilejul răscoalei din Groningen [156]. În Anglia, Elisabeta temporiza, continua să fie amabilă, dar știa și să se arate nemulțumită. În iunie 1567 Cecil reproducea astfel lui Guzmán de Silva că ar circula zvonul unei ligi împotriva protestanților, precum și proiecte pentru sprijinirea reginei Scoției. Și cea mai bună dovadă a acestor mașinațiuni era faptul că Impăratul, pentru a fi liber să participe la ea, tocmai încheiase cu Sultanul un armistițiu foarte dezavantajos pentru el și în legătură cu care membrii din *Privy Council* se declarau scandalizați [157]. În sfîrșit, Anglia se slujea de arma care, încetul cu încetul, devenea tot mai puternică în mîinile sale: într-adevăr, în Atlantic începea războiul între corsarii din insulă și navele Spaniei.

De departe, cu pași furișați, reacția anti-spaniolă se organiza în nordul Europei, învăluind cu prudență forța pe care Filip al II-lea o plasase aici și care nu era, poate, un instrument atît de minunat pe cît își imagina diplomația spaniolă. Adusă de departe, de foarte departe, ea era costisitoare. Cînd dezertările au început să rărească rîndurile, cînd a trebuit, pentru a umple golurile, să se bată iarăși tamburinele recrutorilor în Andaluzia și în alte părți, s-au ivit alte cheltuieli împovărătoare și întîrzieri deplorabile. Apoi această orgolioasă și magnifică armată din Flandra, neavînd un sprijin pe mare, se găsea la discreția oricărui atac care ar fi lipsit-o de marele drum oceanic, cel al *zabrelor* biscaiene.

O clipă totuși s-a crezut că era pe cale să fie alcătuită o flotă puternică. Filip al II-lea, care făcuse publică știrea despre plecarea sa și renun-
 țase să urmeze drumul Genovei, a făcut pregă-

tiri serioase, în orice caz evidente, pe țărmul cantabric, la Santader. Menedez de Aviles revenise din Florida la timp, se părea, pentru a prelua comanda flotei regale. Apoi totul a fost brusc anulat. Istoricii se vor întreba mereu dacă a fost vorba despre o subtilitate „castiliană", o simulare complicată pentru a induce Europa în eroare, pentru a extorca totodată bani Cortesurilor din Castilia sau, poate pentru a ascunde în continuare cît mai mult timp posibil motivele trimiterii ducelui de Alba [158]. Motivarea din urmă este de departe cea mai seducătoare. În orice caz, încă o dată n-a transpirat nimic, absolut nimic din calculele regelui. Fără îndoială, Filip al II-lea nu este omul confidențelor. Chiar și la curtea sa, în acel an 1567, toți au rămas perplecși, iar Fourquevaux, pentru a se scuza că știe atît de puțin, scria într-o zi: membrii Consiliului celui mai restrîns „nu știu pe ce lume se află pentru că această Majestate își face cunoscute intențiile cît poate mai tîrziu" [159]. Probabil că nu vom ști niciodată dacă această plănuită călătorie a lui Filip al II-lea a fost o prefăcătorie. În orice caz, ea a constituit unul dintre marile subiecte ale speculațiilor politice din 1567 și 1568. În Franța i s-a dat atîta crezare, încît Caterina se gîndea la o posibilă întrevedere în apropiere de Boulogne [160]. Dar nimic nu afirmă net că Filip al II-lea n-ar fi fost sincer. Este evident că prezența sa în nord, și cea a unei flote însoțitoare, ar fi avut o importanță decisivă pentru cursul evenimentelor. Dar după sosirea ducelui de Alba la Bruxelles, în august [161], după revenirea la ordine a Țărilor-de-Jos, mai era oare necesară, oricît de însemnată părea atunci victoria regală, ca Filip al II-lea să se îmbarce pentru a merge în nord „în pragul iernii" care începea? I se repetă fără încetare, chiar și în 1568, cel puțin pînă spre primăvară, că *lo de Flandes esta quietissimo* *[162]. Motiv suplimentar, în 1568 se desfășoară tragedia lui Don

---

* treburile din Flandra sînt foarte liniștite (lb. span. — N.tr.)

Carlos, mai emoționantă și mai dură încă în realitatea sa decît în legendele ei deformatoare [163]. Fiul său fiind închis în ianuarie (avea să moară la 24 iulie), putea tatăl său să plece? [164]

De altfel, nu are mare importanță; sensul tragic al politicii spaniole în Țările-de-Jos nu rezidă în călătoria ratată sau în călătoriile ratate ale lui Filip al II-lea, — în această necunoaștere, susține L. Pfandl, a magnetismului regal [165] —, ci în chiar călătoria concepută, premeditată și realizată, de astă dată a ducelui de Alba.

NOTE

1. Jean HÉRITIER, *Catherine de Medicis*, 1940 p. 439.
2. Pentru toate aceste amănunte biografice, vezi L. von PASTOR, *op. cit.*, 17, p. 37—59.
3. Raportul lui Cusano, 26 ianuarie 1566, Arhivele din Viena citat de L. von PASTOR, *op. cit.*; vol. 17, p. 42 și nota 2.
4. *Ibidem*, p. 44.
5. *Ibidem*, p. 45.
6. Nu a existat în favoarea sa decît umbra unei intervenții a lui Filip al II-lea, vezi L. WAHRMUND, *Das Ausschliessungsrecht (jus exclusiva) der kath. Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*, Wien, 1888, p. 26. Requesens către Filip al II-lea, Roma 7 ianuarie 1566: *ha sido ayudado y favorecido por parte de V. M.*; Luciano Serrano, *Correspondencia diplomatica entre España y la Santa Sede*, Madrid, 1914, 1914, vol 1, p. 77 și nota 2.
7. Requesens către Filip al II-lea, 5 ianuarie 1565, în J. J. DÖLLINGER, *op. cit.*, vol. 1, p. 571—578, citat de L. von PASTOR *op. cit.*, vol. 17, p. 11 și 59.
8. *Ibidem*, p. 48—49.
9. Zasius către arhiducele Albert al V-lea de Bavaria, vezi F. HARTLAUB, *Don Juan d'Austria*, Berlin, 1940, p. 35; V. BIBL *Maximilian II. der rätselhafte Kaiser*, 1929, p. 303.
10. Pius al V-lea către Filip al II-lea, Roma, 24 ianuarie 1566, vezi L. SERRANO, *op. cit.* vol. 1, p. 111.
11. Roma 11 ianuarie 1566, *ibidem*, vol. 1, p. 90.
12. Requesens către Rege, Roma, 30 decembrie 1565, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 67.
13. Filip al II-lea către Chantonnay, Madrid 16 ianuarie 1566, *CODOIN*, vol. 101, p. 119—123; către F. de Alava, Madrid, 16 ianuarie 1566 A. N., K 1505, B. 20, nr. 65; Nobili către prinț, Madrid, 18 ianuarie

1566, A.d.S. Firenze, Mediceo, 4897 bis; acelaşi către acelaşi, 21 ianuarie 1566 *ibidem.*

14. De exemplu prin trimisul toscan, 15 ianuarie 1566, referinţă la nota precedentă.

15. Scrisori ale lui Nobili din 18 ianuarie şi 16 februarie 1566; 17 ianuarie 1566, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 47; 22 ianuarie p. 47—48; 11 februarie p. 52.

16. *Ibidem*, vol. 1, p. 61.

17. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 23 ianuarie 1566, Simancas E° 1055, f° 11; Instrucţiune adresată superiorului D. Antonio de Toledo, 18 februarie 1566, Simancas E° 1131.

18. Scrisoare către viceregele Neapolelui, 23 ianuarie 1566 (vezi nota precedentă). García de Toledo către viceregele Neapolelui, Neapole, 2 februarie 1566, Simancas E° 1055; f° 24; viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 16 aprilie 1566, Simancas, E° 1055, f° 103, în legătură cu cincisprezece galere urmînd a fi construite la Neapole în contul regatului Siciliei. Nu s-ar putea construi opt la Genova?

19. Simancas E° 1055, f° 7.

20. *Ibidem*. „...*por el Danubio a hazer fabricar barcones y a hazer xarcias para pasar los exércitos*“ *.

21. Ştire din Constantinopol, 27 februarie 1566, Simancas E° 1055, f° 53.

22. *Ibidem*, ştire din Corfu, 28 februarie, prin scrisori de la Cesare de Palma şi Annibale Prototico, Simancas E° 1055, f° 49; această ştire vorbeşte despre numai 80—90 de galere care n-ar părăsi apele turceşti: Ştire din Chios, 1 martie 1566, Simancas E° 1055, f° 59; ştire din Corfu, 16 martie 1566, Simancas E° 1055, f°s 67 şi 68; doar o ştire din Constantinopol, 15 martie 1566 şi din Lepanto, 25 martie 1566, Simancas E° 1055, f° 54, vorbeşte despre 130 de galere.

23. Căci războiul din Ungaria se prevedea mai mult ca niciodată, cu un marş asupra Vienei, notă din Ragusa, 26 februarie 1566 Simancas E° 1055, f° 61; la 15 martie se anunţau din Constantinopol mişcări de trupe spre Sofia (Simancas E° 1055, f° 64). La 16 martie se semnala din Corfu concentrarea spahiilor la Adrianopol şi turnarea a numeroase tunuri la Constantinopol (por carta de Corfu de 16 de março 1566, Simancas E° 1055, f° 67 şi 68).

24. B. Ferrero către Republica Genovei, Constantinopol, 9 februarie 1566, A.d.S. Genova, Constantinopoli 22170. Confirmat prin scrisoarea din Corfu din 16 martie, Simancas E° 1055, f°s 67—68.

25. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 184.

---

* pe Dunăre pentru a construi bărci şi plute pentru trecerea trupelor (lb. span. — N. tr.)

26. 29 mai 1566, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 64.
27. 20 aprilie 1566, Simancas E° 1055, f° 104.
28. Știre din Ragusa, 27 aprilie 1566, Simancas E° 1055, f° 13. Știre din Corfu, 3 mai 1566, Simancas E° 1055, f° 124.
29. Prin scrisori din Constantinopol, 16 iulie 1566, A.d.S. Genova, Constantinopoli 22170.
30. Avvisi venuti con la reggia fregata da Levante dall'isola de Corfu de dove partete alli 10 di maggio 1566, Simancas E° 1055.
31. Corfu, 11 iulie, știre sosită la Otranto la 12 iulie, Simancas E° 1055, f° 155.
32. Raport al unui proprietar de galion, Simancas E° 1055, f° 163.
33. G. Hernandez către Majestatea Sa, Venezia, 1 august 1566, Simancas E° 1365. Marchizul de Caparso către ducele de Alcalá, Bari, 24 iulie 1566, Simancas E° 1055 f° 180.
34. Marele maestru către Filip al II-lea, Malta, 25 iulie 1566, Simancas E° 1131. Filip al II-lea către G. A. Doria, Bosque de Segovia, 11 august 1566, Simancas E° 1395.
35. García Hernández către rege, Veneția, 1 august 1566, Simancas E° 1325.
36. Scrisoarea guvernatorului din Abruzzi,1 august 1566, Simancas E° 1055, f° 165; Relación de lo que la armada del Turco ha hecho en el Reyno de Napoles desde que fue descubierta hasta los seys de agosto 1566, Simancas, E° 1325.
37. Por cartas de B. de Mendoza, 7 august 1566, de San Juan Redondo, Simancas, E° 1055, f° 171.
38. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 16 august 1566, Simancas, E° 1055, f° 177, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 110—111, 123.
39. *Por cartas de J. Daça castellano de Veste* (Vesto?), 6 august 1566, Simancas E° 1055, f° 169. *Lo que se entiende de la armada por carta de Bari de los 19 de agosto 1566*, Simancas E° 1055, f° 178.
40. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 14 septembrie 1566, E° 1055, f° 197.
41. Același către același, Neapole, 27 septembrie 1566, *ibidem*, f° 200.
42. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 84—85; Nobili către prinț, Madrid, 6 mai 1566, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897 bis „. . .*et molti dicono che Sua Maesta vuol andar sopra. . . Argeri et dicono che in consiglio ha parlato (Philippe II) di volar andar in persona benche questo io non lo credo. . .*“ *, același către același, 7 mai 1566, *ibidem*.

---

* . . . și mulți spun că Majestatea Sa vrea să meargă asupra . . . Algerului și spun că în consiliu a vorbit (Filip al II-lea) că ar vrea să meargă în persoană, deși nu cred aceasta . . . (lb. ital. — N.tr.)

43. G. CAPPELLETTI, *op. cit.*, vol. 8, p. 373.
44. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 6 august 1566, Simancas E° 1055, f° 168.
45. 7 august 1566, Simancas E° 1055, f° 170.
46. Edmond FALGAIROLLE, *Une expédition française à l'île de Madère* en 1566, A.d.S Firenze, Mediceo, 4897 *bis*: *Calendar of State Papers*, *Venet.* VII, 12 noiembrie 1566, p. 386, Montluc, dezavuat de Carol al IX-lea; regele către Fourquevaux, Saint-Maur-des Fossés, 14 noiembrie 1566 59—60; portughezii sînt agresorii, 29 noiembrie 1566, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 144.
47. Josef von HAMMER-PURGSTALL, *Hist. de l'Empire ottoman*, Paris 1835—1843, vol. 6, p. 206.
48. *Ibidem*, p. 215.
49. Georg MENTZ, *Deutsche Geschichte*, *Tübingen*, 1913, p. 278.
50. G. de Silva către rege, Londra, 29 aprilie 1566, *CODOIN*, vol. 99, p. 308.
51. Nobili către prinţ, Madrid, 23 martie 1566, A.d.S. Firenze Mediceo 4897 *bis*.
52. Leonardo Contarini către doge, Augsburg, 30 martie 1566, în G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, p. 313.
53. Nobili către prinţ, Madrid, 6 iunie 1566, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897 *bis*.
54. Georg MENTZ, *op. cit.*, p. 273.
55. Leonardo Contarini către doge, Augsburg, 1 iunie 1566, în G. TURBA, *op. cit.*, vol. 1, 3, p. 320.
56. Acelaşi către acelaşi, 20 iunie 1566, *ibidem*, p. 324.
57. 18 august 1566, *op. cit.*, vol. 1, p. 109.
58. Carol al IX-lea către Fourquevaux, Orcamp, 20 august 1566, C. DOUAIS, *Lettres... à M. de Fourquevaux*, p. 49.
59. J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 216.
60. *Ibidem*, p. 219, numeşte rîul Şabaţ, Dunărea.
61. *Ibidem*, p. 223.
62. *Ibidem*, p. 224.
63. *Ibidem*, p. 231; F. HARTLAUB, *op. cit.*, p. 23; în această privinţă numeroase ştiri inedite din Constantinopol, 23 septembrie 1566, Simancas E° 1055, f° 198; viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 5 noiembrie 1566, *ibidem*, f° 215.
64. De exemplu N. IORGA sau Paul HERRE în *Europäische Politik im Cyprischen Krieg*, Leipzig, 1902, p. 8.
65. De Guricia, primero de settembre 1566, Simancas E° 1395.
66. F. de Alava către rege, Paris, 10 noiembrie 1566, A.N. K 1506, B 20, nr. 76.
67. Acelaşi către acelaşi, Paris, 8 decembrie 1566, *ibidem*, *p.* 88 „*estar aqui algo sospechosos del Emperador*

*paresçiendoles que hara treguas con el Turco ante que se acabe la dieta...**

68. Memoriul lui Saint-Sulpice, 27 septembrie, 1566, Fourquevaux *op. cit.*, vol. 1, p. 134.
69. Vezi articolul puţin cam confuz din pricină că e prea stufos, al lui Pierre CHAUNU, „Seville et la Belgique", în *Revue du Nord*, aprilie-iunie 1960 care încearcă să plaseze din nou evenimentele din Ţările-de-Jos în istoria imperială a Spaniei şi în conjunctura internaţională în perioada de avînt a Sevillei.
70. Leon VAN DER ESSEN, *Alexandre Farnèse*, Bruxelles, 1933, vol. 1, p. 125—126.
71. Georges PAGÈS, Les paix de religion de l'Édit de Nantes, în *Rev. d'hist. mod.* 1936, p. 393—413.
72. W. PLATZHOFF, *op. cit.*, p. 20.
73. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, nr. 122, p. 316, 12 august, citat de B. de MEESTER în *Le Saint Siège et les troubles des Pays-Bas*, 1566—1572, Louvain, 1934, p. 20—21.
74. *Ibidem*, vol. 1, p. 131.
75. *Ibidem*, vol. 1, p. 67.
76. 30 aprilie, *ibidem*, vol. 1, p. 84.
77. *Ibidem*, vol. 1, p. 104; Nobili către prinţ, Madrid, 11 august 1566, A.d.S. Firenze, Medico 4897 *bis*.
78. 18 august 1566, *op. cit.*, vol. 1, p. 109.
79. H. FORNERON, *op. cit.*, vol. 2, p. 230.
80. Filip al II-lea către F. de Alava, Bosque de Segovia, 3 octombrie 1566, A.N. K 1506.
81. F. de Alava către Filip al II-lea, Paris, 21 septembrie 1566, A.N., K 1506, nr. 57.
82. Suspiciuni ale lui Filip al II-lea faţă de Împărat, Fourquevaux către regină, Madrid, 2 noiembrie 1566, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 3, p. 25—26. Este inutil să vorbim despre suspiciunile lui Filip al II-lea faţă de Caterina de Medici
83. Notă din partea lui Saint-Sulpice, 21 septembrie 1566, vezi FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 133.
84. *Ibidem*, p. 134.
85. F. de Alava către rege, Paris 4 octombrie 1566, primită la 20, A.N., K 1506, nr. 62.
86. Filip al II-lea către F. de Alava, Aranjuez, 30 noiembrie 1566, A. N., K 1506, nr. 87.
87. Fourquevaux către rege, Madrid, 9 decembrie 1566, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 147.
88. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 425—426.
89. Paul HERRE, *op. cit.*, p. 41, Castagna către Alessandrino, Madrid, 13 ianuarie 1567; FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 172 şi următoarele, 18 ianuarie 1567.
90. *Ibidem*, vol. 1, p. 147.
91. 4 ianuarie 1567, *ibidem*, vol. 1, p. 160.

---

* „sînt unii care-l bănuie pe Împărat că va semna armistiţiul cu Turcul înainte de a se întruni dieta".

92. G. de Silva către rege, Londra, 5 octombrie 1566, *CODOIN*, vol. 99, p. 381.
93. Acelaşi către acelaşi, Londra, 10 decembrie 1566, *ibidem*, p. 416.
94. Acelaşi către acelaşi, Londra, 18 ianuarie 1566, *ibidem*, p. 427.
95. Anvers, 24 mai 1567, Van HOUTTE, „Un journal manuscrit intéresant 1557—1648: les Avvisi", în *Bull. de la Comm. Royale d'hist.* 1, 1926, LXXXIX (4-e bull), p. 375.
96. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 166, 4 ianuarie 1567.
97. Ştire din Constantinopol, 10 martie 1567, Simancas, E° 1056 f° 23; Kefalonia 24, 26 martie, 5, 10 aprilie 1567, *ibidem*, f° 34; Copia de capítulo de carta que scrive Baltasar Protótico de la Chefalonia a 10 de avril a D. García de Toledo, *ibidem*, f° 38; acelaşi către acelaşi, 12 aprilie 1567, f° 36; Memoria de lo que yo Juan Dorta he entendido de los que goviernan en Gorfo (sic — F.B.) es lo siguiente (24 aprilie 1567), f° 45, Chefalonia, 21 aprilie, f° 47; Corfu, 28 aprilie, *ibidem*, ştire din Constantinopol, 17 mai 1567, f° 60; Fourquevaux către Rege, Madrid, 2 august 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 248, „Sofi-ul nu se clinteşte din loc aşa că el trimite un ambasador personal la zisul Sultan"; ştire din Constantinopol, 8 ianuarie 1568, Simancas E° 1056, f° 126; se va acorda crezare sosirii ambasadorilor persani cînd vor fi văzuţi.
98. J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 313—317; Chantonnay către Filip al II-lea, Viena, 4 iunie 1567, *CODOIN*, vol. 101, p. 151—152; G. Hernández către Filip al II-lea, Veneţia, 26 ianuarie 1567, Simancas E° 1326. Armistiţiul, pregătit de mult timp, este încheiat pentru opt ani şi nu pentru trei, cum anunţa Fourquevaux, e adevărat, înainte, la 30 iunie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. I, p. 219. Războiul purtat cu încetinitorul nu l-a împiedicat pe Împărat să ceară subsidii spaniole, 24 august 1567, *ibidem*, vol. 1, p. 255. Despre o mare luptă de hărţuială, dinspre partea Transilvaniei, vezi Chantonnay către Filip al II-lea, Viena, 30 august 1567, *CODOIN*, vol. 101, p. 263. Nelinişte imperială în legătură cu rezultatul negocierilor angajate, 20 decembrie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 311; Nobili către prinţ, 25 decembrie 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo, 4898, f° 153. Lo que se escrive de C. por cartas de VII de março 1568, Simancas E° 1056, f° 135. Armistiţiul ar fi încheiat pentru zece ani, se spune, cu includerea în el şi a Regelui Prea Creştin, a regelui Poloniei şi a Veneţiei.
99. Constantinopol, 10 martie 1567, Simancas E° 1056, f° 23, revolte albaneze în regiunea Valona şi Sopotico;

Corfu, 28 aprilie 1567, *ibidem*, f° 47; viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 11 mai 1567, Simancas E° 1056, f° 57: albanezii revoltați sînt cei din Zulati, Procunati, Lopoze, Tribizoti...; de la Cimarna a XII de Junio 1567, *ibidem*, f° 6; Corfu, 26 decembrie 1567, *ibidem*, f° 131.

100. Revolta din Yemen, Constantinopol, 10 martie 1567, vezi nota precedentă; Copia de un capitulo de carta que scrive de Venecia J. Lopez en XXI ne hen° 1568, Simancas, E° 1066, f° 130; Constantinopol, 17 noiembrie 1568, Simancas E° 1057, f° 2.

101. ...*Que el Turco attiende solo a dar se plazer y buen tiempo y a comer y a bever dexando todo el govierno en manos del primer Baxa* *, Constantinopol, 10 martie 1567, Simancas E° 1056, „...*que el Turco continua sus plazeres y el presume mucho que por ventura sera la destrucion deste imperio que Dios lo permita*" **, Constantinopol, 17 mai 1567, Simancas E° 1056, f° 60.

102. *Op. cit.*, p. 24.

103. *Op. cit.*, p. 54. Vezi și V. A. de LA JONQUIERE, *Histoire de l'Empire ottoman*, vol. I, 1914, p. 204.

104. Garces către prinț, Madrid, 13 februarie 1566, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897, f° 116.

105. Constantinopol, 30 aprilie 1566 Simancas, E° 1395.

106. Simancas E° 1055, f° 77.

107. *Ibidem*, f° 76 f°.

108. *Relación de lo que refiere uno de los hombres que el Marques de Capurso embio a Constantinopla por orden del Duque de Alcala por octubre pasado* (1567), Simancas E° 1056 (f° nenotată din omisiune).

109. Corfu, 26 decembrie 1567, știre sosită la Lecce, la 12 ianuarie 1568, Simancas E° 1056, f° 131.

110. Constantinopol, 5 martie 1567, Simancas, E° 1058, f° 133.

111. Constantinopol, 17 noiembrie 1568, Simancas E° 1057, f° 2.

112. Foamete în Catalonia, 3 mai 1566, Simancas E° 336; foamete la Genova, vezi Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 26 martie 1566, Simancas E° 1395; în Aragon, 13 februarie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 3, p. 36; în Sicilia, un mare export de grîne în 1567—1568, 209 518 *salme*, și de numai 93 337 în 1568—1569, *Relationii delli fromenti estratti del regno de Sicilia*, 1570, Simancas E° 1124. Exportul ridicat din 1567—1568 nu este oare în legătură cu marile necesități de grîne din lumea mediteraneană?

---

* Că Turcul (Sultanul) se ocupă doar ca să-și facă plăceri și să petreacă și să mănînce și să bea lăsînd toată guvernarea în mîinile primului său Pașă (lb. span. — N. tr.)

** Că Sultanul își continuă petrecerile și el presupune foarte tare că din întîmplare se va produce distrugerea acestui imperiu, să dea Dumnezeu (lb. span. — N. tr.)

113. Constantinopol, 10 august 1567, ştire sosită la Lecce la 20 octombrie, Simancas E° 1056, f° 80; Constantinopol, 20 octombrie 1567, *ibidem*, f° 91; Constantinopol, 16 mai (1568) *ibidem*, f° 151. Împotriva Ragusei, ştire din Corfu, 12 iunie 1568, *ibidem*, f° 16.
114. Ducele de Terranova, preşedinte în Regatul Siciliei, către Antonio Pérez, Palermo, 30 septembrie 1568 Simancas E°1132; Pescaire către rege, Palermo, 18 octombrie 1568, *ibidem*.
115. Pentru Tunis, 21 mai 1567, împotriva Algerului şi a Djerbei, 15 februarie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 180, 15 martie, *ibidem*, p. 190. De notat că începînd din ianuarie 1567 spaniolii au avut aproape certitudinea că n-ar exista armada turcească, Lecce, 29 ianuarie 1567, Simancas, E° 1056, f° 17.
116. Viceregele Neapolelui către rege, 11 mai 1567, Simancas E° 1056, f° 57.
117. Puţin animată totuşi, cu numeroasele lor galere mari, detaşate atunci spre vest.
118. Chantonnay către rege, Viena, 12 august 1568, *CODOIN*, p. 469—479.
119. García Hernández către rege, Veneţia, 25 ianuarie 1567, Simancas E° 1326. Să fi fost totuşi Tizian?
120. Către rege, 6 mai 1567, A.N., K 1508, B 21, nr. 6, fraze descifrate între rînduri.
121. Fourquevaux către regină, Madrid, 3 mai 1563, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 3, p. 42, 8 mai, vol. 1, p. 351. Filip al II-lea n-ar fi dorit să fie compromis în armistiţiul turco-imperial.
122. Chantonnay către rege, Viena, 23 mai 1567, *CODOIN*, vol. 101, p. 213—219.
123. Filip al II-lea către Chantonnay, Madrid, 26 septembrie 1567, *ibidem*, p. 280—281.
124. Se ştie că Mehmet Sokolli s-a născut la Trebigni, aproape de Ragusa.
125. Chantonnay către Filip al II-lea, Viena, 28 februarie 1568, *CODOIN*, vol. 101, p. 378—379.
126. Acelaşi către acelaşi, Viena, 12 iunie 1568, *ibidem*, p. 432—436.
127. Filip al II-lea către Chantonnay, Madrid, 18 iulie 1568, *ibidem*, p. 450.
128. Madrid, 24 august 1568, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 256.
129. Nobili către prinţ, Madrid, iunie 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f° 246; G. A. Doria către rege, Cadiz, 26 iunie 1567, Simancas E° 149. Despre sosirea lui G. A. Doria la Málaga, proveditorii către Filip al II-lea, 12 iulie 1567, Simancas E° 149, f° 197.
130. Fourquevaux către rege, 2 martie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. I, p. 187—192.
131. Acelaşi către acelaşi, 4 ianuarie 1567, *ibidem*, vol. 1, p. 160; viceregele Neapolelui către rege, 8 ianuarie 1567, Simancas E° 1056, f° 11.

132. Vezi nota precedentă, 8 ianuarie 1567.
133. 13 februarie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 177.
134. 18 ianuarie 1567, *ibidem*, vol. 1, p. 169; Carol al IX-lea către Fourquevaux, 25 februarie 1567, *ibidem*, p. 83.
135. Dificultăţi cu cantoanele elveţiene, 18 aprilie 1567, A.N., K 150, nr. 98. Despre temerile veneţiene, García Hernández către rege, Veneţia, 13 aprilie 1567, Simancas E° 1326. Se va acţiona în trecere împotriva Genovei? Madrid, 15 aprilie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 202—203. Despre îngrijorarea ducelui de Lorraine, F. de Alava către Filip al II-lea, Paris, 17 aprilie 1567, A.N. K. 1507, nr. 104.
136. Iată un exemplu mărunt: expediţia a trei nave din Málaga, dintre care una încărcată cu orez şi bob, Diego López de Aguilera către Filip al II-lea, Simancas E° 149, f° 205.
137. 30 iunie 1567. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 220.
138. 15 februarie 1567, *ibidem*, p. 180; Nobili către prinţi, Madrid, 15 februarie 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4897 bis. „*Hieri venne avviso che nella spiaggia di Málaga combatutte de grave tempesta sono affondate 27 tra navi et barche cariche di biscotti, d'armi, di munitoni et d'alchuni pochi soldati* *.
139. Fourquevaux către rege, Madrid, 15 aprilie 1567, FOURQUEVAUX op. cit., vol. 1 p. 202. Sultanul nu va veni „*que no aura armada este ano*" **, îl anunţa viceregele Neapolelui pe Filip al II-lea, Puçol, 4 aprilie 1567, Simancas E° 1056, f° 31.
140. S-a îmbarcat la 26 aprilie seara, Ducele de Alba către Filip al II-lea, Cartagena, 26 aprilie 1567, *CODOIN*, vol. 4, p. 351. Acelaşi către acelaşi, Cartagena, 27 aprilie 1567, *ibidem*, p. 354. Nu pleacă deci pe data de 17, cum afirmă ediţia scrisorilor lui FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 209; Nobili către prinţ, Madrid, 3 mai 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f°s 50 şi 50 v°; acelaşi către acelaşi, 4 mai 1567, *ibidem*, 4897 *bis*; acelaşi către acelaşi 12 mai 1567, *ibidem*, 4898, f°s 58 şi 59 v° „*Parti il Ducca d'Alva di Cartagena alli 27 del passato e sperase che a questa hora sia arrivato in Italia*" ***.
141. Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 8 august 1567, Simancas E° 1390.
142. A. de RUBLE, *Le traité du Cateau-Cambrésis*, p. 82.

---

* Ieri a venit ştirea că pe ţărmul Malagăi bîntuit de puternice furtuni s-au scufundat 27 nave şi bărci încărcate cu pesmeţi, arme, muniţii şi cîţiva puţini soldaţi (lb. ital. — N. trad.)

** că nu va avea flotă anul acesta (lb. span. — N. tr.)

*** A plecat ducele de Alba din Cartagena în 27 trecut şi se speră că la ora aceasta să fi sosit în Italia (lb. ital. — N. tr.)

143. Adam Centurione merge pînă la a propune cedarea Corsicii Regelui Catolic, Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 8 august 1567, Simancas 1390. Figueroa căruia i se face propunerea, o respinge imediat și raportează.
144. Figueroa către Filip al II-lea, Genova, 15 mai 1568, Simancas E° 1390.
145. Nobili către prinț, Madrid, 12 mài 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898; despre restabilirea ordinii în Țările-de-Jos, F. de Alava către Filip al II-lea, Paris, 9 aprilie 1567, A.N., K 1507, nr. 99; același către același, Paris 5 mai 1567, *ibidem*, K 1508, B 21, nr. 16 b; despre Margareta de Parma el scrie: *significale quan enteramente quedan ya en obediencia de V. M. todos* aquellos *estados sea dios loado* *.
146. 4 ianuarie 1567, vezi FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 156.
147. *Ibidem*, vol. 1, p. 165. Nobili către duce, 7 decembrie 1566, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f° 8, anunță aceeași știre dinainte. Dar Ruy Gomez a tras sforile.
148. Castagna către Alesandrino, Madrid, 7 ianuarie 1567, citat de Paul HERRE, *op. cit.*, p. 41. Ruy Gomez îl va sonda chiar într-o zi pe ambasadorul Prea Creștinului în legătură cu o eventuală acțiune a Franței împotriva turcilor, apoi va lăsa discuția să se stingă, Fourquevaux către rege, Madrid, 15 aprilie 1567, FOURQUEVAUX, op. cit. vol. 1, p. 204.
149. Fourquevaux, 18 ianuarie 1567, *ibidem*, vol. 1, p. 170.
150. Sigismundo de Cavalli către Senioria din Veneția, Madrid, 7 mai 1568, *C. S. P Venețian*, vol. 7, p p. 423—424.
151. 23 ianuarie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 183. Expresia îi aparține lui F. de Alava într-o scrisoare adresată lui Filip al II-lea (Paris, 23 aprilie 1567, A.N., K 1507, nr. 106) vorbind despre Regele Franței și consilierii săi: *Va les cada dia cresciendo el temor de la passada de V. M.***.
152. Carol al IX-lea către Fourquevaux, Paris, 14 noiembrie 1567, C. DOUAIS, *Lettres de Charles IX a. M. de Fourquevaux* p. 129 și următoarele, vestea victoriei de la Saint-Denis. Despre plecarea nobililor flamanzi care se găsesc în tabăra protestanților, Frances de Alava către rege, Paris, 23 octombrie 1567, A.N., K 1508, B 21, nr. 81.
153. E. LAVISSE, *Histoire de France*, vol. 8, I. p. 100.
154. R. B. MERRIMAN, *op. cit.* vol. 4, p. 289.
155. Nobili către duce, Madrid, 30 octombrie 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f° 122.

---

* Comunicați-i cît de total rămîn sub ocîrmuirea Majestății Voastre acele state, Domnul fie lăudat ... (lb. span. — N. tr.)

** Le crește în fiecare zi frica de trecerea Majestății Voastre (lb. span. — N. tr.)

156. Madrid, 15 aprilie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 201; Requésens către rege, Roma, 19 aprilie 1567, vezi L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 2, p. 90.

157. G. de Silva către rege, 21 iunie 1567, A. E. Esp. 270. La f° 175, există articole în limba italiană privind o ligă împotriva protestanţilor.

158. L. VAN DER ESSEN, *op. cit.*, vol. 1, p. 151, referinţe la Campana şi la Strada.

159. Fourquevaux către regină, 23 februarie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 3, p. 58; Granvelle către rege, Roma, 14 martie 1567, *Correspondance*, vol. 1, p. 294. La primirea veştilor proaste din Ţările-de-Jos, „foarte repede, de seara pîna dimineaţa", regele s-a hotărît pentru călătoria în Italia. 24 mai 1567, FOURQUEVAUX, vol. 1, p. 192; în Italia se vorbeşte că regele nu va merge în Flandra, Granvelle către rege, Roma, 15 aprilie 1567, *Correspondance*, vol. 2, p. 383. Călătoria ar fi un paravan pentru o expediţie împotriva Algerului, Nobili către prinţ, 4 mai 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo, 4897 *bis*; certitudinea plecării, totuşi prinţii de Boemia nu fac nici o pregătire, Nobili către prinţ, 18 iunie 1567, *ibidem*, 4898, f°s 62 şi 62 v°, dar în aceeaşi zi Nobilii, anunţă plecarea lor, *ibidem*, f° 67 v°. Pregătiri pentru plecare, Nobili, *ibidem* 4897 *bid*, 26 iunie; Fourquevaux către regină, Madrid, 30 iunie 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 228, ordin de plecare dat de Filip al II-lea: „N-aş putea spune dacă toate acestea sînt subtilităţi castiliene, dar aşa stă situaţia". Filip al II-lea către Granvelle, Madrid, 12 iulie 1567, *CODOIN*, vol. 4, p. 373, despre hotărîrea sa fermă de a pleca; Nobili către prinţ, Madrid, 17 iulie 1567, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f° 77 „...che l'andata di sua M-ta in Flandra riscalda assai et tutti questi grandi lo dicono absolutamente*". Fourquevaux către rege, sfîrşitul lui iulie 1567, FOURQUEVAUX *op. cit.*, vol. 1, p. 241, nu se ştie ce mare va alege Filip al II-lea, Nobili către prinţ, Madrid, 24 iulie 1567, Mediceo, 4898, f°s 75 şi 75 v°; Pedro Meléndez soseşte la timp din Florida pentru a lua comanda flotei regale; Francés de Alava către Caterina de Medici, Paris, 8 august 1567, A.N., K 1508, B 21, nr. 42, guvernatoarea Ţărilor-de-Jos trimite nave în întîmpinarea flotei regale; Granvelle către rege, Roma, 17 august 1567, se bucură de plecare: „Deşi în Spania şi în Flandra şi încă pe aici chiar mai mult sînt numeroşi oameni care refuză să creadă în călătoria Majestăţii Voastre şi pălăvrăgesc după cum îl taie capul..." Vremea trece: Fourquevaux către regină, 21 august 1567,

---

* ...că plecarea Majestăţii Sale în Flandra trezeşte destulă înflăcărare şi toţi aceşti mari nobili o dau ca sigură ..." (lb. ital. — N. tr.).

„şi ca zisul rege să se îmbarce în septembrie ar însemna să navigheze ca un om disperat care vrea să se piardă şi să-i piardă pe ai săi"; G. Correr către doge, Campiègne, 4 septembrie 1567, *C. S. P. Venetian* v. 7, p. 403, după scrisorile unor negustori, Regele Catolic „*is not likely to arrive*" *. G. de Silva către rege, Londra, 6 septembrie 1567, *CODOIN*, vol. 89, p. 541; după ambasadorul francez, Filip al II-lea ar trece prin Santander, prin La Comna. Dacă nu avea loc călătoria, expediţia împotriva Algerului. Circulară a lui Filip al II-lea către ducii de Florenţa, Ferrara, Urbino, Mantova, Madrid, 22 septembrie 1567; nu mai merge în Flandra pe marea occidentală „*por sus enfermedades y por ser el camino tan trabajoso que no ha sido possible, para estas ya a la boca del invierno* **..." Fourquevaux către rege, Madrid, 23 septembrie 1567, *op. cit.*, vol. 1, p. 367, călătorie amînată pentru primăvară. Viceregele Neapolelui către rege, Neapole, 31 septembrie 1567, Simancas E° 1056, f° 96, a primit scrisoarea ce-i indică amînarea călătoriei pentru primăvara următoare. Nobili către prinţ, 17 noiembrie 1567, Mediceo 4898, f° 128, toţi oamenii cu o judecată sănătoasă aprobă călătoria: acelaşi către acelaşi, Mediceo 4898, f° 137, 27 noiembrie 1567, Don Diego de Córdova i-a spus în anticamera regelui că Filip al II-lea va merge în Flandra cu forţe suficiente pentru a acoperi golurile din companiile spaniole. Cardinalul de Lorraine către Filip al II-lea, Reims, 16 ianuarie 1568, A.N., K 1509, B 22, nr. 3 a, pentru a-l angaja să treacă în Ţările-de-Jos şi să continue represiunea împotriva ereticilor; Francés de Alava către rege, Paris, 27 martie 1568, A.N., K. 1509, B 22, nr. 35 a, *Todo lo de aquellos estados está quietissimo desseando la venida de V. M-ta para el remedio dellos* ***.

160. E. HAURY, „Projet d'entrevue de Catherine de Médicis et de Philippe II devant Boulogne" în *Bull. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer*, tom 6 (extras B.N. Paris, în 8° Lb 33/543); Fourquevaux către regină, Madrid, 24 august 1567, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 254.

161. La 24 august, Van HOUTTE, *art. cit.*, p. 376.

162. Vezi pagina precedentă, nota 159 *in fine*, F. de Alava către rege, 1 martie 1568, A.N., K 1509, B 22, f° 26, indică deja, după ducele de Alba, liniştea din Ţările-de-Jos.

163. Cartea lui Viktor BIBL, *Der Tod des Don Carlos*, am arătat deja, nu este de urmat.

---

* Nu este verosimil să sosească (lb. engl. — N. tr.)

** Din cauza bolilor sale şi pentru că drumul este atît de anevoios că nu a fost posibil, fiind deja prag de iarnă (lb. span. — N. tr.)

*** Toate în statele acelea sînt cît se poate de liniştite dorind sosirea Majestăţii Voastre spre sprijinul lor (lb. span. — N. tr.)

164. Fourquevaux, către rege, Madrid, 26 iulie 1568, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 1, p. 371. Moartea lui Don Carlos l-a scutit pe rege de multe griji „și va putea ieși din regatul său după cum i-e voia, fără pericolul de a se produce aici o rebeliune în absența sa".

165. *Philippe II*, p. 128.

2. ÎNTORSĂTURA RĂZBOIULUI DIN GRANADA

Încă de la sfîrșitul anului 1568 — curios lucru, chiar din miezul iernii — și mai ales din 1569, se aprind războaiele, unul după altul în jurul Mediteranei, foarte departe dar și foarte aproape de țărmurile sale, cu vîlvătăi violente mai mult sau mai puțin durabile, dar care marchează, toate, tragismul crescînd al momentului.

Înmulțirea războaielor

Departe de lumea mediteraneană a început războiul din Țările-de-Jos, războiul, nu numai tulburările. Spania se află implicată în acest război și prin ea, întreaga lume mediteraneană. Sosirea ducelui de Alba a instaurat, în august 1567, un regim de teroare care, pentru o vreme, a redus totul la tăcere. Dar în aprilie 1568 au început luptele: primele și inutilele atacuri ale lui Villiers și Ludovic de Nassau [1] au fost urmate în iulie de marele raid al lui Wilhelm de Orania, tot la fel de zadarnic, și care s-a terminat în noiembrie aproape acoperit de ridicol la granițele Picardiei [2].

Dar dacă războiul pe uscat a fost cîștigat de ducele de Alba și încă pentru mult timp (cel puțin pînă în aprilie 1572, pînă la răscoala din Brille), nu tot astfel s-au petrecut lucrurile pe mare. Încă din 1568 între spanioli și protestanți se angajează un război în Oceanul Atlantic [3]. El degenerează într-un război economic, deghizat și lipsit de loialitate, între insula britanică și Spania. Loviturile pleacă din amîndouă părțile. Astfel, insula va fi privată de aprovizionarea sa normală cu uleiul spaniol, necesar la tratarea lînurilor sale [4]. În schimb, și cu toate consecințele pe care le antrenează acest fapt, marele drum imperial al argintului spaniol va fi tăiat, *zabrele*

biscaiene capturate cu încărcăturile lor de metal. Pe moment, ducele de Alba nu a simțit urmările acestei bătălii pentru Marea Mînecii și Atlantic. Ca mulți politicieni incapabili să perceapă semnele prevestitoare ale viitorului, el n-a înțeles că primejdia, pentru Țările-de-Jos spaniole, nu venea atît din Germania sau din Franța, cît din Anglia.

Alții au simțit-o mai bine decît el, și au anunțat-o. Pius al V-lea care era pregătit să lovească erezia la primul semn (în februarie 1569 el o excomunica pe Elisabeta) proclama cu vehemență în scrisoarea sa din 8 iulie 1568 [5] că, acum ori niciodată, sosise momentul pentru o expediție împotriva Angliei. Ambasadorul Guerau de Spes, amestecat în intrigile Mariei Stuart și în complotul baronilor din nord, organizîndu-le cît mai bine, riscă să păcătuiască prin optimism și, prins într-un mic sector al politicii spaniole, să nu se ridice la nivelul întregului. Dar el poate nu greșea cînd reflecta că în acel an 1569 o nouă și decisivă partidă permitea să se arunce în joc, împotriva Angliei, cartea scoțiană, sau chiar cea irlandeză [6] și mai ales cea a revoltei marilor seniori catolici din nord aflată în pragul izbucnirii. Filip al II-lea a fost ispitit de această politică imprudentă, ducele de Alba i s-a opus și și-a înfrînt suveranul datorită lipsei de credite și a situației europene. Spirit strîmt, acest fals mare om a dus o politică de miop, izbind în ceea ce avea la îndemînă. El a întîrziat peste măsură amnistia generală, a lăsat-o pe regina Scoției să fugă în Anglia și Scoția să devină protestantă, a permis inutila răscoală a baronilor din nord [7] care a fost reprimată de Elisabeta rapid și fără mari eforturi; în sfîrșit, în loc să lovească neliniștita Anglie, a angajat negocieri, a făcut pe abilul, în vreme ce timpul nu lucra pentru el. Prudentul, în 1569, nu este regele, ci el, pe care îndepărtarea și conjunctura îl fac, mai mult decît pe suveranul său, stăpînul momentului, el care n-a știut să

 vadă că, departe de strîmta zonă terorizată

unde-și imagina că domnește, se contura deja războiul anilor viitori cu adevărata sa înfățișare.

În Franța, unde pacea de la Longjumeau nu durase decît o clipă, în august 1568 începea cel de al treilea război religios, o dată cu fuga lui Coligny și a prințului de Condé către ținutul Loarei [8], în evidentă legătură cu acțiunea spaniolă în Flandra. Dar retragerea șefilor hughenoți către sud abia dacă apropia războiul de lumea mediteraneană, această lume mediteraneană unde existase temerea, în iulie, de o coborîre a mercenarilor germani pe care pacea de la Longjumeau îi lăsase fără slujbă și care, ajutați de protestanți, s-ar fi putut îndrepta, așa se credea către Italia [9]. Era o ipoteză primită cu scepticism în Spania și dispărută repede în neant o dată cu reluarea ostilităților în Franța. Al treilea război civil, atît de violent și atît de crud, nu a interesat tărîmul mediteranean decît un moment, în primăvara anului 1570, cînd, în „deruta sa precipitată“, după anul evenimentelor de la Jarnac și Montcontour, amiralul a ajuns din valea Garonnei în sudul mediteranean, apoi pe valea Ronului [10]. S-a produs alarmă și în Spania, în vara anului 1569, cînd amiralul a ajuns în Guyenne [11], prilej pentru catolici să ceară sprijin dinspre Pirinei, cum avuseseră dinspre Flandra [12]. Acest ajutor nici nu era necesar pentru ca disproporția dintre forțele angajate în luptă să fie vădit în favoarea catolicilor. Dar trebuie oare să credem, la fel ca Francés de Alava, că ar fi fost suficient, ca politicienii curții să o vrea, ca să se isprăvească fără efort cu protestanții și, în special, cu amiralul? Ambasadorul spaniol îi face responsabili pe consilierii regelui, pe Monmorency, Morvilliers, Limoges, Lansac, Vieilleville [13]; ca și cum curajul n-ar fi avut nici o importanță, spațiul nu ar fi existat iar hăituiții din Franța nu s-ar fi sprijinit pe ajutorul puternic al protestanților străini!

Războaie în Europa... Dar și în Orient, și destul de departe de țărmurile Mediteranei, războiul bîntuia la întinsele hotare ale Turciei, din

vecinătatea Mării Negre pînă la țărmurile Mării Roșii — vast război periferic care, în 1569, mai mult decît oricare alt element va fi acela care va paraliza în Mediterana posibilele acțiuni ale lui Selim și ale flotelor sale. Este, la urma urmei, un război ciudat, susținut indirect cu forțele Persiei ostile, devenită, între Asia, în special Asia centrală, India și Oceanul Indian, o mare placă turnantă.

Prima zonă de ostilități este regiunea de sud a U.R.S.S. de astăzi. Turcii, în alianță cu tătarii din Crimeea, sprijiniți pe ei și pe recrutările masive de țărani români pe care-i destinează lucrărilor de amenajare a drumurilor, se străduiesc să smulgă rușilor Kazanul și Astrahanul [14] unde aceștia se stabiliseră în 1551 și 1556. Fără a crede total în cifrele informatorilor europeni, se poate admite, avînd în vedere imensitatea frontului de acțiune, că acest război reclamă efective mari, transporturi masive, concentrări de provizii alimentare și de muniții la Azov, baza operațiunilor.

Scopul acestei expediții este oare numai de a-i lovi pe moscoviți, de a-i pedepsi — cum explică foarte formalista diplomație turcă, încă o dată grijulie în a se justifica — pentru a susține un vasal, Hanul Crimeii, lovit de ruși pe nedrept? În realitate, turcii și rușii, în secolul al XVI-lea, au avut de suferit la fel de pe urma jafurilor acestor nomazi și nu au fost prea departe de o înțelegere împotriva acestui stat tampon [15]. Pe de altă parte nu avem de loc impresia unui vast proiect al turcilor pentru a-și deschide drumurile Asiei centrale. Rămîne motivul, mai simplu, al unei manevre militare la mare distanță și îndreptată împotriva persanilor. Turcii au făcut proiectul să sape un canal de la Don la Volga, unind astfel Marea Caspică și Marea Neagră, și să deschidă o cale pentru galerele lor pînă la țărmurile interioare ale Persiei. Este un pericol evident pe care Sofi-ul l-a simțit [16]; în consecință, în condiții care ne scapă, el a uneltit ca să ridice
 împotriva turcilor popoarele și cnezii Caucazului.

Faptul că vastul proiect se oprește brusc, în 1570, cînd rușii pun mîna pe materialele și artileria agresorului, nu răpește nimic din importanța lui [17].

Concomitent, se afirmă un alt război, început cu doi ani în urmă de-a lungul ținuturilor arabe, din Egipt pînă în Siria, găsindu-și punctul său nevralgic, în sud, în revolta Yemenului [18]. „Ținuturile arabe" înseamnă marea zonă de trecere a comerțului din Levant. Revolta lor îi costă pe turci aproape 2 000 000 în aur pe an, după evaluările contemporanilor [19], la care se adaugă marile cheltuieli și dificultăți ale unui război îndepărtat.

Ceea ce îngăduie să presupunem intensitatea acestor două războaie la granițele otomane este inacțiunea sultanului pe fațada mediteraneană, abandonarea aproape totală [20] a mării unde creștinii fac ce vor, cel puțin în vestul și în centrul ei. În august și în septembrie, în jurul Siciliei, galerele lui Doria și ale lui Juan de Cardona desfășoară, fără a fi stingheriți, o utilă expediție de urmărire a corsarilor [21]. Ar trebui să se cunoască însă mai bine dedesubturile istoriei otomane pentru a judeca exact politica Padișahului. Căci brusc, la sfîrșitul anului 1569, arsenalul din Constantinopol s-a trezit din toropeala celor patru ani dinainte prin marile pregătiri destinate expediției în Cipru [22]. Or proiectul acestei expediții s-a născut probabil cu ani în urmă cel puțin la data fortificării Caramaniei în 1567. Oare din cauza ei, măcar în parte, a acceptat Sultanul cu ușurință un armistițiu cu Împăratul? și tot din cauza ei a vrut el să-și rezolve, înainte de a se angaja într-o asemenea importantă expediție, afacerile interne? De aici rezultă vigoarea acțiunii sale în menționatele războaie din 1569. Se spune că în acest an Joseph Micas, căruia Sultanul îi promisese deja Ciprul, reprezenta armele regatului în blazonul său. Se mai spune că incendiul care a devastat la momentul potrivit arsenalul Veneției, la 13 septembrie 1569, era tot opera lui Micas, adică a spionilor plătiți de el [23].

Ceea ce pare sigur este că atacul turcesc împotriva Veneției plutea în aer de multă vreme. Şi, fără îndoială, această situație explică zvonurile unei alianțe a Spaniei cu Senioria [24], zvonuri pe care le răspîndea prudenta Veneție și al căror centru de răspîndire era Roma. Veneția reprezintă, fără îndoială, o flotă de temut. Dar totodată ea este un corp fin și fragil, incomparabil cu masivitatea otomană. Atacată de acest monstru — Dumnezeu știe că a făcut toate concesiile pentru a evita acest dezastru — ea n-ar putea rezista decît sprijinindu-se pe Creștinătate, pe Italia și Spania, adică pe Filip al II-lea care o stăpînește și pe una și, aproape, pe cealaltă.

Începuturile războiului Granadei

În această lume de relații încordate, în care ritmul înarmărilor se precipită, războiul Granadei izbucnește cu o violență care nu are nici o legătură cu importanța reală, la începuturile sale, ale unei operațiuni militare de gradul doi sau chiar trei. Dar nu se poate exprima în cuvinte pînă la ce punct a reușit această știre „răsunătoare" să suscite în afară calcule și speranțe și cît de mult a înfierbîntat ea pasiunile și a transformat climatul Spaniei.

Faptele sînt cunoscute. La origine a fost un incident neînsemnat: cîțiva morisci în noaptea Crăciunului din 1568 ajung la Granada, pătrund în oraș cerînd cu strigăte puternice ca toți cei care vor să apere credința lui Mahomed să-i urmeze [25]. Intrați în oraș vreo șaizeci, ei ies de aici o mie [26]. „Se adeverește, scrie nunțiul la Madrid, că nu este un eveniment de o asemenea importanță cît poate se va spune" [27]. Efectiv, Albaicin, marele oraș indigen, nu s-a clintit. Nimic nu ne spune totuși că, fără zăpada care blocase trecătorile din munți, Granada n-ar fi fost invadată de forțe considerabile [28]. Îndrăzneața lovitură ar fi putut avea atunci un cu

totul alt efect și să incendieze întregul oraș. Eșecul său i-a obligat pe revoltați să se refugieze în munți: aici în curînd s-au unit cu alți morisci, originari cel mai adesea din alte localități ale regatului decît din capitală. [29] Numărul lor era evaluat la circa 4 000 de oameni. „Unii spun mai mult, alții mai puțin, scria Sauli Republicii Genova. Pînă în prezent n-am putut afla adevărul. Se consideră că va fi foc de paie, căci rebeliunea s-a produs în timpul iernii și pregătirile care se fac împotriva răsculaților sînt nemărginite. Din Córdoba, Ubeda, Baeza și din alte locuri au sosit un mare număr de călăreți și pedestrași“ [30]. După unele zvonuri, moriscii ar fi fortificat Orgiba, un oraș al ducelui de Sessa, dar fără artilerie ce să facă? S-a spus, continuă Sauli, că printre ei ar fi 300 de turci dar, pe de altă parte, s-a aflat că e vorba doar despre opt sau zece scăpați de pe o galiotă care se rătăcise pe aceste țărmuri“. Este un raport mai curînd optimist: nu sîntem decît în primele zile ale afacerii și aceste rînduri aparțin, totuși unui partizan; Sauli, ca toți agenții genovezi (sau toscani de altfel) spune, vorbind despre spanioli, „ai noștri“. Fourquevaux cum bine știm, este totodată și mai obiectiv, și mai puțin optimist.

Căci acest război religios, acest război între civilizații ostile se extinde de la sine cu iuțeală pe un teren pregătit dinainte de ură și sărăcie [31]. Încă din ianuarie Almeria este blocată de rebeli [32]. În februarie, ducele de Sessa care are în Granada domeniile, satele, orașele și vasalii săi, apreciază la 150 000 numărul revoltaților, dintre care 45 000 în stare de a purta arme [33]. În martie, revolta se revarsă din munte în cîmpie [34] și legătura dintre revoltați și Alger nu lasă loc de îndoială nimănui. [35].

Pentru autorități, de altfel, mișcarea păruse imediat gravă, poate pentru că sudul Spaniei fusese în mod nesocotit golit de oameni, pentru a alimenta expediția ducelui de Alba. Recrutările se înmulțiseră aici mai mult ca pretutindeni. Și pe urmă, Spania era dezobișnuită de războaie

interne. Ea nu se afla în situația de a lupta. Prima măsură de apărare a fost trimiterea de bani pentru recrutări imediate de trupe, lui Mondejar, căpitan general al Granadei și marchizului de Los Velez, guvernator al Murciei. În același timp, erau alertate galerele spaniole pentru a împiedica sosirea eventualelor ajutoare provenind din Africa [36].

Guvernul spaniol se străduia să țină secretă revolta: *será bien de tener secreto lo de Granada*, scria Filip al II-lea pe marginea unei scrisori, destinate viceregelui Neapolelui [37]. Dar cum să facem, i se răspundea din Neapole la 19 februarie[38] cîtă vreme vestea circulă deja, transmisă de Genova și Roma? Și bineînțeles, ea a luat rapid drumul Constantinopolului, unde rebelii au trimis chiar ei o cerere de ajutor [39]. Din centrul Spaniei pînă în Turcia funcționează un lanț neîntrerupt de puncte de legătură pentru vești fără a mai socoti pe acei morisci rătăcitori și fugari, neobosiți mărșăluitori, drumeți și agenți de legătură. Ei își au corespondenții și avocații lor în Africa de nord, ca și la Constantinopol, așa încît la originea afacerii morisce, la fel ca și în aceea a incendiului de la Arsenalul venețian, nu este sigur că n-ar fi amestecat guvernul otoman... În iunie 1568, Don Juan este în mari discuții la Barcelona cu un căpitan grec care îi face oferta să răscoale Moreea. Pentru ce să nu ne imaginăm în 1565, 1566, 1567 sau 1568, o întîlnire analoagă, aceea a unui *tagarin* sau a unui *mudéjar* cu unul, oricare, dintre comandanții flotei turcești?

În orice caz, încă de cînd știrea străbătea spațiul Mării Interioare și profunzimile Europei, existau cel puțin două războaie morisce diferite: cel real care se desfășura în regiunile muntoase din Sierra Nevada, destul de dezlînat și înșelător, război de munți, plin de surprize, de greutăți și, de asemenea, de cruzimi înspăimîntătoare, celălalt, acel „război al Granadei", așa cum îl schițează pînă departe informațiile cele mai contradictorii, destinate să trezească toate pasiunile.
 Pasiunile Europei, dar și pasiunile Orientului

pe care le alimentează o rețea deasă de complicități și de spionaj, în sens invers, și pe care o urmărim cu atîta ușurință de la est la vest, pentru că ea se referă la Europa occidentală și pentru că această Europă occidentală i-a orînduit documentele.

Oricare ar fi proporțiile afacerii întreaga Spanie a fost zguduită de acest război intern. În ianuarie 1569, revolta este tema tuturor discuțiilor de la Curte [40], „cea mai senzațională știre care există aici în prezent", cum spune Fourquevaux [41]. „Spaima este foarte vie în tot regatul", continuă ambasadorul [42] care găsește prilejul nimerit să filosofeze: revoltele supușilor împotriva principilor lor legiuiți, ieri contra lui Carol al IX-lea în Franța, a Mariei Stuart în Scoția, a Regelui Catolic în Flandra sînt un semn al timpurilor. „Lumea este astăzi înclinată către răzvrătire și supușii la rebeliune în diferite locuri". Carol al IX-lea îi va răspunde cu o pană mai mult sau mai puțin sinceră: speră că acești răzvrătiți vor fi pedepsiți, și „toți cei care la fel ca ei au luat armele spre a tulbura statul Regelui și suveranului lor" [43]. Dar era el oare cu adevărat afectat de situația care, pentru Spania, devenea îngrijorătoare?

Măsurile de ripostă au cerut într-adevăr timp pentru a se pune în aplicare. Cum să acționezi repede în acei munți dificili, sălbatici, unde coloanele soldaților riscau să moară de foame și, eventual, chiar mureau? Cum să blochezi lungul țărm al ținuturilor nesupuse, cu golfuri nenumărate, accesibile navelor din Alger sau din întreaga Africă de nord, purtătoare de oameni, muniții, arme (captivii creștini servesc drept monedă de plată: un prizonier pentru o flintă scurtă [44]), de artilierie [45] și de alimente, orez, grîu sau făină [46], în lungul acestor țărmuri unde nobilii, și nu regele, sînt stăpînii obișnuiți, și unde contrabanda și pirateria își au drumurile și tradițiile lor?. Pe mare și pe uscat nimic nu merge bine la început. Mondéjar este un șef destoinic, dar în spatele lui, viitorul cardinal

Deza îi pune piedici şi-l paralizează. El contribuie la promovarea marchizului de Los Vélez, un incapabil. Ineficacitatea represiunii extinde îngrozitorul război care oricum progresa de la sine.

Toate acestea nu-l împiedică pe Filip al II-lea să-şi ia o înfăţişare destinsă: despre frămîntările din Granada, „după cît se pare nu face caz", notează Fourquevaux [47]. El pretinde că turcii au multe alte griji, că ajutorul algerian este imposibil în condiţiile pazei efectuate de galerele spaniole. Erau suficiente pentru ca să readucă totul în ordine numai „comunităţile creştine", adică miliţiile andaluze. Este un optimism oficial pe care nu-l drămuieşte în faţa străinătăţii, unde agenţii Spaniei se istovesc luptînd împotriva exagerărilor răuvoitoare. La Londra, Guerau de Spes se plînge în mod deosebit de acest lucru. În mai, s-a ajuns pînă la a se spune „în gura mare" că şi alte regate ale Spaniei se ridicaseră împotriva Majestăţii Sale. „Oamenii de pe aici nu cunosc fidelitatea spaniolilor..." [48]

E adevărat că tuturor acestor murmure în creştere, spaniolii nu le-au opus măcar una dintre acele victorii sănătoase în care se precizează, o dată cu cîmpul de luptă, şi numărul morţilor şi al prizonierilor... Operaţiunile militare sînt dezlînate, efectivele sînt subţiri în acest mărunt şi crud război în care, dincolo de orice control, se organizează, şi de o parte şi de alta, adevărate vînători de oameni [49]. Este un război de patrule, nepotrivit pentru comunicate. Furtuna care împrăştie şi izbeşte crîncen galerele marelui comandor al Castiliei în largul Marsiliei la 8 aprilie, atunci cînd se apropiau de ţărmurile Spaniei, pare, în context, un mare eveniment, deşi el n-a avut de fel înfăţişarea unei catastrofe, aşa cum s-a hotărît atunci să se anunţe [50].

Rău angajat şi rău condus, cu greşeli la toate eşaloanele, războiul Granadei nu-şi atingea scopul şi costa scump. Numirea lui Don Juan de Austria la comanda generală, în luna aprilie, nu a schimbat nimic la început. Experienţa demonstrase imposibilitatea de a se sluji doar de miliţii, necesitatea de aduce trupe din Italia (provenite din

acele *tercios* din Neapole [51] și din Lombardia [52]), de a recruta trupe din Catalonia [53]. Trebuia să se dea acestor întăriri timpul să sosească și situația nu s-a schimbat net decît începînd cu luna ianuarie 1570 cînd Don Juan, în sfîrșit liber să acționeze, s-a decis să dea cele dintîi mari lovituri. Ianuarie 1570 înseamnă un an după începerea revoltei.

Pînă atunci, ce se făcuse? Aproape nimic, cel mult se nutriseră speranțe că foametea ar putea să-i nimicească de la sine pe insurgenți [54]; și să se păstreze Granada pentru care, Don Juan de Austria primise ordin expres să n-o părăsească [55] pînă la sfîrșitul anului. Unii au vrut să vadă aici o „vexație“ adusă de Filip al II-lea lui Don Juan. Asta înseamnă încă o dată a „personaliza“ o politică ce-și are rațiunea de a fi în afara indivizilor. Însemna, de asemenea, a minimaliza temerile responsabililor acestei politici pe care le rezumă exclamația lui Francés de Allava: „Deie Domnul ca înainte să poată acest cîine să se înarmeze (sultanul ale cărui pregătiri maritime se aflaseră) răsculații din Alpujarra să fie pedepsiți“! [56] Putea exista de asemenea temerea ca răscoala să se întindă în afara regatului și ca moriscii din Aragon „să turbeze cum fac cei din Granada“ [57]. N-ar mai fi fost 30 000 de oameni (numărul revoltaților evaluat la începutul lui august), ci 100 000 cărora ar fi trebuit să li se facă față, în acest caz [58].

Nu, nu era vorba deloc de a-l „vexa“ pe Don Juan, ci de a înțelege ce era potrivit să se facă. Îi trebuise timp, mult timp, lui Filip al II-lea ca să-și dea seama că succesul pe care i-l anunța un corespondent [59], și care părea hotărîtor, nu era nimic în realitate, moriscii putînd fugi „precum cerbii“ din fața archebuzelor spaniole [60], fără să sufere vreo vătămare. Pentru a înțelege că lucrurile trebuiau luate în serios, că situația așa cum era ca în toamnă (cîmpia și orașele în mîinile creștinilor, munții în mîinile rebelilor [61]) amenința să se eternizeze și încă în chip primej-

dios, dată fiind mărimea pregătirilor pe care Sultanul le făcea, vizibil, la Constantinopol.

Această înțelegere a situației va fi considerată tardivă. Dar, încă o dată, temerile lui Filip al II-lea sînt paralizante. Amenințarea flotei turcești pretinde să se termine repede cu Granada, fie. Dar această amenințare expune Italia tot atît cît și Spania, iar în octombrie Juan de Zúñiga a cerut regelui să întărească armata spaniolă din Italia[62], această Italie care a fost golită de trupe pentru Flandra și care ar trebui încă o dată să fie golită (ceea ce se va face în decembrie) pentru Granada. Trebuiau de asemenea bani și iarăși bani iar imensele cheltuieli din Flandra absorbeau deja atîția... A fost necesar pe de o parte ca primejdia unei intervenții străine să se precizeze cu claritate, iar pe de alta ca războiul să ia o întorsătură într-adevăr nefavorabilă, pentru ca Filip al II-lea să se resemneze să accepte cele necesare.

La 26 octombrie i se spuse oficial nunțiului că, dacă războiul va continua în timpul iernii, dacă el se va răspîndi și în alte regiuni locuite de morisci, dacă, în sfîrșit, va interveni și Sultanul, Spania însăși risca să devină musulmană. Nunțiul s-a gîndit, desigur, că această mărturisire era destinată să smulgă concesionări din partea Suveranului Pontif, mai ales cea a *Cruzadei*, dar ea corespundea unei îngrijorări reale[63]. La Madrid se cunoșteau perfect legăturile moriscilor cu lumea musulmană. În toamnă s-a aflat pe rînd că ambasadorii morisci, la întoarcerea din Constantinopol, fuseseră primiți la Alger, unde li se promiseseră mii de archebuze[64]; apoi că trei evrei, negustori bogați, veniți la Curtea Franței din pricina intereselor lor în creanțele lui Joseph Micas, povesteau că armada otomană va veni în 1570 *a dar color y ayuda a los moros de Granada* *. Cererea acestui ajutor fusese adresată turcilor de

---

* să dea forță și sprijin maurilor din Granada (lb. span. N. tr.)

trimișii morisci și din partea regilor Marocului, Fezului și al „altor trei sau patru din Africa de nord...“ [65]. Știrile concordau cu informațiile, sosite aproape în același timp la Madrid, în legătură cu pregătirile militare ale șerifului împotriva fortărețelor din Maroc. Ele trezeau temerile de o invazie concentrată a Spaniei din partea musumanilor [66].

Or, fiecare recunoștea acum că lucrurile mergeau foarte prost în Granada, nunțiul [67], agentul toscan Nobili [68] și Filip al II-lea însuși, în corespondența sa cu Don Juan [69]. Semnele acestei evoluții erau de altfel vizibile. În decembrie, erau expulzați toți moriscii din orașul Granada, măsură excesivă, disperată [70], care sugerează că informațiile primite în Țările-de-Jos în ultimele zile ale anului erau adevărate, și anume că moriscii, înarmați uneori cu archebuze, făceau incursiuni foarte numeroase în regat, așa încît la Granada și la Sevilla oamenii nu mai îndrăzneau „să-și scoată nasul afară“ [71]. Era timpul să se acționeze. La 26 decembrie Filip hotăra, pentru a se apropia de teatrul operațiunilor, să convoace Cortesurile din Castilia la Cordoba [72].

O consecință a războiului din Granada: cucerirea Tunisului de către Euldj Ali

Încurcăturile lui Filip al II-lea în Granada aveau să coste tronul pe unul din „regii“ Africii de nord. La Tunis, protejatul lui Carol Quintul, Muley Hassan, reinstalat pe tron de împărat și împotriva turcilor, în 1535, fusese înlăturat de propriul său fiu, Muley Hamida. Acesta, prins între spanioli, turci și „supuși“, adică locuitorii Tunisului și arabii nomazi și sedentari din sud, guvernase cum putuse, mai curînd rău decît bine, sprijinindu-se probabil, cum sugerează o remarcă a lui Haedo [73], pe oamenii mărunți împotriva marilor nobili, dar oricum, trădînd și nemulțu-

mind pe toată lumea. După douăzeci de ani de exercitare a funcțiilor sale, el avea deci numeroși dușmani interni și puterea sa era mai fragilă decît a oricărui alt suveran al Tunisului de pînă atunci. Prada trebuia cucerită și războiul din Granada avea s-o arunce în mîinile algerienilor.

Căci dacă algerienii în 1569 i-au ajutat pe morisci în timpul revoltei lor, din interes, din goana după cîștig și din patimă religioasă (de exemplu, într-o moschee sînt adunate numeroasele arme oferite revoluționarilor), nu pare însă că Euldj Ali, rege al Algerului din martie 1568, ar fi vrut să-și asume riscuri importante pentru ei. După cum remarcă Haedo, el s-a preocupat de apărarea orașului său mult mai mult decît de cea a Granadei, poate dînd curs unui ordin primit de la Constantinopol, dar mult mai probabil din cauza cererilor agenților spanioli (cunoaștem, cel puțin instrucțiunile date unui oarecare J.B. Gonguzza delle Castelle care a fost trimis la Alger în 1569 [74]). De altminteri, a-i ajuta fără rezerve pe morisci ar fi însemnat să se forțeze barajul maritim al Spaniei, operațiune care putea fi costisitoare. Și probabil că Euldji Ali nu ținea să vadă prelungindu-se blocada economică practicată de Spania față de sine [75].

Dar, mai ales, de ce să-și irosească forțele pentru alții, cîtă vreme războiul din Granada oferea o ocazie deosebit de propice pentru punerea în execuție a proiectului scump tuturor stăpînilor Algerului: cucerirea întregii peninsule nord-africane? Aceasta echivala cu o reluare a loviturii temerare a lui Barbarossa din 1534 și, eventual, deși în cu totul altă direcție, cu expediția lui Salah Reis împotriva Fezului, în 1554. Dovadă a eficacității serviciului de informații spaniol și a legăturilor sale cu Algerul, la Madrid s-au cunoscut toate proiectele lui Euldj Ali, întoarcerea ambasadorilor morisci venind de la Constantinopol [76], dificultățile „regelui“ cu Dely Hassan, stăpînul orașului Biskra [77], și, în sfîrșit, cucerirea Tunisului. Într-adevăr, la 8 octombrie
 un spaniol, prizonier la Alger căpitanul Hieronimo

de Mendoza, spunea că ar avea cunoştinţă, dintr-o sursă foarte sigură, despre pregătirile lui Euldj Ali împotriva lui Muley Hamida. La 29 octombrie o nouă scrisoare o confirma pe prima, iar Filip al II-lea dădea ordinul să fie avertizat imediat D. Alonso Pimentel, guvernatorul fortăreţei La Goleta [78].

Între timp, Euldj Ali părăsise deja Algerul în cursul lunii octombrie [79], fără să fie însoţit de nici o flotă (marea încetase să mai fie potrivită pentru navigaţie) cu 4 sau 5 000 de ieniceri care luaseră drumul uscatului prin Constantine şi Bône [80]. La trecerea sa prin Marea şi Mica Kabylie, armatei sale i se adăugaseră numeroşi voluntari, printre alţii cîteva mii de călăreţi cu care a ieşit la loc deschis, în cîmpia Beja, la numai două scurte zile de Tunis. Soldaţii lui Muley Hamida risipindu-se fără să fi luptat, regele învins s-a refugiat în oraşul său, apoi, întrucît nu se simţea în siguranţă, s-a îndreptat către fortăreaţa spaniolă La Goleta împreună cu cîţiva devotaţi şi cu ceea ce nu i se furase din comorile sale pe drum. La sfîrşitul lui decembrie, spune Haedo (dar o ştire din Alger dă ca dată 19 ianuarie, ceea ce pare mai exact) [81], Euldj Ali intra în Tunis fără luptă. Calabrezul, bine primit de tunisieni [82], a ocupat palatul şi s-a organizat cucerirea vorbind tare, ameninţînd, pedepsind. În martie [83] el a pornit din nou spre Alger, lăsînd la Tunis o garnizoană importantă care se întreţinea pe seama tunisienilor, sub conducerea unuia dintre locotenenţii săi, un renegat sard, Cayto Ramadan [84].

Dar fără puternica alarmă datorată Granadei, cu o armadă creştină concentrată la Messina, operaţiunea ar fi fost foarte riscantă. Şi de altfel Spania va accepta evenimentul [85]?

Granada şi războiul din Cipru

Cucerirea Tunisului în 1570 a fost consecinţa dezechilibrului creat de războiul din Granada.

Acest dezechilibru intervine, și în războiul din Cipru, marele eveniment al anului 1570, ca și în încheierea Ligii dintre Roma, Veneția și Spania, consecință directă a atacului turcesc.

Războiul morisc, într-adevăr, s-a prelungit de-a lungul întregului an 1570, cel puțin pînă la 30 noiembrie, dată cînd Don Juan a lăsat Granada, dacă nu în întregime, în orice caz, practic, pacificată. El s-a prelungit, fără a înceta să fie un război dificil și costisitor, dar o dată cu noul an dobîndise altă înfățișare. Fără îndoială că foarte tînărul Don Juan de Austria — avea 23 de ani — era încă de pe atunci un conducător autentic, prin suplețea și temeritatea sa. Regele pusese mijloace importante la dispoziția lui Don Juan iar prezența sa la Córdoba, din ianuarie, scurtînd obișnuitul du-te vino al ordinelor și rapoartelor, obligîndu-i pe executanți la un zel sporit, avea avantajele sale pe care, probabil, nu le-au apreciat poate nici oamenii de la Curte, nici agenții diplomatici care erau obligați să trăiască în spatele armatei în contact cu numeroase dificultăți mărunte de locuință și hrană [86].

Situația nu s-a schimbat dintr-o dată. Cea dintîi acțiune importantă, cu ocazia asediului micului oraș morisc Galera, cățărat pe munte, dificil de atins, unde artileria nu putea fi folosită cu ușurință [87], nu a fost un succes. Garnizoana s-a luptat cu o energie supraomenească, iar atacantul a trebuit el însuși să manifeste virtuți puțin obișnuite ca să cucerească Galera după un măcel înspăimîntător. Orașul, o dată căzut, deschidea drumul către munte și trupele victorioase s-au angajat pe el. Dar atunci din înălțimile Sierrei de Serón moriscii s-au năpustit asupra lor și o panică nestăpînită l-a făcut pe învingătorul din ajun să dea înapoi [88]. În cursul acestui cvasidezastru și-a găsit moartea [89] preceptorul lui Don Juan, Luis Quijada.

Acest război de ambuscade era făcut să-l demoralizeze pe soldat, să-l mîne, după împrejurări, către cruzime, lașitate sau disperare. În
 martie însuși Don Juan vorbește despre moralul

scăzut al oamenilor săi [91], despre indisciplina lor [91]. Abia adunate, trupele se risipesc în dezordine. Atracția jafului declanșează un război individual și spontan care înaintează ca o lepră, atinge chiar și ținuturile pașnice. Toate orașele Spaniei sînt ticsite cu sclavi morisci de vînzare; sînt expediați pe vase în direcția Italiei. În munți, în acest timp, există încă aproape 25 000 de insurgenți, dintre care 4 000 turci sau nord-africani. Le rămîne hrană din belșug — la ei cerealele nu costă decît patru reali *staro*, iar grîul, 10 reali, notează un informator [92], — au smochine, stafide și se pot baza pe aprovizionarea corăbiilor — *brigantine* și *fuste* — din Alger [93]. Și mai ales îi susține speranța intervenției turce [94]. Desigur, chiar și numai muntele singur îi apără împotriva superiorității adversarului. Căci este o problemă complicată să cotropești întregul masiv. Cele două coloane în care se împart forțele spaniole, una cu Don Juan însuși, cealaltă cu ducele de Sessa, avansează foarte încet. La 27 martie, Sauli, dînd cîteva amănunte asupra ultimelor înaintări, încheia o scrisoare plină de „vești foarte bune" prin aceste cuvinte: *e con questo, li Mori restano del tutto esclusi della pianura*, maurii se află în întregime respinși din cîmpie..." [95]

A urma în amănunt operațiunile, aidoma corespondenților diplomatici din Madrid, este o sarcină dezamăgitoare: veștile bune și rele se succed cu o aparentă incoerență ce sfîrșește prin a-i deruta pe cei mai buni observatori și-l face pe Nobili să spună (traducem liber, în limbaj modern) că „războiul maurilor este la fel ca regimul dușului alternativ, cald și rece..." [96]. Astfel, în mai 1570, foarte aproape de Sevilla, vreo zece mii de morisci, vasali ai ducelui de Medina Sidonia și ai ducelui de Arcos, se răscoală: iată știrea rea. Dar se află curînd, și aceasta este o surpriză plăcută, că revoltații nu s-au unit cu dizidenții din munți: regele a avut excelenta idee să le trimită pe stăpînii lor care i-au liniștit și i-au întors pe cei mai mulți dintre ei la casele lor Ei nu se răsculaseră decît pentru că spaniolii, profitînd de

apropierea teatrului de război, îi înhăţau pentru a-i vinde chipurile drept pradă şi le furau bunurile şi femeile [97]. Aceeaşi aventură într-un sat valencian, în martie, unde revolta s-a aprins, apoi s-a stins imediat. Aceste două exemple indică totuşi că războiul era departe de a fi circumscris cu precizie. Dar marea primejdie rămînea Alpujarras acea lume sălbatică, aproape de neîmblînzit, unde se refugiase revolta. Niciodată, nici chiar în secolul al XX-lea, războiul purtat în munţi n-a fost uşor. Purtat în 1570, el „consumă şi arde Spania la foc mic“ [98].

Ceea ce nu puteau obţine armele, a obţinut diplomaţia (pentru ce n-am numi-o serviciul afacerilor interne?). Primul rege al revoltaţilor fusese asasinat. Cel de-al doilea a suferit aceeaşi soartă. Conducătorul revoltei, Albaqui, sosea la 20 mai în tabăra lui Don Juan, săruta mîinile prinţului şi se supunea. Era semnată o pace: moriscii obţineau iertarea, autorizaţia de a se îmbrăca în costumele lor naţionale, dar trebuiau să se supună în zece zile şi să depună armele în puncte fixate dinainte; nord-africanii puteau să plece în Africa fără a fi tulburaţi [99]. Erau condiţii destul de blînde care au îngăduit să se vorbească despre „bunătatea naturală a Majestăţii Sale“ [100], dar ele mărturisesc, mai ales, dorinţa sa de a se smulge cu orice preţ dintr-o aventură periculoasă. Era cel puţin o pace adevărată?

La 15 iunie, 30 000 de mauri depuseseră armele. Nave rotunde şi cu vîsle fuseseră puse la dispoziţia turcilor pentru a se înapoia în Africa [101], iar ultimul termen pentru capitulare fusese fixat pentru ziua de Sf. Ioan [102]. Or, încă de la 17 iunie inchizitorii începuseră să se plîngă: în Granada, moriscii aşa-zişi pocăiţi se plimbă înarmaţi şi-şi povestesc în public cu multă îndrăzneală isprăvile, fudulindu-se cu numărul de creştini pe care i-au omorît, precum şi cu ceea ce au făcut pentru a „umili sfînta noastră credinţă catolică“ [103]. Sînt mulţi care se predau ca să fie iertaţi, spune altă scrisoare, dar încă nici unul dintre ei nu a venit, să-şi mărturisească păcatele la Sfîntul

Oficiu [104]. Capitularea nu era oare o simplă stratagemă? Corăbii mărunte din El Arâich continuau să aducă arme, dum cum reiese din faptul că galerele lui Sancho de Leyva capturaseră cinci sau șase dintre ele [105]. Or, în timp ce îmbarcarea africanilor întîrzia [106], soldații creștini, nefiind plătiți, se risipeau cu urmările obișnuite. [107] Toate acestea nu erau tocmai nimerite pentru a insufla revoltaților respect sau o teamă salutară față de forța spaniolă.

Într-adevăr, în munți continua un război sporadic constînd în lovituri îndrăznețe și primejdioase împotriva creștinilor izolați [108]. „Maurii din Granada, scria Sauli [109], se supun treptat, deși nu lipsesc nici dintre aceia care perseverează în rebeliunea lor. Patru sute de turci au trecut în Africa de nord, dar maurii nord-africani au rămas". Două pînă pînă la trei mii de morisci erau încă în munți cu „regele" lor și declarau că nu vor să se supună decît cu condiția să fie autorizați să rămînă în Alpujarras, concesie la care guvernul regal nu vroia să consimtă. „Pentru a-i supune, explica Sauli, mi s-a spus că ar trebui cel puțin o campanie de un an, fiindcă amintiții mauri au recoltat mult grîu și au semănat mei și alte cereale. Ai noștri nu-i pot împiedica să secere, neavînd armată suficientă pentru o astfel de pîndă [110].

În aceste condiții, ce iluzii mai puteau exista în legătură cu „pacificarea" regatului? Don Juan repeta acest lucru în scrisoarea sa din 14 august: nu va fi pace decît după expulzarea moriscilor [111]. Da, dar a goli un regat era cu totul altceva decît a goli un oraș, cum se făcuse cu un an înainte în Granada. La Madrid s-a luat hotărîrea să se spună și să se repete că totul se sfîrșise. Și fiecare ambasador scria acest lucru suveranului său [112], chiar în momentul cînd Don Juan de Austria, în apropiere, vorbea pe larg despre modul sau modurile de a-i supune pe moriscii din Ronda și de a intra în Alpujarras [113]. În septembrie se punea încă problema să fie distruse viile și livezile revoltaților [114], să fie urmăriți dezertorii, o altă

categorie de inoportuni, şi, în acelaşi timp, să fie recrutaţi noi soldaţi. Căci războiul continua [115] ca un foc ce nu mai ajunge să se stingă. Micul rege al revoltaţilor nu se mai putea împotrivi. El se mulţumea să fugă de pe o stîncă pe alta. Şi toate forturile care se construiau în munţi, toate garnizoanele care se umpleau cu insurgenţi nu-i împiedicau pe aceştia să se furişeze prin zonele supravegheate spre a-i surprinde, cu premeditare, pe creştini [116].

În aceste condiţii, guvernul spaniol s-a hotărît să facă deportări masive. Desigur, acestea au fost de o importanţă hotărîtoare. Çayas îi scria lui F. de Alava în 13 octombrie: „Situaţia din Granada se prezintă deja în asemenea condiţii, încît Înălţimea Voastră o poate considera ca încheiată, aşa cum se cuvine slujirii şi reputaţiei Majestăţii Sale“ [117]. Şi de această dată, era adevărat. La începutul lui noiembrie, Don Juan anunţa pacificarea regiunii Málaga şi a munţilor Bentomiz şi Ronda [118]. Deportările, între timp, fuseseră terminate. Ele au afectat 50 000 de indivizi, poate mai mulţi, şi mai ales au despopulat şesul. Că operaţiunea a fost impresionantă, avem, în această privinţă, mărturia, adesea citată, a lui Don Juan, care era, totuşi, partizan al deportării. „Era cea mai mare tristeţe din lume, scria el la 5 noiembrie lui Ruy Gómez, căci în momentul plecării, băteau atîta ploaie, vînt şi zăpadă, încît aceşti bieţi oameni se agăţau unii de alţii şi se tînguiau. Nu se poate tăgădui că a asista la despopularea unui regat produce cea mai mare milă care se poate imagina. În sfîrşit, s-a terminat“ [119]. Agentul familiei Medici la Madrid, a cărui corespondenţă am citat-o adesea, cavalerul Nobili, desluşind destul de bine importanţa acestei măsuri inumane, dar eficace, scria marelui duce: „Afacerile din Granada acum s-au lichidat şi le rezum într-un cuvînt: Maurii supuşi şi cei de la şes menţineau războiul aprins, căci în secret ei îi aprovizionau pe revoltaţi cu hrană“ [120].
 Tocmai aceştia au fost expulzaţi.

În regiunea Granadei nu mai rămîneau acum alți nesupuși decît cîteva mii de mauri trăind ca bandiții [121] și, aidoma lor, împărțiți în bande. Dar nu existau oare tot atîția, dacă nu chiar și mai mulți, în Pirineii catalani? Fără să fie perfectă, în limitele normale ale insecurității publice, era pace. Moriscii fuseseră reinstalați în Castilia, în timp ce în ținutul pacificat Vechii Creștini colonizau frumoasele pămînturi ale Granadei. În cele din urmă Creștinătatea nu ieșise în pagubă din acest război [122].

La 30 noiembrie, Don Juan părăsea, pentru a nu o mai vedea vreodată, Granada, teatrul primei sale ucenicii. La 13 decembrie se afla la Madrid [123]. Aici îl aștepta altă misiune care era poate însuși consecința războiului abia încheiat. Căci dacă turcii, la ora aceea, atacau Ciprul (scump și deja vechi proiect al statelor lor majore) o cauză, printre altele, nu era oare aceea că la celălalt capăt al mării, Spania părea împiedicată în războiul său intern?

Începuturile războiului din Cipru[124]

Se vede destul de bine cum s-a organizat politica turcă în iarna 1569—1570, cu o claritate, dacă nu perfectă, în orice caz ieșită din comun. Căci Turcia secolului al XVI-lea, istoricește vorbind, este aproape o necunoscută. Ca istorici occidentali, o înțelegem din afară, parcurgînd rapoartele agenților oficiali sau oficioși ai Occidentului. Dar în 1569—1570, marele vizir Mehmet Sokolli este strîns legat de bailul Veneției, iar politica sa nu este cea a guvernului. Distanța dintre cele două linii îngăduie mai bine ca de obicei să pătrundem pînă în inima imperiului otoman. Așa susțin istoricii. Este oare adevărat?

Noul sultan Selim, toți o știu încă de la încoronarea sa, nu este războinic. Dar tradiția îi cere să marcheze începutul domniei sale printr-o cucerire strălucitoare ale cărei cîștiguri să permită

construirea și dotarea indispensabilelor moschei ale noilor suverani. Am constatat, desigur, fără a o explica, semi-inactivitatea anilor 1567, 1568 și 1569. În 1569, în momentul cînd izbucnește revolta din Granada, grijile legate de o campanie în Rusia și vastele operațiuni din Marea Roșie paralizează orice eventuală acțiune în vest. Dar întrucît moriscii nu depuseseră încă armele în toamnă, problema sprijinirii lor se punea în mod acut. Își va împinge oare sultanul armada pînă la țărmurile Spaniei? În Peninsulă s-a crezut în această posibilitate. Flotei turcești îi trebuia însă un sprijin pe țărmul nord-african sau francez. Se solicită deci pe față portul Toulon ca adăpost, atît de pe față încît se putea chiar pune întrebarea dacă nu cumva scopul solicitării, mai mult decît de a obține portul era doar a îngrijora Spania, care, efectiv — a cunoscut faptul și l-a comentat așa cum era de așteptat. În fond, turcii s-au gîndit ei vreodată să-i ajute pe morisci?

Și mai întîi, sprijinirea directă de către armadă a revoltaților din Granada era ea posibilă din punct de vedere tehnic la o asemenea distanță, cu evidenta necesitate a unei iernări a galerelor? Paul Herre [125], în erudita sa lucrare despre războiul din Cipru, consideră că da, dar în măsura în care el crede că a fost în mod real politica dorită și susținută energic de Mehmet Sokolli, primul vizir. Politică de vultur, demnă în toate punctele sale de Soliman Magnificul, și despre care mărturisesc mii de documente. Dar ce fel de documente? Scrisorile bailului care raportează conversațiile sale cu marele vizir. Or, nu este exclus ca marele vizir să-și fi bătut joc de interlocutorul său. Încrederea pe care părea să i-o acorde, confidențele, favorurile, conversațiile pe care nu le-a oprit nici chiar ruptura consumată cu Veneția, toate acestea nu sînt ele prea balcanice, prea orientale? și, mai ales, prea conforme cu interesul politicii generale a sultanului? A distrage Veneția de la primejdia care se pregătește, apoi a rămîne în relații cu ea (căci diplomația nu este niciodată inutilă); nu susțin că

acesta ar fi fost neapărat sensul comediei, dacă a fost o comedie, dar nu cred nici că jocul era atît de sincer pe cît îl prezintă Paul Herre, prea preocupat, ca atîți alți istorici, să demonstreze decadența Turciei, să o ilustreze măsurînd distanța care separă „politica de vultur“ a lui Sokolli — aceea de a nu atinge Veneția, dar a-i sprijini pe morisci — de politica mediocră și limitată a lui Selim — de a lovi Veneția și, la extremitatea imperiului său, Ciprul, despre care se știe că este prost apărat.

Înseamnă să reconstituim prea simplu, cu puținul de care dispunem, politica turcească, atît de diversă în centrul ei. De exemplu, încă din 1563, diplomația ragusană semnala planurile lui... Soliman Magnificul însuși de a cuceri Ciprul. Bosniac prin naștere, răpit încă de tînăr de la părinții săi creștini, urcînd lent treptele administrației otomane, în 1555 vizir al Divanului, zece ani mai tîrziu prim vizir, ginere al lui Selim, Sokolli s-a format în mijlocul unei Curți mai dificile decît oricare alta, pe lîngă un stăpîn implacabil și temut. Ce școală a stăpînirii de sine, a disimulării... I se spune prieten al Veneției. Îi aducea servicii în schimbul unor recompense foarte modeste. Acest lucru n-a angajat niciodată un ministru de la curtea Padișahului despre care se pretinde că ar fi pașnic și pacifist. Este o exagerare, căci ceea ce dorește el este o *pax turcica*, grea pentru cei slabi, glorioasă pentru Sublima Poartă. Și apoi, dacă politica lui Mehmet Sokolli ar fi fost aceea care i se atribuie, ar fi putut el să păstreze conducerea afacerilor, să țină în continuare cîrma, cîtă vreme nava se angajează într-o altă direcție? Se mai spune că politica sa a fost chibzuită, indicată cu jumătăți de vorbe, îndulcită cînd se impunea, abandonată la momentul oportun. Dar dovezile acestei supleți unde se află? Și că această suplețe i-ar fi permis, trădînd în același timp proiectele stăpînului său, cel puțin sabotîndu-le, să reziste rivalilor săi, vizirului Lala Mustafa, fost preceptor al Sultanului, comandantului flotelor turcești, Piali Pașa,

acest intrigant, în sfîrșit marelui evreu Micas, iată ceva care pare dificil cînd se cunoaște asprimea conflictelor și rivalităților din Serai. În paranteză ne vom întreba ce trebuie să credem despre ultimul dintre adversarii săi, personaj atît de îndoielnic, creditor abuziv (este sigur cel puțin în ceea ce privește reclamațiile în privința Franței), tip perfect a ceea ce s-ar numi, cu ideile noastre de astăzi, spion înnăscut, dacă nu cumva trădător de comedie. Și asupra lui Occidentul — dar vai, numai Occidentul — furnizează scrisori și documente. Micas are relații cu marele duce al Toscanei, cu Genova, cu Spania, poate și cu Portugalia... Oare trădează? Sau dimpotrivă, ipoteza rămînînd posibilă, acționează din ordin, jucînd și el, fără să uite a trage și un cîștig personal de aici, un rol calculat într-o politică mai concertată decît credem? Pentru Paul Herre este numai un personaj „curat și nimic mai mult“ [126] care acționează din ranchiună sau din interes: din ranchiună față de Veneția care a sechestrat o parte din bunurile soției sale; din interes căci încă din 1569 [127] se spune că ar fi doritor să devină regele Ciprului, să instaleze acolo o colonie a coreligionarilor săi. Poate că e așa... dar printre altele. Fără a intenționa, desigur, ca biograful și admiratorul acestui neliniștitor personaj [128], să-l facem alb ca zăpada, să recunoaștem că ne scapă, că îl înțelegem greu și că, în general, este primejdios a aborda o mare pagină de istorie otomană pe drumul greșit al biografiei și anecdotei.

Dacă vrem cu orice preț să construim ipoteze nimic nu contrazice existența unei politici turcești fixate cu atenție și de timpuriu asupra obiectivului său: — Ciprul —, acționînd în consecință și lăsînd fiecăruia un rol de jucat: unul pe cel al amabilității față de Veneția, altul, tratativele cu Spania sau Franța... Politica turcă își întinde ba ici, ba colo, perdelele sale de fum. Ea nu-i descurajează pe morisci, dar nu-i împinge pe nord-africani să depășească semi-ajutorul lor. Îi dezaprobă

 la nevoie pentru că se expun în aventura Tuni-

sului [129], dar practică pentru sine o politică întru totul asemănătoare. Căci frămîntîndu-se puţin să-i ajute, direct sau indirect, printr-un atac împotriva flotei spaniole, pe moriscii aflaţi în aşteptare, sultanul va încerca să profite de ajutorul pe care ei i-l dau fără să ştie spre a-şi pune ordine, fără pericol, în propriile-i afaceri.

Hotărît să nu-şi neglijeze nici o şansă, el încearcă de asemenea, în anul acela să refacă alianţa cu Franţa, care se răcise mult o dată cu apropierea franco-spaniolă din 1567—1568. Iată ceea ce conferă o noimă cererii referitoare la Toulon, în 1569, prilej de a tatona terenul, precum şi extravaganţei călătorii la Constantinopol a nu mai puţin extravagantului Claude Du Bourg. Sosind într-un moment complicat şi anormal al politicii orientale, şi complicînd totul mai mult prin „fanteziile sale nebuneşti“ [130] el se ceartă curînd cu ambasadorul în funcţie, încearcă să-l omoare pe bancherul Micas şi să-şi atragă favorurile marelui vizir Mehmet Sokolli. În treacăt, el lucrează în favoarea genovezilor şi, cînd revine de acolo prin Veneţia, în iarna 1568—1569, în tovărăşia unui ambasador turc extraordinar, poartă totuşi în buzunar „reînnoirea“ Capitulaţiilor. Realitatea este că Turcia se preocupă atunci extrem de mult să recreeze în Occident o Franţă potrivit tradiţiei şi intereselor sale. De obicei se remarcă — orgoliu occidental inconştient — cum Franţa îi atrage pe turci către ea, exploatîndu-i conform scopurilor sale. Dar a existat de asemenea şi o Turcie solicitînd şi atrăgînd Franţa către sine, de exemplu în 1569, în 1570 cînd se pune problema coroanei Poloniei pentru ducele de Anjou şi a voievodului Transilvaniei, ca soţ al Margaretei de Valois... [131]

Dar cum se poate reface alianţa franco-turcă cu această Franţă sfîşiată de al treilea război civil? Regele Franţei, angajat alături de catolici, nu putea reveni de atît de departe. Cea mai bună dovadă este faptul că el cade de acord să fie 276

arestați la Veneția Du Bourg și turcul care-l însoțește [132]. Du Bourg scrie scrisori după scrisori, promite marea cu sarea. Are atîtea lucruri de comunicat! I se îngăduie în sfîrșit să plece din Veneția, dar numai pentru a-l aresta din nou la Mirandola... Ceea ce nu-l împiedică de altfel deloc pe regele Franței să se împăuneze cu medierea bietului Du Bourg între Seniorie și Sultan [133]!

Totuși, după căderea casei de Guise și a partidului catolic intransigent, războiul civil avea să se oprească un moment. Armistițiul din 14 iulie era urmat peste puțin timp de Edictul de pacificare de la Saint-Germain, din 8 august [134]. Caterina, atunci, s-a întors către protestanți într-o asemenea măsură încît a început să se vorbească despre „căsătorii infernale" (calificativul îi aparține lui Francés de Alava, [135] cea a ducelui de Anjou cu Elisabeta, a lui Henric de Navarra cu Margareta de Valois. Pe plan diplomatic, Franța accede atunci la o mare politică antispaniolă, regina italiană dorind atunci să manevreze nu doar între cele două partide franceze, ci și între cele două mari puteri pe care acestea se sprijineau atît de tare. Este o limpezire bruscă a situației franceze, aproape totdeauna greșit explicată prin mărunte cauze personale.

Ce făcea Sultanul între timp?

Poate că n-a existat niciodată o iarnă mai aspră pe mare, mai furtunoasă, mai ostilă circulației rapide a veștilor, ca aceea din 1569—1570 [136]. Acest timp neprielnic, prelungind mai mult ca de obicei distanțele, consolida barierele de tăcere dincolo de care operau turcii. Se știa totuși, și de luni întregi, că ei se înarmau furibund, [137] în mod vădit pentru a da o mare lovitură. Unde anume, în Malta, la La Goleta, în Cipru? Jocul pariurilor continua încă în momentul cînd Sultanul lovise deja Veneția pretutindeni unde a putut s-o atingă. Tot din pricina iernii, a trecut un anumit timp pînă să se afle ce se întîmplase, chiar la Veneția, care era totuși cu ochii în patru.

Pînă la capăt și împotriva evidenței, Veneția
 refuzase să creadă în nenorocirea sa. Într-adevăr

o nenorocire, căci Veneția a cărei prudență este adesea ironizată cu voioșie, curtezana de Veneția care se oferă Sultanului, putea fi ea altfel decît prudentă? Ea era victima nu atît a spiritului, cît a trupului său, a realității sale pe uscat, a imperiului său care nu era decît un lung lanț de puncte de sprijin maritime, a economiei sale care o obliga, să se întrețină din exterior, ca Anglia, țara liberului schimb din secolul al XIX-lea, din ceea ce lua și din ceea ce vindea, acolo. Politica sa nu putea cu nici un chip să fie cea a vastelor imperii spaniol sau otoman (a căror frontieră, dintr-un anumit punct de vedere este ea), a acestor imperii bogate în oameni, venituri și teritoriu. Din pricina aceasta politica Veneției, calculată clipă de clipă, nu se lămurește decît în lumina rațiunii de Stat. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea această înțelepciune prudentă devenea totuși inutilă, pentru că lumea, în evoluția ei, era împotriva Veneției, împotriva formulei sale politice sau, mă rog, a formulei sale de viață.

În 1570 ea tocmai a străbătut o pace de treizeci de ani care, mai mult decît se crede și mai mult decît crede ea însăși, i-a afectat structura politică și i-a slăbit mijloacele de apărare. Sistemul său de fortificații, mai ales, odinioară formidabil dar acum desuet, dezorganizarea administrației militare, zilnic semnalată cu disperare de comandanții armatei sale, a flotei mai cu seamă, o situează mult sub ceea ce reprezenta ea cu cîteva zeci de ani mai înainte [138]. Obișnuită cu această pace care, de ani de zile amenințată, fusese mereu salvată împotriva oricărei speranțe, asemenea miilor de intrigi din lumea balcanică, ea s-a deprins să creadă în eficiența mijloacelor mărunte. Nu mai ajunge să ia în tragic politica sau pantomima otomană.

Or, la început, turcii au căutat s-o intimideze. Ei s-au hrănit cu nădejdea că Veneția va ceda fără luptă, că ar fi de ajuns s-o lovească, apoi imediat să negocieze. Negustorii venețieni sînt deci arestați în ianuarie, bunurile lor sînt sechestrate [139]. În Moreea, măsura pare să fi fost apli-

cată către mijlocul lui februarie. Navele au suferit aceeași soartă: două corăbii venețiene la Constantinopol, deja încărcate, sînt golite de încărcăturile lor și rechiziționate pentru serviciul flotei. Sîntem însă departe de „capturarea navelor venețiene" despre care istoricii discută ca despre o capcană enormă. În timpul iernii, navele susceptibile de a fi prinse înainte de a cunoaște măsura nu puteau fi numeroase. Apoi, măsura în sine nu avea nimic anormal, neliniștitor. Navele primiseră promisiunea unei despăgubiri și capturarea lor nu era decît un fapt divers, destul de banal în secolul al XVI-lea. Dacă Veneția se îngrijorează și se îngrijorează fără doar și poate — și se înarmează în consecință — cauza este anunțul că Sultanul va străbate în curînd, cu armata sa, Anatolia și Caramania și că a plasat încă șapte sute de ieniceri la Castelnuovo,[140] ceea ce nu-l va împiedica, dimpotrivă, pe guvernatorul venețian din Cattaro să trimită daruri fiului lui Mustafa Pașa, în trecere prin Castelnuovo[141]. Fără îndoială, la Constantinopol toată lumea vorbește că Sultanul va cere cedarea pur și simplu a Ciprului în numele (încă de pe acum!) al drepturilor istorice ale Turciei. Dar informația, notată în corespondența lui Grandchamp din 9 februarie[142] nu va ajunge la Veneția decît în martie. Și războiul deja începuse.

Vrînd, fără îndoială, să-și întărească printr-o amenințare precisă demersul diplomatic, Sultanul atacase, într-adevăr, posesiunile venețiene. Luni, 27 februarie, timpul neprielnic arunca pe țărmul adriatic, aproape de Pescara, barca venețiană a unui oarecare Bomino de Chioggia, plecată din Zara duminică 26 și pe care un teribil *temporal* * o abătuse spre sudul muntelui Ancona cu o viteză neobișnuită. Proprietarul, cunoscut ca un om onorabil de un număr de negustori, raporta că 25 pînă la 30 000 de turci se aruncaseră pe neașteptate asupra Zarei și că numai o întîmplare îngăduise ca două galere, mulțumită artileriei lor, să-i respingă pe atacatori și să dea

* furtună (lb. span. — N. tr.).

alarma.[143] Aceste cifre nu pot fi certificate dar faptul brutal, dincolo de orice îndoială, este atacarea lungii și flexibilei linii de posturi dalmate, în total 60 000 de suflete (ne spune o relatare din 1576). Turcii se înverșunează aici și fac mari pustiiri.[144]

În sfîrșit, vestea pretențiilor turcești ajungea oficial la Veneția[145]. Ceaușul Ubat trimis din Constantinopol la 1 februarie[146] trecea prin Ragusa la jumătatea lui martie[147] și la 27 se afla în fața Senatului venețian, primit în audiență. Dar — regia fusese pregătită dinainte — nu i s-a îngăduit să-și expună argumentele și i s-au adresat cuvinte dure. Cu 199 de voturi din 220[148], cererea turcă a fost respinsă. Veneția era, într-adevăr, hotărîtă să lupte. La jumătatea lui martie ea expediase un ambasador extraordinar la Filip al II-lea[149] și, alarmat de ea, Pius al V-lea îl trimisese și el la suveranul spaniol pe Luis de Torres, a cărui misiune avea să fie hotărîtoare[150].

Veneția își afișa voința sa de război. Se înarma, lansa la apă flota de completare, își echipa marile galere, dota galionul lui Fausto cu o artilerie excelentă, recruta soldați, îi accepta pe cei oferiți de orașele din Terraferma, expedia către Cipru un corp expediționar pe care turcii n-au putut să-l intercepteze, arunca mai multe mii de oameni către Dalmația, expedia un inginer la Zara[151]. Pregătiri zgomotoase și realizate înainte de sosirea primăverii, dar nu neapărat cu intenția fermă de a se sluji de ele. Turcii nu vor întreprinde decît în iulie primele lor debarcări în sudul insulei Cipru. Pînă atunci, Veneția s-a mulțumit să accepte jocul: înainte de toate, să nu-și ia un aer intimidat și să riposteze la amenințare prin amenințare, la violență prin violență. La anunțarea sechestrării bunurilor și persoanelor de naționalitate venețiană, ea a răspuns prin măsuri similare[152]. Dar imediat ce turcii au cedat în această privință, ea s-a grăbit să-i imite[153]. Este foarte adevărat că dogele numit la Veneția în 5 mai, Pietro Loredano, reprezintă partidul războinic[154]. Dar partidul pacifist este departe

de a fi redus la neputință. Dincolo de unanimitatea din 27 martie, afacere de prestigiu care a părut, fără îndoială, abilă pacifiștilor înșiși, cîte divergențe, cîte divizări și rotiri de o sută optzeci de grade nu rămîn posibile! Dacă Turcia ar fi dat înapoi, Veneția ar fi uitat pe loc de înarmările sale, de interesele Creștinătății și de scumpa sa soră, Spania.

Aceasta, la începutul anului 1570, este neliniștită și stînjenită, neliniștită din pricina înarmărilor masive ale turcilor, stînjenită de războiul din Granada care blochează o parte importantă din forțele sale maritime și terestre; stînjenită de asemenea, de marile evenimente din nord la care asistă neputincioasă și eventual neutră, pentru că ducele de Alba nu este de acord cu marile intervenții militare; dar neutralitatea aceasta este îngrozitor de costisitoare.

Neavînd așadar posibilitatea să dispună de toate galerele sale, din pricina supravegherii țărmurilor Granadei, și evacuînd de arme în chip periculos Italia, reacția spaniolilor la veștile din Levant este deci, mai ales asemănătoare celei din timpul alarmelor dinaintea evenimentelor din Malta: o consolidare a fortărețelor din Regatul Neapolelui, din Sicilia și din Africa de nord, consolidare și ea oneroasă, dar de care nu se putea lipsi, căci nimic nu garanta că turcii ar cruța posesiunile spaniole. Știrile repetau această posibilitate cu insistență, dar știrile... Și de altfel nu toate erau la fel de îngrijorătoare. În șuvoiul veștilor puteau fi introduși, intenționat, mulți afluenți înșelători. Se pretinde că adeseori Veneția s-a folosit de celebrul său serviciu de informații ca de o armă capabilă să creeze panică în lumea creștină, să întrețină psihoza pericolului turcesc. În orice caz, este cert că în secolul al XIV-lea nu exista decît o încredere foarte relativă în informațiile pe care le colporta el. Căci îi era la fel de ușor să manevreze în punctul de plecare, la Constantinopol, ca și, chiar, la Veneția și să provoace la nevoie anumite informații destinate

 Majestății Sale Catolice. Oricum însă, la 12

martie viceregele Neapolelui scria: „Am primit o scrisoare din Constantinopol cu data de 22 ianuarie de la unul dintre agenții noștri în care am cea mai mare încredere... Ea îmi confirmă părerea că în ciuda a tot ceea ce s-a aflat de curînd despre deschiderea ostilităților în Dalmația, pregătirile pentru o armadă importantă nu pot aduce daune veneţienilor“ [155].

Spaniolii au adunat deci cîte au reușit din galerele lor în sudul Italiei și, în lipsa obișnuiților spanioli, au încorporat germani pentru Milano și Genova, italieni pentru galere și pentru Sicilia. Au aprovizionat La Goleta în oameni, hrană și muniții. „Am hotărît, îi scria Filip al II-lea lui Chantonnay la 31 martie [156] să recrutez două regimente de germani, unul pentru Milano, celălalt pentru Neapole“, căci „statele mele din Italia se găsesc în momentul de față atît de lipsite de soldați“ încît turcii, venind aici, ar putea produce mari necazuri. Regimentul destinat Neapolelui, îmbarcat la Genova pe galerele lui Giovanni Andrea Doria, va sosi la 3 mai [157] și va fi imediat îndreptat către țărmuri. Dar încă de la sfîrșitul lunii iunie, întrucît pericolul turcesc se precizase și se localizase, el avea să fie dizolvat [158], după refuzul Veneției de a-l lua în solda ei [159].

Cît despre galere, după sosirea lui Giovanni Andrea Doria la Neapole, în aprilie, în sudul Italiei se găseau aproximativ șaizeci; șaizeci dintre cele o sută de care dispunea atunci Spania și care reprezentau totalul flotelor Genovei, Siciliei și Neapolelui, aceasta din urmă comandată de marchizul de Santa Cruz. Dacă dăm crezare tînguirilor șefilor, aceste galere sînt destul de prost echipate, cu un număr insuficient de ocnași [160] și puțini sau chiar deloc soldați. În iulie, Giovanni Andrea Doria obținea autorizația să încorporeze 2 000 de italieni la Neapole pentru a-și dota navele. Între timp flota fusese nevoită să facă două călătorii pînă la La Goleta [161].

A doua călătorie fusese îndreptată împotriva lui Euldj Ali despre care se aflase că ar face escală la Bizerta cu 24 sau 25 de galere. Giovanni Andrea

Doria intenţiona să-l prindă cu ajutorul a 31 de galere întărite, dar ţărmul Bizertei fiind între timp fortificat de calabrez, vînatul se găsea la adăpost. Galerele creştine şi-au schimbat direcţia, au atins La Goleta, apoi s-au îndreptat către Sardinia unde trebuiau să recruteze trupe înainte de a ajunge la Neapole [162]. În curînd le sosea aici ordinul să treacă în Sicilia, apoi să se îndrepte spre Orient. Filip al II-lea, în pofida solicitărilor lui Pescaire, noul vicerege al Siciliei, care ar fi dorit să se încerce un atac împotriva Tunisului [163] cedase cererilor pontificale şi veneţiene. Se va încerca salvarea Ciprului.

Sprijinul dat Ciprului

Turcii debarcaseră în insulă abia în iulie. La 9 septembrie, capitala, Nicosia, cădea în mîinile lor; singură Famagusta, mai bine fortificată, rămînea în stăpînirea veneţienilor, altminteri cu forţe considerabile, capabile să reziste încă mult timp. Ţinînd seama de timpul necesar sosirii veştilor, destul de tîrziu, către mijlocul verii abia, se punea cu toată claritatea problema Ciprului: va porni Veneţia în sprijinul insulei? Putea ea singură să-i înfrunte pe turci, să salveze preţioasa insulă a zahărului, sării şi bumbacului? În orice caz, interesul ei era să ridice Occidentul împotriva Sultanului şi să lege acest război local de un război general. Această ameninţare l-ar descuraja poate pe adversarul său, l-ar obliga să dea înapoi, să accepte un compromis. Ea mai dorea să nu se lege de un alt colos al lumii mediteraneene, să nu participe la o ligă asemănătoare celei din 1538 [164] care-i lăsase o amintire neplăcută, încă vie. Veneţia a crezut atunci într-o înţelegere între Doria şi Barbarossa; Paruta va susţine în 1590 că fusese o trădare. Dar cum să rămînă liberă între cele două părţi, acum cînd ea era provocată direct?

A antrena Spania în joc nu era un lucru de nimic. Granvelle, la primele vești, se declarase împotriva oricărui sprijin acordat Veneției. Negocierea, trecînd prin Roma, s-a angajat ca o conversație în trei. La mijloc era însă uimitoarea, prodigioasa personalitate a lui Pius al V-lea. În curînd, el a ajuns să acționeze singur cu o violență cu atît mai mare, cu cît politica sa catolică fusese totdeauna o politică de luptă. Decepționat în 1566, după cum am arătat, zelul Papei își găsea posibilitatea revanșei în evenimentele mediteraneene. El literalmente a explodat și prin rapiditatea sa de a acționa, de a tranșa dificultățile, a forțat hotărîrea celor două părți pentru care nu era, în principiu, decît un intermediar.

Se îngrijea puțin, bănuim, de meschinele calcule în care se închidea Veneția, preocupată doar să-și salveze plantațiile și salinele. Făcuse deja presiuni asupra ei prin nunțiu, în martie 1570, în timpul ședinței Senatului, și imediat îi acordase dijmele clerului venețian pentru a o ajuta în efortul său de înarmare. Foarte repede acceptase să creeze o flotă pontificală ale cărei galere, în 1571, în cea mai mare parte, erau toscane. De asemenea, imediat fusese de acord cu expedierea de lemn către Ancona pentru construirea galerelor [165]. Trimisese grabnic la Filip al II-lea pe Luis de Torres, confidentul și intimul său, unul dintre numeroșii ecleziastici pasionați din anturajul Sfîntului Părinte [166]. Ales cu intenție pentru că era spaniol și dispunea de prietenii personale chiar în consiliul lui Filip al II-lea, el a fost expediat cu toată viteza: instrucțiunile sale datează din 15 martie. În aprilie, era primit la Córdoba de Filip al II-lea, într-un moment cînd războiul din Granada era încă în toi [167]; și într-un loc aflat la cîteva zile de călătorie de teatrul operațiunilor militare, așadar într-o atmosferă de înflăcărare religioasă, într-o perioadă de exaltare a destinelor lumii creștine, [168] atacată simultan la limitele sale nordice (de Reformă) și chiar pe țărmurile sudice ale mării, prinsă dramatic între aceste două războaie pe care Atlanticul, cu vastele

sale ostilități, le va apropia în curînd unul de altul. Această exaltare a momentului izbucnește în scrisorile lui Pius al V-lea — contrariul ar surprinde — , dar și în cele ale trimisului său. E suficient să le parcurgi pentru a regăsi ceea ce a putut supraviețui din pasiunea, din spiritul de cruciadă, în umbra războiului din Granada.

Tratativele au fost totuși lente. Ceea ce cere Pius al V-lea este o ligă, nu un ajutor trecător, ci o ligă în toată regula. „Este clar, afirmă instrucțiunea lui Torres, în termenii pe care are ordinul să-i repete regelui, este clar că unul dintre principalele motive care i-a împins pe turci să o rupă cu venețienii a fost credința lor că-i găsesc singuri, fără nădejdea de a se uni cu Majestatea Voastră, ocupată cum se află cu maurii din Granada..." Dar cele mai bune calcule sînt uneori și cele mai false. Dacă Filip al II-lea acceptă în cele din urmă liga împotriva Islamului, este poate tocmai pentru că 1570, anul Granadei, readuce Spania la vechile ei pasiuni.

Evident, interesul nu este ignorat, nici interesul politic, nici interesul financiar. Veneția reprezintă frontiera lumii creștine. Vom fi mai puternici dacă ea va sucomba? sau dacă va încheia cu turcii unul dintre acele aranjamente pe care guvernul francez se oferă să-l negocieze pentru ea? Papa nu neglijează nici unul dintre aceste argumente: „Fortărețele venețiene, scrie el regelui, sînt un *antemural* al cetăților Regelui Catolic"; a încheia liga revenea pentru Filip al II-lea la „a avea în slujba sa statele Veneției, oamenii, armele și flota sa". Cît despre interesul financiar, el este clar. Din 1566 regele Spaniei dispunea de marile venituri, provenite din *subsidio* (adică de 500 000 de ducați anual plătiți de clerul spaniol), dar bula privind *Cruzada* nu fusese reînnoită, ceea ce reprezenta o pierdere de mai mult de 400 000 de ducați în fiecare an [169]; și *excusado* concesionat în 1567 nu fusese ridicat, pentru că exista temerea de proteste prea energice. Luis de Torres aducea cu sine, în numele Suveranului
 Pontif, concesionarea privind *Cruzada*, întîrziată

pînă atunci din scrupule de conștiință. Acest sprijin substanțial adus bugetului spaniol a cîntărit desigur în luarea hotărîrii de către Filip.

Acesta, despre care s-a afirmat că este atît de lent, și-a dat acordul de principiu în opt zile după marea pledoarie a lui Luis de Torres, [170], ceea ce era desigur, pentru Spania, ca și pentru Veneția, pentru Turcia, pentru toată lumea mediteraneană, cea mai mare aventură, trăită de mult timp.

Sprijinirea Ciprului [171] a fost încercată încă înainte de încheierea ligii, în condiții nefavorabile, căci totul a fost improvizat. Improvizată pînă și flota pontificală, echipată în pripă, în pofida mustrărilor lui Zúñiga, la Roma. Fără îndoială, Papa dorea, prin prezența sa în mijlocul flotelor, să-i împiedice pe spanioli să conducă totul după placul lor, ca în 1538—1540; improvizată de asemenea, lucru mai grav, este numirea șefului flotei aliate în persoana lui Marcantonio Colonna [172] nobil roman, mare conetabil de Neapole și, prin aceasta, vasal al lui Filip al II-lea [173], preocupat de favorurile viitoare din Spania (pe care deja încercase să le obțină, efectuînd fără prea mare succes două călătorii la Madrid). Este un războinic, nu un marinar. Un singur moment, în tinerețea sa, s-a ocupat de galere, dar Pius al V-lea, alegîndu-l, perseverează în a-l menține în fruntea flotei creștine. Toate acestea erau deja periculoase, căci comandantul flotei nu trebuie să fie improvizat.

Nici o flotă de război nu trebuie să fie improvizată, și totuși Veneția a fost nevoită s-o facă. Ea a mobilizat rapid o flotă importantă, dar nu a fost o treabă bine făcută, întrucît aparatul de război venețian se deteriorase o dată cu pacea prea lungă. Forțele sale navale sînt, în plus, dispersate între flote particulare, și flota sa de rezervă, care ținută pe uscat în Arsenal, trebuia reechipată. Dacă Veneția este bogată, prea bogată chiar, în material, în nave, galere și galere mari,

în artilerie, ea este, în schimb, săracă în material uman, lipsită de provizii alimentare. Or, o armată înseamnă și vîslași, echipaje, soldați la bordul galerelor, butoaie, lăzi de alimente. Și unele și altele lipsesc iar Senioria nu știe nici să acționeze repede, nici să suplinească lipsa de oameni printr-o tactică nouă. Ea nu face decît să întrezărească șansa navei rotunde, a galionului sau a supergaleriei, înarmate și unele și altele cu artilerie: Sprijinul de urgență trimis Ciprului, în februarie, pe nave rotunde a ajuns la destinație în pofida iernii și, în trecere, artileria corăbiilor a fulgerat galerele turcești [174]. Dar lecția nu este încă limpede. Și este prea tîrziu, avînd în vedere urgența primejdiei, pentru a se elibera de tradițiile centenare, pentru a renunța la om ca motor și mașină de luptă...

Cele 60 de galere plasate sub comandamentul lui Hieronimo Zane și plecate din Veneția la 30 martie n-au sosit decît cu mare greutate la Zara, în 13 aprilie [175]. Ele au rămas acolo timp de aproape două luni, pînă la 13 iunie, aproape inactive, dacă nu ținem seama de cele cîteva incursiuni împotriva uscocilor și de actele de piraterie împotriva teritoriului ragusan [176], consumînd inutil proviziile de alimente pe care le reîmprospătau anevoie în acest port ca Zara, lipsit de resursele unui ținut interior, nereușind nici măcar să împiedice galerele turcești să prade țărmurile albaneze. Existau probabil justificări temeinice pentru această inactivitate: dorința de a proteja Veneția; teama de starea vremii, iarna, în Marea Adriatică, potrivită pentru lovituri îndrăznețe, pentru rapidele mișcări de du-te vino, nu pentru deplasarea marilor flote; de asemenea, teama de a se ciocni cu flota otomană care se sprijinea, așa se spune cel puțin, pe Grecia, pentru a-și proteja drumul spre Cipru.

Venind vara, Zane primi ordinul să meargă neîntîrziat la Candia ca să adune acolo toate galerele venețiene care, și ele, trebuiau să ajungă în insulă. Se interzicea amiralului să se oprească
 în drum pentru vreo acțiune, oricare ar fi fost

ea; ar fi însemnat să se dea flotei turcești ideea și timpul să ajungă în Adriatica. Parvenind la Corfu, flota venețiană a aflat despre sosirea apropiată a pontificalilor și spaniolilor. Ea și-a continuat drumul spre Candia unde, cum fusese prevăzut, spera să găsească oameni și alimente din belșug. Dar nu a găsit nimic cînd a sosit în august. Neglijență, lipsă de prevedere? Sau dificultăți reale pe care le explică amănunțit unele rapoarte venețiene? Recrutarea echipajelor și a vîslașilor din Arhipelag în slujba Veneției se făcea tot mai greu. Spaniolii și pontificalii intrau în portul Suda la 31 august. Pontificalii nu erau deloc mai bine echipați decît venețienii. Cît despre galerele spaniole adunate la Messina, ele își completaseră aici dotarea cu vîslași și soldați [177].

Ce urma să se întîmple? În discuțiile sale cu Luis de Torres, Filip al II-lea nu promisese la început decît ceea ce i se cerea: menținerea în Sicilia a galerelor sale. Cînd după alte discuții s-a trecut de la această primă promisiune la aceea a plecării în Levant [178], au fost trimise ordine noi către Giovanni Andrea Doria. El le-a primit la 8 august împreună cu înștiințarea subordonării sale față de Marcantonio Colonna [179]. Or, să slujească într-un plan secundar nu-i surîdea defel, mai ales cînd era vorba să riște în mările Levantului flota sa și mai cu seamă propriile-i galere care, potrivit condițiilor prevăzute în *asiento*, nu erau înlocuite în caz de pierdere, cu atît mai mult cu cît a pleca în august, cu intenția de a ajunge pînă în Cipru echivala cu a se expune, obligatoriu, la întoarcerea asprimilor vremii de iarnă.

Așadar, ordinele au fost executate destul de în silă. Cele 51 de galere ale lui Doria au întîlnit către 20 august la Otranto [180] mica flotă pontificală. Concentrarea completă pe țărmul nordic al Cretei nu a fost realizată decît la 14 septembrie [181].

Portul Suda, ales pentru această concentrare era comod dar prost aprovizionat. La prima trecere generală în revistă, slaba pregătire vene-

țiană a fost evidentă pentru toți. Și conflictele au izbucnit imediat. Veneţienii, în loc să-și prezinte flota în largul mării, unde înșelătoriile privind efectivele nu sînt posibile, au prezentat-o chiar în port, cu pupele întoarse spre uscat lăsînd echipajelor posibiltatea să treacă, în timpul paradei, dintr-o galeră în alta [182]. Totodată, între șefi se manifestau neînțelegeri. Amiralul venețian însă, deoarece primise ordinul de a încerca indiferent cu ce preț, chiar singur să ajute Ciprul, flota aliată s-a hotărît să pornească spre est totuși nu direct spre Cipru care nu putea fi atins fără a se ciocni cu turcii. Amiralii se gîndiseră la o acțiune împotriva Asiei Mici sau a Dardanelelor de natură să abată flota inamică din Cipru și apoi să-i taie drumul, plasîndu-se rapid între ea și insulă.

Flota a ieșit deci în larg îndreptîndu-se către Rodos [183]. Ea reprezenta o forță enormă: 180 de galere și 11 galere mari (fără a mai socoti navele de mai mică importanță și corăbiile de transport. 1 300 de tunuri, 16 000 de soldați. În pofida slăbiciunilor flotelor pontificală și venețiană ar fi fost posibilă o acțiune eficace dacă șefii n-ar fi fost atît de divizați, dacă Marcantonio Colonna, amiral improvizat, ar fi fost un șef autentic, dacă înaintarea prudentă a flotei n-ar fi fost și mai îngreunată de Doria care înmulțea cu bună știință măsurile tactice de prevedere.

Deoarece în largul coastelor Asiei Mici le-a sosit știrea că Nicosia fusese cucerită la 9 septembrie [184], că aproape întreaga insulă era în mîinile turcilor, cu excepția Famagustei care încă rezista, șefii au hotărît să se întoarcă. Timpul neprielnic al sfîrșitului de toamnă i-a stînjenit teribil pe drumul Candiei, la fel cum, în același moment, stînjenea flota turcă victorioasă care intra în Constantinopol. Aliații nu se puteau gîndi să ierneze în insulă, prea slab dăruită cu hrană și au fost nevoiți să se abată spre Italia. Și acolo dificultățile de navigare au fost imense. Doria a reușit performanța de a-și aduce toate
 galerele la Messina [185] dar venețienii au suferit

pierderi imense (13 galere pe drumul de întoarcere la Candia, poate chiar 27 [186]) și Marcantonio nu a adus, în noiembrie decît trei dintre cele 12 galere care-i fuseseră încredințate [187].

E ușor de ghicit ce neplăcută impresie a produs această călătorie ratată, suspiciunile, discuțiile [188] pe care ea le-a inspirat. La Roma, la Veneția toată greșeala a fost pusă pe seama lui Doria. Era prilejul nimerit de a-l ataca pe rege prin intermediul amiralului său. La Veneția, partidul pacifist dobîndise din nou importanță. Spaniolii, evident, nu uitau să riposteze. Și Granvelle să scrie confratelui său Chantonnay: „Colonna nu se descurcă nici cît mine pe mare" [189]. În acest timp, Senioria, cu asprimea sa obișnuită îi pedepsea la ea acasă pe executanții slabi, pe comandantul trupelor Pallavicino, pe comandantul flotei Hieronimo Zane, care a murit la puțin timp după întemnițare, și chiar pe subalterni, pedepse și dizgrații care au contribuit din plin la frumoasa comportare a flotei venețiene în 1571.

În timpul acestei ierni a anului 1570, viitorul Ligii părea cu totul compromis. Încheiată în principiu, fără ca nimeni să se angajeze în scris, ea părea să se fi sfărîmat de la sine, înainte de a fi existat.

NOTE

1. H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, Bruxelles, 1911, vol. 4, p. 13. În acea epocă, uneltirile principelui de Orania îl lasă rece pe Filip al II-lea, vezi Filip al II-lea către F. de Alava, Aranjuez, 13 mai 1568, A.N., K 1511, B 22, nr. 31.
2. H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 14, 15. Scrisoare de victorie a ducelui de Alba către Filip al II-lea, Cateau-Cambrésis, 23 noiembrie 1568 și ale cărei cópii se găsesc peste tot, B. N. Paris, Esp. 361; GACHARD, *Correspondance de Philippe II*, vol. 2, p. 49; *CODOIN*, vol. 4, p. 506. Despre campania prințului de Orania în Franța în 1569, documente inedite p. p. de KERVYN DE LETTENHOVE, *Com. Royale d'Histoire*, seria a 4-a, 1886, XIII, p. 66—74.
3. Van HOUTE, *art. cit.*, p. 385, 386, 16 aprilie 1569; zvonuri de război cu Anglia, Domnul de Gomiécourt

către Çayas, Paris, 2 august 1569, zvonuri privind un război apropiat cu Anglia: *„dize por ciertos avisos que la Reyna d'Ingleterra arma para Normandia es de temer que no sera para lo de Flandes"* *; Van HOUTTE, *art. cit.*, p. 388. Despre această criză gravă din 1569, vezi mai sus, partea a 2-a, capitolul 2.

4. G. de Spes către rege, Londra, 1 iunie 1569, *CODOIN*, vol. 90, p. 254; acelaşi către acelaşi, *ibidem*, p. 276, Londra, 5 august 1569: *„Es la falta de açeite aqui tan importante que de simiente de rábanos sacan açeite par adereszar la lana..."* **
5. B. N. Madrid, Ms. 1750, f°s 281—283. Referitor la întreaga problemă a Angliei, vezi frumoasa carte a lui O. DE TÖRNE, *Don Juan d'Autriche*, vol. 1, Helsingsfors, 1915.
6. Tulburări în Irlanda, în regiunile apropiate de Scoţia, 8 ianuarie 1570, *CODOIN*, vol. 90, p. 171.
7. Roma, 3 noiembrie 1569, vezi L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 186. Proyecto del Papa sobre la sublevación de Inglaterra contra Isabel: piensa Cúñiga que interviniendo el Rey en la empressa se lograría la concesión de la cruzada, Simancas, E° 106, 5 noiembrie 1569; *C. S. P. Venetian*, vol. 7, p. 479; Londra, 24 decembrie 1569, *CODOIN*, vol. 90, p. 316; 26 decembrie, p. 317. Conquista de Inglaterra y comissión allí del consejero d'Assonleville, Simancas E° 541. Estado de los negocios de Inglaterra, *ibidem*. Punctul de vedere al ducelui de Alba este expus în scrisoarea sa către Don Juan de Zuñiga, Simancas E° 913, copie în A.E. Esp. 295, f°s 186—188: imposibilitatea de a realiza cucerirea Angliei înfruntînd ostilitatea Germaniei şi a Franţei.
8. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 6, I p. 106 şi următoarele.
9. Ducele de Alcalá către papă, 24 iulie 1568, Simancas E° 1856 f° 17.
10. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 6, I, p. 111.
11. Francés de Alava către rege, Paris, 9 iunie 1569, A.N., K 1514, B 26, nr. 122.
12. Francés de Alava către ducele de Alba, Orléans, 19 iunie 1569, A.N., K 1513, B 25, nr. 54. J. Manrique inspectează frontiera Navarei, J. de Samaniega către ducele de Parma, Madrid, 12 iulie 1569, A.d.S. Napoli, Farnesiene, Spagna 5/1 f° 272; aceeaşi indicaţie în Castagna către Alessandrino, 13 iulie 1569, vezi L. SERRANO *op. cit.*, vol. 1, p. 112. Există temeri pentru Navarra, dar mai ales în cazul cînd ar înceta războaiele civile în Franţa, 19 august 1569, FOUR-

---

* spune după unele informaţii că Regina Angliei se înarmează împotriva Normandiei, este de temut ca să nu fie pentru problema din Flandra (lb. span. — N. tr.).

** lipsa de ulei (de măsline) este atît de mare aici, că din seminţe de ridichi scot ulei ca să apreteze lîna. (lb. span. — N. tr.).

QUEVAUX, vol. 2, p. 110; 17 septembrie 1569, *ibidem*, p. 117.
13. Francés de Alava către rege, Tours, 29 octombrie 1569, A.N., K 1512, B 24, nr. 139.
14. Constantinopol, 14 martie 1569, vezi E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 57—61. Constantinopol, 26 martie 1569, Simancas E° 1057, f° 45, Bª Ferraro către Senioria Genovei, Constantinopol, 11 iunie 1569, A.d.S. Genova, Cost. 2/2170.C.16 noiembrie 1569, Simancas E° 105, f° 3. Thomas de Cornoça către rege, Veneţia, 9 decembrie 1569, Simancas E° 1326: armada otomană se pregăteşte lent, sultanul avînd nevoie de forţele sale în direcţia Moscovei, Arabiei şi Persiei. Const., 10 decembrie 1569, Simancas E° 1058, f°6.
15. Mai puţin totuşi decît ne indică W. PLATZHOFF, *op. cit.*, p. 32.
16. Const., 28 ianuarie 1569, Simancas E° 1057, f° 27: „...*que no querta* (noul rege al Persiei) *que el fiume (sic) Volga se cortasse porque dello le vernta mucho daño por poder yr después con varcas hasta sus estados a saqueallos*..." *.
17. Ştiri din Constantinopol primite la Praga prin Veneţia, Praga, 28 ianuarie 1570, A.N., K 1515, B 27, nr. 21. Despre problema canalului Don-Volga şi relatarea campaniei de iarnă, vezi J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 338 şi următoarele.
18. Francés de Alava către rege, Paris, 4 februarie 1569, A.N., K 1514, B 26, nr. 41, „*el Turco está muy ambaraçado y empachado porque los Arabios prosperan y el Sofi los fomentas*..." **. Alexandria, 14 aprilie 1569, Simancas E° 1325. Multe amănunte despre acest război din Yemen, ca şi cum el era singurul rezultat al exacţiunilor cîrmuitorilor turci, amănunte atît de numeroase, încît sînt aproape ininteligibile ca şi relatarea lui J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 342 şi următoarele care reproduce, curios, toate indicaţiile documentului nostru. Const. 11 iunie 1569, vezi mai sus nota 14: turcii vor restabili probabil ordinea în Yemen. Const., 16 octombrie 1569, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 2, p.82—89. Thomas de Cornoça către rege, Veneţia, 29 septembrie 1569, Simancas E° 1326, recucerirea Adenului de către turci? Proiect de a străpunge istmul Suezului după supunerea Arabiei, vezi J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 341.
19. Constantinopol, 16 octombrie 1569, E.CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 82—99, 800 000 de ducaţi pentru Yemen, 1 000 000 pentru Siria.

---

* că nu voia să se taie rîul Volga pentru că de acolo îi venea o mare pagubă şi de a putea merge pe urmă cu bărcile pînă în ţinuturile sale ca să-i scoată. (lb. span. — N. tr.).
** turcul este foarte încurcat şi temător pentru că arabii prosperă şi Sofi-ul îi aţîţă. (lb. span. — N. tr.).

20. Viceregele Neapolelui către rege, 14 ianuarie 1569, Simancas E° 1057, f° 18, nici o armadă otomană în acest an. F. de Alava către Çayàs, Paris, 15 ianuarie 1569, A.N., K 1514, B 26, nr. 23, zvonuri contradictorii, turcii ar porni spre La Goleta sau Alexandria; viceregele Neapolelui către rege, Neapole, 19 ianuarie 1569, Simancas E° 1057, f° 2, nu există armadă. Thomas de Cornoça către rege, Veneţia, 24 ianuarie 1569, Simancas E° 1326, nu există armadă din pricina Arabiei; Constantinopol, 28 ianuarie 1569, vezi mai sus, nota 16, nu există armadă; 14 martie 1569, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 57—61. J. Lopez către rege, Veneţia, 2 iulie 1569, Simancas E° 1326: *Venecianos se han resuelto de embiar las galeaças en Alexandria y Suria ques señal que no saldrá armada por este año*... *

21. Pescaire către rege, Messina, 31 august 1569 şi 2 septembrie 1569, Simancas E° 1132.

22. B°. Ferrero către Senioria Genovei, Constantinopol, 23 iulie 1569, A.d.S. Genova, Cost. 2/2170. Constantinopol 24 şi 29 mai (ştire primită la Neapole, la 18 iulie, Simancas E° 1057, f° 59). Constantinopol, 7 august 1569, Simancas E° 1057, f° 72: „*Que los aparatos marítimos continuan a gran furia y casi a la descubierta*“ **; Constantinopol, 18 septembrie 1569, Simancas E° 1057, f° 76; Constantinopol, 29, septembrie şi 3 octombrie 1569, Simancas E° 1057 f° 9; Constantinopol, 16 noiembrie 1569, Simancas, E° 1058, f° 3; Constantinopol, 26 decembrie 1569, Simancas E° 1058, f° 8; *quest'appar(a)to di quest, armata sia per Spagna*...*** Vezi, în legătură cu aceste pregătiri, raportul bailului Barbaro în Arhivele din Viena, J. von HAMMER, *op. cit.*, vol. 6, p. 336, notele 1 şi 2.

23. P. HERRE, *op. cit.*, p. 15. Julian López către rege, Veneţia, 15 septembrie 1569, Simancas E° 1326. A se vedea, în celălalt sens, proiectul de incendiere a Arsenalului din Constantinopol al unui oarecare Julio Cesar Carrachiolo, viceregele Neapolelui către rege, 22 martie 1569, Simancas E° 1057, f° 43.

24. Rezumat al scrisorilor viceregelui Neapolelui, 22, 26, 29, 31 august 1569, Simancas E° 1056, f° 192.

25. Madrid, 5 ianuarie 1569, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 23—24.

26. Sauli către Senioria Genovei, 5 ianuarie 1569, A.d.S. Genova Lettere Ministri Spagna 4, 2413.

27. Vezi mai sus nota 25.

---

* Veneţienii s-au hotărît să trimită galerele mari în Alexandria şi Suria, ceea ce este semn că nu va ieşi nici o armadă în anul acesta. (lb. span. — N. tr.).

** că echipările maritime continuă cu mare înfocare şi aproape pe faţă (lb. span.—N. tr.).

*** aceste înarmări ale acestei armate să fie pentru Spania. (lb. span. — N. tr.).

28. Pedro de MEDINA, *op. cit.*, p. 147 v°.
29. Vezi mai sus, nota 26.
30. *Ibidem.*
31. HURTADO DE MENDOZA, *op. cit.*, p. 71.
32. 13 ianuarie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 45.
33. 28 februarie 1569, *ibidem*, p. 56.
34. Ştire din Spania, 20 martie 1569, *ibidem*, vol. 2, p. 62.
35. Sauli către Senioria Genovei, Madrid, 14 aprilie 1569, A.d.S. Genova, Lettere Ministri, Spagna 1/2413.
36. Filip al II-lea către Requesens, 15 ianuarie 1569, Simanas E° 910. Ordinul de a veni pe coastele Spaniei cu 24 sau 28 de galere.
37. Simancas E° 1057, f° 105, Madrid, 20 ianuarie 1569.
38. Viceregele Neapolelui către rege, Neapole, 19 februarie 1569, Simancas E° 1057, f° 36.
39. Ba. Ferrero către Senioria Genovei, Constantinopol, 23 iulie 1569, A.d.S. Genovaçost. 2/2170; *li mori di Granata etiam scriven qui al grand Sre ed a tutti li principali suplichando che se li manda socorso de arme solo che de gente sono assai...* *, solicită trimiterea armadei în 1570; regiunile strîmtorii Gibraltar sînt prost păzite şi uşor de cucerit. A. de HERRERA, *Libro de agricultura...*, 1598, raportează în primul său dialog că revolta din Granada a fost cunoscută chiar şi la Constantinopol unde a fost luată la început drept o născocire. Este un zvon *(según se dize)* cel puţin ciudat, p. 341 v°.
40. 13 ianuarie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 47—48.
41. *Ibidem*, p. 45.
42. *Ibidem*, p. 46.
43. Carol al IX-lea către Fourquevaux. Metz, 14 martie 1569, C. DOUAIS, *Lettres de Carles IX à M. de Fourquevaux*, p. 206.
44. H. FORNERON, *op. cit.*, vol. 2, p. 161.
45. 23 ianuarie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 51.
46. *Avisos sobre cosas tocantes al Reyno de Granada*, 1569, Simancas E° 151, f° 83.
47. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 56.
48. Guerau de Spes către rege, Londra, 2 aprilie 1569, *CODOIN*, vol. 90, p. 219; acelaşi către acelaşi, 9 mai 1569, *ibidem* p. 228. Citatul nostru se referă la această a doua scrisoare.
49. Veritabile războaie „americane“, vezi G. FRIEDERICI, *Der Charakter...*, vol. 1, p. 463. În atît de interesanta scrisoare a regelui revoltaţilor, Mohamed Aben Humeya către Don Juan de Austria,

* Maurii din Granada chiar scriu aici marelui Senior şi tuturor notabilităţilor, implorînd să li se trimită sprijin, în arme numai, că oameni sînt destui (lb. ital. — N. tr.).

Ferreyra, 23 iulie 1569, Arhivele guvernatorului general al Algeriei. Registrul nr. 1686, f° 175—176, regele insurgenţilor arată că în fiecare zi cad în mîinile sale, drept parte proprie, şase pînă la zece prizonieri creştini.

50. Michel Orvieto către Margareta de Parma, Madrid, 1 aprilie 1569, A.d.S. Napoli, Farnesiane, Spagna, fasc. 5/1, f° 242, indică mişcarea galerelor către Spania. Pescaire către ducele de Alcalá, 17 aprilie 1569, Simancas E° 1057, f° 53: la vestea dezastrului, el are intenţia să trimită în Spania flota lui Don Juan de Cardona. *Récit du succez et journée que le Grand commandeur de Castille a eu allant avec vingt-cinq galères contre les Mores*, Lyon, Benoist-Rigaud 8° Pièce, 14 p., B.N., Paris, Oi 69 (1569), raport pro-spaniol; FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 75,4 mai 1569; dacă n-ar exista această gardă de galere, moriscii s-ar refugia în Africa de nord.

51. H. FORNERON, *op. cit.*, vol. 2, p. 178, fără îndoială trupe aduse de Álvaro de Bazán, vezi nota următoare. Sauli către Senioria Genovei, Madrid, 20 mai 1569, A.d.S. Genova, Lettere Ministri, Spagna 4/2413; Filip al II-lea către Don Juan de Austria, Aranjuez, 20 mai 1569, *CODOIN*, vol. 28, p. 10.

52. J. de Samaniega către ducele de Parma, Madrid, 18 mai 1569, A.d.S. Napoli, Farnesiane, Spagna, fasc 5/1, f°s 256—257.

53. *Ibidem*, f° 274, acelaşi către acelaşi, Madrid, 25 iunie 1569.

54. Sauli către Senioria Genovei, vezi nota 51.

55. Filip al II-lea către Don Juan de Austria, Aranjuez, 20 mai 1569, *CODOIN*, vol. 28, p. 10. Granada este singurul punct apărat, Castagna către Alessandrino, Madrid, 13 iulie 1569, vezi L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 111.

56. A. Çayas, Paris, 2 august 1569, A.N., K 1511, B. 24, nr. 35.

57. Madrid, 6 august 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 101—102.

58. *Ibidem*, p. 109, 19 august 1569.

59. *Ibidem*, p. 107.

60. *Ibidem*, 19 august 1569, p. 111.

61. *Ibidem*, 17 septembrie 1569, p. 117—118.

62. Către rege, Roma, 14 octombrie 1569, vezi L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 163.

63. Madrid, 26 octombrie 1569, *ibidem*, p. 180.

64. 31 octombrie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 128—129, C. PEREYRA indică *(Imperio español*, p. 168) că englezii i-ar fi ajutat pe morisci...

65. F. de Alava către rege, Tours, 9 decembrie 1569, A.N., K 1513, B 25, nr. 138. Grandchamp de Grantrye către Caterina de Medici, Const., 16 octombrie

1569, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 94, eventuala punere a Toulonului la dispoziţia turcilor.
66. Ştire din Spania, 19 decembrie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 165.
67. Madrid, 2 octombrie 1569, vezi L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 161.
68. Nobili către prinţ, Barcelona, 4 decembrie 1569, A.d.S. Firenze, Mediceo 4898, f° 550.
69. Madrid, 26 noiembrie 1569, *CODOIN*, vol. 28, p. 38.
70. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 165.
71. Ferrals către Carol al IX-lea, Bruxelles, 29 decembrie 1569, B.N., Paris, Fr. 16123, f° 297 v°, *...în aşa fel încît cei din Granada şi mai puţin cei din Sevilla nu îndrăznesc să scoată nasul afară"*...
72. Filip către Gueran de Spes, Madrid, 26 decembrie 1569, *CODOIN*, vol. 90, p. 318.
73. *Op. cit.*, p. 78.
74. Simancas, E° 487.
75. Comerţul este, într-adevăr, interzis în direcţia Algerului. Un negustor francez arestat la Valencia, 1569, Simancas E° 487; la Málaga nu există nave din pricina războiului, Inchiziţia Granadei către Consiliul Suprem al Inchiziţiei, A.H.N., 2604, 17 martie 1570.
76. Madrid, 31 octombrie 1569, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 128—129.
77. Ştire din Spania, 19 decembrie 1569, *ibidem*, p. 165.
78. Jeronimo de Mendoza către contele de Benavente, Alger, 8 octombrie 1569, Simancas E° 333; Sauli către Senioria Genovei, Cordoba, 26 februarie 1570, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 4/2513; acelaşi către acelaşi, 29 octombrie, Simancas E° 487. Filip al II-lea scrie pe marginea acestui raport: *sera bien embiar con este coreo a don A. Pimentel...**
79. *Memorias del Cautivo*, p. 2, septembrie şi nu octombrie.
80. D. de HAEDO, *op. cit.*, p. 78 verso.
81. Ştire din Alger, 22 februarie 1570, Simancas E° 487; Palmerini, B. Com. Palermo, Qq D. 84, plasează evenimentul în 1569, dar greşit cum face adesea. La Roma, vestea cuceririi Tunisului nu soseşte decît în noaptea de 8 sau 9 februarie 1570. Episcopul de Mans către rege, Roma, 13 februarie 1570, B.N., Paris, Fr. 17 989, f°s 147 şi 147 v°. Vestea va sosi la Constantinopol la 2 aprilie 1570, Const. 7 aprilie 1570, Simancas E° 1058, f° 41. Memorias del Cautivo, p. 6, cucerirea Tunisului în ianuarie 1570.
82. Ştire din Alger, vezi nota precedentă, calabrezul a fost bine primit de tunisieni *(fue muy bien recebido de todos ellos)*.

---

* va fi bine să se trimită această corespondenţă lui don A. Pimentel (lb. span. — N. tr.).

83. Haedo spune februarie; informaţie din Alger, 1—6 aprilie 1570, Simancas E° 487, ar fi părăsit Tunisul la 10 martie.
84. Memorias del Cautivo, p. 5.
85. Fourquevaux către rege, Córdoba, 22 aprilie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 216.
86. Nobili către prinţ, Madrid, 18 ianuarie 1570, A.d.S. Firenze, Mediceo 4849, f°s 10 şi 11 v°: *quivi dicono ch'è gran penuria di tutte la cose onde non e molto approbata questa gita como non necessaria, f° 9 v°;... che non andiamo in una provincia penuriosa di tutt'i viveri per cagione del mal recolto e della guerra de Mori: staremo a ridosso d'un esercito che gia patisce infinitamente...**
87. Madrid, 3 februarie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 1990.
88. Sauli către Senioria Genovei, Córdoba, 26 februarie 1570, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 4/2413.
89. Don Juan către Filip al II-lea, Caniles, 19 februarie 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 49; acelaşi către acelaşi, Caniles, 25 februarie 1570, A.E. Esp. 236, f° 13.
90. Către Filip al II-lea, Trijola, 12 martie 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 79.
91. Acelaşi către acelaşi, 30 martie 1570, 6 mai 1570, *ibidem*, p. 83 şi 89.
92. Informaţia lui Nobili (vezi nota 86) este oare exactă? În orice caz revoltaţilor li se trimite grîu din Alger, ştire din Alger şi 6 aprilie 1570, Simancas E° 487.
93. Dietrichstein către Maximilian al II-lea, Sevilla, 17 mai 1570, P. HERRE, *op. cit.*, p. 113, nota 1. Regele Algerului ar fi promis să trimită cinci nave de alimente şi muniţii.
94. Nobili către prinţi, Córdoba, 27 martie 1570, A.d.S. Firenze, Mediceo 4899, f°s 59 şi următoarele.
95. Sauli către Senioria Genovei, Córdoba, 27 martie 1570, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 4/2413.
96. Nobili către prinţ, Sevilla, 16 mai 1570, Florenţa, Mediceo 4899, f° 94 v°.
97. Acelaşi către acelaşi, *ibidem*, f° 95 v°; Juan de Samaniega către ducele de Parma, Córdoba, 18 martie 1570, A.d.S. Napoli, Carte Farnesiane, Spagna, fasc. 3/2, f° 356.
98. Fourquevaux către rege, Sevilla, 22 mai 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 222.
99. Nobili către prinţ, Córdoba, 25 mai 1570, A.d.S. Firenze, 4899, f° 166 v° şi răscumpărare de captivi, P. HERRE, *op. cit.*, p. 118.

---

* unii spun că este mare lipsă de toate cele şi din această cauză nu este bine privită această călătorie inutilă ... că noi mergem într-o provincie săracă de toate alimentele din cauza recoltei proaste şi a războiului cu maurii; vom fi la adăpostul unei armate care deja suferă nespus (lb. ital. — N. tr.)

100. Cayas către Francés de Alava, Ubeda, 4 iunie 1570, A.N., K 1517 B 28, nr. 70.
101. Ştire din Granada, 16 iunie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 227.
102. *Ibidem*, p. 226.
103. Inchizitorii din Granada către Consiliul Suprem al Inchiziţiei, 17 iunie 1570, A.H.N., 2604.
104. Aceiaşi către acelaşi, 9 iulie 1570, *ibidem*.
105. Madrid, 29 iunie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 241, „încărcate cu orez, grîu şi făină", *ibidem*, 11 iulie.
106. Don Juan de Austria către Filip al II-lea, 2 iulie 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 110.
107. *Ibidem*, p. 111.
108. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 241—242.
109. Madrid, 13 iulie 1570, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 4.2413.
110. *Ibidem*, 5 august 1570.
111. Don Juan de Austria către Filip al II-lea, 14 august 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 126. Acelaşi către Ruy Gomez, aceeaşi dată, *ibidem*, p. 128.
112. Juan de Samaniega către ducele de Parma, Madrid, 20 august 1570, A.d.S. Napoli, Carte Farnesiane, fasc. 5/1, f° 394.
113. Către Ruy Gomez de Silva, Guadix, 29 august 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 133.
114. Madrid, 20 septembrie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 268.
115. Ştire din Spania, septembrie 1570, *ibidem*, p. 262—263, Madrid, 11 octombrie 1570, *ibidem*, p. 280.
116. *Ibidem*, p. 277.
117. A.N. K 1516, B. 28, nr. 7.
118. Către Filip al II-lea, 9 noiembrie 1570, *CODOIN*, vol. 28, p. 140.
119. Don Juan de Austria către Ruy Gomez, 5 noiembrie 1570, *Al fin, Senor, esto es hecho*" *, citat de H. FORNERON, *op. cit.*, vol. 2, p. 189—190; de O. de TORNE, *op. cit.*, vol. 1, p. 201.
120. Către marele duce, Madrid, 22 ianuarie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo, 4903.
121. Sauli către Senioria Genovei, Madrid, 11 ianuarie 1571, A.d.S. Genova, L.M. Spagna 4/2413, vorbeşte despre 2 500 mauri trăind ca *bandoleri*.
122. A. de HERRERA, *op. cit.*, p. 341 şi următoarele.
123. A. de FOUCHÉ-DELBOSC, „Conseils d'un Milanais à Don Juan d'Autriche" în *Revue Hispanique*, 1901, p. 60, n.a.
124. Un mare număr de izvoare, vezi în privinţa lor J. von HAMMER *op. cit.*, vol. 6; Paolo PARUTA, *Hist. venetiana*, partea a 2-a, *Guerra di Cipro*; Uberto FOGLIETTA, *De sacro foedere in Selimum*, Libri

* În sfîrşit, Seniore, s-a făcut (lb. span. — N. tr.)

IV, Genova, 1587; Giampietro CONTARINI, *Historia delle cose successe dal principio della guerra mossa da Selim Ottomano a'Venetiani*, Venezia, 1576.
125. Paul HERRE, *Europäische Politik im cyprischen Krieg, 1570—1573*, Leipzig, 1902.
126. *Op. cit.*, p. 13.
127. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 87—88; N. IORGA, *op. cit.*, vol. 3, p. 141.
128. J. REZNIK, *Le duc Joseph de Naxos, contribution à l'histoire juive du XVI-e siècle*, Paris, 1936.
129. Constantinopol, 7 aprilie 1570, Simancas E° 1058, f° 41.
130. Carol al IX-lea către du Ferrier, 6 octombrie 1571, B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 32 v° și următoarele.
131. Paul HERRE, *op. cit.*, p. 25 și 146.
132. Madrid, 10 martie 1570, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 202, ceaușul ar cere regelui Franței să pună să se pregătească alimente pe țărmurile din Provence și Languedoc pentru armada turcească. „Nu lipsesc zvonurile despre aceasta". Salazar către Majestatea Sa, Veneția, 5 decembrie 1570, A.N., K 1672, G 1, nr. 159; Pentru Claude Du Bourg, tot deținut la Mirandola, s-ar fi pus problema eliberării lui; despre acest uimitor personaj, vezi mai sus, vol. 1.
133. Instrucțiune a lui Carol al IX-lea către Paul de Foix, 12 aprilie 1570, B.N., Paris, Fr. 16 080, f° 166, citat de P. HERRE, *op. cit.*, p. 161.
134. E. LAVISSE, *op. cit.*, vol. 6, p. 113; Filip al II-lea către Francés de Alava, Madrid, 3 septembrie 1570, A.N., K 1517 B. 28, nr. 89: *pernicioso concierto y pazes que esse pobre Rey ha hecho con sus rebeldes que me ha causado la pena y sentimiento que podeis considerar viendo la poca cuenta que se ha tenido con lo que tocava al servicio y honra de Dios...**
135. Către rege, Paris, 2 septembrie 1570, A.N., K 1517, B 28, nr. 87.
136. În februarie și apoi în martie galerele nu au reușit să iasă din portul Neapolelui, vremea fiind „una dintre cele mai aspre care s-a văzut în acest anotimp de mulți ani", viceregele Neapolelui către rege, Neapole 11 martie 1570, Simancas E° 1058 f° 34.
137. Știri din Corfu sosite la 10 ianuarie 1570, Simancas E°, f° 13, semnalează pregătiri grandioase împotriva Maltei, construirea a 20 de *mahone* la Nicomedia, se toarnă 22 de tunuri mari la Constantinopol, sînt încorporați 10 000 de vîslași în Anatolia, se construiesc 250 de vase dintre care 175 de galere, „*e si murmura anchora per la Goleta*", Constantinopol,

---

* periculoasă înțelegere și pace pe care acest sărman rege le-a încheiat cu rebelii săi, ceea ce mi-a provocat mîhnirea și regretul pe care le puteți observa văzînd cît de puțin s-a ținut seamă de ceea ce se referea la slujirea și cinstirea lui Dumnezeu. (lb. span. —N.tr.).

22 ianuarie 1570, Simancas E° 1058, f° 19: opinia comună desemnează Ciprul, pericol de jafuri în Dalmaţia din partea corsarilor algerieni. Alger, 26 ianuarie 1570 (prin Valencia), Simancas E° 334; armada se va îndrepta împotriva Ciprului sau a Goletei. Episcopul de Mans către Carol al IX-lea, Roma (22) februarie 1570, B. N. Paris, Fr. 17989, f°s 145 v° şi 146; armada turcă va merge împotriva Maltei sau, mai curînd, împotriva La Goletei. Chantonnay către rege, Praga, 15 februarie 1570, *CODOIN*, vol. 103, p. 450—453; împăratul a aflat printr-un spion că turcii vor porni asupra Ciprului, nu în ajutorul moriscilor. La sosirea veştilor relative la Cipru, Maximilian vorbeşte despre o alianţă posibilă între el, regele Spaniei, Polonia şi Reich. Thomas de Cornoça către rege, Veneţia, 25 februarie 1570, Simancas E° 1327: turcii intenţionează să atace Ciprul. Castagna către Alessandrino, Córdoba, 11 şi 22 martie 1570, citat de P. HERRE, *op. cit.*, p. 61—62, nota 1: flota turcească ar veni în apele spaniole. Informaţii din Corfu primite la Neapole la 31 martie 1570, Simancas E° 1058, f° 30, armada turcească împotriva Ciprului, Pescaire către rege, Palermo, 12 iunie 1570, misiunea lui Barelli, cavaler de Malta expediat în Orient pentru a se informa *„mayormente presuponiendo que algun intento avia para dar calor a las cosas de Granada...“* *, Simancas E° 1133. Amintitul Barelli, recomandat lui Miques, viceregele Neapolelui, ducelui de Albuquerque, Neapole, 24 iunie 1570. Constantinopol, 18 mai, Simancas E° 1058, f° 66: contra Ciprului. Viceregele Neapolelui către rege, aceeaşi dată, ibidem, f° 64.

138. Alberto TENENTI, *Cristoforo da Canal, la marine vénitienne-avant Lépante*, 1962, mai ales p. 175 şi următoarele.

139. Paul HERRE, *op. cit.*, p. 16, spune 13 ianuarie.

140. Thomas de Cornoca către rege, Veneţia, 26 februarie 1570, Simancas E° 1327.

141. J. Lopez către rege, Veneţia 11 martie 1570, Simancas E° 1327. Nu există scrisori noi ale bailului. Arestarea sa. Invazia turcească în Dalmaţia. Certitudinea războiului. Acelaşi către acelaşi, 16 martie 1570, *ibidem*, Constantinopolul ar fi cerut de curînd Ciprul Veneţiei.

142. Către rege, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 101—104.

143. Doctor Morcat (del Consejo de Capuana) que al presente esta por gouvernor en las provincias de Abruço, al duque de Alcala, Civita de Chieti, 28 februarie 1570, Simancas E° 1058, f° 37.

---

* mai cu seamă presupunînd că se pregăteşte vreo încercare de a înfierbînta treburile din Granada (lb. span. — N. tr.).

144. J. Lopez către rege, Veneţia 1 aprilie 1570, Simancas E° 1327, *correrias* turceşti în jurul Zarei. Cavalli către Senat, Córdoba 1 aprilie 1570, zvonuri potrivit cărora Zara ar fi fost cucerită (P. HERRE, *op. cit.*, p. 85, nota 2); 9 (?) mănăstiri cucerite de turci, Mehmet Sokolli către Carol al IX-lea. Constantinopol 16 noiembrie 1570, E. CHARRIÈRE, vol. 3, p. 137.
145. Vezi mai sus nota 144.
146. P. HERRE, *op. cit.*, p. 16.
147. L. VOINOVITCH, *Depeschen des Francesco Gondola, 1570—1573*, Wien, 1907, p. 21.
148. *Ibidem.*
149. Don Francés de Alava către rege, Angers 4 aprilie 1570, A.N., K 1517, B 28, nr. 59.
150. R. B. MERRIMAN, *op. cit.*, vol. 4, p. 126—127 şi lucrarea lui A. DRAGONETTI de TORRES, *La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico inedito di Don Luys de Torres*, Torino, 1931.
151. Juan Lopez către rege, 11 martie, 16 martie, 31 martie 1570 (pe galionul lui Fausto), 9 iunie 1570, Simancas E° 1327.
152. Paul HERRE, *op. cit.*, p. 27—28.
153. *Ibidem.*
154. H. KRETSCHMAYR, *Geschichte von Venedig*, vol. 3, p. 54.
155. Simancas E° 1058, f° 35.
156. *CODOIN*, vol. 103, p. 480—481.
157. G. A. Doria către rege, Neapole, 3 mai 1570, Simancas E° 1058 f° 31.
158. Viceregele Neapolelui, 19 iunie 1570, Simancas E° 1058, f° 80. Germanii au fost concediaţi la 26 iunie.
159. Acelaşi către acelaşi, Neapole, 2 august 1570, Simancas E° 1058, f° 91.
160. Santa Cruz către rege, 26 aprilie 1570, Simancas E° 1058, f° 46.
161. Simancas E° 1066, f°s 1, 39, 49, 51, 206, E° 1133, 19 martie 1570, 6 mai 1570.
162. Pescaire către rege, Palermo, 17 iunie, 18 iunie, 26 iunie 1570, 16 iulie 1570, Simancas E° 1133, G. A. Doria către rege La Goleta, 2 iulie 1570, Simancas E° 484.
163. Pescaire, 17 aprilie 1570, Simancas E° 1133 şi alte scrisori din 6 mai: la fel, scrisorile viceregelui Neapolelui 14 august 1570 (Simancas E° 1058, f° 97), Filip al II-lea către viceregele Siciliei, 23 septembrie 1570 (E° 1058, f° 217), 18 octombrie (*ibidem*, f° 220).
164. Faptul acesta bine sesizat de H. Kretschmayr, *op. cit.*, vol. 3, p. 53.
165. Cardinalul de Rambouillet către Carol al IX-lea, Roma, 8 şi 12 mai 1570, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 112—114.
 166. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 51.

167. Nobili către prinț, Córdoba, 22 aprilie 1570, Firenze, Mediceo 4899, f° 74. Noul venit a plăcut totuși destul de puțin mediilor spaniole *tenendolo de razza non molto antica*; FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 219—220, audiență a lui Torres la 21 aprilie, promisiune a 70 de galere spaniole, răspunsul definitiv al regelui trebuind a fi dat la Sevilla; 50 de galere, afirmă cardinalul de Rambouillet în scrisoarea către rege, Roma, 22 mai 1570, B. N., Paris, Fr. 1789, f° 175.
168. Italienii (savoiarzii, ducele de Urbino) fac presiuni asupra lui Filip al II-lea să încheie alianța cu Veneția, Paul HERRE *op. cit.*, p. 88.
169. L.SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 53, nota 3.
170. *Ibidem*, p. 54.
171. Asupra paragrafului în întregime, vezi B.N., Paris, Ital, 427, f°s 197 v° și 198.
172. Cardinalul de Rambouillet către Carol al IX-lea, Roma, 5—30 iunie 1570, E. CHARRIÈRE *op. cit.*, vol. 3, p. 115—116. Instrucțiuni date lui d'Aubespine (iunie 1570), B. N., Paris, Fr. 1789, fila 181: „Domnul Marc Antonio Colonna pe care Papa l-a făcut comandant spre marea mirare a multora..."
173. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 70.
174. Juan Lopez către rege, Veneția, 1 august 1570, Simancas E° 1327.
175. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 75.
176. Nenumărate scrisori ragusane către comandantul armadei venețiene, Hieronimo Zane, 7, 13, 17, 18 aprilie; 3, 16 mai 1570, Arhivele Ragusei, L. P., I, f°s 168, 168 v°, 169, 171, 174, 175 v°, 177, 199, 200 v°, 201, 202.
177. Recrutarea a 2 000 de oameni la Neapole pentru galerele lui G. A. Doria și Santa Cruz, viceregele Neapolelui către rege, Neapole, 19 iulie 1570, Simancas E° 1058, f° 82; Nobili, 16 mai 1570, A.d.S. Firenze, Mediceo 4899, f° 99 v° și 100.
178. Sauli către Senioria Genovei, Madrid, 13 iulie 1570, A.d.S., Genova, L. M. Spagna 4/2413.
179. Ordin dat ca urmare a intervenției nunțiului, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 3, p. 448, vezi și p. 461—463; despre nemulțumirea lui G. A. Doria, cardinalul de Rambouillet către rege, 28 august 1570, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 118.
180. Simancas E° 1058, f°s 98 și 99.
181. G. A. Doria către rege, 17 septembrie 1570, Simancas E° 1327. Rectorii Ragusei către ambasadorii la Constantinopol, 11 septembrie 1570, Arhivele Ragusei, L. P., f° 242 v°, trecerea galerelor hispano-pontificale la 18 august în largul insulei Corfu.
182. G. A. Doria, 17 septembrie 1577, vezi nota precedentă.
183. *Memorias del Cautivo*, p. 7.

184. **VOINOVITCH, *op. cit.*, p. 13; ştire cunoscută la** Madrid în noiembrie; Eligio VITALE, *op. cit.*, p. 127; în mod sigur, în 16 noiembrie.
185. Pescaire către rege, Palermo, 22 octombrie 1570, Simancas E° 1133.
186. Francisco Vaca, scrisoare adresată ducelui de Alcala, Otrante, 1[illegible] noiembrie 1570, f° 6.
187. L. SERRANO, *Liga de Lepanto*, Madrid, 1918—1919, vol. 1, p. 81.
188. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 122—124; F. de Alava către rege, Paris, 13 noiembrie 1570, A.N., K 1518, B 28, nr. 42.
189. *Correspondance de Granvelle*, vol. 4, p. 51, 14 decembrie 1570.

IV

LEPANTO

Lepanto este cel mai răsunător dintre evenimentele militare ale secolului al XVI-lea din lumea mediteraneană. Dar această imensă victorie a tehnicii și curajului își ocupă cu dificultate locul în perspectivele obișnuite ale istoriei.

Nu se poate spune că ziua aceea senzațională ar fi pe linia evenimentelor care au precedat-o. Trebuie oare atunci să îngroșăm, împreună cu unul dintre ultimii săi istorici, F. Hartlaub, rolul eroic, shakespearian al lui Don Juan de Austria? El a forțat, singur, destinul. Dar a explica totul prin acest fapt nu este rezonabil.

S-a considerat surprinzător, și Voltaire s-a distrat pe seama ei, că neașteptata victorie a avut atît de puține urmări. Lepanto datează din 7 octombrie 1571. Peste un an, aliații eșuează la Modon. În 1573, Veneția, epuizată, abandonează lupta. În 1574, turcii triumfă la La Goleta și la Tunis. Și astfel toate visurile de cruciadă sînt spulberate de vînturi potrivnice.

Totuși, dacă nu ne legăm doar de evenimente, de acest strat superficial și strălucitor al istoriei, apar mii de realități noi, care, fără zgomot, fără fanfare, ne conduc dincolo de Lepanto.

Miracolul puterii turce este sfărîmat.

Pe galerele creștine s-a realizat o vastă operațiune de înlocuire a condamnaților cu alții luați

din rîndurile prizonierilor turci. Iată-le pentru mulți ani înzestrate cu un motor nou.

Pretutindeni reapare și se afirmă o piraterie creștină, activă.

În sfîrșit, după victoria din 1574, și mai ales după anul 1580, enorma armadă turcă se dizlocă de la sine. Pacea pe mare, ce va dura pînă în 1591, a reprezentat pentru ea cel mai rău dintre dezastre. Ea o va face să putrezească în porturi.

Totuși, a spune că numai Lepanto a atras după sine aceste numeroase consecințe, înseamnă a exagera. Desigur, a contribuit la ele, și importanța sa ca experiență istorică constă poate în faptul că marchează, printr-un exemplu celebru, înseși limitele istoriei evenimențiale.

1. BĂTĂLIA DIN 7 OCTOMBRIE 1571

Liga, adică alianța, lupta în comun împotriva turcilor, avea să fie încheiată la 20 mai 1571. După disputele din timpul verii, avînd în vedere suspiciunile reciproce ale viitorilor aliați, interesele lor deosebite, neînțelegerile dintre ei, pentru a nu spune ostilitatea, faptul că unirea s-a putut încheia apare extraordinar.

O concluzie tardivă

Spaniolii reproșau Veneției intenția sa de a se înțelege cu turcii, imediat ce interesul său iar cere-o. Și pontificalii, aidoma spaniolilor, nu aveau încredere în elastica Seniorie. Venețienii, în ceea ce-i privește, frămîntați de dificultăți copleșitoare, își aminteau cu neplăcere despre evenimentele precedente din 1538—1540. Toate obstacolele o dată biruite în vara anului 1571, în mijlocul vîrtejului de noutăți care treceau prin Veneția, vor circula și zvonurile cele mai incre-

 dibile: spaniolii, se spunea, se pregăteau să ac-

ționeze împotriva Genovei, apoi împotriva Toscanei și a Veneției înseși. Rămînea de știut, evident, de unde veneau aceste zvonuri, cine le ticluia, în ce scop le răspîndea. Este posibil ca ele să se fi răspîndit de la sine, născute pur și simplu, din neîncrederea populară.

Misiunea era grea pentru împuterniciții însărcinați să ducă la bun sfîrșit încheierea Ligii. Spania era reprezentată de cardinalii Pacheco, Granvelle și Juan de Zúñiga, toți trei fiind la Roma cînd au primit, la 7 iunie [1], ordinul regelui ce-i investea cu noile lor funcții (ordin datat din 16 mai). Veneția se încredințase ambasadorului său obișnuit la Roma, Michele Suriano care, în octombrie, a fost înlocuit de un nou ambasador, Giovanni Soranzo. În ceea ce-l privește pe Papă, acesta îi desemnase pe cardinalii Morone, Cesi, Grasis, Aldobrandino, Alessandrino și Rusticucci, ultimii doi asistînd la convorbiri fără titlu oficial. Negocierile au fost dificile. De la prima ședință, la 2 iulie 1570, pînă la ultima, ele au fost întrerupte de trei ori: din august în octombrie 1570, în ianuarie și februarie 1571, în sfîrșit, cînd totul părea aranjat, din martie pînă în mai 1571. În timpul acestor două din urmă suspendări, Veneția, în ciuda dezmințirilor sale, a încercat să se înțeleagă cu turcii. În ianuarie, imediat după dezamăgirile campaniei de toamnă, ea îl trimisese pe secretarul Senatului, Jacopo Ragazzoni [2], la Constantinopol, unde, de altfel, discuțiile nu încetaseră niciodată între Mehmet Sokolli și bailul venețian. Această tentativă a întîrziat semnarea Ligii. Veneția nu s-a hotărît să-și dea acordul decît atunci cînd eșecul său la Constantinopol a devenit absolut sigur.

Astfel încît diplomații, care se adunau la zile mai mult sau mai puțin fixe în saloanele cardinalului Alessandrino, nu erau stăpînii jocului, oricît de fini și de abili ar fi fost. Rolul lor consta în a-și supraveghea vecinii, în a face raporturi detaliate și apoi, urmînd ordinele primite, în a aplana sau a ațîța dificultățile. Legați prin instrucțiunile primite, ei erau și mai legați prin

necesitatea de a raporta guvernelor lor toate hotărîrile importante. Toate acestea imprimau negocierilor lor tărăgăneala inerentă distanţelor.

Singuri stăpîni să decidă, ei ar fi ajuns destul de repede la un acord, mai ales în prezenţa Papei, care era doritor cu orice preţ ca liga să se încheie. S-a observat acest lucru, din prima fază a negocierilor: încă de la început, pontificalii curăţaseră terenul, propunînd, ca text de discuţii, acordul din 1537, remaniat conform exigenţelor momentului. La începutul lui septembrie a circulat zvonul că liga fusese realizată [3]. Într-adevăr, fuseseră abordate toate marile probleme. Se căzuse de acord ca liga să se încheie pentru cel puţin 12 ani. Ea era ofensivă şi defensivă; încheiată împotriva turcilor, trebuia să fie deopotrivă îndreptată contra statelor vasale din Africa de nord, Tripoli, Tunis, Alger, aceasta la cererea expresă a spaniolilor care voiau astfel să-şi salveze, în ceea ce constituia sfera lor de acţiune, libertatea în viitor [4]. Alte puncte acceptate: comanda supremă a flotei aliate era încredinţată lui Don Juan de Austria; cheltuielile comune erau împărţite în şase părţi — ca în 1537 —, trei revenind regelui Spaniei, două Veneţiei şi ultima Sfîntului Părinte. În ceea ce privea hrana, Spania îşi va deschide veneţienilor pieţele sale din Italia. Promitea preţuri de vînzare rezonabile şi se angaja să nu mărească taxele şi celelalte impuneri asupra exportului. Veneţia, care nu putea renunţa la grîul turcesc fără a recurge la grîul din Apulia sau din Sicilia, insistase mult asupra acestui punct [5]. În sfîrşit, se va interzice confederaţilor să trateze separat cu turcii fără asentimentul prealabil al celorlalţi semnatari.

Proiectul a fost expediat guvernelor spre examinare şi corectare, fapt ce explică prima întrerupere a negocierilor, din august pînă în octombrie.

La 21 octombrie convorbirile s-au reluat. Dar între timp se desfăşurase inutila campanie din Levant. După lungi deliberări, Filip al II-lea se hotărîse totuşi să trimită împuternicirile necesare încheierii definitive a acordului însă cu unele

amendamente.. Veneția, dimpotrivă, revenise cu brutalitate asupra a ceea ce fusese ca și încheiat. Ea își schimbase delegatul și repunea totul în discuție, mai mușcător ca niciodată, într-o confuzie voită, de dispute oratorice și digresiuni inutile. Revenea asupra oricărui amănunt care o putea scuti să semneze acordul: prețurile alimentelor, limitele puterilor comandantului șef, redactarea operațiunilor, cota-parte financiară a aliaților ... Spaniolii, și Granvelle mai mult decît toți, s-au lăsat atunci pradă unei indispoziții din zi în zi mai tăioase. La urma urmei, nimic nu era mai firesc: aveau toată iarna înaintea lor. În sfîrșit, în decembrie, din pricina măruntei probleme a locțiitorului lui Don Juan (acesta să fie comandantul galerelor Papei, sau marele comandor al Castiliei?), conferința s-a întrerupt, spre cea mai vie nemulțumire a Papei.

Această a doua întrerupere a durat mai multe săptămîni: Regele Catolic învoindu-se în cele din urmă ca Papa să aleagă locțiitorul lui Don Juan dintre trei nume pe care i le-ar propune Spania, delegații și-au reluat lucrările în februarie. Un nou text avea să fie stabilit la începutul lui martie, dar Veneția, care aștepta rezultatele misiunii lui Ragazzoni în Turcia, a întîrziat cu aprobarea sa, sub diferite pretexte, pînă în mai. La 20 se schimbau semnăturile și cinci zile mai tîrziu, la 25 mai 1571, Liga era proclamată oficial în bazilica Sfîntului Petru [6].

În principiu, era vorba despre un *foedus perpetuum*, despre o *confederación perpetua*. Această declarație o dată făcută, aliații se mulțumeau să prevadă un acord militar de trei ani (1571—1573), angajîndu-se să trimită în fiecare an o flotă de 200 de galere și 100 de nave de transport, rotunde, înzestrate cu 50 000 de soldați și 4 500 de călăreți cu arme ușoare. Îndreptată împotriva Levantului, Liga nu excludea, dimpotrivă, prevedea eventuale expediții împotriva Algerului, Tunisului sau Tripoliului. Pentru reglementarea cheltuielilor, se stipula ca, în cazul neplății cotei-parte de către Sfîntul-Scaun, Veneția și Spania să plă-

tească 3 și, respectiv 2 cincimi din cheltuiala totală [7]. Pentru alimente se punea problema, doar, a unor prețuri rezonabile și a unei înghețări a taxelor și a altor impozite pe exporturi. Aliații nu trebuiau să încheie nici o pace separată.

Aceasta este, foarte pe scurt, lunga și dificila istorie a încheierii Ligii din 1571, urmărită de departe cu o atenție și o patimă lesne de ghicit. Că francezii au observat-o cu mai multă iritare decît ceilalți, iată un fapt care și singur demonstrează că se contura din nou o politică franceză îndreptată împotriva măreției Casei de Austria. La data de 5 august 1570, așadar între armistițiul din 14 iulie și pacea de la 8 august, Francés de Alava scria: „Francezii speră că /Liga/ nu se va încheia. Venețienii, spun ei, sînt mari neghiobi dacă semnează acest acord, dacă nu-și salvează libertatea spre a se înțelege cu marele lor inamic Sultanul. Fiecare în Franța se străduiește cît poate pentru a împiedica liga și a urzi înțelegerea Veneției cu Sultanul. Dacă ei continuă în același ritm, nu m-aș mira ca la anul să ofere în dar, turcilor, Toulonul" [8]. La 28 august, cînd la Roma circulau zvonurile cele mai optimiste privind apropiata încheiere a alianței creștine, cardinalul de Rambouillet pretindea că este tot de aceeași părere, adică, scria el, „va fi un lucru strașnic de văzut în scris și care ... va putea fi stabilit pe hîrtie, dar ... nu-i vom vedea nicicînd efectele" [9]. Este adevărat că astfel se gîndea și la Veneția la acea dată [10], că împăratul se arăta și el foarte sceptic în legătură cu urmările pe care Senioria le-ar da semnăturii sale, dacă va semna [11].

Apoi, după întoarcerea flotei din Levant, cînd au început să apară dificultăți serioase, toată lumea, sau aproape toată lumea, s-a gîndit că nu va ieși nimic din interminabilele tratative de la Roma. La sfîrșitul lui decembrie, însuși Papa, atît de optimist de obicei, nu-și ascundea descurajarea [12] în fața cardinalului de Rambouillet, ambasadorul francez. Nunțiul de la Madrid nu era mai puțin mohorît. Agentul toscan din același

 oraș declara „deschis" că ar avea foarte slabă

speranță în încheierea Ligii. Spaniolii îi păreau că nu se angajează în joc decît cu scopul să obțină *cruzada* și *escusado*. Indată ce negocierile deveneau precise, ei le abandonau. Le reluau cînd nunțiul părea prea „rece", dar în termeni atît de generali, încît acesta nu putea „înțelege nimic" [13]. Toate acestea se întîmplau la sfîrșitul lunii ianuarie. Luna martie a adus vești mai bune, dar se cunosc amînările pe care venețienii au considerat nimerit să le adauge. În aprilie, în mai, nerăbdarea devenise mare la Madrid unde toți se întrebau ce putea să însemne o astfel de întîrziere. Abia la 6 iunie un curier a adus vestea cea mare [14].

Factorul diplomatic Franța

Lunga gestație a alianței a îngăduit noii politici franceze să se precizeze; politică nouă căci, după 1559 cel puțin, în timpul celor zece ani de eclipsă și discreditare, Franța fusese din punct de vedere militar și politic absentă din lumea mediteraneană. Se observase acest lucru în mii de amănunte: în atitudinea venețienilor încă din 1560; în cea a lui Joseph Micas care ajunge să obțină de la Sultan capturarea navelor franceze la Alexandria în 1568; în cea a Franței însăși care păruse să se dezintereseze de jocul politicii mediteraneene. Totuși, dacă era pustiită de războiul civil, Franța era încă departe de acel marasm în care părea să se scufunde la sfîrșitul domniei lui Henric al III-lea. Supraviețuiau însă elemente ale unei politici regale active și gata să renască.

Din aprilie 1570, Franța, în ciuda prudenței sale în afacerea Claude Du Bourg, își oferise serviciile de mediere Veneției. Surprinzătoare rapiditate: războiul din Cipru abia începuse și războiul civil francez nici nu se terminase. Este adevărat că încă de pe acum se schițează o politică de reconciliere națională. Protestanții și oamenii „politici" îi sînt partizani, fără excepție, precum și toți cei care-l reprezintă pe rege în

străinătate. În 1570 şi, fără îndoială, chiar la începutul anului 1571, noile tendinţe se degajă încă insuficient şi se ascund în spatele unor considerații generale privitoare la pace, la interesele superioare ale lumii creştine. Dar schimbarea este vădită foarte de timpuriu în corespondenţa regală, de o fermitate a tonului uitată de ani de zile. Carol al IX-lea a fost cîştigat de ideile lui Téligny şi ale amiralului. El reflectează pătimaş la ruperea relaţiilor cu Spania şi la acţiuni în Ţările-de-Jos. Desigur, tăinuieşte încă intenţiile, nu totuşi suficient, de vreme ce toscanii observă transformarea. Transformare care afectează întreaga ţară unde, cum scrie comandorul Petrucci la 19 mai lui Francesco de Medici, „*l'umore è contro al re di Spagna*"* [16].

Este adevărat că în această afacere toscanii nu sînt doar observatori sau confidenţi, ci şi complici şi instigatori. Marele duce al Toscanei, cu titlul mare-ducal foarte recent pe care i l-a conferit Pius al V-lea în 1569, se simte izolat, ţinut deoparte de Împărat şi de Regele Catolic. Neliniştit îndeosebi de intenţiile acestuia din urmă, el a luat de mult timp asigurări în toată Europa, inclusiv în ţările protestante [17]. Primul fir al negocierilor sale se observă în La Rochelle, pe lîngă amiral şi Téligny. Poate că a încercat să acţioneze chiar şi pe lîngă Sultan: gurile cele mai rele vor ajunge pînă la a pretinde că el s-a aflat în spatele evreului Micas şi deci la originea războiului din Cipru. De altfel, spaniolii îl supraveghează îndeaproape, destul de puţin liniştiţi în legătură cu forturile lor din Toscana [18].

Cu toate acestea, la începutul anului 1571, fiecare continuă să joace pe cartea păcii. Filip al II-lea şi Carol al IX-lea fac schimb de ambasade. La sfîrşitul lui ianuarie, Enrique de Guzmán, conte de Olivares, este trimis din Madrid [19]. Cinci luni mai tîrziu, în iunie, Gondi vine pe lîngă Filip al II-lea să se asigure că acesta nu vrea să

---

* atmosfera este împotriva regelui Spaniei (lb. italiană — N. tr.)

rupă relațiile cu Franța [20]. Însuși ducele de Alba, în cuvinte cel puțin, este conciliant [21]. Cuvinte prea bune, poate, destinate să dezmintă limbajul evenimentelor, în felul acelor discursuri pe care cardinalul de Lorraine se crede mereu dator să le repete venețienilor la Roma, pentru a dezminți zvonurile unui război apropiat între Franța și Spania [22]; zvonuri care se răspîndesc într-atît în Italia, încît regele Franței simte nevoia, la rîndul său, să le declare false. Dar, coincidență, în martie 1571, frontiera Navarrei era inspectată de Vespasiano Gonzaga și de Il Fratino, inginerul fortărețelor La Goleta și Melilla [23], în timp ce, drept ripostă la scandalurile familiei Birague la Saluzzo și la întărirea garnizoanelor franceze din amintitul Saluzzo și din Piemont [24], guvernatorul Milanului, ducele de Albuquerque, ocupa la 11 aprilie marchizatul Final. Vestea sosea la Paris către 9 mai. Aici, „catolicii și necatolicii au resimțit-o teribil, scria Francés de Alava guvernatorului Milanului [25]. Dar, după cît înțeleg, ei intenționează să se plîngă nu pe lîngă Majestatea Sa, ci pe lîngă ducele de Savoia și Excelența Voastră" [26]. Ar fi excesiv să se pretindă că spaniolii trăseseră prin acest gest un zăvor foarte solid împotriva unei eventuale descinderi a francezilor. Era însă un avertisment. El a indignat opinia publică din Franța.

Începea într-adevăr să se vorbească despre război. Ducele de Savoia se plîngea lui Filip al II-lea de faptul că, dincolo de Alpi, se urzea ceva împotriva Piemontului [27]. În Spania se află că galerele franceze primiseră ordinul să revină de la Bordeaux la Marsilia [28], că existaseră mișcări de trupe spre Alpi [29] și, în sfîrșit, că unii dintre „protestanții cei mai de vază se străduiau să-l convingă pe rege să încerce o acțiune în Țările-de-Jos" [30] unde, pe deasupra, trecerile de hughenoți francezi dobîndeau o importanță alarmantă.

Era oare război? Nu, căci ar fi trebuit pentru aceasta o ligă protestantă, un sprijin solid în Europa. Zvonurile, care fac Europa să rîdă, des-

pre căsătoria reginei Angliei cu ducele de Anjou nu puteau să-i țină locul[31]. Ar fi fost nevoie de o Germanie activă[32], de o Toscană hotărîtă să lupte, or, nici vorbă de așa ceva. Agenții toscani, surîzători, negociau la Madrid și aiurea, săpîndu-și galeriile pînă în inima cîrmuirii spaniole prin intermediul „confidenților" lor[33]. Dar dacă nu era război, erau în schimb prezente toate alarmele lui. Chiapino Vitelli care, în drum spre Flandra, străbătea Franța în mai 1571, a fost rău impresionat de ceea ce a văzut și, încă de la sosirea sa la Paris, a considerat necesar să-l avertizeze pe Francés de Alava[34]. Or, acesta aflase, la rîndul său, că regele Franței trimitea în Turcia un ambasador de talia și calitatea episcopului de Dax. Ce avea să facă acolo acel semieretic, prieten al protestanților, dacă nu să uneltească împotriva Spaniei și a Creștinătății, să potolească disputele transilvănene (prilej pentru toate intervențiile imperiale), să reglementeze conflictele dintre Împărat și Sultan, dintre venețieni și Padișah? Diplomația franceză utiliza din nou îndepărtatul drum al Turciei.

Noul ambasador nu se grăbea totuși să sosească. La 26 iulie era la Lyon[35], la 9 septembrie[36] prezenta dogelui Veneției scrisoarea prin care era acreditat de Carol al IX-lea. Regele se oferea în ea să medieze, prin mijlocirea celui pe care documentele persevereazǎ în a-l numi episcopul de Acqs, „o pace trainică sau un atît de lung armistițiu încît după aceea zisa pace să urmeze de la sine". Aceasta nu valora mai mult decît „să ai de-a face cu un inamic atît de puternic, un vecin atît de apropiat de ținuturile aflate sub ascultarea voastră"?, urma regele, iar Senioria, la scurt timp după încheierea oficială a Ligii și cu aproximativ 30 de zile înainte de Lepanto, nu refuza defel să asculte[37]... Astfel, cu o anticipație de doi ani, începea să se urzească dezertarea, alții vor zice trădarea, Veneției.

 Totuși Liga fusese încheiată. Importanța i se poate măsura după surescitarea animozității fran-

ceze. Ce lucruri rele nu se spun atunci în Franța despre Papă, care i-a fost artizanul! Cîtă gelozie nu răspîndesc aici concesiunile făcute Spaniei de către Sfîntul Scaun![38] Zvonurile de război sînt atît de insistente, încît negustorii spanioli din Nantes și din Rouen l-au rugat pe ambasadorul lui Filip al II-lea să-i avertizeze la timp pentru ca să-și poată pune la adăpost mărfurile și pe ei înșiși. „Ei revin cu stăruință și-mi scot sufletul tot timpul în legătură cu asta", scrie Francés de Alava[39]. Negustorii francezi din Sevilla trăiesc în aceleași spaime[40]. Și la frontiera dinspre Flandra există o asemenea agitație „încît oamenii de la șes, atît dinspre partea Franței cît și din a noastră, scrie ducele de Alba[41], se retrag cu averile lor în orașele sigure".

Cîtă răbdare trebuie pentru a-i suporta pe acești francezi! „Ar fi fericiți să-și piardă un ochi dacă ne-ar face să pierdem doi", izbucnește același duce de Alba[42], exasperat de înțelegerea lor cu Ludovic de Nassau și cu prințul de Orania, în timp ce Granvelle îl sfătuiește pe rege să-i îngăduie lui Don Juan în trecere să lovească de cîteva ori cu tărie în Provence. S-ar zice că au revenit frumoasele timpuri ale lui Carol Quintul, într-atît de natural renasc în gura vechilor slujitori ai Împăratului imprecațiile de odinioară. Războiul, de altfel, există deja în Atlantic unde manevrează în complicitate corsarii din La Rochelle și Golanii mării. În august 1571, spaniolii au mii de motive să se teamă pentru securitatea flotei Indiilor[43].

Don Juan și flota sa vor sosi oare la timp?

În acest timp semnarea Ligii își dădea roadele în lumea mediteraneană. Spaniolii și pontificalii promiseseră veneților, într-un acord separat, că-și vor uni toate forțele la Otranto înainte de sfîrșitul lui mai[44]. Era doar un semn de bună-

voință căci, în zece zile — Liga datează din 20 mai — cum se puteau transmite ordinele necesare? Vestea semnării n-a sosit în Spania decît la 6 iunie! Or, inexplicabilele amînări care au precedat-o încetiniseră și mai mult decît de obicei preparativele maritime în lungul coastelor Spaniei. Iar recolta slabă din 1570 stingherea aprovizionarea la Barcelona și în porturile Andaluziei [45].

Această recoltă slabă nu a avut decît o singură consecință fericită, aceea de a stinge războiul de partizani din Granada. „Foametea este atît de mare printre ei, scria Fourquevaux la 18 februarie, încît părăsesc muntele și coboară spre a se preda ca sclavi creștinilor în schimbul pîinii". În martie se anunțau moartea măruntului lor rege și numeroase predări de morisci care, mai nou, îmbrățișează meseria de tîlhari de munte și de hoți de vite. Semn al timpurilor, la Cartagena aflînd că erau îmbarcate pentru Oran, trupele spaniole dezertau imediat.

Se știa ce însemna viața forturilor în vreme de foamete! Din fericire, situația era mai bună în Italia: la Neapole, unde veneau venețienii să se aprovizioneze, în Sicilia, unde Pescaire partizan consecvent al unei acțiuni împotriva Tunisului și Bizertei, garanta, în mai, că se putea dispune de 20 000 de chintale de pesmeți, fabricați în ritm de 7 000 de chintale pe lună [46]. Fără acest grîu, fără orzul și brînzeturile italiene, fără vinul napolitan cine știe dacă Lepanto ar fi fost măcar de conceput? Căci a trebuit să se concentreze și să se hrănească la extremitatea sudică a Italiei un oraș întreg de soldați și de marinari, toți mîncăi zdraveni unu și unu.

Dacă Don Juan de Austria ar fi avut conducerea, galerele ar fi părăsit foarte repede coastele Spaniei. Era nerăbdător să-și ia în primire rolul. Încă din aprilie circula zvonul că, după ce va face o vizită la Valladolid mamei sale adoptive, soția lui Don Luis Quixada, va trece în Italia [47]. Marchizul de Santa Cruz, sosind la Barcelona în 30 aprilie cu galerele din Neapole, a primit aici vestea că Don Juan era pe punctul să se îmbarce la Car-

tagena și a hotărît imediat să-l întîlnească, nutrind speranța să captureze în drum cîteva vase corsare [48]. Dar la Cartagena, nici urmă de Don Juan [49]. Fapt este că se așteptau precizări în legătură cu Liga, căci la 17 mai Don Juan încă se mai întreba, la Aranjuez, cînd va pleca [50]. Și multe alte dificultăți întîrziau plecarea flotei. Mai întîi, necesitatea de a se mări numărul soldaților ce urmau să fie îmbarcați pe galere; apoi, dispoziția de a-i trimite cu Don Juan pînă la Genova pe arhiducii austrieci care se stabiliseră în Spania din 1564 [51] și care mergeau la Viena: Filip al II-lea explica acest lucru la 7 mai, într-o scrisoare către Granvelle devenit prin moartea ducelui de Alcalá, vicerege al Neapolelui [52] cu titlu provizoriu. Pe scurt, întîrzierile prevăzute erau atît de mari, încît se consideră preferabil să nu se aștepte galerele Spaniei și cele ale marchizului de Santa Cruz pentru a îmbarca pe țărmul genovez pe cei 1 000 de italieni și 8 000 de germani care așteptau să fie transportați spre sud și s-a dat ordinul ca galerele din Sicilia să urce pînă la Genova și să se ocupe de ei.

Totuși vestea atît de așteptată a încheierii Ligii a precipitat ultimele pregătiri. În aceeași zi, Don Juan de Austria părăsea Madridul pentru a merge să preia comanda flotei. G. A. Doria, cu o singură galeră, mergea de la Barcelona la Genova spre a pregăti orașul să-l primească pe Don Juan [53] care se găsea la data de 16 la Barcelona, unde i s-au alăturat, unele după altele, galerele marchizului de Santa Cruz, Alvaro de Bazán și cele pe care le comanda Gil de Andrade, plus un număr important de alte nave și, la bordul acestei flote, cele două *tercios* spaniole ale lui Miguel Moncada și López de Figueroa, [54] retrase din Andaluzia.

În sfîrșit, la 26 iunie erau expediate din Madrid către Don Juan instrucțiunile care, prin limitările pe care le aduceau autorității sale, l-au adus într-o stare de furie vecină cu disperarea. Într-o scrisoare scrisă de propria sa mînă, sub șocul primei emoții, la 8 iulie [55] el cerea lui Ruy Gómez

„ca unui tată“ să-i spună motivele dizgrației sale aparente. Stilul ei este pătimaș, emoționant și, totodată, neliniștitor, G. Hartlaub [56] are dreptate să considere că acele zile au marcat probabil o mare ruptură în viața lui Don Juan. Ele i-au arătat că situația sa precară de fiu natural era fără leac și că regele avea puțină încredere în el. Altminteri, în clipa cînd ajungea în ceremonioasa Italie, i s-ar fi refuzat oare titlul de Alteță pentru a nu i se recunoaște decît cel de Excelență? Conducerea sa regală ar fi fost oare copleșită de atîtea restricții prudente încît să devină un titlu caduc? La 12 iulie [57] el i-a scris regelui direct pentru a-i expune plîngerile sale...

O altă preocupare era legată de întîrzierea flotei [58]. Trebuise să se aștepte galerele care încărcau soldați, alimente și pesmeți la Málaga și la Mallorca. Iar arhiducii Rudolf și Ernest n-au sosit decît la 29 iunie [59]. Grosul flotei a ieșit totuși în larg încă de la 18 [60], iar la 26 iunie, în pofida timpului neprielnic, a ajuns la Genova. Don Juan nu va zăbovi aici decît pînă la 5 august [61], exact răgazul necesar pentru a îmbarca oamenii, alimentele și materialul prevăzut și pentru a asista la magnificele serbări date în cinstea sa. La 9 august [62], sosea la Neapole. Recepțiile, pregătirile în vederea plecării l-au reținut aici pînă la 20 august [63]. La 24 august el era, în sfîrșit, la Messina [64].

Mult prea tîrziu, considerau Requesens și G. A. Doria care îl îndemnau să se limiteze la o atitudine strict defensivă. Bătrînul Don García de Toledo, și el, trimitea din Pisa informații pesimiste despre avantajele pe care le avea, după opinia sa armada turcă [65]. Dar Don Juan nu a dat atenție decît șefilor venețieni și acelora dintre căpitanii spanioli din anturajul său care pledua pentru acțiune iar hotărîrea sa, o dată luată, s-a dedicat misiunii sale cu pasiunea exclusivă a temperamentului său.

Galerele turcești, mai rapide în a se pune în stare de luptă, erau în acțiune de la începutul verii.

Ca de obicei, ele fuseseră semnalate de departe. În Italia se aflase încă din februarie că 250 de galere și 100 de vase se echipau la Constantinopol [66], în martie că Famagusta, asediată neîntrerupt, primise un sprijin venețian [67], în aprilie, că orașul încă rezista, că turcii făceau pregătiri pe uscat în direcția Albaniei sau a Dalmației și că grosul armadei ieșise sub comanda căpitanului mării [68]. Se spunea totuși că numai 50 de galere se îndreptaseră spre Cipru, restul flotei neputînd depăși, din pricina lipsei de echipaje, un total de 100 de galere [69]. Dar sclavi fugari din Constantinopol vorbeau despre 200 de galere care s-ar fi dus pînă la Corfu, dacă nu era încheiată Liga. În caz contrar, turcii s-ar mulțumi să-și apere mările lor, terminînd totodată cucerirea Ciprului [71]. Tot timpul era vorba de o expediție terestră contra Albaniei sau Dalmației, cu o regrupare, la început, [71] a forțelor la Sofia...

De fapt, 196 galere turcești ieșiseră în larg și se împărțiseră între Negroponte, mare bază de aprovizionare, și insula Cipru. Ca indiciu clar al operațiunilor din vest, se fabricau pesmeți pînă și la Modon și la Prevesa [72]. Din iunie, într-adevăr, părăsind Ciprul unde nu era mare lucru de făcut [73], grosul flotei turcești, întărită cu navele lui Euldj Ali (300 de pînze în total, adică 200 de galere și 100 de *fuste*), se îndrepta spre insula Candia. La 15 iunie ea atingea golful Suda, pustia satele și micile orășele de pe țărm. Dar a atacat zadarnic de două ori Chania [74] unde, la adăpostul artileriei din forturi, se găseau 68 de galere venețiene, destinate să escorteze un convoi de ajutor în direcția Famagustei. A circulat zvonul pierderii lor [75], dar Euldj Ali nu reușise să pună stăpînire decît pe neînsemnatul port Rethymo. După jafuri și hărțuieli repetate, armada turcă și-a continuat drumul spre vest.

La apropierea lor, Veniero, nevrînd să se lase blocat în golf cu partea rămasă din forțele navale venețiene, a părăsit țărmurile Moreei și Albaniei, unde reușise cîteva lovituri temerare la Durazzo și Valona. Cu 6 galere mari, 3 corăbii și 50 de galere ușoare el a plecat să se consolideze la Messina, la 23 iulie. Această retragere a salvat libertatea sa de manevră, dar a lăsat cîmp liber turcilor în Marea Adriatică [76]. Ei și-au făcut de cap, au devastat țărmul și insulele dalmate, au cucerit Sopoto, Dulcigno, Antivari, Lesina, au atacat Curzola, pe care locuitorii săi au apărat-o cu energie. Între timp, veniți pe uscat, soldații lui Ahmet Pașa au capturat tot ce era la îndemînă. La rîndul său, Euldj Ali a întreprins un raid spre Zara, iar un alt corsar, Kara Hogea, a pustiit chiar golful Veneția [77]...

Senioria a început să recruteze în grabă, cu autorizația lui Granvelle, în Apulia și în Calabria [78]. Dar flota turcă, judecînd desigur la fel ca Veniero că Adriatica putea fi o capcană, nu s-a angajat complet aici și și-a îndreptat efortul principal împotriva insulei Corfu. Evacuată de locuitori, ea a fost devastată; numai enormul castel al fortăreței, ca o insulă în interiorul insulei, a rămas la adăpost de asediatori. Flota turcă s-a lungit atunci din Corfu pînă la Modon, așteptînd să vadă ce vor face aliații. Din iunie, prin Ragusa, vestea despre încheierea Ligii ajunsese într-adevăr în teritoriile turcești...

Dar, de data asta, timpuria desfășurare a flotei lor nu era un avantaj pentru turci. Ei își obosiseră forțele își epuizaseră proviziile în acele luni de război mărunt. Și în timp ce alergau după ce era mai ușor, arzînd și prădînd satele adriatice, ei neglijaseră esențialul, flota venețiană din Candia: la sfîrșitul lunii august, împreună cu cei doi proveditori Agostino Barbarigo și Marco Quirini, cele 60 de galere ale sale se alăturau nestingherite marii flote aliate [79].

Bătălia din 7 octombrie [80]

La sosirea lui Don Juan la Messina, moralul aliaţilor era destul de scăzut, galerele adunate nu se aflau în perfectă stare de marş. Sosirea, însă, a galerelor lui Don Juan, cu o ţinută admirabilă, a făcut o mare impresie. În plus, întîlnirea prinţului cu subordonaţii săi imediaţi, Veniero şi Colonna, a fost excelentă. Don Juan ştia să fie fermecător la primul contact. Seducătorul şi-a desfăşurat toate farmecele, căci de acest prim contact depindea poate soarta întregii expediţii la care ţinea cu atîta pasiune. A ştiut să acţioneze şi să facă dintr-o armată navală disparată un tot omogen. Văzînd galerele veneţiene lipsite de soldaţi, el a dispus îmbarcarea pe ele a 4 000 de soldaţi atît spanioli cît şi italieni, cu toţii în slujba Regelui Catolic. Era în sine un mare succes. Intuim aprehensiunile pe care a trebuit să le învingă pentru ca măsura să fie acceptată de veneţienii atît de neîncrezători. Dintr-o dată, galerele flotei deveneau identice, substituibile unele, altora. Fără a fi cu adevărat amestecate, escadrele puteau schimba nave între ele şi au făcut acest lucru după cum demonstrează ordinul de marş al flotei.

Armada şi-a dat şi ea seama că are un şef cînd s-a ţinut Consiliul Ligii. Toţi norii nu s-au risipit dintr-o odată, dar discordiile s-au estompat. Don Juan nu voia să-i lipsească pe veneţieni, aceştia au înţeles imediat, de o campanie directă împotriva turcilor şi nici să le impună, în locul acestei ofensive, o expediţie contra Tunisului aşa cum doreau Filip al II-lea, atîţia spanioli şi întreaga Sicilie. În forul său interior, Don Juan ar fi fost chiar dornic să ajungă pînă în Cipru şi, străbătînd Arhipelagul, pînă în Dardanele. Hotărîrea finală, mai cuminte, a fost să se pornească în întîmpinarea flotei inamice şi să se angajeze bătălia.

Armada a părăsit Messina la 16 septembrie avînd drept prim obiectiv Corfu, unde se nădăj-

duia că ar exista informații precise despre poziția flotei inamice. Aici s-a aflat într-adevăr — şi navele de cercetare au confirmat-o — că ea se afla în lungul golfului Lepanto. Informațiile subestimau de fapt forțele otomane, dar aceeași eroare a fost comisă și de partea turcă. Astfel încît amiralul turc și consiliul său au hotărît să năvălească asupra navelor creştine în lungul coastelor insulei Corfu, în timp ce consiliul de război aliat, într-o ședință destul de dramatică, se decidea pentru luptă în ciuda opiniilor fricoșilor și prudenților. Tenacitatea venețienilor care amenințau că se vor bate și singuri, voința pontificalilor, elanul lui Don Juan care nu a ezitat să evadeze din cadrul strîmt al instrucțiunilor pe care i le dăduse Filip al II-lea, au determinat confruntarea.

Indiscutabil că în acest caz Don Juan a fost artizanul destinului. El judeca, în deplină probitate, că nu putea dezamăgi Veneția și Sfîntul Scaun fără a-și pierde prestigiul și onoarea. A se eschiva însemna a trăda lumea creștină. A lupta și a pieri nu însemna defel, dacă se păstra prietenia Veneției, compromiterea totală a viitorului căci, cu acest sprijin, putea fi reconstruită o flotă creștină. Astfel va pleda Don Juan mai tîrziu [81] pentru a-și justifica inițiativa, și tot astfel, de bună seamă, a gîndit el la momentul dat. Un an mai tîrziu Don García de Toledo tremura încă la gîndul că Don Juan riscase pe o singură carte unica apărare a Italiei și a lumii creștine. Nebunie și bravură, au gîndit cei chibzuiți încă de a doua zi după victorie, imaginîndu-și înfrîngerea și navele turcești urmărindu-i pe aliați pînă la Neapole și la Civitavecchia...

Cele două flote care se căutau una pe alta s-au întîlnit pe neașteptate la 7 octombrie la răsăritul soarelui la intrarea în golful Lepanto, unde flota creştină a reuşit imediat (acesta a fost un mare succes tactic) să-şi blocheze adversarul. Față în față, creștini și musulmani au putut atunci, spre surpriza lor, reciprocă, să-și numere forțele: 230 de nave de război de partea

turcă, 208 de cea creştină; 6 galere mari, înzestrate cu artilerie, întăreau galerele lui Don Juan care, în ansamblu, erau mai bine înarmate cu tunuri şi archebuze decît galerele turceşti unde soldaţii luptau încă adesea cu arcuri.

Numeroasele relatări ale luptei, inclusiv studiul vice-amiralului Jurien de la Gravière, nu sînt de o obiectivitate istorică perfectă. E greu să discerni în ele cui îi revine meritul răsunătoarei victorii: şefului, lui Don Juan? Desigur. Lui Giovanni Andrea Doria care, în ajunul luptei, a avut ideea să taie pintenii galerelor aşa încît, partea lor dinainte cufundîndu-se mai mult în apă, tirul cu o traiectorie mai puţin curbă al artileriei uşoare lovea în plin flancurile navelor turceşti? Puternicelor *galeazze* veneţiene care, plasate în faţa liniilor creştine, au fracţionat valul armadei duşmane dislocîndu-i rîndurile prin uimitoarea forţă a focului lor? Deşi imobile sau cel puţin greu manevrabile, ele au reprezentat tipuri de vase de linie, fortăreţe plutitoare. Să nu subestimăm nici excelenta infanterie spaniolă care a jucat un mare rol în această luptă cvasi-terestră, nici admirabila disciplină a galerelor spaniole, cele mai temute de turci dintre toate galerele *ponentinas* [82], nici focul deosebit de intens al galerelor veneţiene. Să ţinem seama, de asemenea, cum vor sublinia turcii mai tîrziu şi cum înşişi învingătorii vor recunoaşte, de oboseala armatei navale turce. Ea nu s-a prezentat în deplinătatea forţelor sale. [83].

Orice-ar fi, triumful creştin a fost imens. Numai 30 de galere turceşti vor scăpa sub conducerea lui Euldj Ali, ele au ştiut să se mişte cu o uşurinţă şi o tehnică de manevrare fără egal în jurul temutelor galere ale lui Giovanni Andrea Doria. Poate (să facem loc o clipă bîrfelilor [84]) pentru că genovezul a refuzat încă o dată să se angajeze total cruţîndu-şi exagerat „capitalul". Toate celelalte galere turceşti au fost capturate şi împărţite între învingători sau scufundate. Turcii pierduseră în luptă mai mult de 30 000 de oameni — morţi şi răniţi —, 3 000 de prizonieri; 15 000

de condamnați la galere au fost eliberați. Creștinii, de partea cealaltă, avuseseră pierderi însumînd 10 galere, 8 000 de morți și 21 000 de răniți. Sub raportul factorului uman, ei au plătit scump succesul, mai mult de jumătate din efectivele lor fiind scoase din luptă. Marea din zona ostilităților le-a părut brusc luptătorilor roșie de sînge omenesc.

O victorie fără urmări?

Această victorie deschidea poarta pentru cele mai mari speranțe. Dar pe moment ea nu a avut consecințe strategice. Flota aliată nu și-a urmărit inamicul în derută din pricina pierderilor sale, a timpului neprielnic care a fost, poate, salvatorul Imperiului otoman descumpănit. În septembrie, venețienii și-au spus că era prea tîrziu pentru ca să se înfunde în Levant și ca să încerce să recucerească Ciprul. Cum să se gîndească la aceasta toamna, cîtă vreme vestea căderii Famagustei sosise la șefii flotei în ajunul bătăliei de la Lepanto? Veneția nu a aflat-o decît la 19 octombrie [85], a doua zi după ce știrea victoriei sale îi fusese adusă de galera *L'Angelo Gabrielle*, detașată în acest scop de Veniero. [86]

Din partea sa, Don Juan era ispitit de o expediție imediată asupra Dardanelelor care i-ar fi permis să blocheze strîmtoarea. Dar proviziile și oamenii îi lipseau și Filip al II-lea dăduse ordinul, dacă nu-și putea oferi cumva un mare port în Moreea, să ducă galerele la iernat în Italia. Era imposibil să se aventureze astfel cînd îi lipsea materialul necesar pentru operațiunile de asediu. Pontificalii și venețienii care au vrut să-și piardă vremea sub zidurile cîtorva orașe de o importanță secundară în zona Adriaticii nu s-au ales nici cu glorie, nici cu profit. Don Juan s-a reîntors la Messina încă de la 1 noiembrie. Cîteva săptămîni mai tîrziu, Marcantonio Colonna era la Ancona, Veniero la Veneția...

Asupra celor de mai sus, într-o unitate impresionantă, istoricii conchid: mult zgomot, eventual glorie, dar pentru nimic [87]. Că episcopul de Dax a dezvoltat această temă spre folosința stăpînului său și, nu fără abilitate, pe lîngă venețieni, compătimiți din plin pentru pierderile lor pe care nu le compensa cîștigul „unei singure palme de pămînt“, treacă [88], episcopul de Dax avea motivele sale să fie orb, sau să vrea să fie.

Dar dacă, în loc să fim atenți numai la ceea ce a urmat după Lepanto, sîntem și la ceea ce l-a precedat, această victorie apare ca sfîrșitul unei perioade nefericite, sfîrșitul unui real complex de inferioritate al Creștinității și al unei nu mai puțin reale întîietăți turce. Victoria creștină a barat drumul unui viitor care se anunța foarte sumbru. Dacă flota lui Don Juan ar fi fost distrusă, cine știe ce s-ar mai fi întîmplat? Neapole, Sicilia ar fi fost poate atacate, algerienii ar fi încercat să aprindă din nou incendiul Granadei sau l-ar fi dus la Valencia [89]. Înainte de a face ironii pe seama bătăliei de la Lepanto pe urma lui Voltaire, ar fi poate rezonabil să cîntărim greutatea imediată a zilei. Ea a fost enormă.

A urmat o uimitoare serie de serbări — Creștinătatea nu putea crede în fericirea sa — și un nu mai puțin uimitor exces de proiecte. Ele barează marea în întregime cu perspectivele lor grandioase, aceste proiecte care țintesc Africa de nord, sferă tradițională de influență spaniolă, Egiptul și Siria, acele posesiuni îndepărtate de unde turcii scot atîta argint (și Granvelle, insul cu cea mai rece judecată posibilă, a fost cel care a propus această acțiune), insula Rodos, Ciprul, Moreea, în sfîrșit, ai cărei emigranți, răspîndiți aproape pretutindeni, promit să facă minuni, numai să fie cît de cît ascultați și înarmați. Ele creează ușor iluzia în Italia și în Spania, unde se presupune că supușii creștini din Balcani, treziți de o descindere creștină, n-ar întîrzia să se revolte. Cei mai fanteziști, papa, Don Juan de Austria, visează la eliberarea Palestinei și la cucerirea Constantinopolului. Nu se ajunge oare

pînă la a se propune campania împotriva Tunisului în primăvara anului 1572, cea în Levant la vară, şi cea împotriva Algerului în iarna următoare?

Filip al II-lea, trebuie să-i recunoaştem acest merit, nu ia parte la asemenea frenezii. Spre deosebire de tatăl său, de fratele sau de nepotul său, Don Sebastiăn de Portugalia, el nu este frămîntat de visuri cruciate. [90] Ca totdeauna, el calculează, cîntăreşte, cere părerea demnitarilor săi, le supune discuţiei, remite astfel proiectele lui Granvelle şi Requesens lui Don Juan, cerîndu-i să răspundă, punct cu punct, la fiecare propunere. Discuţiile se reluau efectiv la Roma pentru a se decide operaţiunile campaniei următoare. Victoria nu-i făcuse pe aliaţi nici mai uniţi, nici mai încrezători.

Sîntem ispitiţi să ne amuzăm de aceste conversaţii grave ca şi de proiectele tumultuoase. Cînd se cunoaşte deznodămîntul, este uşor să explici, precum Părintele Serrano, ultimul şi cel mai bun istoric al bătăliei de la Lepanto, că această victorie nu putea rodi şi nici servi la nimic. Singurul lucru de spus este că Lepanto nu însemna decît o victorie maritimă şi că, în această lume lichidă înconjurată şi blocată de pămînturi, ea nu putea fi suficientă pentru a distruge rădăcinile otomane care erau lungi rădăcini continentale. Soarta Ligii s-a jucat tot atît la Roma cît şi la Viena, Varşovia, noua capitală poloneză, şi la Moscova. Dacă Imperiul otoman ar fi fost atacat pe această frontieră tereastră... Dar putea el oare să fie [91]?

În sfîrşit, Spania nu se putea angaja în Mediterana atît de mult timp şi complet cum ar fi trebuit. Aici este esenţialul. Lepanto ar fi avut probabil şi urmări dacă Spania s-ar fi îndîrjit să le urmărească.

Nu ne dăm totdeauna seama că victoria de la Lepanto însăşi nu a fost posibilă decît pentru că Spania, măcar o dată, s-a angajat total. Printr-un concurs fericit de împrejurări, toate dificultăţile sale se uşuraseră, provizoriu, dar toate în acelaşi

timp, în acei ani 1570—1571. Țările de Jos păreau ferm ținute în mînă de ducele de Alba; Anglia avea dificultăți interne, mai întîi răscoala baronilor din nord în 1569, apoi conspirația lui Ridolfi ale cărei ițe, multe dacă nu toate, erau trase în Spania. Filip al II-lea a plănuit atunci chiar să uneltească împotriva Elisabetei, într-atît îi părea aceasta incapabilă să reziste [92]. Politica franceză era mai neliniștitoare, dar nu era încă definitivată. Episcopul de Dax nu plecase încă din Veneția, în octombrie 1571, iar Toscana era șovăitoare. Politica anti-spaniolă pe care Cosimo o organizase cu multă pricepere suferea o suspendare temporară. Marele duce avansase chiar ducelui de Alba banii necesari acțiunii sale în Țările de Jos [93]. Reviriment politic? Joc dublu? Orice-ar fi fost, Spania se găsea brusc ușurată de poverile sale externe.

Ea a profitat de situație pentru a acționa în Mediterana. S-au văzut atunci, în întregul sector european, soldați și aventurieri de toate obîrșiile revărsîndu-se în mulțimi compacte către sud unde ofertele de angajare se înmulțeau. Soldați francezi în solda veneților, hughenoți desigur, afirmă un raport, au apărat Dulcigno în iulie 1571, fără prea multă tragere de inimă de altfel [94]. Francezii de asemenea, amestecați printre spanioli, s-au îmbarcat pe galerele lui Filip al II-lea la Alicante [95]. Și în primăvara anului 1572 erau 2 000 la Veneția, mercenari în slujba Senioriei. Sînt semne evidente ale subitei însemnătăți dobîndite de cîmpul de luptă mediteranean.

Așadar Spania a profitat de răgazul pe care i-l lăsau adversarii săi din Occident pentru a lovi în Orient. Dar nu era decît o clipă de oprire. Niciodată ea nu a putut face altceva mai bun decît să dea o lovitură la stînga, o lovitură la dreapta, mai mult după capriciul circumstanțelor decît după dorințele sale. Niciodată nu a reușit să-și angajeze toate forțele asupra unui singur punct. Aceasta este explicația „victoriilor sale fără urmări“.

1. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 86, nota 2.
2. Silva către rege, Veneţia, 21 aprilie 1571, Simancas E° 1329; acelaşi către acelaşi, 21 iunie 1571. *ibidem*; Relatione sull' Impero Ottomano di Jacopo Ragazzoni, 16 august 1571, ALBÈRI, *Relazioni*..., vol. 3, 2, p. 372 şi următoarele.
3. Delegaţii către rege, Roma, 8 septembrie 1570, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 4, p. 6.
4. Despre un proiect împotriva Bizertei şi Tunisului, Pescaire către rege, Palermo, 20 martie 1571, Simancas E° 487.
5. Demersuri veneţiene în această privinţă încă din 1570, viceregele Neapolelui către rege, 4 februarie 1571, Simancas E° 1059, f° 173. S-a ordonat să se furnizeze grîu armadei veneţiene care ierna în Candia. Despre complexa problemă a alimentelor, Don Juan de Zúñiga către ducele de Alba, 17 iulie 1571, Simancas E° 1058, f° 81.
6. Textul original în latină, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 4 p. 299 şi următoarele. Traducerea spaniolă, B. N., Madrid, Ms. 10454, f° 84; text şi în D. DUMONT, *Corps universel diplomatique*, vol. 5, p. 203 şi următoarele: Simancas Patronato Real nr. 1660, 25 mai 1571; H. KRETSCHMAYR, *Geschichte von Venedig*, *op. cit.*, vol. 3, p. 59; L. VOINOVITCH, *op. cit.*, p. 3, cardinalul de Rambouillet către Carol al IX-lea, Roma, 21 mai 1571, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 149—150.
7. *Relatione fatta alla maestà Cattolica, in Madrid, alli XV di Luglio 1571, di tutta la spesa ordinaria che correra per la lega in 200 galera, 100 navi e 50 mila fanti ogn'anno*, Roma, f.d. in 4°, B.N. Paris, Oc. 1533.
8. D. F. de Aleva către Filip al II-lea, Poissy, 5 august 1570, A.N. K 1516, B 27, nr. 55.
9. 28 august 1570, B. N. Paris, Fr. 23 377, copie.
10. Juliano Lopez către rege, Veneţia, 10 august 1570, Simancas E° 1327.
11. Contele de Monteagudo către rege. Speyer, 30 octombrie 1574, *CODOIN*, vol. 110 p. 98—110.
12. Optimism al papei, cardinalul de Rambouillet către Rege, Roma 4 decembrie 1570, B.N., Paris, Fr. 17989; despre descurajarea sa, acelaşi către acelaşi, 19 decembrie, *ibidem*, copie.
13. Nobili către marele duce, Madrid, 22 ianuarie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
14. Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 12 aprilie — 14 iunie 1571, *ibidem*, F. HARTLAUB, *op. cit.*, p. 71.

15. De exemplu memoriul din 15 februarie 1571, adresat lui Fourquevaux, Célestin DOUAIS, *Lettres à M. de Fourquevaux...* 1565—1572, 1897, p. 314—343.
16. Abel DESJARDINS, *Nég. diplomatiques avec la Toscane*, 1849—1886, vol. 3, p. 655 şi următoarele; 10 mai, *ibidem*, p. 669.
17. F. de Alava către Don Juan de Zúñiga, 24 iunie 1571, în legătură cu Coligny şi Téligny, A. N., K 1520, B 29, nr. 24.
18. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 3 martie 1571, Simancas E° 1059, f° 60.
19. Instrucţiunea sa, Madrid, 29 ianuarie 1571, A. N., K 1523, B 23, nr. 51.
20. Filip al II-lea către Alava, Madrid, 30 iunie 1571, *ibidem*; Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 30 iunie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
21. Răspunsul ducelui de Alba către Seniorul de Mondoucet, B. N., Paris, Fr. 16127, f°s 3 şi 4 (nepublicate de L. DIDIER, a cărui culegere începe în 1571).
22. Paul HERRE, *op. cit.*, p. 163, nota 1.
23. Nobili către prinţ, Madrid, 31 martie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
24. Nota lui Antonio Pérez, Madrid, 8 mai 1571, A. N., K 1521, 830, nr. 56.
25. A. N., K 1521, B 20, nr. 58.
26. Vinovatul este Alonso de la Cueva, duce de Albuquerque, care a acţionat fără ordinul regelui, aşa le vor spune ambasadorii francezilor dacă aceştia se vor plînge: Çayas către F. de Alava, Madrid, 16 mai 1571, A. N., K 1523, B 31, nr. 75. La fel, 31 mai 1571, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 355. „Nu se suflă un cuvînt despre Final la această Curte...", F. de Alava către rege, 1 iunie, 1571, A.N., K 1520, B 29, nr. 2.
27. Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 10 mai 1571, Mediceo 4903.
28. F. de Alava către ducele de Albuquerque, Paris, 27 aprilie 1571, A.N., K 1519, B. 29, nr. 69.
29. *Ibidem.*
30. Filip al II-lea către F. de Alava, 17 aprilie 1571, A. N., K 1523 B 31, nr. 67.
31. F. de Alava către ducele de Albuquerque, Paris, 17 mai 1571, A.N., K 1521, B 30, nr. 68.
32. Acelaşi către acelaşi, 27 aprilie 1571, *ibidem*, nr. 69.
33. Nobili şi del Caccia, Madrid, 16 aprilie — 6 iunie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903; Filip al II-lea către Granvelle, S. Laurent, 13 iunie 1571, Simancas E° 1059, f° 13; F. de Alava către Filip al II-lea, Paris, 26 iunie 1571, A. N., K 1520, B 29, nr. 31, Un credit de 150 000 de scuzi din partea marelui duce al Toscanei către Ludovic de Nassau la Frankfurt? F. de Alava către rege, 4—9 august 1571, A.N., K 1519, B 29, nr. 69.

34. F. de Alava către rege, Paris, 1 iunie 1571, A.N., K 1520, B 29, nr. 2.
35. Episcopul de Dax către Carol al IX-lea, Lyon, 26 iulie 1571, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 161—164. B.N., Paris, Fr. 16170, f°s 9—11, copie.
36. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 178.
37. Regele către Senioria Veneţiei, 23 mai 1571, B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 4—5, copie.
38. F. de Alava către Çayas, „Lubier", 19 iunie 1571, A. N., K 1520, B 29, nr. 12.
39. Acelaşi către ducele de Alba, Louviers, 25 iunie 1571, *ibidem*, nr. 20.
40. 17 august 1571, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 371.
41. Ducele de Alba către F. de Alava, Anvers, 11 iulie 1571, originalul în franceză, A. N., K 1522, B 30, nr. 16 *a*.
42. Acelaşi către acelaşi, Bruxelles, 7 iunie 1571, A. N., K 1520, B 29, nr. 6.
43. Nobili către prinţ, Madrid, 2 august 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
44. L. SERRANO, *Correspondencia*, vol. 1, p. 102.
45. Fourquevaux către regină, Madrid, 18 februarie 1571, *op. cit.*, vol. 2, p. 331.
46. Către rege, Palermo, 20 martie 1571, Simancas E° 487; recolta a fost bună în Sicilia, Ragusa, 28 mai 1570, Arhivele Ragusei, L. P., 2, f°s 97 şi 98.
47. Nobili şi del Caccia, 16 aprilie 1571, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
48. Santa Cruz către rege, 1—2 mai 1571, Simancas, E° 106, f°s 81 şi 82.
49. Acelaşi către acelaşi, două scrisori din 17 mai 1571, *ibidem*, f°s 83 şi 84.
50. Don Juan către Ruy Gomez, *CODOIN*, vol. 28, p. 157.
51. Erwin MAYER-LÖWENSCHWERDT, *Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien, 1564—1571*, Wien, 1927.
52. Simancas E° 1059, f° 129. Ducele de Alcalá, mort la 2 aprilie 1571, Simancas E° 1059, f° 84. Despre misiunea provizorie a cardinalului Granvelle există numeroase documente şi mai ales 10 mai 1571, Mediceo 4903; ştire din Spania, 31 mai 1571, FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 355; CODOIN, vol. 23, p. 288. N. NICCOLINI, „La cittá di Napoli nell' anno della battaglia di Lepanto", în: *Archivio Storico per le provincie napoletane*, serie nouă, t. 14, 1928, p. 394.
53. Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 6 iunie 1571, Mediceo 4903.
54. L. van DER ESSEN, *Alexandre Farnèse*, vol. 1, p. 161.
55. Simancas E° 1134.

56. *Op. cit.*, p. 79.
57. *Ibidem*, p. 78, nota 2.
58. *CODOIN*, vol. 3, p. 187.
59. Erwin MAYER-LÖWENSCHWERDT, *op. cit.*, p. 39.
60. *Ibidem*, p. 40; *Res Gestae...*, vol. 1, p. 97.
61. Pentru L. van DER ESSEN, *op. cit.*, vol. 1, p. 162, plecarea la 1 august.
62. Padilla către Antonio Pérez, Neapole, 15 august 1571, primită la 12 septembrie, Simancas E° 1059, f° 91.
63. L. van DER ESSEN, *op. cit.*, vol. 1, p. 163, afirmă că pînă în noaptea din 22; Juan de Soto către Don García de Toledo, 21 august 1571, Don Juan este încă la Neapole, *CODOIN*, vol. 27, p. 162.
64. Don Juan către Don García de Toledo, Messina, 25 august 1571, *CODOIN*, vol. 3, p. 15; L. van DER ESSEN, *op. cit.*, vol. 1, p. 163, spune că în ziua de 23.
65. Către D. Luis de Requesens, Pisa, 1 august 1571, *CODOIN*, vol. 3, p. 8.
66. Corfu, 3 februarie 1571, Simancas E° 1059, f° 62.
67. Corfu, 29 martie 1571, ştire primită la Veneţia la 11 aprilie 1571, Simancas E° 1066, f° 13.
68. Constantinopol, 10 aprilie 1571, *ibidem*, f° 123.
69. Messina, 23 aprilie 1571, *ibidem*, f° 11.
70. Corfu, 27 aprilie 1571, Simancas E° 1059, f° 56.
71. Constantinopol, 5 mai 1571, ştire retransmisă prin Corfu (tot prin captivi evadaţi), Simancas E° 1061, f° 133.
72. Negroponte, 3 iunie 1571, *ibidem*, f° 137.
73. L. VOINOVITCH, *op. cit.*, p. 39.
74. G. de Silva către Filip al II-lea, Veneţia, 6 iulie 1571, Simancas E° 1329.
75. F. de Alava către rege, Melun, 1 august 1571, A.N., K 1520, B 29, nr. 37; 60 de galere pierdute: Nobili către prinţ, Madrid, 2 august 1571, Mediceo 4903.
76. L. VOINOVITCH, *op. cit.*, p. 40.
77. *Ibidem*, p. 41.
78. Granvelle către Filip al II-lea, 20 septembrie 1571, Simancas E° 1060, f° 57 şi 58. În Calabria şi la Bari.
79. Don Juan de Austria către Don García de Toledo, Messina, 30 august 1571, *CODOIN*, vol. 3, p. 17.
80. În legătură cu acest subiect există o literatură imensă, nenumărate mărturii şi nu mai puţine lucrări de istorie. Dar acestea din urmă sînt puţin precise şi, ca să spunem aşa, niciodată imparţiale. Lepanto este oare o victorie spaniolă? Veneţiană adică italiană? Cîteva mărturii: Ferrante CARACCIOLO, *I commentarii delle guerre fatte co'Turchi da D. G. d'Austria dopo che venne in Italia*, Firenze, 1581. *Discurso sobre la vit° naval sacada de la armada turchesca traduzido del toscano en sp°l*, A. E. Esp. 236, f°s 51—53. *Relatione della vittoria navale christiana contro li Turchi al 1571 scritta dal Sign^r Marco Antonio Colonna alla Santità di N^ro Sign^r Pio V*, con

alcune mie (de Francesco Gondola, ambasador ragusan la Roma) *aggionte ad perpetuam memoriam*, p.p. L. VOINOVITCH, p. 107—112. *Relación de lo succedido a la armada desde los 30 del mes de setiembre hasta los 10 de octubre de 1571*, f°s 168—169; *Relación de lo succedido a la armada de la Santa Liga desde los 10 de octubre, hasta los veynte cinco del mismo*, f°s 169—171, B.N., Madrid Mss 1750. Lista lucrărilor istorice în L. SERRANO, Alonso SÁNCHEZ sau în G. HARTLAUB. A nu se omite: Guido Antonio QUARTI, *Lepanto*, Milano, 1930.

81. Las causas que movieron el Sor Don Juan para dar la batalla de Lepanto (1571), B. N., Madrid, Mss. 11268/35.
82. *Ponentinas* nu înseamnă, cum crede F. HARTLAUB, *op. cit.*, p. 182, spanioli, şi atît.
83. În această privinţă, consideraţiile lui Granvelle către rege, Neapole, 26 mai 1571, Simancas, E° 1060, f° 30, au avantajul de a fi anterioare luptei.
84. Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 24 decembrie 1571, A. d.S. Firenze, Mediceo 4903; L. VOINOVITCH *op. cit.*, p. 42.
85. G. de Silva către rege, Veneţia, 19 octombrie 1571, Simancas E° 1329. Cf. B.N., Paris, Ital. 427, f°s 325—333 F. de Alava către rege, 2 august 1571, A. N., K 1520, B 29, nr. 38; L. VOINOVITCH, *op. cit.*, p. 102.
86. H. KRETSCHMAYR, *op. cit.*, vol. 3, p. 69.
87. De exemplu H. WÄTJEN, *Die Niederländer im Mittelmeergebiet*, p. 9; H. KRETSCHMAYR, *op. cit.*, vol. 3, p. 75 şi următoarele; L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 140—141.
88. Către ducele de Anjou, Veneţia, 4 noiembrie 1571, B.N., Paris, Fr. 16170, f°s 57—59, copie.
89. Henri DELMAS de GRAMMONT, *Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVII-e s.*, vol. 1, p. 2 şi nota 2.
90. L. PFANDL, *Philippe II*, p. 366—367.
91. Las la o parte inutila campanie diplomatică dusă în acest sens la Viena, în Polonia, la Moscova, la Lisabona, încă din 1570, vezi cartea lui Paul HERRE, *op. cit.*, p. 139 şi următoarele, şi chiar curioasele negocieri ale Romei la Moscova (PIERLING S. J., *Rome et Moscou, 1547—1579*, Paris, 1883; *Un nonce du Pape en Moscovie, Préliminaires de la trêve de 1582*, Paris 1884). Despre refuzul hotărît al Portugaliei în 1573: *Le cause per le quali il Sermo Re di Portugallo nro Sign[re]...* A. Vaticane, Spagna, 7, f°s 161—162. În aprilie 1571, tributul imperial a fost plătit turcilor, F. HARTLAUB, *op. cit.*, p. 69: cardinalul de Rambouillet, Roma, 7 mai 1571, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 148—149. Împăratul nu poate acţiona fără ajutorul regelui Poloniei (Michiel şi Soranzo către doge, Viena, 18 decembrie

1571, P. HERRE, *op. cit.*, p. 154.) Cel puţin aşa afirmă în faţa ambasadorului Poloniei: *Ohne Euch kann man nichts tun* *, iar *celălalt* răspunde: *Und wir wollen ohne Eur. Majestät nichts tun* **. Nobili către prinţ, Madrid, 18 noiembrie 1571, Mediceo 4903, a ştiut dintr-o sursă sigură că împăratul, nepregătit, nu putea interveni în acest an. În mare, vor fi existat două tentative dezvoltate, perseverente cel puţin, pe plan diplomatic, una în 1570, cînd jocurile nu sînt încă făcute, cealaltă o dată cu începutul pontificatului lui Grigore al XIII-lea (misiunea lui Ormaneto în Spania, a arhiepiscopului de Lanciano în Portugalia...).

91. În legătură cu acest subiect, o enormă documentaţie la Simancas, despre care O. de TÖRNE dă o bună imagine, *op. cit.*, vol. I, p. 111 şi următoarele. Sosirea unui ambasador în Spania, Coban, *CODOIN*, vol. 90, p. 464 şi următoarele; Nobili şi del Caccia, Madrid, 10 mai 1571, Mediceo 4903.

93. Bani împrumutaţi şi apoi nefolosiţi, vezi mai sus vol.1

94. G. de Silva către Filip al II-lea, Veneţia, 25 sau 26 noiembrie 1571, Simancas E° 1329.

95. Requesens către Filip al II-lea (8 decembrie 1571), A. E., Esp. 236, f° 132; FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 243, trecere de soldaţi peste Alpi; F. de Alava către ducele de Albuquerque, Paris, 27 aprilie 1571, A. N., K 1519, B 29, nr. 69.

---

* Fără voi nu se poate face nimic (lb. germ. — N. tr.).

** Iar noi nu vrem să facem nimic fără Majestatea Voastră (lb. germ. — N. tr.).

2. 1572, AN DRAMATIC

Criza franceză pînă la noaptea Sfîntului Bartolomeu, 24 august 1572

Ostilitatea franceză împotriva Spaniei nu încetase să crească de la începuturile războiului din Cipru. Ea se accentua în 1571, se manifesta după încheierea Ligii, izbucnea cu o agresivitate făţişă după Lepanto.

Anul 1572 a început pentru cele două ţări sub semnul războiului. El îşi proiectase dinainte umbrele într-o lume mediteraneană înarmată, într-o Europă nordică frămîntată. Misiunea episcopului de Dax, care părăsise, în sfîrşit, Veneţia (ajungînd în ianuarie la Ragusa [1]), era un fleac pe lîngă ameninţările pe care spaniolii le simţeau tot mai mari în nord. Aflaseră cum fusese primit Ludovic de Nassau la curtea Franţei în primăvara lui 1571. Nu ignorau că regele pactizase cu tabăra rebelilor. O întreagă reţea spaniolă de informaţii şi de spionaj învăluie şi străbate Franţa [2]. Ea contribuie destul de puţin la înţelegerea dintre cele două coroane ale căror conversaţii diplomatice nu sînt decît o lungă făţărnicie în care istoricul se împotmoleşte. A reduce totul, cum face L. Serrano [3] — într-un mod involuntar naţionalist — la prestigioasa duplicitate florentină a Caterinei de Medici, abilă în a-şi multiplica atitudinile şi a-şi dezminţi pregătirile, apoi în a le atribui unor supuşi neascultători, a le prezenta, în sfîrşit, drept nişte riposte justificate, înseamnă a nu prezenta decît un fir subţire dintr-un scul întreg.

Pe de altă parte reînvia pericolul englez. La începutul lui 1571, ducele de Alba recomanda ducelui de Medina Celi, care se pregătea să meargă în Ţările-de-Jos pe drumul oceanic, să prefere, pentru escală, porturilor engleze tot porturile franceze [4]! Dar la începutul lui 1572, cei doi

adversari ai Spaniei se reconciliau, uitînd lungul diferend pe care aceasta avusese dintotdeauna grijă să-l întreţină. Se plănuia o alianţă, se ştia acest lucru din ianuarie [5], şi explicaţiile liniştitoare ale regelui Franţei [6] nu înşelau pe nimeni.

Articolele „ligii“ franco-engleze au fost semnate la Blois în 19 aprilie [7]. Încă din luna martie i se cunoaşteau stipulaţiile, în special că englezii se obligau să transfere din Ţările-de-Jos la Rouen şi la Dieppe punctul de concentrare pe continent al mărfurilor lor, francezii angajîndu-se, în ceea ce-i privea, să aprovizioneze insula cu sare, mirodenii şi mătase [8]. Faptul, evident, nu putea fi decît avantajos istmului francez şi ruinător pentru Anvers [9]. La Veneţia se spunea chiar că francezii nu încheiaseră acordul decît pentru a reînsufleţi traficul în scădere al Rouenului [10]. Secretarul Aguilón care, aşteptînd sosirea succesorului lui Don Francés de Alava, Diego de Zúñiga, [11] rezolva în Franţa afacerile curente ale Spaniei, nu-şi ascundea amărăciunea şi, într-o scrisoare către secretarul Çayas în care se exprima liber, regreta deschis că Filip al II-lea, pentru chestiuni de *reputación*, nu s-a înţeles cu Anglia. Va trebui să se reia negocierile (acordul cu Franţa nu fusese încă semnat la acea dată), sau să se considere Ţările-de-Jos ca şi pierdute [12].

Ambasadorul englez vedea lucrurile mai nuanţat. El scria Lordului Burghley, a doua zi după semnare: „Notabilii sînt îngrijoraţi ca ea să nu producă vrajbă între această coroană şi Spania şi ar fi foarte supăraţi dacă regele s-ar angaja în momentul de faţă într-un război, pentru că se tem ca administrarea afacerilor să nu cadă atunci în alte mîini“ [13]. Era o judecată chibzuită asupra incertitudinilor politicii franceze, obiectivă, fără pasiune. Foarte informata, prea informata curte de la Madrid avea tendinţa să vadă totul în negru.

Este adevărat că marile pregătiri ale Franţei în Atlantic erau intenţionat făcute cu mult zgomot [14]. Fourquevaux auzea vorbindu-se despre ele la Madrid în februarie [15]. La Paris, Aguilón

discuta despre ele cu ambasadorul Portugaliei, la fel de îngrijorat ca și el. Ducele de Alba se neliniștea în legătură cu ele la Bruxelles[16]. Și pretutindeni, comentariile își urmau cursul[17]. Oare galerele ponantine ale baronului de La Garde aveau să fie readuse în Mediterana? Și acele nave comerciale mari care se echipau ca vase de război și despre care se știa că trebuie să fie puse sub comanda lui Filipo Strozzi, unde se îndreptau[18]? Saint-Gouard spunea: împotriva piraților din Ocean. Dar jandarmii s-ar putea foarte ușor schimba în hoți, își spunea Filip al II-lea[19]. Era dificil să te încrezi în promisiunea oficială franceză că această flotă ar respecta teritoriile spaniole[20], cînd Diego de Zúñiga raporta că izbucnind în hohote de rîs Caterina de Medici strigase: „Flota din Bordeaux nu va afecta afacerile dumneavoastră! Puteți fi la fel de liniștiți ca și cum regele dumneavoastră ar fi la bordul său!“[21].

Și nu exista doar flota din Bordeaux. Incidentele de la frontiera sudică a Țărilor-de-Jos erau prilejul unor suspiciuni și plîngeri reciproce, agravate de exasperarea populațiilor acelor regiuni frămîntate[22]. Ducele de Alba întărise oare sau nu fortăreața din lungul frontierei? Ridicase el sau nu tunuri pe metereze? Barase sau nu drumurile?[23] Obligase sau nu la serviciul de gardă oamenii din cîmpie, ca în timp de război? Francezii din Țările-de-Jos care, potrivit tratatelor, trebuiau să se folosească liberi de bunurile lor trebuiau să fie mereu cu ochii în patru, cu atît mai mult cu cît problemele religioase nu erau de fel prevăzute în tratate[24]. Căci spaniolilor le era imposibil să nu creadă că francezii încurajau ori de cîte ori puteau, rebeliunea provinciilor spaniole.

Or la 1 aprilie „Golanii“ mării sub conducerea lui Guillaume de la Marche cuceriseră Brielle în insula Voorn, la vărsarea Meusei[25]. Insurecția ajunsese la Vlissingen, se întinsese la nord și la est pe tot cuprinsul ținutului apelor, pe întregul
 Waterland. Adevărata revoluție din Țările-de-Jos

începea într-o regiune fanatizată, plină de săraci. Francezii și, bineînțeles, englezii [26] erau prin forța împrejurărilor complici. Ducele de Alba s-a plîns reprezentantului regelui Franței la Bruxelles de faptul că navele rebelilor mergeau însoțite de navele franceze echipate de curînd și că ei găseau în Franța artilerie, alimente și muniții [27]. Flota lui Strozzi era aproape o flotă hughenotă, spune Aguilón, iar navele engleze și scoțiene se găseau aproape de țărmurile sale. Ea era capabilă să jefuiască în trecere litoralul spaniol [28].

Existau cu atît mai multe motive de îngrijorare, cu cît atacul Briellei în nord s-a dublat în curînd de un atac în sud. Hughenoții intrau cu La Noue în Valenciennes la 23 mai și la 24, în zorii zilei, Ludovic de Nassau cucerea prin surprindere Mons [29]. Operațiunea semnifica executarea planului stabilit între Orania și aliații săi din Franța [30]. Ea nu l-a uimit de fel pe ducele de Alba care dintotdeauna a avut prea mult tendința să subestimeze frontul mării și pericolul prezentat de „Golani" ca să se concentreze în schimb asupra primejdiei franceze și a frontierei continentale sud-vestice [31].

Într-adevăr, un război franco-spaniol părea iminent. În mai, Vespasiano Gonzaga, viceregele Navarrei, întocmea rapoarte neliniștitoare în legătură cu uneltirile franceze în regiune [32]. Întreaga frontieră pireneană, de la Atlantic la Mediterana, era în alertă. Rapoartele lui Saint-Gouard erau la fel de circumspecte ca și acele ale ambasadorilor spanioli. „Îi văd făcînd tot felul de provizii", scria el la 21 mai 1572 [33]. „Au încasat la ultimul bîlci de la Medina del Campo peste 5 000 000" și au adus din Italia numeroase arme care au fost distribuite la frontiere. În sfîrșit, sînt menținuți „un număr nespus de mare de căpitani" care au fost împiedicați să meargă în Levant. Nimic nu spune, conchide el, că pregătirile așa-zis făcute pentru Ligă nu sînt destinate pentru Languedoc sau Provence... Dar regele Franței, în ceea ce-l privește, a concentrat mai mult de 80 de vase și „un număr însemnat de infanteriști gasconi" [34]

Ce așteaptă această flotă? Să afle unde se va produce prima trosnitură spaniolă, explică Don Diego de Zúñiga. Și dacă afacerile din Țările-de-Jos se lămuresc, ea nu se va duce acolo [15].

Portughezii se neliniștesc și ei de campaniile care ar putea tenta o flotă franceză disponibilă. Ei pregătiseră o flotă mare cu peste 20 000 de soldați. Lucrul de care se tem, spune Sauli, care transmite această știre, este ca francezii să nu vrea să cucerească, în Maroc, Capul Gué, ceea ce ar stînjeni considerabil navigația portugheză, atît spre Indiile Orientale, cît și spre „Indiile Occidentale". Dacă nu cumva intenționează să facă pe contul lor propriu o altă campanie marocană [36].

Spaniolii nu s-au lăsat mai prejos și au luat măsurile maritime care se impuneau împotriva acelor faimoase nave franceze din Bretagne, La Rochelle și Bordeaux. În mai ducele de Medina Celi a părăsit Laredo cu 50 de nave [37]; s-a ordonat să fie pregătite 30 în Flandra. Și în „Biscaya și Galicia" s-a dat dreptul oricui voia să se înarmeze, ceea ce nu se făcuse încă niciodată, și să se asocieze la flota lui Medina „pentru a vedea mișcările francezilor" [38].

Cît despre Italia, zona nevralgică de aici este, firește, Piemontul și, în jurul Piemontului, statul savoiard și marea garnizoană din Milano unde marele comandor al Castiliei a fost numit de curînd guvernator. În acest din urmă oraș nu mai contenesc să se adune soldații veniți din Germania. Dacă Saint-Gouard îndrăznește să se neliniștească, i se răspunde, bineînțeles, „că sînt aici pentru a-l întîlni pe Don Juan de Austria"... [39] Dar în același moment [40] Diego de Zúñiga scrie stăpînului său pe un ton nu mai puțin alarmat că francezii ar fi găsit mijlocul de a cuceri cîteva dintre orașele fortificate pe care le ocupă spaniolii în Piemont. Neliniști contagioase: ele îi ating și pe genovezi. Senioria Genovei scrie că toate cele patru galere care au fost înarmate și pregătite să plece cu opt companii de

infanterie din Marsilia sînt, potrivit zvonurilor publice, destinate Corsicii [41]

Nimeni nu joacă cinstit. Fiecare, îngrijorat și amenințător totodată, încearcă să folosească orice mijloace spre a-și atinge țelul. Cînd la 11 mai algerienii solicită — stranie cerere — protecția Franței, Carol al IX-lea se grăbește să accepte [42]. El crede că ducele de Anjou, plătind tribut turcilor, ar fi un rege excelent al Algerului. Sărmanul duce, în jurul cîtor coroane nu și-a făruit el iluzii! Însemna poate să acționeze în chip ușuratic, să riște compromiterea alianței cu Sultanul, să ia, cum va spune episcopul de Dax, răspunzînd la aceste ciudate propuneri, „paiul drept spic" [43]. Dar dacă regele este atît de ușor atras de promisiunile nesincere ale lui Euldj Ali (care în aceeași clipă îi oferea orașul său lui Filip al II-lea [44]), motivul este credința sa că astfel împinge cu abilitate unul dintre pionii jocului care-l opune regelui Spaniei. Dar să nu exagerăm incidentul ca L. Serrano și, după el, ca F. Hartlaub, care consideră că secretul flotei lui Strozzi trebuie căutat spre Alger [45] și că, alarmînd coastele cantabrice, Carol al IX-lea voise să întoarcă din Alger flota lui Filip al II-lea și să-și rezerve eventuala posesiune a orașului.

Politica franceză era departe de a fi atît de clară. Ea nu era sigură de ajutoarele sale externe. În august, Germania protestantă nu era încă hotărîtă să se miște. Anglia nu vedea cu bunăvoință Franța instalîndu-se în Țările-de-Jos și pentru ea era un bun prilej să intre în negocieri cu spaniolii. Turcilor, în sfîrșit, le ajungeau cu prisosință propriile lor probleme. Și Franța nu era chiar sigură nici de sine însăși. Politica sa anti-spaniolă era cea a lui Carol al IX-lea, un impulsiv, și a lui Coligny, trăind în plină himeră. Ea îi avea împotriva sa pe „notabilii" despre care vorbea Walsingham, consilierii militari și, în bloc, întreg clerul. Pentru numeroase motive, mai ales fiindcă războiul însemna cheltuieli, se plănuia, firește, sechestrarea bunurilor bisericii. A fost chiar stabilit un plan de secularizare. El

avea să revolte Parisul și clerul [46] tot atît cît și atitudinile „cocardiere“ ale amiralului în legătură cu crucea din Gastines. Pe de altă parte, a-l ataca pe Filip al II-lea nu era o afacere lipsită de importanță, iar Caterina de Medici începea să se enerveze la ideea unui război care putea produce revirimente neașteptate. În consiliu, la 26 iunie, Tavannes spunea clar că puterea protestanților risca să devină atît de mare, în caz de conflict, încît „murind sau schimbîndu-se cei care-i conduc bine intenționați... regele și regatul său vor fi mereu supuși capriciilor lor și ar fi preferabil să nu mai stăpînim Flandra și alte cuceriri decît să fim fără încetare la stăpîn“ [47].

Politica franceză este astfel veleitară, gata să dea înapoi, în orice caz nu încă dispusă pentru confruntare. Cînd la jumătatea lui iunie sosește la Madrid vestea cuceririi orașelor Valenciennes și Mons, ambasadorul francez îi prezintă lui Filip al II-lea regretele și aproape scuzele regelui său. Totul s-a petrecut fără ca el să fi fost informat. El deplînge sincer actele inamicale ale ducelui de Alba și dorește ca Filip al II-lea să fie din nou asigurat de dorința sa de pace. La care Filip al II-lea îi răspunde că, printre revoltații din Flandra există mulți supuși ai regelui Franței și oameni care au stat în Franța. În ceea ce privește prietenia franco-spaniolă, el nu vede decît o condiție: faptele să corespundă discursurilor. În orice caz, ducele de Alba, potrivit ordinelor pe care le-a primit, nu va ataca decît dacă francezii atacă primii [48]... Pînă la anunțarea Nopții Sfîntului Bartolomeu, Saint-Gouard nu va înceta să înmulțească, din partea guvernului său, asigurările de pace. Poate că la acestea mai adaugă și de la el. La 28 iunie, în timp ce discută cu Filip al II-lea despre satisfacția stăpînului său pentru pedeapsa aplicată propriilor săi vasali, numele lui Coligny apare brusc în conversație. Ambasadorul nu ezită să declare că este un om neplăcut, că regele nu are încredere în el, deși altminteri face mai puțin rău la Curte decît în afara ei. El conchide cu optimism că ofi-

ţerii regelui, la frontiera Picardiei, fiind catolici, se vor strădui să evite orice conflict. La fel va face şi ducele de Alba, afirmă din partea sa Filip al II-lea. Şi Saint-Gouard îl părăseşte foarte mulţumit, după cum declară raportul cancelariei spaniole [49]. Abia dacă a fost presat ceva mai mult în legătură cu problema flotei franceze. Saint Gouard sfîrşeşte prin a răspunde că „marea este ca o pădure imensă aparţinînd întregii lumi în care francezii ar merge să-şi caute norocul“ [50].

Nu e mai puţin adevărat că diplomaţia franceză se pricepe să vorbească despre pace. Şi nu numai la Madrid, ci şi la Viena şi la Roma. După eşecul tentativei de la Valenciennes şi după deruta lui Genlis, totul se petrece ca şi cum politica franceză ar da înapoi. La 16 iunie, Carol al IX-lea anunţînd ambasadorului său la Viena înfrîngerea rebelilor din Mons, „pedeapsă dreaptă a lui Dumnezeu faţă de cei care se ridică împotriva autorităţii principelui lor“, pretinde că face totul pentru ca nici un ajutor să nu fie adus acelor «Golani» într-atît condamn planurile lor nefericite ...“ [51]. În iulie, el trimite la Roma, la de Ferrals, o lungă scrisoare în care arată cum l-a înşelat ducele de Nassau şi-şi mărturiseşte încă o dată voinţa sa de pace [52].

Stranie şi fluctuantă politică! Să nu spunem imorală, ca atîţia istorici, căci fiecare stat în secolul al XVI-lea joacă acelaşi joc şi-l consideră război cinstit. Dar cîte ezitări nu traduce ea! Nu se hotărăşte nici pentru ruptură, nici pentru încetarea actelor de ostilitate în lungul frontierelor care privesc Spania. La 27 iunie ducele de Alba este prevenit din Paris că francezii încorporează trei companii de cavalerie uşoară în Provence, că fortifică Marsilia *a gran furia* *, că se îndreaptă trupe către oraşele de garnizoană din Piemont. La 26 iunie s-a ţinut un consiliu important pentru a se şti dacă să se rupă cu Spania. N-a fost luată nici o hotărîre, „dar nu a însemnat aceasta un indiciu evident că, dacă

* cu mare ardoare (lb. span. — N. tr.).

ar observa o ocazie prielnică, n-ar scăpa-o? Este deci imposibil să ai încredere altfel, decît cu sabia în mînă“ [53]. Jocul pare dublu într-un mod atît de grosolan pentru cine privește din afară și deci pentru spanioli, încît totul devine credibil. Astfel, de exemplu, la sfîrșitul lui iunie un curier savoiard aduce la Madrid un nou material potrivit pentru zvonuri false: nunțiul a pretins că regele Franței ar fi cerut drept de liberă trecere prin teritoriile ducelui de Savoia [54]. Așa încît curierii spanioli din Italia spre Spania renunță aproape toți la calea pe uscat și iau drumul mării [55].

Într-adevăr, ce putea crede Filip al II-lea din maimuțărelile franceze, cînd el are în mînă raportul asupra raidului lui Genlis, plecat la 12 iunie în sprijinul orașului Mons și pus în derută la 17, a lui Genlis luat prizonier de către ducele de Alba, cu documente semnate de chiar regele Franței [56]? Sau cînd, la aceeași dată, i se semnalează presupusele mișcări ale flotei și cele reale ale trupelor în Picardia? Amiralul, i se spune, este la Metz, în căutarea a 800 000 de livre pentru a face Dumnezeu știe ce în Germania. Montmorency și el sînt de acord să-i sprijine pe rebelii din Mons. „A venit aici Altucaria, reprezentant al acestui rege la Constantinopol, mai scrie Zúñiga [57]; se vorbește că aduce cu sine 2 000 000 în aur. Dar asta nu e sigur și nu i se întrezărește motivul. Aflu că este vorba să-o trimită înapoi /în Turcia/ și ei afirmă public despre venețieni că au încheiat deja un armistițiu cu turcii“. Ceea ce ambasadorul Veneției dezminte cu energie. Astfel circulă veștile, nu totdeauna cernute cu grijă, false, adevărate, uneori de o precizie care dovedește trădarea. Don Diego de Zúñiga este, de exemplu, pus la curent cu ceea ce s-a dezbătut în Consiliul regelui de către Hieronimo Gondi: consilierii militari și ecleziastici n-au vrut război. Politica pașnică a Caterinei de Medici pare să-i cîștige [58]. Amiralul, respingînd sfaturile, ne este prezentat pe data de 13 august pe cale de a conspira cu suverana Angliei [59].

Noaptea Sfîntului Bartolomeu nu a pus deci capăt unei politici de intervenție pasionată, viguroasă și unanimă. Nici Roma și nici Madridul care s-au bucurat n-au pregătit masacrele din Paris [6]. De altfel, dacă acestea, dacă vestea — *novedad* — din Paris au avut un efect imediat asupra politicii franceze și internaționale, dacă au contribuit la răspîndirea în Europa a spaimei de spanioli, dacă au lăsat încă o dată cîmp liber politicii mai mult prudente decît de forță a Spaniei, nu cred că au marcat totuși o abatere *durabilă* a politicii franceze. Împotriva lui Michelet și a altor cîțiva nu cred că 24 august 1572 semnifică marea cotitură a secolului. Această *novedad* nu a avut decît urmări limitate în timp. După 24 august, politica franceză, un moment desprinsă de revendicările sale, descumpănită, va rămîne destul de fidelă sieși, cum vom vedea.

Ordin și contraordin date lui Don Juan de Austria, iunie-iulie 1572

În luna august a anului 1572, noaptea Sfîntului Bartolomeu a constituit și un abandon. Totul s-a petrecut ca și cum unul dintre jucători, regele Franței, și-ar fi aruncat pe neașteptate cărțile pe masă. Sîntem tentați să spunem că, oricum, el trebuia să piardă. Dar adversarul său era oare convins de slăbiciunea lui și conta pe acest abandon? Ciudata politică mediteraneană a lui Filip al II-lea în iunie și iulie 1572 sugerează, dimpotrivă, că el supraestima forța franceză.

Nimic nu este mai simplu, pînă în iunie 1572, decît politica lui Filip al II-lea în lumea mediteraneană față de Ligă. Pentru a pune ordine în numeroasele proiecte născute din victoria din 1571, Suveranul Pontif convocase o nouă conferință la Roma. Prima reuniune a avut loc la 11 decembrie [61]. Două luni au fost suficiente de astă dată, pentru a se ajunge la un acord, semnat

la 10 februarie 1572 de delegații spanioli — marele comandor al Castiliei și fratele său, Don Juan de Zúñiga cărora li s-a alăturat, în împrejurarea dată, cardinalul Pacheco — și de delegații venețieni, Paolo Tiepolo și Giovanni Soranzo[62]. Discuția se termina acum în favoare Senioriei. Acordul stipula, într-adevăr, că aliații ar urma să acționeze în Levant[63], ceea ce, dintr-o dată îndepărta proiectele împotriva Africii de nord, scumpe Spaniei. Proviziile de hrană erau prevăzute pentru șapte luni și trebuia să fie îmbarcat un important material de război pentru a-i ajuta pe grecii din Moreea despre care se credea că sînt pe punctul de a se revolta. La Otranto s-ar fi constituit o tabără de 11 000 de oameni, un fel de armată de rezervă, la care s-ar fi apelat după împrejurări. Forța numerică a flotei era mai curînd superioară celei din 1571: 200 de galere, 9 galere mari, 40 de corăbii, 40 000 de oameni. Calendarul, tot optimist, prevedea concentrarea flotei pontificale și a celei spaniole la Messina, la sfîrșitul lui martie de unde, fără a pierde timp, ele trebuiau să meargă în Corfu spre a se uni cu flota venețiană.

Astfel Spania avea să apere în Levant interesele vitale ale Veneției, să se sacrifice pentru ele ca în 1570 și 1571. În aparență cel puțin. Granvelle îi scria lui Filip al II-lea că, în ceea ce-l privește, nu găsea lucrul atît de dezavantajos. Dat fiind că Liga nu va dura desigur mult (din pricina francezilor și a nerăbdării venețienilor, foarte puțin satisfăcuți de a fi privați de comerțul cu Levantul) ar fi preferabil să se profite de ea rapid pentru a zdrobi puterea turcească. Numai asta, o expediție în Levant ar permite o colaborare eficace a Veneției. Și apoi, mai însemna să se dea satisfacție din plin Papei și, în raport cu el ca și cu Italia și lumea creștină, să se asume o atitudine dezinteresată care avea avantajele sale.[64]. Da, desigur. Dar tonul lui Granvelle este oarecum tonul care se folosește pentru a consola sau a se consola.

Filip al II-lea nu s-a resemnat, probabil, bucuros la această hotărîre „avantajoasă", pentru că a dat ordin lui Don Juan de Austria să încerce o expediție împotriva Bizertei sau a Tunisului la începutul primăverii, sub forma unei incursiuni ultra-rapide care ar preceda-o pe aceea din Levant. Pentru a o pregăti, Don Juan părăsea Messina pentru Palermo, unde sosea la 8 februarie [65]. Trebuia să obțină bani de la ducele de Terranova, ceea ce, încă de la început, se anunța dificil [66], și să se apropie de coasta sudică, țărmul aprovizionării cu alimente și al plecărilor către Africa. Cum să faci o expediție fără bani și hrană? Cît despre galere și soldați, el scria la Neapole pentru a-i cere lui Granvelle [67]. Dar acesta nu împărtășea de fel dorințele lui Filip al II-lea și la 21 februarie îi declara răspicat lui Don Juan: „Nu știu cum se poate face o expediție atît de importantă fără bani și fără soldați în număr suficient. N-aș vrea, după cum mi-amintesc a fi scris Excelenței Voastre să puneți piciorul în Africa decît cu o armată potrivită" [68]. Don Juan nu a cedat la aceste argumente. La 2 martie el încă mai spera să vadă sosind galerele din Neapole și să ajungă în Corfu prin lungul ocol al coastelor maghrebine [68]. Dar la jumătatea lui martie, hotărîrea era luată. După consultarea statului său major, a viceregelui Terranova, a lui Don Juan de Cardona, a lui Gabrio Serbelloni, a lui Pedro Velázquez, *veedor* general [70], el îi scria lui Filip al II-lea: „Nu voi zăbovi mult ... asupra motivelor care mă obligă să mă întorc la Messina de vreme ce le veți vedea foarte amănunțit în scrisorile care o însoțesc pe aceasta și care au fost scrise de alte mîini decît a mea. Aceste motive mi-au părut aici atît de îndestulătoare, încît n-am putut absolut defel acționa altfel, deși nu doresc nimic mai mult decît să fac această expediție în Tunis pentru plăcerea pe care ar simți-o Majestatea Voastră dacă aș alunga de acolo dușmanul [71]...

Dar la 1 mai sfîntul papă Pius al V-lea murea [72]. Această moarte, chiar și numai ea singură, punea iarăși întreaga problemă a Ligii ... Survenită în

mijlocul unei puternice tensiuni politice, ea a fost la originea unei schimbări radicale a politicii spaniole, schimbare pe care evenimentele avea s-o anuleze curînd, dar care nu era mai puțin completă din această pricină. La 20 mai, Filip al II-lea trimitea, într-adevăr, fratelui său ordinul categoric (formulat în scris la 17) de a suspenda plecările galerelor sale în Levant. În cazul în care ar fi plecat deja din Messina la primirea acestui ordin, trebuia să se înapoieze cît mai repede. Corespondențele următoare din 2 apoi din 24 iunie au reînnoit ordinul care nu a fost abrogat decît la 4 iulie. A rezultat de aici o criză de șase săptămîni care a trecut peste Italia cu viteza unui ciclon. Efectul lui nu se potolise cînd Don Juan se întîlnea cu aliații la Corfu.

20 mai— 4 iulie: aceste date pun problema în timp cu o precizie la care L. Serrano nu a fost destul de atent. Fiind primul care a citit toate documentele dosarului spaniol, el și-a însușit, în chip firesc, pledoaria pe care o schițau ele. Căci Filip al II-lea a trebuit să pledeze pe lîngă Sfîntul Scaun și venețieni, pe lîngă curțile europene, surprinse de gestul său, pe lîngă proprii săi reprezentanți în Italia. Dar cu atît mai puțin se poate crede fără rezerve în această proză de luptă cu cît se întîmplă să distingem la Filip al II-lea fără echivoc între adevăratele sale motive și cele invocate oficial.

Motive oficiale: Filip al II-lea a pretins că îl reținea pe Don Juan la Messina de teama unei rupturi cu francezii [73]. Nu se poate nega că Filip al II-lea nu ar fi crezut în acest pericol. Dar nu în mod special în luna mai 1572.

Explicația nu concordă cu datele. În istoria tensiunii hispano-franceze, văzută de la Madrid, nici zilele de 17—20 mai, nici cea de 4 iulie nu semnifică date culminante. Nimic decisiv nu s-a petrecut în cursul lui acestui scurt episod în ceea ce privește flota lui Strozzi sau teatrele secundare de operațiuni. Veștile importante nu pot sosi atunci decît din Țările-de-Jos. Or, către
 20 mai la Madrid nu sînt cunoscute încă eve-

nimentele debarcării la Brielle. Atacul asupra orașelor Valenciennes și Mons nu este decît din 23—24 mai [74]. În sens invers, de ce oare la 4 iulie pericolul francez ar fi părut mai mic lui Filip al II-lea? El, dimpotrivă, s-a agravat. Și Filip al II-lea recunoaște acest lucru în considerentele anexate contra-ordinului pe care îl expediază la această dată lui Don Juan. Noaptea Sfîntului Bartolomeu este încă departe și nimic nu o prevede [75].

Explicația se află în altă parte, și mai clară dacă, în loc să studiem corespondența lui Filip al II-lea cu Don Juan de Austria, examinăm scrisorile pe care le expedia la Roma, mai ales cele din 2 și 24 iunie, lui Don Juan de Zúñiga.

Filip al II-lea se slujise de un alt motiv pentru a-și explica atitudinea: moartea papei. Era un pretext excelent, căci fiecare știa că orice nouă alegere pontificală repunea totdeauna în discuție politica europeană și cu atît mai mult pe aceea a Statului Pontifical însuși. Mai cu seamă că, în această împrejurare, de Roma depindea bugetul de război al Spaniei și deci și flota sa. Noul papă putea fi un om mai preocupat „să-și reglementeze afacerile personale și ale casei sale și nu pe cele ale Ligii“, cum spunea Saint-Gouard. [76]. Cu siguranță. Dar nu era încă decît un pretext, Filip al II-lea o va mărturisi el însuși. Moartea Papei a fost doar motivul ocazional al deciziei regelui în sensul că ea l-a eliberat sau i-a îngăduit să procedeze ca și cum ar fi fost eliberat de angajamentele sale. Dar motivul esențial este că expediția în Levant îi surîdea puțin lui Filip al II-lea și că el ținea, dimpotrivă, să facă o alta: aceea spre Alger.

Încă de la prima scrisoare către Don Juan era vorba despre Alger. Și în scrisoarea sa din 2 iunie către Juan de Zúñiga, el scria: „Cunoașteți ordinul pe care l-am dat fratelui meu și lumina sub care i-am recomandat să prezinte menținerea flotei la Messina, luînd ca pretext moartea Sfîntului Părinte, fără a vorbi de ordinele pe care i le trimisesem“. Dar „noua alegere fiind făcută atît

de repede, nu ne mai putem prevala de aceste motive“, cu atît mai mult cu cît alegerea care s-a făcut este „sfîntă și bună“. Totuși sînt hotărît să nu-mi schimb părerea și, în ceea ce privește Algerul, cred tot timpul că „a face această expediție este ceva care satisface întreaga Creștinătate în general și spre binele statelor mele în particular, dacă vreau ca ele să tragă un folos oarecare din această Ligă și din toate cheltuielile sale, în loc de a le întrebuința pentru un lucru atît de nesigur ca expediția în Levant“. Papei va trebui să-i dăm ca motive revolta din Flandra, bănuielile pe care le avem despre intervenția Franței și a Angliei și veștile pe care le primim despre înarmările franceze. Și mai ales, să nu se vorbească deloc despre Alger .[77]

Explicația este transparentă. Filip al II-lea vrea să profite de forțele pe care le-a masat pentru a-i lovi pe turci, dar în punctul în care lovitura poate fi utilă Spaniei: în această Africă de nord care a făcut totdeauna parte din sfera aspirațiilor fierbinți spaniole, la Alger care este un post esențial al Islamului, punctul său de legătură cu Occidentul, centrul său de aprovizionare în oameni, nave și material de piraterie, punctul de plecare al corsarilor de temut pentru provinciile spaniole Această politică tradițională a orientat hotărîrea lui Filip al II-lea[78].

Rămîne de explicat atunci contra-ordinul din 4 iulie, revenirea la pozițiile inițiale ale partenerilor Ligii. Se pare că Filip al II-lea ar fi cedat în fața violentelor și unanimelor reacții ale Italiei, ale venețienilor, ale noului Papă, Grigore al XIII-lea, și ale „miniștrilor“ spanioli înșiși, Don Luis de Requesens la Milano, fratele său la Roma, Granvelle la Neapole, ca să nu mai vorbim de Don Juan care protesta cu pasiune, ținînd din tot sufletul la succesul Ligii. Această ofensivă generală a avut cîștig de cauză în fața Regelui Prudent. I s-a demonstrat că în acest joc el s-ar discredita, că ar împinge Veneția să trateze imediat cu turcii, că ar urma, pentru el, o pierdere de prestigiu și de forță. Proiectul unei

expediții împotriva Algerului era pe toate buzele, dar reprezentanții spanioli nu îndrăzniseră încă să vorbească despre el în Italia. Și apoi noul Papă păstra în mîinile sale favorurile referitoare la *escusado* și *subsidio*. El scria în favoarea Ligii manifeste înfocate. Oricît ar fi de flexibil și de conciliant, nu l-ar convinge toate scuzele din lume. Pericolul francez la Roma ca și în alte părți nu era luat în tragic. Granvelle însuși considera că era suficient să i se vorbească Prea Creștinului tare și hotărît pentru a-l readuce la o atitudine normală, iar Don Juan, că procedeul cel mai bun, în ceea ce-l privește, era tot de a face expediția în Levant, de a i se răspunde printr-un nou Lepanto.

La 12 iunie, Don Juan care se deplasa de la Messina către Palermo trimitea printre insule o galeră căreia nu i-au trebuit decît șase zile ca să ajungă la Barcelona [79]. La vestea sosirii acesteia și a rapidității neobișnuite a călătoriei s-a crezut că la Messina survenise o catastrofă. Cîteva zile mai tîrziu, galera pleca din nou. La 12 iulie ea îi înmîna lui Don Juan prețiosul contra-ordin din 4 iulie [8]. El nu era de altfel lipsit de reticențe căci regele cerea să fie omise, dintre galerele spaniole, flota lui Giovanni Andrea Doria care ar avea misiunea să meargă pînă la Bizerta sau la Toulon, dacă regele Franței s-ar purta neconvenabil [81].

Expediția din Moreea

Războiul major a ocupat în lumea mediteraneană sfîrșitul verii și începutul toamnei pe lungul traseu care duce din golful Corint la capul Matapan, pe țărmul occidental al Moreei, acest țărm neprimitor, muntos, semănat de stînci, cu izvoare rare, în fața căruia, în plus, se întinde marele pustiu al Mării Ionice. Încă de la sfîrșitul verii, în aceste regiuni întinse, vijelii însoțite de tornade bîntuie șesurile din preajma coastelor

și fac marea greu accesibilă pentru firavele și scundele galere. Nu există locuri de adăpostire decît spre nord, la Corfu, sau mai ales în lungul coastei dalmate sau de cealaltă parte a capului Matapan, pe țărmul care dă în Marea Egee. Este un privilegiu al mărilor strîmte, Egee sau Adriatica: timpul neprielnic de toamnă nu le invadează decît cu o anumită întîrziere în comparație cu vastele întinderi ale Mediteranei pe care le frămîntă mai întîi.

Era într-adevăr, un teatru de război straniu, cu puține puncte comode de sprijin pentru aliați. Nici una dintre insulele venețiene care se învecinează cu acest țărm ingrat, nici Cerigo, prea mică, greu abordabilă, prea săracă, fără alte resurse decît viile sale, nici Chefalonia, muntoasă și pustie, nici una dintre aceste insule nu oferă un adăpost sigur și o la fel de necesară aprovizionare cu alimente. Și amîndouă sînt prea îndepărtate de țărm pentru ca o flotă să se poată sprijini pe ele înainte de a acționa împotriva coastei din față. Singurele puncte de sprijin și refugiu se află în mîinile turcilor: insulele San Mauro, în nordul golfului Corint, Lepanto, chiar în golf, iar la sud orașele Navarin și Modon.

Aliații, este adevărat, contau pe răscoala populațiilor din Moreea, potrivit afirmației și promisiunilor cîtorva proscriși. Dar nimic nu fusese organizat în această privință. Se prevăzuse doar, în deliberările Ligii, îmbarcarea de arme pentru revoltați. Iar Don Juan nu scrisese special decît grecilor din insula Rodos. Or, cînd aliații au sosit la fața locului, nu s-a produs nici o revoltă, nici măcar un simulacru de revoltă. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd Veneția va reuși să cucerească Moreea, ea va datora această izbîndă în parte colaborării teritoriului grecesc [82]. În secolul al XVI-lea, acesta nu mișca un deget. Nimic nu ne spune dacă faptul s-a petrecut din pricina turcilor și a vigilenței lor, sau din cauză că grecii îi cunoșteau prea bine pe latini (în special pe venețieni, acești vechi stăpîni de altă dată) pentru
 a se lăsa omorîți în slujba lor. De altfel, în ipoteza

unei răscoale grecești, Moreea ar fi trebuit, pe bună dreptate, să fie aleasă drept teatru al unui război pe uscat. Muntoasă cît nu se putea dori mai mult, ea excludea mișcările masive ale cavaleriei turcești, atît de temute. Ea se găsea în afara contactului cu drumurile pe care le dominau turcii, pregătită, într-un cuvînt, pentru independență. Dar se pare că aliații, în această împrejurare, aproape că n-au ales, și că doar întîmplarea, tot atît cît și calculele în legătură cu o revoltă indigenă, i-a condus către țărmul Moreei.

Don Juan primise ordinul, la 12 iulie, să se alăture aliaților la Corfu. El a scris imediat lui Marcantonio Colonna care tocmai sosise acolo cu flota Papei și cu galerele spaniole pe care i le încredințase Don Juan, sub comanda lui Gil de Andrade. Venețienii se găseau deja acolo. După primirea scrisorii lui Don Juan, aliații ar fi trebuit să aștepte sosirea șefului Ligii. Dar, temîndu-se de noi întîrzieri, sperînd să învingă singuri și dispunînd de un bun pretext pentru a se justifica mai tîrziu, dacă era nevoie, Colonna și Foscarini au ridicat pînzele la 29 iulie, pornind spre sud de unde veneau vești neliniștitoare. Flota turcească, ieșită, iarăși, de timpuriu, devasta, se spunea, țărmurile Candiei, Zantei și Chefaloniei. A-i lăsa pe turci să jefuiască insulele și să strice prețioasele lor recolte, era oare o atitudine demnă de învingătorii de la Lepanto? Flota părăsise Corfu în linie de bătaie și i se adăugau pe drum ca întăriri, galerele din Candia, sub comanda proveditorului Quirino. La 31 spre seară era la Zante[83] și rămînea acolo trei zile. Ea află atunci că flota turcească se afla la Malvasia și pleca în întîmpinarea ei. Și astfel a fost îndrumată către extremitatea sudică a Greciei unde cele două flote s-au întîlnit la 7 august, în largul insulei Cerigo.

Flota lui Euldj Ali nu era o flotă neglijabilă. Imperiul otoman o recrease, nu cu ușurința inepuizabilă care i se atribuie în mod obișnuit ci cu durerea, cu efortul tutoror forțelor sale încordate în fața primejdiei. Încununarea acestei trude

enorme, despre care, de altfel, lumea creștină avusese toată iarna ecouri precise, reprezenta cel puțin 220 de unități printre care galere, galiote și *fuste*. Desigur, o jumătate din numărul lor erau de o construcție foarte recentă: fuseseră lansate la apă în iarna anului 1571—1572. Aveau puțină infanterie. Dar Euldj Ali le modernizase armamentul: prevăzute cu artilerie și archebuze, puterea lor de foc era superioară celei a flotei lui Ali Pașa pe care urcau încă mulți arcași și aruncători cu praștia. Apoi, Euldj Ali reușise să construiască, după modelul marinei algeriene, o flotă extrem de mobilă. Galerele mai ușoare dar solid făcute, mai puțin împovărate de artilerie și bagaje decît cele ale creștinilor, le depășeau pe acestea în iuțeală cu o regularitate deconcertantă.

În sfîrșit, flota turcească mai poseda două sau trei mari avantaje. Ea învățase pe pielea sa importanța de temut a galerelor mari și nu mai uita acest lucru. Ea poseda în persoana lui Euldj Ali un șef remarcabil pe care nu-l sîcîiau nici un moment rivalitățile adjuncților săi, un șef mai stăpîn pe uneltele sale decît șefii creștini, Marcantonio Colonna la începutul campaniei, sau Don Juan la sfîrșit. În plus această flotă era sprijinită din spate de un ținut prietenos, de apropierea depozitelor sale de alimente, a rezervelor de trupe și a bateriilor sale de pe uscat, în timp ce creștinii depindeau de ceea ce fusese îmbarcat la Messina, în Apulia sau la Corfu, pesmeți conservați mai bine sau mai rău care se găseau la bordul vaselor rotunde, aceste grele și mari magazii plutitoare pe care galerele trebuiau să le remorcheze o dată cu galerele mari. Navele mici se extenuau în această muncă supraomenească. Apoi Eudlj Ali, și acesta este încă unul dintre meritele sale, nu avea în vedere decît o politică de eficacitate: să împiedice flota creștină să cucerească Arhipelagul, răspîntie a puterii otomane; să salveze în același timp flota miraculos reconstituită în timpul iernii. Dacă la 7 august acceptă bătălia pe care i-o

 propune Marcantonio Colonna, el nu o face fără

un gînd ascuns. El știe, cu siguranță, că aliații nu sînt cu forțele complete, că nu va avea de luptat, în special, împotriva dîrzelor galere ale Spaniei, nici împotriva infanteriei unităților de *tercios*. În fața lui se află singuri, sau aproape singuri, venețienii, la fel de prost dotați cu infanterie ca și el și handicapați de navele lor grele. Are asupra lor și superioritatea numerică.

În ziua de 7, destul de tîrziu, în vecinătatea insulelor Cerbilor și Dragoneras, la puțină distanță de Cerigo, se angajează lupta. Flota aliată s-a desfășurat cu o încetineală de rău augur. Este ora patru după-amiaza cînd ea abordează galerele turcești. Vîntul fiindu-i puțin prielnic, ea se mișcă greu. Toate atacurile, sau aproape toate simulările de atacuri, aparțin ușoarelor galere turcești. Cu multă prudență, aliații au pus în fața liniei lor, ca la Lepanto, galerele mari și vasele rotunde, prevăzute toate cu o puternică artilerie și supraîncărcate de trupe iar ei s-au plasat în spatele acestei puternice protecții. Euldj Ali ar fi vrut ca, ocolind marile forturi plutitoare, să se lupte galeră contra galeră. Nereușind, a părăsit lupta. O parte din flota sa revenea la Malvasia, în timp ce el rămînea în linia de bătaie cu cele mai bune 90 de galere. Pentru a se feri mai bine, a dispus să se tragă cu gloanțe oarbe și a dispărut îndărătul unei enorme perdele de fum, unindu-se cu restul flotei fără greutate în vreme ce cîteva dintre galerele sale cu felinarele aprinse se îndreptau către Cerigo pentru a-i face pe creștini să-și imagineze că a luat drumul Occidentului și că încearcă să-i izoleze de galerele pe care Don Juan le conducea către ei. O a doua luptă, pe 10, o repetă pe prima. Creștinii se așază la adăpostul „vaselor lor de linie“ și turcii, nereușind să străpungă dispozitivul, fug de pe cîmpul de luptă ca niște figuranți de balet . . .

Drama tehnică a acestei prime părți a campaniei este deci greutatea, inerția flotei aliate. Marile vase de linie sînt legate de galerele-remorcher și le asociază la încetineala lor. Aliații sînt victime ale obișnuințelor războiului în Marea Mediterană.

Actul revoluționar, înnoitor, ar fi fost să părăsească în voia vîntului marile și puternicele nave ...

Concluzia celei de a doua lupte fusese retragerea lui Euldj Ali la adăpostul capului Matapan. În ceea ce-i privea, aliații se îndreptau spre Zante în întîmpinarea flotei lui Don Juan. Acesta, sosit la Corfu la 10 august, găsea toată lumea plecată fără ca să-i fi lăsat cea mai mică indicație asupra flotei și a locului unde se găsea. El s-a înroșit de mînie, a vorbit despre întoarcerea în Sicilia. Dar neliniștit de veștile rele care circulau, lansînd ordine și contraordine, a sfîrșit prin a obține adunarea flotei la Corfu, la 1 septembrie. Se pierduse mult timp. Ar trebui să spunem oare, ca și L. Serrano că expediția lui Marcantonio Colonna nu a servit la nimic? Se pare că în mod cert aliații au salvat astfel Candia sau Zante de jafurile flotei, dacă nu și mai mult ...

La trecerea generală în revistă care a urmat concentrării au fost numărate 211 galere, 4 galiote, 6 galere mari, 60 nave de transport, între 35 000 și 40 000 luptători îmbarcați. Erau cifre care, de altfel, cuprindeau erori sigure: cum să ții un registru exact al corăbiilor sau al galerelor *aventureras* ori al voluntarilor aventurieri, cea mai înaltă nobilime a Italiei?... În schimb pe această flotă considerabilă nu existau nici 200 de cai, hrana era rară și banii aproape la fel. Este adevărat că nevoile sale erau imense. Pentru grînarele Italiei, pentru finanțele lui Filip al II-lea, această flotă era un sac fără fund.

Don Juan nu a plecat imediat din Corfu. Au avut loc discuții. Galerele venețiene, avînd nevoie de un supliment de trupe și Foscarini refuzînd ca acestea să fie spaniole, a trebuit să i se furnizeze trupe pontificale care au fost ele însele înlocuite de oameni în solda lui Filip al II-lea. În sfîrșit, flota a pornit cu același scop ca în iulie: să întîlnească armada turcească. Don Juan s-a lăsat astfel dus la Chefalonia la 12 septembrie, apoi la Zante, în sfîrșit pe țărmul Moreei. Informațiile

 îl situau atunci pe Euldj Ali la Navarin. Don Juan

a încercat să-și împingă navele la sud de port, astfel încît să-l izoleze pe inamic de Modon și să-l închidă în portul insuficient fortificat al Navarinului. Erori de manevră au făcut să eșueze tentativa, deși flota creștină călătorise noaptea pentru a-și surprinde adversarul. Descoperită la timp de observatoarele de pe țărm, ea nu l-a putut împiedica pe Euldj Ali să părăsească Navarin unde se găsea cu 70 de galere și să se retragă în Modon. Creștinii l-au urmat. Începea un nou război al Moreei, mai dramatic și nu mai puțin decepționant decît cel dinainte.

În ziua de 15 septembrie Don Juan nu-și lăsase flota să se angajeze împotriva inamicului în retragere. La 16, Euldj Ali ieșea la luptă apoi, la căderea nopții, se refugia la adăpostul tunurilor din Modon. Dacă în acea seară, în loc să se îndrepte către locul de ancorare din Puertolongo, lăsîndu-și adversarul să-i atace ariergarda, fără succes de altfel, Don Juan s-ar fi întors către el, ar fi avut multe șanse să forțeze Modonul și să distrugă aici flota turcească. Dezordinea în portul blocat era extremă. Cervantes va spune mai tîrziu că toți turcii erau pregătiți să-și părăsească galerele: *tenian a punto su ropa y passamaques, que son sus zapatos, para huirse luego sin esperar ser combatidos*;“ „își pregătiseră veșmintele și papucii pentru a fugi imediat pe țărm, fără a aștepta să se vină asupra lor și să fie loviți“ [84].

Prilejul pierdut nu va mai apărea. Euldj Ali acționase cu iuțeală. Creștinii îl credeau inactiv, în timp ce imediat el dezarmase o parte a flotei sale pentru a dispune pe munții din jurul orașului artileria astfel recuperată. Fortificat deja, orașul devenea inexpugnabil, foarte micul oraș, la urma urmei, după descrierea lui Phlippe de Canaye care va trece pe acolo puțin mai tîrziu, și al cărui dig nu putea defel adăposti mai mult de 20 de galere [85]. Dar navele se găseau în siguranță chiar și în afara portului. În schimb creștinii nu se puteau menține la nesfîrșit în largul mării. Erau silite să se replieze în locurile de ancorare învecinate. Adevăratul asediat era oare Euldj Ali?

Au existat o sută de proiecte pentru a forța orașul; unele mai aventuroase decît altele, ele i-au avut împotriva lor pe cei prudenți și, adesea evidența îndărătnică a faptelor. Între timp, Euldj Ali putea conta, pe termen scurt, pe ajutorul timpului neprielnic de toamnă. Și acest eventual aliat dă sensul său războiului pe care îl improvizase și pe care, cu un noroc fără egal, el îl va duce la bun sfîrșit. Treptat, și în cele din urmă prea tîrziu, această politică de temporizare cu orice preț a devenit evidentă pentru adversarii săi. Ei au crezut că-i pot face pe turci să iasă din bîrlogul lor, dacă pun mîna pe Navarin prin care treceau, venind dinspre nord proviziile de hrană ale Modonului. Orașul era slab fortificat, dificil de apărat. Dar ghinionul s-a îndîrjit asupra acțiunii. O cunoaștere insuficientă a terenului, o debarcare dificilă sub comanda tînărului Alessandro Farnese, ploile puternice care au inundat cîmpia în care se angajase infanteria spaniolă, alarma dată în oraș și tirul eficace al artileriei sale, sosirea cavaleriei în timp ce în depărtare se zăreau convoaie de cămile și catîri îndreptîndu-se spre oraș, în sfîrșit, o proastă aprovizionare cu hrană și muniții și lipsa de adăposturi într-o cîmpie fără copaci, măturată de tornadă totul a îngreunat înaintarea trupei — 8 000 de oameni a căror reîmbarcare s-a impus urgent.

Mica armată a revenit pe mare în noaptea de, 5 spre 6. În timpul celor două zile care au urmat în fața Modonului, flota aliată s-a prezentat din nou la luptă dar zadarnic, în acest moment aniversar al luptei de la Lepanto. Ea nu a fost în stare măcar să profite de ieșirea a vreo douăzeci de galere, plecate în urmărirea unei corăbii de transport creștine, galerele lui Don Juan, prea greoaie, nereușind să împiedice revenirea precipitată la adăpost a acestor nave pe care Euldj Ali le rechemase imediat. Trebuia oare să se ridice asediul? Sau să se încerce pentru ultima dată forțarea portului? Ca semn al bunăvoinței sale, Don Juan ordonase galerelor rămase în ariergardă
 cu Doria și ducele de Sessa, să i se alăture. (Ele

n-au sosit la Corfu decît la 16 octombrie atunci cînd el însuşi era pe drumul de întoarcere). Într-adevăr, veneţienii doriseră să continue blocada încă vreo cîteva săptămîni crezînd că s-ar putea ajunge la prăbuşirea apărării turceşti şi că, în orice caz, flota lui Euldj Ali ar fi, la întoarcerea sa la Constantinopol, supusă foarte grelei încercări a timpului rău. Să fi avut oare dreptate? S-a susţinut că garnizoana turcă aflată la capătul puterilor, probabil ar fi cedat[86]. Dar, pe de altă parte, Foscarini va mărturisi că el se temea, mai ales pentru sine, la întoarcere, de teribila justiţie a Veneţiei care în 1570 nu-l cruţase pe Zane după expediţia ratată în direcţia Ciprului

Orice-ar fi fost, flota aliată abandona acţiunea din faţa Modonului la 8 octombrie şi se replia spre Zante unde ajunge la 9. La 13 octombrie se afla la Chefalonia. La 18, în faţa insulei Corfu. Două zile după aceea, flotele se separau. Se renunţase totodată la iernarea în Levant, la Corfu sau Cattaro, şi la realizarea unei expediţii în Golf împotriva punctelor de sprijin turceşti. Marcantonio Colonna, raliindu-se la punctul de vedere al lui Don Juan, contribuise la tranşarea dezbaterii împotriva veneţienilor: „Au rămas mulţumiţi după cum se arătau", scrie ducele de Sessa[87]. Dar la 24 octombrie, Foscarini scria Republicii: „Singurii răspunzători pentru puţinul care s-a făcut în această expediţie sînt spaniolii care, în loc să ajute Liga, nu au căutat decît să ruineze şi să slăbească Veneţia. Întîrzierile lui Don Juan, şovăielile sale în timpul campaniei nu au corespuns decît unui plan de măcinare treptată a forţelor Republicii, de asigurare a cîştigului regelui în Flandra, neglijînd interesele Ligii şi aducîndu-le chiar prejudicii: reaua credinţă a spaniolilor a fost vădită în tot ceea ce avea legătură cu folosul provinciilor veneţiene"[88]. Era posibililă o nedreptate mai mare? Dar, în fond, fiecare avea sentimentul, la sfîrşitul acestei toamne, că Liga nu mai exista. Flota spaniolă revenea rapid la Messina, împărţită în trei escadre. Don

Juan sosea cu prima la 24; în ziua de 26 el își făcea intrarea solemnă în oraș [89].

Un contemporan, consultat asupra „marilor" evenimente ale anului 1572, n-ar fi prezentat probabil povestirea de mai sus. Anul 1572 a fost martorul dispariției cîtorva mari personaje și probabil că s-ar fi gîndit la ele. Am semnalat moartea lui Pius al V-lea la 1 mai. În iunie, murea regina Navarrei și, o dată cu ea, partidul protestant își pierdea sufletul. La 24 august, printre victimele masacrului din noaptea Sfîntului Bartolomeu se găsea și amiralul; Granvelle la Neapole credea că episcopul de Dax, „acest hughenot" care depindea de Coligny, nu va juca același rol ca în timpul vieții protectorului său [90]. Un alt puternic al acestei lumi, cardinalul Espinosa, președinte al Consiliului de Stat, mare inchizitor, plin de vanitate, copleșit de demnități și de treburi, cu masa înțesată de scrisori de stat încă nedesfăcute, murea de apoplexie la 16 septembrie [91]. Altminteri în semi-dizgrație și aproape fulgerat din pricina ei. La celălalt capăt al Europei, voievodul transilvănean murea la începutul anului, iar la 7 iulie se stingea regele Poloniei [92]. Astfel se deschidea curioasa criză care avea să se termine în anul următor prin alegerea ducelui de Anjou [93].

În acest timp, un oarecare Miguel Cervantes, rănit la Lepanto, adăugîndu-se și nepriceperea chirurgilor pierdea folosința mîinii sale stîngi ... Și la Lisabona, „*em casa de Antonio Goça Luez*" [94], un necunoscut Coamoës publica *Lusiada*, o carte de aventuri maritime care evoca în rețeaua sa acea enormă și îndepărtată Mediterană: oceanul Indian al isprăvilor portugheze.

NOTE

1. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 245 în notă; B. N., Paris, Fr. 16 170, f° 70 și următoarele.
2. H. FORNERON, *Histoire de Philippe II*, vol. 2, p. 304 și următoarele.

3. *Op. cit.*, vol. 1, p. 228 şi următoarele şi, mai ales, p. 228, nota 2.
4. 31 ianuarie 1571, *CODOIN*, vol. 35, p. 521 (101 *bis*), A. N., K 1535, B 35, nr. 10 *bis*; Caterina de Medici către regina Angliei, 22 aprilie 1572, Contele Hector de LA FERRIÈRE, *Lettres de Catherine de Médicis*, 1885, vol. 4, p. 97 şi 98.
5. G. de Spes, Cantorbery, 7 ianuarie 1572, *CODOIN*, vol. 90, p. 551.
6. Cavalli către Senioria Veneţiei, Blois, 24 februarie 1572, *C.S.P. Venetian*, VII, p. 484.
7. Articole ale ligii defensive încheiate între regele Franţei şi regina Angliei, 19 aprilie 1572, A.N., K 1531, B 35, nr. 10 *bis*.
8. Aguilón către ducele de Alba, Blois, 8 martie 1572, A. N., K 1526, B 32, nr. 6.
9. Saint-Gouard către regele Franţei, Madrid, 14 aprilie 1572, B.N., Paris, Fr. 1640, f°s 16—18.
10. G. de Silva către rege, Veneţia, 22 mai 1572, Simancas E° 1331.
11. Instrucţiunea sa, 31 martie 1572, A.N., K 1529, E 34, f°s 33 şi 34.
12. Blois, 16 martie 1572, A. N., K 1526, B 32, nr. 19.
13. Walsingham către lord Burgley, 22 aprilie 1572, H. de LA FERRIÈRE, *op. cit.*, vol. 4, p. 98, nota 1; Sir Francis de WALSINGHAM, *Mémoires et Instructions pour les ambassadeurs*, Amsterdam, 1700, p. 217.
14. Unde mergea flota? Ch. de la RONCIÈRE, *Histoire de la Marine française*, 1934, p. 68, afirmă: către „Antile, Guineea, Florida, Nombre de Dios, Algeria (*sic* — F.B.)". Această flotă va fi folosită pentru blocarea fortului La Rochelle în al patrulea război religios.
15. Vol. 2, p. 241.
16. Ducele de Alba către secretarul Pedro d'Aguilón, Bruxelles, 19 martie 1572, A. N., K 1526, B 32, nr. 15. Indică, de asemenea, conservaţiile lui d'Aguilón cu ambasadorul Portugaliei.
17. Saint-Gouard către rege, 14 aprilie 1572, B. N., Paris Fr. 1610, f°s 22 şi 23; Augilón către ducele de Alba, Blois, 26 aprilie 1572, A.N. K 1526, B. 37, nr. 57.
18. Francisco de Yvarra către rege, Marsilia, 26 aprilie 1572, Simancas E° 334.
19. Aranjuez, 10 mai 1572, A. N., K 1528, B 35, nr. 48.
20. Çayas către Diego de Zúñiga, Madrid, 20 mai 1572, A.N., K 1529, B 34, nr. 54.
21. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 309.
22. Aguilón către ducele de Alba, Blois, 3 mai 1572, A. N., K 1526, B 32, nr. 69.
23. Ducele de Alba către rege, 27 aprilie 1572, copie A. N., K 1528, B 33, nr. 43.
24. Memoriu şi propuneri ale ambasadorului Saint-Gouard făcute lui Filip al II-lea, aprilie 1572. A. N., K 1529,

B 34, nr. 44 (trad. span.). Despre alte incidente mărunte, Saint-Gouard către Caterina de Medici, autogr., Madrid, 14 aprilie 1572, B. N., Paris, Fr. 16 104 f[os] 22—23; H. FORNERON, *op. cit.*, vol. 2, p. 302.

25. C. PEREYRA, *Imperio...*, p. 170; G. de Spes către rege, Bruxelles, 15 aprilie 1572, CODOIN, vol. 90 p p. 563—564. Mondoucet către rege, Bruxelles, 27 aprilie 1572, orig. la B. N., Paris, Fr. 16127, descumpănirea ducelui de Alba. Simpatica mărturie a lui Antonio de Guaas către ducele de Alba, Londra, 18 mai 1572, *CODOIN*, vol. 90, p. 18—19, H. PIRENNE, *Histoire de la Belgique*, vol. 4, p. 29 și următoarele; Mondoucet către rege, Bruxelles, 29 aprilie 1572, B. N., Paris, Fr. 16127, f° 43; Aguilón către ducele de Alba, Blois, 2 mai 1572, A. N., K 1526, B 32.
26. Vezi nota precedentă, *CODOIN*, vol. 90.
27. Mondoucet către Carol al IX-lea, Bruxelles, 29 aprilie 1572, B. N., Paris, Fr. 16127, f° 43 și următoarele.
28. Aguilón către ducele de Alba, Blois, 2 mai 1572, A. N., K 1526, B 32.
29. H. PIRENNE, *op. cit.*, vol. 4, p. 31—32; CODOIN, vol. 75, p. 41; H. FOURQUEVAUX, *op. cit.*, vol. 2, p. 312.
30. H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 31.
31. R. B. MERRIMAN, *op. cit.*, vol. 4, p. 294.
32. Nobili și del Caccia, Madrid, 19 mai 1572, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
33. Către rege, Madrid, 21 mai 1572, B. N., Paris, Fr. 1604, f°s 58 și următoarele.
34. Nobili și del Caccia către prinț, Madrid, 19 mai 1572, A.d.S. Firenze, Mediceo, 4903.
35. Don Diego de Zúñiga către ducele de Alba, 24 mai 1572, A.N., K 1529, B 34, nr. 96 *a*, copie.
36. 18 mai 1572, A.d.S. Genova, L. M. Spagna, 5—2.414.
37. Va sosi la Sluis la 11 iunie 1572, Medina Celi către rege, Sluis, 11 iunie 1572, *CODOIN*, vol. 36, p. 25.
38. Saint-Gouard către rege, Madrid, 31 mai 1572, B.N., Paris, Fr. 1604, f[oo] 75 și următoarele. Alte zvonuri: flota franceză s-ar îndrepta către Indii „...și chiar ieri această clevetеală s-a vînturat la ducele de Sesa...“, *ibidem*. În Franța, drumurile înțesate de soldați. La Bordeaux, o flotă numeroasă din care 14 nave de 600 de tone, 20 iunie 1572, A. N., K 1529, B 34, nr. 9.
39. Saint-Gouard către rege, Madrid, 21 mai 1572, B. N., Paris, Fr. 1604, f°s 58 și următoarele.
40. 24 mai 1572, vezi nota 36, mai sus.
41. Către Sauli, 6 iunie 1572, A.d.S. Genova, L. M. Spagna, 6.2415.
42. Regele către episcopul de Dax, 11 mai 1572, B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 122 și următoarele. E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 291 în notă.

43. Eugène PLANTET, *Les consuls de France à Alger*, 1930, p. 9.
44. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 4, p. 516—517.
45. *Ibidem*, vol. 1, p. 226; F. HARTULAUB, *op. cit.*, p. 56.
46. Pierre CHAMPION, *Paris au temps des guerres de religion*, 1938, p. 198.
47. E. LAVISSE, *Histoire de France*, vol. 6, I, p. 122.
48. *Lo que el embassador dixo a Su Mag-d en S. Lorenzo*, A. N., K 1529, B 29, nr. 83. La fel, în această privință, scrisoarea lui Giulio del Caccia către prinț, Madrid, 19 iunie 1572, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903. sau cea a lui Sauli către Republica sa, Madrid, 4 iulie 1572, A.d.S. Genova, L. M. Spagna, 5.2414.
49. 28 iunie 1572, A.N., K 1529, B 34, nr. 100.
50. *Relación de lo que el S° Çayas passó con el embassador de Francia, viernes primero de agosta* 1572, A.N., K 1530, B 34, nr. 2.
51. Comte H. de LA FERRIÈRE, *op. cit.*, vol. 4, p. 104, nota 2.
52. *Ibidem*, p. 106, nota 2 ; B. N., Paris, Fr. 16039, f° 457 v°.
53. Diego de Zúñiga către ducele de Alba, Paris, 27 iunie 1572, A.N., K 1529, B 34, nr. 78.
54. G. del Caccia către prinț, Madrid, 30 iunie 1572, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903.
55. *Ibidem*, „*cosi tutti* (curierii) *sono venuti per acqua*". *
56. *CODOIN*, vol. 125, p. 56.
57. Don Diego de Zúñiga către ducele de Alba, Paris, 17 iulie 1572, A.N., K 1529, B 34, nr. 128.
58. Același către Filip al II-lea, Paris, 10 august 1572, A.N., K 1530, B 34, nr. 13.
59. Același către ducele de Alba, 13 august, *ibidem*, nr. 15, copie.
60. Valabil pentru Spania, valabil și pentru Italia după cum s-a stabilit de mult timp. Edgar BOUTARIC, *La Saint-Barthélemy d'après les archives de Vatican, Bibl. de l'Ec. des Chartes*, anul 23, tomul 3, seria a 5-a, 1862, p. 1—27, Lucien ROMIER, „La Saint-Barthélemy, les événements de Rome et la préméditation du massacre", în: *Revue du XVI-siècle*, 1893: E. VACANDARD, „Les papes et la Saint-Barthélemy", în: *Études de critique et d'histoire religieuse*, 1905.
61. Delegații către rege, Roma, 12 decembrie 1572, L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 4, p. 351.
62. *Ibidem*, vol. 4, p. 656—659.
63. *Ibidem*, p. 657.
64. Granvelle către Don Juan de Zúñiga, Neapole, 20 martie 1572, Simancas E° 1061, f° 16.
65. Don Juan către marele comandor al Castiliei, Messina, 27 ianuarie 1572 Simancas E° 1138; același către

---

* Astfel, că toți au venit pe apă (lb. span. — N. tr.).

acelaşi, 1572, *ibidem*. Despre timpul petrecut de Don Juan la Palermo, 8 februarie, 17 aprilie, urmez indicaţiile lui Palmerini, Biblioteca Comunale din Palermo, Qq D. 84.

66. Don Juan către marele comandor al Castiliei, 14 februarie 1572, vezi nota precedentă.

67. Acelaşi către Granvelle, Palermo, 14 februarie 1572, Simancas E° 1061, f° 11.

68. Granvelle către Don Juan, Neapole, 21 februarie 1572, *ibidem*, f°s 12, 13, 14, copie.

69. Don Juan către marele comandor al Castiliei, Palermo, 2 martie 1572, Simancas E° 1138.

70. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 180, nota 2.

71. Don Juan de Austria către Filip al II-lea, Palermo, 17 martie 1572, Simancas E° 1138, scrisoare autografă. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 180, spune 18 martie.

72. Henry BIAUDET, *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI-e siècle*, 1906, vol. 1, p. 181. Ducele Florenţei către Filip al II-lea, Pisa, 3 mai 1572, condoleanţe în legătură cu moartea papei, oferă 11 galere, 2 galere mari, *como estava obligado a S.S.*, * rezumat spaniol, Simancas E° 1458. Sauli către Genova, Madrid, 18 mai 1572, A.d.S. Genova, L. M. Spagna 5.2414: *La morte di S. Sta dispiace a tutti universalmente ed a S. Mta forse più che a niun'alt^{ro}.* ** Nobili şi del Caccia către prinţ, Madrid, 19 mai 1572, Mediceo 4903: „Liga va pierde mult din forţa sa o dată cu moartea acestui om sfînt".

73. R. KONETZKE, *Geschichte Spaniens...*, p. 181, subliniază realitatea pretextului francez. Pentru L. PFANDL, *Philippe II*, p. 377—378, care nu examinează faptele îndeaproape, esenţialul a fost să-l umilească pe Don Juan.

74. Don Fadrique, fiul ducelui de Alba, se prefăcea încă, la 15 aprilie, că rîde de evenimentele din insula Walcheren, H. PIRENNE, *op. cit.*, vol. 4, p. 31.

75. Trebuie respinsă teza lui Gonzalo de ILLESCAS, *Historia pontifical y católica*, Salamanca, 1573, partea a 2-a, p. 358 şi următoarele. Aliaţii, ca să plece în Levant, au aşteptat vestea despre masacrul din noaptea Sfîntului Bartolomeu.

76. 21 aprilie 1572, B. N., Paris, Fr. 3604, f°s 58 şi următoarele.

77. Filip al II-lea către Don Juan de Zúñiga, San Lorenzo, 2 iunie 1572, Simancas E° 920, f°s 95—98.

78. Şi nu uneltirile franceze — negocierile cu Algerul despre care cîndva BERBRUGGER a scris un articol,

---

* Cum va obligat faţă de Sanctitatea Sa (lb. span. — N. tr.)

** Moartea Sanctităţii Sale întristează pe toată lumea, în general, şi pe Majestatea Sa poate mai mult decît pe oricine (lb. ital. — N. tr.).

„Les Algériens demandent un Roi français“, în: *Rev. Afric.*, 1861, p. 1—13 — sau înarmările franceze: la 12 februarie un singur rînd din FOURQUEVAUX, (*op. cit.*, vol 2, p. 421) menţionează 25 de galere la Marsilia (dar cît poate valora această cifră?). În ceea ce priveşte flota pe care Paulin de la Guarde trebuie s-o conducă din Ocean în Mediterana, ea se compune din două galere mari, patru mici, două brigantine; se găsea încă la Bordeaux la 28 iunie, baronul de la Guarde către Saint-Gouard, Bordeaux, 28 iunie 1572, copie, trad. span., A.N., K 1529, B 34, nr. 103.

79. Vezi mai sus, vol. 1.
80. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 1, p. 363.
81. Granvelle către Filip al II-lea, 29 august 1572, Simancas E° 1061; L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 2, p. 70, nota 2.
82. H. KRETSCHMAYR, *op. cit.*, vol. 3, p. 342 şi următoarele.
83. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 2, p. 32.
84. *Don Quijote*, I, XXXIX.
85. *Op. cit.*, p. 170.
86. F. HARTLAUB, *op. cit.*, p. 15.
87. Sessa către rege, 24 octombrie 1572, Simancas E° 458, citat de
88. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 2, p. 147.
89. Pentru toate amănuntele acestui paragraf, m-am sprijinit pe relatarea minuţioasă a lui L. SERRANO.
90. Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 8 octombrie 1572, Simancas E° 1061, fila 65.
91. Mondoucet către rege, 29 septembrie 1572 şi Saint-Gouard, 7 noiembrie 1572, L. DIDIER, *op. cit.*, vol. 1, p. 52 şi nota 2; G. del Caccia către prinţ, Madrid, 20 septembrie 1572, A.d.S. Firenze, Mediceo 4903. Cardinalul a avut emoţii cu efect întîrziat. Foarte robust, mare mîncău şi băutor, *in due hore l'aggravo il male per un catarro che lo suffoco*... *
92. Monteagudo către Filip al II-lea, Viena 20 iulie 1572, *CODOIN* vol. 110, p. 483—489, H. BIAUDET, *op. cit.*, p. 178.
93. Carol al IX-lea către episcopul de Dax, Paris, 17 septembrie 1572, E. CHARRIÈRE, *op. cit.*, vol. 3, p. 303—309.
94. Jean AUZANET, *La vie de Camoëns*, Paris, 1942, p. 208.

3. „TRĂDAREA" VENEŢIEI ŞI CELE DOUĂ CUCERIRI ALE TUNISULUI: 1573—1574

Ceea ce toamna se prevedea prea bine, „trădarea" Veneției, s-a produs la 7 martie 1573. Ea a devenit cunoscută în Italia în aprilie, iar în Spania, în luna următoare. Mai curînd însă decît „trădare" ar trebui să spunem abandon. Să ne imaginăm situația Republicii, dezorganizată în negoțul, industriile și finanțele sale, epuizată de războiul maritim, mai costisitor decît oricare altul, chinuită în viața sa cotidiană de lipsa și scumpirea hranei. Fără îndoială, cei care suferă mai mult — săracii — sînt și cei mai curajoși. Nu fără motiv Don Juan a devenit eroul aproape legendar al cîntecelor gondolierilor. Dar nu săracii conduc treburile Republicii și firmele venețienilor bogați nu se pot mulțumi cu un comerț indirect cu Turcia.

Pledoarie pentru Veneția

Pe de altă parte, Veneția vede războiul la porțile sale, la frontierele Istriei și Dalmației. Dacă ar continua lupta, n-ar deveni ea incapabilă să mențină această flexibilă frontieră a Damlației? Sebenico, pentru ca să nu luăm decît un exemplu, după spusele experților este condamnat. Or acest război care durează de trei ani nu i-a adus Veneției nici un cîștig substanțial. Ea a pierdut Ciprul în 1571, plus o întreagă serie de puncte de sprijin în teritoriile sale de la Adriatica. Din expedițiile susținute între 1571 și 1572 nu s-a ales decît cu enorme facturi de plată și cu ranchiunile care se cunosc. Și nimic nu a venit să-i dezmintă cvasi-certitudinea că Spania acționa s-o slăbească și să-i macine forțele, certitudine premanentă căci Veneția, mult mai mult decît Toscana, blocată și supravegheată, sau ca Savoia, pe jumătate

ocupată, reprezintă zidul de apărare al unei Italii independente, scăpînd de jugul și influența hispanică. Totdeauna Veneția a avut temerile sale în privința ținutului milanez și primul său gest în primăvara anului 1583 cînd va fi „trădat“ va fi să-și fortifice fortărețele din Terraferma spre vest ... Ea își cunoaște vecinii, și se conduce pe măsura lor.

Acestea sînt argumentele Veneției. Că în pofida a ceea ce fusese semnat Senioria nu și-a prevenit aliații este o problemă secundară. Iar reproșul, date fiind uzanțele epocii, este anodin. În 1572 Filip al II-lea ezitase el oare să-și ia cuvîntul înapoi?

Acordul cu Turcia a fost înlesnit prin intermediul episcopului de Dax, activ din prima clipă și în mod stăruitor. Am semnalat plecarea sa către Orient în mai 1571, sosirea sa tîrzie la Veneția în septembrie și lunga sa ședere în orașul lagunelor. Venit într-un moment nepotrivit, momentul bătăliei de la Lepanto, al iluziilor și visurilor pe care le suscita marea victorie, el nu renunțase să expună și iar să expună obiectul misiunii sale înainte de a merge la Ragusa, în ianuarie 1572. Atractivitatea negocierilor, pentru venețienii ponderați, o reprezenta posibilitatea, profitînd chiar de victorie, să obțină condiții favorabile de pace, adică să recupereze Ciprul. Această speranță se află în umbra tuturor negocierilor directe ale Veneției și ale celor pe care le autorizează în numele său. Recuperare, dar să ne înțelegem, nu ca proprietară, ci distrugînd fortificațiile din insulă [1] și devenind, în schimbul insulei, vasală a turcilor. În realitate, recuperarea nu a Ciprului, ci a comerțului Ciprului ... Iar în rest, să accepte, pornind pe o pantă primejdioasă, o soluție care ar putea fi calificată drept ragusană ...

Aceste speranțe au fost foarte repede decepționate de enormele pretenții ale turcilor [2]. Negocierile au fost tărăgănate mult timp sub pretextul adevărat sau fals, că Sultanul se opusese păcii cu Veneția. În aceste condiții, intervenția epis-

copului de Dax a fost hotărîtoare. El a obţinut o moderare a cererilor turceşti, şi, la 7 martie, acceptarea de către Sultan a unui acord de pace. La 13 martie condiţiile turcilor erau trimise la Veneţia unde soseau la 2 aprilie[3]: erau condiţii grele, dacă nu chiar dezonorante cum avea să se spună aproape pretutindeni. Veneţia ceda Ciprul, renunţa la punctele care fuseseră cucerite de turci în Dalmaţia; ea restituia propriile sale cuceriri în Albania, elibera prizonierii turci fără răscumpărare şi plătea 300 000 de ţechini, despăgubire de război, aceasta înainte de 1576, fără de care tratatul era considerat nul şi neavenit. Ea urma să-şi limiteze flota la 60 de galere şi să ridice la 2 500 de ţechini tributul anual pe care-l plătea pentru Chefalonia şi Zante. Consiliul de Pregadi, convocat de dogele Mocenigo, a fost pus în faţa faptului împlinit. Se obţinea în schimb, este adevărat, pacea, o pace mult timp încă nesigură, precară[4], dar cu imensele sale binefaceri, cu cîştigurile şi posibitătile sale de trai...

În orice caz, negocierile din 1573 demonstrează că noaptea Sfîntului Bartolomeu, oricît de violentă ar fi fost, cu urmările sale brutale, nu a deplasat linia necesară a polticii lui Carol al IX-lea. Guvernul francez nu acceptă să se lege de Spania, să se piardă sub controlul său, într-o coaliţie aşa-zis catolică. Pentru Caterina de Medici şi fiii săi, lupta continuă împotriva prea puternicului vecin, se va vedea în curînd în timpul alegerii ducelui de Anjou la tronul Poloniei, sau în legătură cu intrigile franceze pe lîngă Electorii germani şi mai ales pe lîngă Electorul Patinatului, acest prim calvinist de pe *Pfaffenstrasse*.* Se va observa această luptă dusă alături de Anglia şi de Ţările-de-Jos şi alături de Genova începînd din 1573. Ea va mai fi observată, uneori în imaginaţie, şi în rapoartele spionajului spaniol. Informatorii Regelui Catolic, ai miniştrilor săi, nemulţumiţi de ceea ce este, fac pronosticuri — fiindcă acesta este rolul lor. Iată-i preocupaţi cînd pacea

---

* Strada popimii (lb. germ. — N. tr.).

de la La Rochelle pune capăt, la 1 iulie 1573, tulburărilor iscate de noaptea Sfîntului Bartolomeu [5]. Numai de-ar putea Regele Franței să interzică hughenoților să-i sprijine pe rebelii din Țările-de-Jos. Adunate de puternica, dar oarba mașină a Imperiului hispanic, aceste zvonuri, adevărate sau false, se amplifică, se răspîndesc pe mii de căi laterale și prin toate aceste meandre iau adesea formă și viață ... Războiul umbrelor reîncepe.

Cucerirea Tunisului de către Don Juan de Austria, o altă victorie fără consecințe

Fără a intenționa să deschidem dosarul plîngerilor întemeiate ale Spaniei față de Veneția, încărcat fără măsură de contemporani și istorici, să recunoaștem că nici o dată Spania nu făcuse asemenea loiale și puternice eforturi pentru Ligă ca în iarna anului 1571—1572. Ea și-a mărit atunci numărul galerelor prin noi construcții la Neapole și Messina [5], la Genova și Barcelona. Un raport al lui Juan de Soto, secretarul lui Don Juan, propune chiar efective gigantice: 300, 350 de galere [7]... Pură nebunie? Da și nu. Căci Juan de Soto vorbește în același timp de o soluție destul de rațională: aceste galere să fie echipate cu luptători din armata neregulată și, mai ales, să se construiască la Messina un arsenal sau, mai exact, să se extindă cel care era în construcție și să fie acoperit pentru ca, o dată cu venirea iernii, să se pună galerele la adăpost. Într-un cuvînt, să fie imitată Veneția ...

Deci nici o dată nu a fost făcut un mai mare efort de către Spania. Ormaneto, episcop de Padova, pe care Grigore al XIII-lea l-a trimis la Madrid ca nunțiu papal găsește aici cea mai bună și mai îngăduitoare dintre primiri, deși se rezistă dorinței sale relativ la trimiterea, încă din luna martie, a circa 100 de galere în Arhipelag cu misiunea de a prăda aici țărmurile insulelor. De această dată, oare exemplul turc chinuia ima-

ginațiile[8]? Filip al II-lea și consilierii săi, mai avertizați de seriozitatea treburilor pe mare, n-au vrut să rețină ideile care li se sugerau. Încă o dată, regele a optat pentru ce este posibil, nu pentru ce este grandios.

La fel, cu fermitate și moderație, au primit toți miniștrii regelui defecțiunea venețiană. La anunțarea sa, papa, atît de blînd, atît amabil din fire, s-a lăsat pradă unei crize furioase împotriva Republicii sperjure. El l-a tratat îngrozitor pe ambasadorul Republicii și, foarte repede, pe loc, a revocat toate favorurile, mari și mici, pe care le acordase Veneției. Apoi s-a calmat și a uitat ... Dimpotrivă, Don Juan, Granvelle, Don Juan de Zúñiga și-au păstrat sîngele rece. Desigur, prevăzuseră evenimentul de nenumărate ori. Cel mai aprins, Don Juan, și-a păstrat admirabil stăpînirea de sine în această împrejurare.

Între timp, armada turcă ieșea în larg, așa cum se prevăzuse. Cu întîrziere, de altfel. Un martor ocular o vede plecînd din Constantinopol la 1 iunie[9]. Dar Philippe de Canaye pretinde că ea nu a depășit turnurile decît la 15[10], iar Dardanelele abia la 5 iulie[11]. Fără îndoială, adevărul este dat de o știre din Corfu din 15 iunie care pretinde că ieșirea flotei s-a petrecut în două faze, așa încît încă de la 3 iulie Caragali sosise la Negroponte cu un prim convoi: 200 de galere, se zicea, pe care Piali Pașa trebuia să le unească mai tîrziu cu alte 100 de galere. Această întîrziere explică un anume optimism în Italia: „Turcul nu va încerca nici o acțiune anul acesta, scria Don Juan de Zúñiga la 31 iulie[12], el a ieșit doar pentru a-l împiedica pe Don Juan să întreprindă una“. De altfel, adăuga el, „flota sa este prost orînduită“, amănunt pe care-l vor reproduce toate știrile care vor urma. Ea nu-și întrerupea totuși drumul și la 28 iulie arunca ancora lîngă Prevesa. Din Corfu se semnala, la 3 august, că ar face o incursiune pe coasta Apuliei, înainte de a se îndrepta spre La Goleta, dublul său scop fiind să-i împiedice pe spanioli să facă o expe-
 diție în nordul Africii și să-i readucă la ordine,

pe albanezii din nou [13] revoltați. La 4 august potrivit lui Philippe de Canaye, ea se îndrepta spre Abruzzi cu intenția, mai mult sau mai puțin sinceră, de a întîlni navele lui Don Juan sau de a merge spre Palermo. [14]. În fond, pare șovăitoare. Se întoarce un moment spre Messina și trece astfel pe lîngă țărmurile napolitane pînă la capul Colonna la 8 august [15], dar la 14 august pare să fie pe drumul de întoarcere la Prevesa, descinzînd pe țărmurile insulei Sapienza. Este adevărat că ea pleca din nou de acolo la 19 [16].

Tocmai datorită acestei plecări în formație masivă au început neliniștile de partea spaniolă. Se răspîndise zvonul că, urmîndu-și drumul spre Occident, flota turcă va ierna într-un port francez. Don Juan ordona să nu fie înlocuită infanteria care, în timpul iernii, fusese de gardă în Sardinia [17]. Același zvon despre o iernare a flotei în Franța circula și la Roma, către 25 august,[18] dar Zúñiga a refuzat să-i dea crezare. Istoria n-ar putea spune dacă greșise sau avusese dreptate căci flota turcă întîlnise în drumul său o mare furtună. Unele galere fuseseră pierdute, altele foarte avariate [19], așa încît fusese nevoie să se trimită după rame și catarge la Prevesa [20]. Asta a obligat-o oare să dea înapoi? O știre din 29 august, din Corfu, o semnalează la „Gumenizos“ [21]. La începutul lui septembrie, foarte vătămată, dezorganizată, ea nu se mai află în preajma țărmurilor creștine, ci la Valona [22]. La 5 septembrie ea debarcă totuși în apropierea capului Otranto unde cucerește mica fortăreață Castro [23]. Apoi la 22 se deplasează către Constantinopol [24] cu cele 230 de corăbi[6] ale sale, fără să fi reușit nimic, sau aproape nimic. La sfîrșitul lunii, era la Lepanto, reînnoindu-și proviziile [25].

Totuși, această mișcare în zigzag a flotei turcești nu a determinat mai puțin din depărtare mișcările lui Don Juan de Austria. De mult timp, într-adevăr, în cercurile spaniole se punea problema să se acționeze împotriva Africii de nord. Forțele reunite în timpul iernii, incapabile să se opună întregii flote otomane, constituiau

totuşi o masă importantă. „Aici se consideră, scria din Madrid agentul florentin del Caccia [26], că va avea loc vreo expediţie împotriva turcilor sau a Algerului, ori în altă parte, date fiind marile pregătiri care se văd făcîndu-se, banii [27] care se adună, noile recrutări în Spania şi lansarea de galere construite la Barcelona. Nu-i de gîndit, într-adevăr, că un asemenea efort ar sluji doar pentru apărarea împotriva armadei turce" [28].

Dar atît timp cît flota turcească se afla în apropierea ţărmurilor napolitane, nu trebuia să se plănuiască nimic. Nu se putea înfrunta riscul unei noi Djerba. Cît despre ţinta expediţiei, se pare că s-ar fi ezitat între Alger care întrunea preferinţele lui Don Juan, chiar şi ale lui Filip al II-ea [29] şi ale opiniei publice spaniole, şi Bizerta şi Tunis, cum cereau Sicilia, cum îndemna apropierea bazelor şi cum pare să o fi vrut Consiliul la Madrid. În orice caz, alegerea era făcută. Expediţia împotriva Algerului era amînată pentru un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. [30] Va fi atacat Tunisul.

Dar înainte de a fi atins ţărmurile Africii se ridica o problemă. Să se cucerească Tunisul bine. Dar apoi, cum să se folosească de el? Să restabilească acolo un prinţ indigen, nedemn, cum făcuse, fără iluzii altminteri, Carol Quintul în 1536? Don Juan îi scria lui Filip al II-lea, la 26 iunie: „Aici au fost păreri că ar trebui să întreprindem cucerirea Tunisului, dar fără să dăm oraşul regelui Muley Hamida [31]. Potrivit unei scrisori a lui Giovanni Andrea Doria, Filip al II-lea lăsase lui Don Juan sarcina să hotărască în ultimă instanţă [32]. Aceeaşi scrisoare arată că proiectul Algerului a fost abandonat din pricina timpului prea înaintat. Şi dacă nu se ia o hotărîre mai repede, adaugă ea, acelaşi pericol va apare şi pentru Tunis, „căci, deşi drumul e scrut, el este, cum se ştie, atît de dificil de la Trapani la La Goleta, încît dacă din întîmplare a plouat în Berberia, galerele trebuie să rămînă la Trapani mai mult de două luni fără să poată face traversarea". Don Juan a vorbit despre aducerea

cavaleriei din provinciile arhiducelui Ferdinand: iată o treabă foarte complicată! Să se slujească de ce are la îndemînă și să-i aducă pe germanii care sînt în Lombardia. Va fi prea destul...

Să se grăbească, sfatul era bun la 2 iulie, înainte de sosirea armadei turce. Dar curînd a trebuit să fie luate în considerare, semnalele de alarmă care însoțeau mișcările acesteia. Era un nou motiv de întîrzieri, care nu îndepărta celelalte dificultăți: aprovizionarea cu grîne, echiparea galerelor, transportul de trupe și de bani — această din urmă problemă punîndu-se iarăși cu acuitate[88]. Tocmai din această cauză, Don Juan se deplasase la Neapole care, mai mult decît Messina, era un important punct de dispecerat. Bolnav, „copleșit de trei sau patru indispoziții“, el se grăbea totuși, forțat să ajungă în Sicilia cît mai repede, nu la Messina pe unde nu trebuia decît să treacă[34], ci la Palermo și Trapani care sînt la porțile Africii. În timp ce se agita în preparativele sale, ducele de Sessa, adjunctul lui Don Juan, se neliniștea, nu fără motiv, din pricina zvonurilor potrivit cărora armada tucă va ierna la Valona. El îl întreba pe Filip al II-lea dacă n-ar fi bine, așa cum îi propusese lui Don Juan, „să trimită 12 000 de infanteriști, printre care spanioli și germani, în La Goleta, îmbarcați pe corăbii foarte bune“[35]. De partea sa, Filip al II-lea socotea pericolul turcesc destul de grav pentru că îi scria ducelui de Terranova, la 12 august, că expediția asupra Tunisului nu se va întreprinde decît dacă flota turcă îi va oferi prilejul[36].

Don Juan avea nevoie de aceste sfaturi prudente căci în aceeași vreme, la 15 august, el îi declara regelui că este hotărît să facă expediția, chiar dacă armada turcă nu s-ar retrage[37]. Ceda el astfel impetuozității proprii sau injoncțiunilor papalității care nu făcea economie de promisiuni? Ea își oferea mai întîi galerele[38]. Și Sfîntul Scaun mai vorbea apoi despre o coroană a Tunisului de pus pe capul lui Don Juan. În legătură cu această problemă minoră, minunat încurcată de

contemporani și istorici, nu cred, în pofida părerii autorizate a lui O. de Törne[39], că trebuie respins totul din clevetirile lui Antonio Pérez. Don Juan era, cu siguranță, chinuit de dorința unui aranjament princiar, de o neliniște care nu-i dădea pace. Törne vrea ca papalitatea să fi așteptat luarea Tunisului pentru a vorbi de coroană. Este posibil. Totuși prin scrisoarea din iunie citată mai sus, Don Juan îndepărta ideea unei eventuale restabiliri a lui Muley Hamida. La Tunis va numi un guvernator indigen nu un rege. Se ascunde oare ceva în spatele aceste hotărîri? În ceea ce-l privește, Papa declara la Roma către 20 octombrie (nu se aflase încă despre victoria lui Don Juan) că „dacă Tunisul va fi cîștigat, ar fi preferabil ca acest regat să fie păstrat, fără a-l oferi vreunui rege maur“ [40]. Or Pius al V-lea îi promisese deja lui Don Juan primul stat cucerit de la păgîni, un stat nu contează care. Ceea ce-l ispitea pe Don Juan, într-adevăr, era, mai mult decît o putere reală, titlul. Într-o Europă ahtiată după întîietăți și ierarhii, prinții tineri visează coroane. Ducele de Anjou a obținut-o de curînd pe a sa în Polonia, după ce se va fi gîndit la aceea din Alger. Don Juan, ulcerat de condiția sa de bastard, menținut la rangul inferior de Excelență, va visa în 1574 coroana Franței, lăsată liberă prin moartea lui Carol al IX-lea Și ultimii săi ani în Țăriile-de-Jos vor fi obsedați de visul unei regalități engleze...

Este deci posibil ca Grigore al XIII-lea, dornic să lupte împotriva păgînilor, să fi încercat să asigure succesul expediției printr-o promisune de acest fel. Ea este de imaginat chiar mai mult înainte decît după victoria din Tunis. Căci Don Juan a trebuit aproape să facă minuni pentru a strînge ceea ce era necesar expediției și s-o realizeze aproape fără bani [41]. Creditele indispensabile i-au fost trimise cu picătura [42]. În cel mai bun caz! Nu a primit el oare două cambii, una de 100 000 de scuzi, cealaltă de 800 000, dintre care prima trebuie plătită la sfîrșitul lui decembrie,
 iar cealaltă în primele patruzeci de zile după 1

ianuarie? Să se slujească de ele pentru a obține avansuri, îi scrie Escovedo... Rea voință? Nu, dar situația generală a vistieriei spaniole este catastrofală. Cifrele împrumuturilor făcute la Medina del Campo te îngrozesc, îi mai scrie Escovedo. „Flandra ne distruge..."

La începutul lui septembrie, Don Juan părăsea Messina pentru Palermo unde sosea la 7[43]. Lăsase în urma sa pe ducele de Sessa și pe marchizul de Santa Cruz, în timp ce la Trapani îl trimitea pe Juan de Cardona. Vestea că, la 2 septembrie flota turcească fusese văzută în largul capului San Mauro înapoindu-se în Levant l-a hotărît [44]. Dar flota spaniolă nu era pregătită să plece imediat. Președintele Siciliei (insula nu mai avea vicerege de la moartea lui Pescaire) a folosit răgazul pentru a redacta un lung memoriu asupra campaniilor proiectate în nordul Africii [45]. La 27 septembrie, Don Juan sosea din Palermo la Trapani [46]. În acest moment, apropiindu-se, armada turcă părea că redevine amenințătoare în așa măsură încît Granvelle a luat măsurile obișnuite de apărare a regatului Neapolelui [47]. Expediția africană era deci din nou primejduită.

Don Juan pe care zvonurile, pe de altă parte, îl contrariau, s-a năpustit totuși asupra Africii, la 7 octombrie, zi aniversară a bătăliei de la Lepanto [48]. Plecat din Marsala, ajungea la Favignana al cărei adăpost îl părăsea la ora 4 după amiaza. La 8 octombrie, la asfințit, se afla lîngă La Goleta. La 9 octombrie, pînă la căderea nopții, debarca pe uscat 13 000 de italieni, 9 000 de spanioli, 5 000 de germani. Flota sa număra 107 galere, 31 nave, plus galionul marelui duce al Toscanei și numeroase bărci încărcate cu hrană, fregate și alte mici vase ale unor particulari [49]. La 10 octombrie se apropia de orașul ai cărui locuitori fugiseră fără să lupte și îl ocupa a doua zi fără dificultate [50]. În fortăreață nu se găseau decît bătrîni.

Ce urma să facă Don Juan cu această cucerire a sa? Din Madrid se trimisese ordinul de a dărîma zidurile orașului, dar el nu a ajuns la Don Juan

decît la întoarcere. La fața locului, lipsit de instrucțiuni, el a reunit — poate la 11, poate la 12 octombrie — un consiliu de război în partea fortificată a Tunisului În afara consilierilor săi obișnuiți îi convocase pe coloneii infanteriilor spaniolă, italiană și germană, precum și cîțiva căpitani și alte persoane despre care se știa că ar putea da un sfat competent. Din întîmplare? Sau Don Juan a vrut să-și piardă consilierii oficiali în mulțime? În orice caz, consiliul improvizat hotăra cu majoritate de voturi să păstreze orașul pentru Regele Spaniei [51]. Don Juan și-a redactat ordinele în consecință. Ca o măsură esențială, el lăsa în Tunisul cucerit o garnizoană de 8 000 de oameni — 4 000 italieni și 4 000 spanioli — sub comanda unui „tunar“, Gabrio Serbelloni [52]. Această măsură le atrăgea după sine pe celelalte, mai ales numirea unui guvernator indigen, prințul hafsid Muley Mahamet, fratele fostului rege Muley Hamida (echivala, dacă preferăm, cu instituirea unui protectorat) și construirea unui fort enorm, dominînd orașul [53].

Rămînea de aflat — și Granvelle se neliniștea din pricina asta, văzînd cum se învolburează fără încetare marea zbuciumată — dacă Don Juan va reuși, cu același noroc, să pună stăpînire și pe Bizerta unde, se spunea, se refugiaseră mulți turci, într-un port despre care se știa că este potrivit pentru piraterie și pe jumătate fortificat [54]. Dar Bizerta, și ea, s-a predat fără să se apere [55]. În Tunisul devastat, Don Juan nu zăbovise decît opt zile. După patru zile de pregătiri în La Goleta, el se reîmbarcase la 24 octombrie, luase Porto Farina în aceeași zi și, la 25, era la Bizerta. Pleca de acolo cinci zile mai tîrziu, ajungea cu vremea prielnică, în insula Favignana și, la 2 noiembrie, intra în Palermo unde cu treisprezece zile înainte orașul fusese luminat în onoarea cuceririi Tunisului [56]. La 12 el era deja la Neapole unde Granvelle putea parafraza pentru el acel „*veni*, *vidi*, *vici*“ al lui Cezar [57]...

Desigur, din punct de vedere militar, expediția din Tunis fusese o plimbare ușoară. O înseninare

de cîteva zile la sfîrşitul verii, atunci cînd în livezi „smochinii erau copţi", facilitase lucrurile. Era oare o victorie?

Pierderea Tunisului: 13 septembrie 1574

A învinge însemna nu doar a pune stăpînire, ci şi a păstra Tunisul. Or, armata victorioasă nu ocupase decît o mică parte din regatul Hafsizilor. Nici un moment nu s-a pus problema de a pătrunde în adîncimea teritoriului, de a încerca supunerea vastului ţinut.

În aceste condiţii, păstrarea enormului oraş ridica probleme dificile. Cea mai importantă era întreţinerea celor 8 000 de soldaţi însărcinaţi cu paza lui care se adăugau celor 1 000 din fortul La Goleta. Povara era grea pentru intendenţa Siciliei şi a Neapolelui; nici vinul, nici carnea sărată, nici grîul nu se găseau fără bani; şi nici, de altfel, navele închiriate la care se recurgea din ce în ce mai mult pentru transportul alimentelor şi al muniţiilor. Epuizarea financiară a Siciliei şi a Neapolelui făcea din aceste simple operaţiuni probleme aproape insolubile. Plîngerile lui Granvelle nu sînt tînguieli, ci observaţii juste. În aceasta consta adevărata problemă a regatului Tunisiei, mult mai mult decît în eforturile nunţiului Ormanetto de a obţine de la Filip al II-lea titlul de rege al Tunisului pentru Don Juan, negociere care şi-a schimbat brusc conţinutul şi care nu aparţine decît istoriei minore.

Fără îndoială, am putea explica în diferite feluri eşecul lui Don Juan. Între Filip şi fratele său vitreg prăpastia se adînceşte: bîrfelile, spionajul oamenilor care-i informează, probabila rea-voinţă a lui Antonio Pérez (totuşi nu trebuie s-o acceptăm fără cercetarea prealabilă a acelor ani), în sfîrşit, neîncrederea naturală a regelui şi-au desăvîrşit opera. Dar nici Don Juan, în sfera sa de acţiune nu vede ansamblul situaţiei hispanice.

Mai mult decît atît nici nu o întrevede mai ales din ziua cînd Veneția s-a retras din Ligă și cînd Filip al II-lea, în pofida a ceea ce a putut scrie și demonstra, a renunțat la orice mare politică în lumea mediteraneană. El este legat de formidabila criză financiară care va duce la a doua bancrută din 1575. Fără resursele și comoditățile creditului din Anvers, el depinde din ce în ce mai mult de genovezi și de piața Genovei. Or, aici izbucnesc, în 1573, tulburări între *vechii* și *noii* nobili, între cei care se ocupă de bancă și cei care se îndeletnicesc cu negoțul și industria. Era o oriză socială, dar și o criză politică. Căci în spatele nobililor noi, nu se află oare regele Franței? Și, de asemenea, o criză imperială, căci Genova este placa turnantă atît pentru expedierea de trupe, cît și pentru livrările de bani...

În momentul în care se pune cu acuitate problema nord-africană, calculele lui Filip al II-lea se deplasează spre nord, spre Genova și, mai departe, către Țările-de-Jos; de asemenea spre Franța, care reîncepe să țeasă intrigi. În aceste condiții nu este înțelept să rămînă în Tunis. Înseamnă să deschidă un nou capitol de cheltuieli, să slăbească La Goleta de vreme ce de acum încolo eforturile vor trebui să fie divizate între Tunis și noul fort. Inseamnă să se primejduiască ceea ce există pentru niște avantaje ipotetice. Regele repetă toate astea nunțiului Ormanetto, și acesta nu vrea să înțeleagă defel că, la Madrid, foamea de bani a obligat la schimbarea tonului și a proiectelor. În afară de rege care declară „mai curînd mort decît să accept... lucruri care sînt contra onoarei și reputației mele", toată lumea dorește să se ducă tratative chiar în nord [58]. Asta înseamnă că în Spania vîntul nu bate în favoarea aventurilor. Totuși, așa cum Don Juan, păstrînd Tunisul, și-a pus fratele în fața faptului împlinit, tot astfel acesta consideră că este preferabil să-și trimită acordul, dar un acord provizoriu: el va fi valabil pentru anul în curs.

Ceea ce a creat Don Juan este o mașină greoaie.
 Măcar dacă ar putea funcționa singură, dacă

această cucerire ar hrăni armata de ocupație... Este ceea ce speră partizanii săi, ceea ce Soto va spune la Madrid, în mai 1574, în numele tînărului său stăpîn, ceea ce susține cardinalul Granvelle încă din luna ianuarie a aceluiași an. El crede că dacă s-ar fortifica Bizerta și Porto Farina, cum o cere Don Juan, Filip al II-lea și-ar asigura stăpînirea estului african, ceea ce, pe mare, ar stînjeni legăturile turcilor cu Algerul, iar pe uscat ar tăia complet aceste legături. Or, după terminarea fortului s-ar putea pune mîna, spre folosul regelui, pe veniturile de care beneficiau suveranii Tunisului. Ele vor fi suficiente nu numai pentru întreținerea acestui fort, din Tunis, ci și a altora care s-ar putea construi. Cu atît mai mult cu cît s-ar putea crește aceste venituri, încurajînd comerțul creștin din regiune. Pentru aceasta ar trebui să fie asigurată bunăvoința indgenilor și să se aleagă cu grijă forma lor de guvernămînt, astfel încît să-i facă să aprecieze dominația regelui Spaniei [59].

Dar chiar aceasta era dificultatea. Locuitorii Tunisului reveniseră în orașul lor încă de la sfîrșitul lui octombrie (nu și notabilitățile ale căror case mai erau încă ocupate de soldați), dar nimic nu îngăduia să se susțină că viața economică ar fi redevenit normală. Ea se reluase în parte fiindcă foarte curînd autoritățile de ocupație și guvernatorul indigen aveau să înceapă negocierile cu privire la vama din La Goleta, amintitul guvernator cerînd să se restabilească impozitul său de 13% mai ales asupra pieilor [60], prilej pentru spaniolii, care-l informau pe Don Juan, să-și arate decepția în legătură cu protejatul lor. Pe de altă parte, nimic nu permite să se afirme că ansamblul țării, cu mulțimile sale nomade sau sedentare, acceptă cucerirea creștinilor. La Constantinopol, turcii simulau că nu pun mare preț pe cucerirea Tunisului și pretind că „arabii", adică nomazii, vor fi capabili singuri să diminueze cucerirea la limitele sale precise, acei nomazi pe care frigul iernii îi alungă foarte departe spre sud, dar pe care vara îi va readuce pe țărmuri, chiar

în momentul cînd armada turcă va relua drumul mării.

La Madrid nu exista bunăvoință pentru asumarea unor asemenea complicații. Existau atîtea altele! Tocmai cînd Don Juan se gîndea, socotelile flotei fiind aproape descurcate, să meargă în Spania, primea la 16 aprilie ordinul să se ducă la Genova și la Milano; concomitent, regele îl numea locțiitorul său în Italia, cu autoritate asupra miniștrilor săi[61]. La Genova se sconta că prezența sa va contribui la reglementarea diferendelor politice și el a rămas în oraș de la 29 aprilie pînă la 6 mai. Dar esențialul misiunii sale viza Lombardia unde, se considera la Madrid, venirea lui ar neliniști suficient Franța pentru a o împiedica să caute ceartă Spaniei. La Milano, prezența fratelui regelui va stimula trecerea întăririlor destinate Flandrei, căci Flandra, *lo de Flandes*, rămînea preocuparea majoră.

Asupra lui Don Juan, ordinele lui Filip al II-lea au avut efectul unei dizgrații. Situația lamentabilă a flotei care, în lipsa banilor, se destrăma cu o rapiditate alarmantă, îi amplifica deprimarea. La Vigevano, într-un foarte frumos castel, el se plictisea așteptînd întoarcerea secretarului său, Juan de Soto, pe care-l însărcinase să prezinte regelui rapoarte amănunțite. Obosit, iritat, neliniștit din cauza sănătății, el refuza să se ocupe de ceva, chiar și în legătură cu Tunisul, de flotă, de aprovizionări, lăsînd totul în grija miniștrilor regelui. Nu fără ca aceia să fi protestat contra acestui mod de a arunca mingea, cum spunea Granvelle. Între timp, Soto sosise la Madrid în mai. Rapoartele sale erau examinate lent la Consiliul de Război sau la Consiliul de Stat. Ceea ce visase Don Juan se înmormînta sub hîrtiile caligrafiate ale Cancelariei, se rezolva în chestionare supuse părerii consilierilor. „Cît privește *lo de Tunez* *, spunea *Consulta* Consiliului de Război, timpul le pare tuturor atît de înaintat, încît nu este cazul să deliberăm pentru

---

 * afacerea Tunisului (lb. span. — N. tr.).

a ști dacă trebuie sau nu să ne menținem aici. Căci, pentru vara asta, menținerea ocupației urmează de la sine. Se cade numai să-l însărcinăm pe Señor Don Juan și pe toți miniștrii să termine de aprovizionat fortăreața cu cele trebuincioase". „Sfat bun, notează Filip al II-lea pe margine, dar să se recomande, în special, fratelui meu să aibă grijă de tot ceea ce privește La Goleta pentru ca ea să fie aprovizionată ca și cum n-ar exista un fort în Tunis".

Dacă toată lumea este de acord, să se mențină în Tunis soldații spanioli, fără de care s-ar pierde totul [62], în schimb diferă opiniile în ceea ce privește rolul lui Don Juan. Ducele de Medina Celi consideră că prezența prințului în Lombardia, trimis acolo din pricina Flandrei și a Franței, nu mai este necesară pentru că în Țările-de-Jos a sosit marele comandor, iar în Franța, dificultățile interne nu încetează să crească... Don Juan să se ocupe deci din nou de problemele maritime, de apărarea Neapolelui, a Siciliei și a fortărețelor din Africa de nord, reluînd totodată comanda flotei. Ducele de Francavilla este de aceeași părere. Marchizul de Aguila consideră dimpotrivă că „trebuie luate în considerare multe lucruri și de o parte și de alta". Dacă nu i se pot oferi banii și forțele indispensabile, la ce bun să-l punem din nou pe Don Juan în fruntea armadei? Episcopul de Cuenca vorbește în același sens, intrînd în amănunte asupra stării deplorabile a flotei: după cum se zice, sînt vreo 120 de galere, dar numărul lor este suficient față de turci? Este bine oare ca, într-o confruntare inegală, învingătorul de la Lepanto să fie silit să atace doar ariergarda inamicului, să fugă poate sau, ceea ce ar fi și mai grav, să se avînte într-o faptă necugetată din exces de tinerețe și ardoare? Prezidentul opinează oarecum în toate sensurile, și Filip al II-lea conchide prin această notă prudentă: „Să fie avertizat fratele meu că afacerile din Tripoli și Bougie nu par atît de importante încît să trebuiască, pentru ele, să se pună în primejdie armada în timpul iernii". Se observă 378

din aceste cîteva rînduri, care rezumă un document prolix, pe ce bogăție de informații și de sfaturi, pe o cît de minuțioasă muncă birocratică își sprijină Filip al II-lea politica[63]. Este util să se cîntărească totul, să se prevadă dinainte, mai curînd decît să se improvizeze în vîltoarea evenimentelor, atunci cînd trebuie mai mult de o lună pentru ca un ordin să ajungă la executanții săi.

Dar în ceea ce privea Tunisul, nimic, în cele din urmă, nu s-a petrecut cum a fost prevăzut, Don Juan fiind silit să acționeze de la sine. Flota turcească a cărei forță fusese semnalată de informațiile primite împreună cu, apoi, plecarea și călătoria lentă din pricina galerelor prea noi, sosea în golful Tunisului la 11 iulie 1574. Ea număra 230 de galere, cîteva zeci de nave mici[64] și transporta 40 000 de oameni. Euldj Ali comanda flota, iar armata era sub ordinele acelui Sinan Pașa (a nu fi confundat cu învingătorul de la Djerba) care în 1573 readusese la ascultare Yemenul revoltat de ani de zile... Spre surprinderea generală La Goleta era cucerită la 25 august, după numai o lună de asediu[65] Puerto Carrero nu o apărase, ci o predase. Fortul Tunis abia dacă s-a apărat ceva mai mult timp: Serbelloni capitula la 13 septembrie.

Ce explicație se poate da acestui dublu dezastru? Fortificarea Tunisului nu fusese terminată și aceasta a fost un mare handicap pentru apărători. Cele două fortărețe separate n-au putut să se ajute. Apoi turcii au fost sprijiniți de voluntari localnici: nomazii, participînd la transporturi și la săparea de tranșee, i-au furnizat lui Sinan Pașa o armată de pionieri. Poate că, în schimb, garnizoanele creștine erau de o calitate inferioară. Granvelle sugerează că trupele, prea frecvent înrolate și reînoite de Spania, nu mai aveau însușirile vechilor continente. Dar Granvelle are nevoie să găsească argumente și să se apere. El este unul dintre responsabilii dezastrului.

Rapiditatea predării nu ușurase sarcina lui
 Don Juan. El a făcut tot ce a putut. Ieșise din

inactivitatea sa la 28 iulie, înaintea veștilor precise despre debarcarea turcească în golful Tunisului. Dar era departe de Africa. Și cum să mobilizeze o flotă lipsită de bani și, din acest motiv, într-o dezordine cumplită? La 3 august îi soseau la Genova o serie de ordine ale regelui. A avut astfel posibilitatea să facă, printre ele, o alegere utilă scopurilor sale. La 17 august, sosea la Neapole cu 27 de galere [66]. La 31 era la Palermo, dar era deja prea tîrziu [67]. Nu se făcuse încă nimic pentru a se răspunde cererilor de ajutor ale lui Puerto Carrero, decît să se trimită două galere ai căror condamnați primiseră promisiunea că vor fi eliberați în caz de succes. „Mă îndoiesc foarte tare că vor ajunge, ținînd seama de intrarea dificilă în golful Tunisului", scria Don Juan de Cardona la 14 august [68]. Don García, consilierul lui Don Juan, îi scria la 27 august că soluția ar fi să se transporte în grupuri mici soldați din Tunis în La Goleta: dar la această dată La Goleta se predase deja de două zile [69]; Printr-un fel de ironie, acesta este momentul pe care l-a ales Madridul pentru a-l expedia la stăpînul său pe acel Juan de Soto care fusese atît de așteptat. El a sosit la Neapole în 23 septembrie cu altă ironie, autorizația ca Don Juan să meargă să-și regăsească flota... „Au făcut ei — adăuga Giulio del Caccia, de la care aflăm aceste amănunte — ei fiind spaniolii, o provizie de 700 000 de scuzi și au dat ordine noi, descoperind acum mărimea pericolului. Să dea Domnul să ne scape de el" [70]:

Don Juan, culme a nenorocului, a fost stînjenit în septembrie și de timpul rău. El a luptat totuși cît a putut. La 20 septembrie, îl trimitea pe Giovanni Andrea Doria cu 40 de galere întărite [71] pînă în Africa de nord, în timp ce pe Santa Cruz îl expedia spre Neapole pentru a îmbarca de acolo trupe germane [72]. La 3 octombrie reușise să concentreze la Trapani, în afară de galerele Papei, jumătate din flota sa, adică vreo 60 de galere. Era pe punctul de a porni spre La Goleta, în pofida sfaturilor lui Don García cînd i-au sosit în același timp veștile despre dezastrele din Africa

și cea despre sosirea lui Juan de Soto la Neapole. „Ce scrisori minunate îmi va aduce el după această absență de cinci luni! izbucnea Don Juan cu amărăciune. El mă va avertiza asupra unor lucruri care s-au petrecut deja și-mi va prescrie leacuri ca să previn un rău deja făcut"[73]. Don Juan era cu atît mai amărît cu cît își știa responsabilitatea angajată. Ca și Granvelle, nu se înșela nici el. Acest lucru se simte citindu-i scrisoarea vehementă și pasionată în care își recunoaște greșelile proprii, dar mai ales ale celorlalți, inclusiv pe ale regelui [74]. La 4 octombrie îi scria din nou fratelui său ca să-i comunice, de astă dată, mai puțin regretele, cît ezitările, proiecele pe care le schițase, apoi hotărîrea sa de a nu face nimic [75]. Într-adevăr, în pragul iernii nu era prudent să încerce, așa cum se gîndise, un raid împotriva Djerbei. Unei enorme victorii turcești nu i se putea răspunde printr-un mic succes local, presupunînd că totul se desfășura cu bine pe acest traseu de 300 de mile, dintre care 200 de acoperit fără posibilitatea de ancorare și cu vînturile potrivnice pe care le aduce schimbarea anotimpurilor. Ar fi chibzuit să se întoarcă la Tunis pentru a izgoni pe cei 4 sau 5 000 de turci care se găsesc aici? Dar (dacă nu o spune, fără îndoială că o gîndește), la ce bun? Ca să facă din nou, în cel mai bun caz, expediția din 1573 și să se expună la urmări identice? Nu va acționa decît cu ordinele regelui, conchide el... Cît de prudent a devenit Don Juan!

El ajunge din nou la Palermo abia la 16 octombrie, din cauza timpului rău. În capitala siciliană, îl regăsește pe Juan de Soto, își adună consiliul, cere părerile unora și ale altora asupra unei acțiuni posibile, apoi, dată fiind apropierea iernii și epuizarea Siciliei, consideră inutil să mai aștepte acolo răspunsul regelui. Într-adevăr, el nu are decît o dorință, să revină în Spania, să-și revadă fratele; să se explice cu el. Continuîndu-și drumul pe traseul cel mai lung, cel al țărmurilor [76], sosește la Neapole la 29 octombrie. La 21 noiembrie pleacă spre Spania [77].

Concomitent, fără ca să fie tulburată, armada turcă îşi reluase drumul spre Constantinopol, unde ajungea la 15 noiembrie, cu o putere de 247 de galere, fără a mai socoti celelalte vase, spune un reprezentant veneţian. Expediţia, atît de norocoasă în aparenţă, o costase pierderi enorme: „15 000 de vîslaşi şi soldaţi au murit bolnavi şi mai mult de 50 000 au pierit la La Goleta şi la Tunis", scrie acelaşi reprezentant, colportînd zvonuri, desigur, exagerate, dacă nu chiar lipsite de orice adevăr [78]. Dar oricum, ce importanţă aveau pentru enormul Imperiu otoman miile de pierderi umane? Orgoliul îi revenise o dată cu această victorie. „Nu mai au nici cea mică stimă pentru indiferent care fortăreaţă creştină", spune o notă din Constantinopol [79]. Care observator ar fi putut să prevadă atunci că era ultima intrare triumfală a unei flote turceşti în portul Constantinopolului?

Exact în acelaşi moment, la Madrid, în Italia spaniolii cădeau pradă disperării în faţa imensităţii pericolului turcesc, atît cei care se aflau în posturi de luptă, Don Juan, ducele de Terranova, Granvelle, cît şi consilierii prin mîinile cărora treceau nenumăratele documente guvernamentale. Ce nu vor face turcii, mîndri de victoria lor? „În numele lui Dumnezeu, al sîngelui Domnului nostru Isus, scrie din Milano «intendentul militar» Pedro de Ibarra [80], bine ar fi ca turcii să nu se instaleze în Cartagena şi s-o fortifice". Să nu ne bazăm, scria cu propria-i mînă Granvelle, „pe sfaturile celor care pretind mereu că sînt posibile unele lucruri care nu sînt. Să nu-i împovărăm pe supuşii Imperiului pînă la a-i aduce într-o deznădejde extremă. Jur Majestăţii Voastre că atunci cînd văd starea în care ne aflăm pretutindeni, aş prefera să nu mă mai văd trăind dacă n-ar trebui să-mi întrebuinţez viaţa pentru a găsi leacul". Dar ce să faci fără bani? Cursa de înarmări maritime a fost, fără îndoială, o simplă nebunie: „Pentru

a obține superioritatea, turcii și-au înmulțit atît de mult forțele: în vreme ce odinioară cea mai mare flotă a lor era de 150 de galere cu care nu putea transporta un număr de oameni suficient (căci în asta constă toată puterea lor, în număr) pentru scopuri mari, astăzi, cu 300 de galere, ei au o asemenea masă de oameni la bord, încît nu există fortăreață capabilă să le reziste"..

La Roma, sub șocul emoției, Grigore al XIII-lea încearcă să readucă Veneția în cadrul Ligii. Bineînțeles, zadarnic! [82] La Madrid, umblă zvonul că, pentru a face mai bine față turcilor, regele ar merge la Barcelona și de acolo în Italia [83], ceea ce, într-adevăr, Roma ar fi propus de multe ori... Consiliul de Stat, la 16 septembrie 1574 [84], discută dacă se va abandona sau nu Oranul și regele trimite problema Consiliului de Război pentru o primă examinare, rezervînd Consiliului de Stat a doua ei lectură. La 23 decembrie 1574, Vespasiano Gonzaga, în misiune la Oran, scrie un raport magnific ajungînd la concluzia evacuării fortăreței și a retragerii spaniolilor doar în punctul Mers-el-Kebir [85]. O examinare identică pare să se fi făcut în legătură cu Melilla, iar ambasadorul genovez vorbește despre o misiune a inginerului Il Fratino la Mallorca [86]. Toate fortărețele din fața Islamului sînt revăzute cu grijă: teama te face prevăzător. Ea te face și prudent. Împăratul semnează în decembrie o nouă pace pentru opt ani, în timp ce în Occidentul Îndepărtat, după o călătorie de inspectare a forturilor din strîmtoare tînărul D. Sebastian de Portugalia renunță să-l atace pe șerif [87]. Spania este mai singură ca niciodată în fața adeversarului său din răsărit și continuă să vorbească despre proiecte războinice vizînd Bizerta, Porto Farina, Alger. Dar Saint-Gouard, relatînd unul dintre aceste zvonuri, la 26 noiembrie 1574, declară: „nu îl voi crede decît atunci cînd îl voi vedea înfăptuindu-se..." [88]

În acest punct se află Spania, la trei ani după Lepanto! Dacă victoria a fost „inutilă", vina revine, mai mult decît oamenilor, echilibrului

hispanic, acelui sistem de forțe care se centrează prost pe Marea Interioară. În acest sfîrșit al anului 1574, oamenii de stat spanioli nu mai au timp să se ocupe de lumea mediteraneană. Nici chiar pentru a îndrepta dezastrul din Tunis. După călătoria în Lombardia se plănuiește a i se propune lui Don Juan călătoria în Țările-de-Jos. Saint-Gouard, cu urechea mereu aplecată spre bîrfelile din Madrid, notează la 23 octombrie[89]: „Am auzit că își propun, dacă La Goletta se salvează și Turcul nu întreprinde nimic de mai mare importanță, ca Don Juan să meargă cu opt mii de italieni în Flandra. Dar dacă Turcul ia La Goleta le răstoarnă toate proiectele lor". La Goleta era deja cucerită, dar Don Juan tot se va duce în Țările-de-Jos.

Curios lucru: dacă Lepanto n-a slujit la nimic, victoria turcă din Tunis nu a fost mai decisivă. O. de Törne, în cartea sa foarte documentată despre Don Juan de Austria, povestește cu precizia sa obișnuită nenorocirile din 1574, apoi încearcă, o clipă, să se elibereze de istoria evenimențială. „Victoria din 1574 repurtată de turci în Tunisia, observă el, a fost ultimul succes remarcabil pe care l-a obținut puterea otomană înainte de a cădea într-o decadență rapidă. Dacă Don Juan ar fi întreprins expediția sa în Africa doar cu cîțiva ani mai tîrziu, Tunisul le-ar fi rămas poate spaniolilor iar el ar fi obținut cîștig de cauză contra acelora care îl sfătuiseră pe rege să nu păstreze această cucerire". Dacă...

Este sigur că decadența *maritimă* (spun bine maritimă) a Turciei se va precipita, dacă nu după 1574, în orice caz după 1580. Și că va fi brutală. Lepanto nu-i este, desigur, cauza directă, deși lovitura va fi fost teribilă pentru un Imperiu ale cărui resurse nu sînt inepuizabile decît în imaginația istoricilor, în temerile Europei sau în trufia turcă. Ceea ce a nimicit marina otomană a fost inacțiunea, pacea mediteraneană în pragul căreia, iată-ne ajunși fără să o fi prevăzut defel, urmărind zi cu zi firul evenimentelor. Brusc, cei doi monștri

politici ai lumii mediteraneane, Imperiul Habsburgilor și cel al Osmanlîilor (pentru a vorbi un moment ca Ranke) renunță la luptă. Cauza să fie oare că Mediterana nu mai este acum o miză suficientă? că ea este prea îndîrjită împotriva războiului pentru ca acesta să mai fie, rentabil ca în vremea corsarului Barbarossa, acea epocă de aur a armadelor turcești împovărate de pradă? Oricum, este un fapt că, rămase singure față în față pe cîmpul închis al Mediteranei, cele două Imperii nu mai vor să se izbească orbește cu toată violența. Ceea ce n-a reușit Lepanto complet, va desăvîrși pacea în cîțiva ani. Ea va distruge flota otomană. Fragilul instrument nemailucrînd, nemaifiind reînnoit și întreținut, va dispare de la sine. Nu se mai angajează marinari, nu mai există vîslași buni pe bănci. Trupurile galerelor putrezesc sub bolțile arsenalelor.

Dar că Don Juan ar fi ratat marea lovitură a vieții sale, cum crede O. de Törne, cu siguranță nu-i adevărat. Dacă Spania n-ar fi abandonat Mediterana, turcii și-ar fi menținut eforturile. Abandonul reciproc al adversarilor este cel care a făcut pacea, pseudo-pacea de la sfîrșitul secolului. Dacă Spania a pierdut un prilej în Africa de nord, acest lucru s-a petrecut, după opinia mea, și în măsura în care se poate avea o opinie cînd trebuie să refaci istoria, mai curînd la începutul secolului, decît în anii care au urmat după Lepanto. Poate pentru că atunci a cîștigat America, ea n-a dus mai departe pe pămîntul african un nou război al Granadei, trădînd ceea ce se numea odinioară misiunea sa „istorică“ și astăzi, cu o formulă mai nouă, misiunea sa „geografică“. Vinovatul, dacă există un vinovat, este Ferdinand Catolicul, nu Filip al II-lea, și încă și mai puțin Don Juan de Austria Dar toate aceste procese, destul de zadarnice, mai trebuie încă pledate. Mîine, istoricii conjuncturii vor trebui să le reia și să le dea, poate un sens.

1. L. SERRANO, *op. cit.*, vol. 2, p. 296, nota 1.
2. De exemplu, ei reclamă Cattaro, *ibidem*, vol. 2, p. 303.
3. *Ibidem*, p. 311.
4. Nu va fi pace definitivă decît în 1574, de unde acel pamflet în Ms Ital. 2117 (B. N., Paris). *Relatione del Turco doppo la pace conclusa con la Signoria di Venetia l'anno 1574*. În legătură cu această pace care se încheie încet, G. de Silva către Filip al II-lea, Veneţia 6 februarie 1574 (informaţie ragusană), Simancas E° 1333; acelaşi către acelaşi, 13 februarie 1574 *ibidem*; acelaşi către acelaşi, 13 martie 1574, *ibidem*; acelaşi către acelaşi, 16 martie 1574, *ibidem*; D. J. de Zúñiga către Filip al II-lea, Roma 18 martie 1574, *CODOIN*, vol. 28, p. 185. Juraţii din Messina către Filip al II-lea, 30 martie 1574, Simancas E° 1142; în aprilie 1574, Filip al II-lea, la insistenţele Papalităţii, oferă sprijinul flotei sale în cazul în care turcii ar ataca Zante sau Corfu, Filip al II-lea către G. de Silva, S. Lorenzo, 5 aprilie 1574, Simancas E° 1333, dar cu condiţia, preciza regele să fie pace cu francezii. Se revenea, în imaginaţie, la vara din 1572. Pace provizorie, aceea din 7 martie, în această privinţă, 12 martie 1574, E°. 1333; 16 martie 1574, *ibidem*; *CODOIN* vol. 28, p. 185; 30 martie 1574, Simancas E° 1142.
5. Nemulţumirea ducelui de Alba la anunţarea acestei păci, Mondoucet către rege, 17 iulie 1573, L. DIDIER, *op. cit.*, vol. 1, p. 329.
6. După scrisoarea lui Filip al II-lea către ducele de Terranova, S. Lorenzo, 20 iunie 1573, Simancas E° 1140.
7. Regele rezumă acest raport în scrisoarea indicată la nota precedentă.
8. Chestiunea este indicată în scrisoarea arhiepiscopului de Lanciano către cardinalul de Como, Madrid, 24 ianuarie 1573, A. Vatic. Spagna, nr. 7, f° 10—11; şi cea a episcopului de Padova către acelaşi, 25 ianuarie 1573, *ibidem*, f° 22.
9. Raport al lui Juan Curenzi, trimis de Granvelle la Constantinopol, a cărui întoarcere se situează la 30 iunie 1573, Simancas E° 1063, f° 35.
10. Philippe de CANAYE *op. cit.*, p. 158.
11. Din mărturia unui genovez venit din Chios pe o barcă franceză, Simancas E° 1063, f° 42.
12. Către Filip al II-lea, *CODOIN* vol. 102, p. 207—208.
13. Simancas E° 1332.
14. *Op. cit.*, p. 180; Granvelle către Son Juan, Neapole, 6 august 1575, Simancas E° 1063, f° 45.
15. Granvelle către Filip al II-lea, 12 august 1579, Simancas E° 1063, f° 42. O altă informaţie, dar cu

întîrziere, provenind din Veneţia, flota ar plănui să cucerească insulele Tremiti.

16. Philippe de CANAYE, *op. cit.*, p. 181.
17. Don Juan către Filip al II-lea, Messina, 20 august 1573, primită la 3 septembrie, Simancas E° 1062, f° 117.
18. Zúñiga către Filip al II-lea, 25 august 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 229.
19. Philippe de CANAYE, *op. cit.*, p. 181, 186, 8 galere pierdute, alte 8 avariate.
20. Zúñiga către Filip al II-lea, 28 august 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 231.
21. Simancas E° 1063, f° 87.
22. Philippe de CANAYE, *op. cit.*, p. 186.
23. Granvelle către Zúñiga, Neapole, 11 septembrie 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 258—259.
24. Philippe de CANAYE, *op. cit.*, p. 195.
25. Granvelle către Zúñiga, Neapole, 8 octombrie 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 307—311.
26. Mediceo 4904, f° 86.
27. Banii merg şi spre Flandra, Saint-Gouard către rege, Madrid, 14 iulie 1573, B. N., Paris, Fr. 16105.
28. Dar expediţia anunţată de corespondenţele diplomatice este în general cea către Alger; episcopnl de Padova către cardinalul de Como, Madrid, 15 iulie, A. Vaticanes, Spagna 7, f°372; Sauli către Genova, Madrid, 14 iulie 1573, L. M., Spagna 5.2414.
29. Sauli, nota precedentă; Saint-Gouard, vezi mai sus, nota 26.
30. Algerul trecea în rîndul proiectelor, D. Juan către Filip al II-lea, Neapole, 25 iulie 1573, Simancas E° 1062, f° 112.
31. Simancas E° 1062, f°96.
32. G. A. Doria către D. J., de Austria, Messina, 9 iulie 1573, orig. Alger, G. A. A. Registrul nr. 1686, f°191.
33. Don Juan către Filip al II-lea, Neapole, 10 iulie 1573, Simancas E° 1062, f° 105 şi, de asemenea, acelaşi către acelaşi, Neapole, 4 august 1573, *ibidem*, f° 113.
34. Acelaşi către acelaşi, Neapole, 5 august 1573, *ibidem*, f° 114, plecarea sa către Messina; acelaşi către acelaşi, Messina 10 august 1573, E° 1140; sosirea la Messina la 9 august.
35. 4 august 1573, Simancas E° 1063, f° 167.
36. Din S. Lorenzo, Simancas E° 1140, M.
37. Simancas E° 1140.
38. Zúñniga către Filip al II-lea, Roma 13 august 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 209.
39. *Op. cit.*, vol. 1, p. 243 şi următoarele.
40. Zúñiga către rege, 23 octombrie 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 330. Că Papa nu este informat, o dovedeşte

scrisoarea: „...*Dijome el otro dia el Papa hablándome en la jornada del señor D. Juan que si ganaba a Tunes...*"*
Vestea cuceririi Tunisului, la 11 octombrie, a fost cunoscută la Neapole către 22 sau 23 octombrie Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 23 octombrie 1573, Simancas E° 1063, f° 110.

41. Don Juan către Granvelle, Messina, 19 august 1573, copie, B. N., Madrid, Ms 10.454, f°s 114 şi 115; Zúñiga către Filip al II-lea Roma, 21 august 1573, *CODOIN*, vol. 102, p. 219—220.
42. Escovedo către D. Juan, Madrid, 5 septembrie 1573, A. E. Esp. 236, f° 122.
43. Ducele de Terranova către rege, Palermo, 7 septembrie 1573, Simancas E° 1139.
44. Granvelle către D. Juan, 6 septembrie 1573, Simancas E° 1062, f° 118.
45. Parere del Duca de Terranova, Presidente di Sicilia, sopra le cose di Barberia, 17 septembrie 1573, Simancas E° 1139.
46. Ducele de Terranova către Filip al II-lea, Palermo, 30 septembrie 1573, Simancas E° 1139.
47. Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 9 octombrie 1573, Simancas E° 1063, f° 94.
48. Ducele de Terranova către Filip al II-lea, Palermo 9 octombrie 1573, Simancas E° 1139.
49. După relatarea de la B. N. din Florenţa, CAPPONI, *Codice*, V, f°349.
50. Indicarea categorică a acestei date de 11, Jorge Manrique către Filip al II-lea, Palermo, 7 noiembrie 1573, Simancas E° 1140.
51. *Relación que ha dado el secretario Juan de Soto sobre las cosas tocantes a la fortaleza y reyno de Tunez*, 20 iunie 1574, Simancas E° 1142, copie.
52. Instrucción a Gabrio Cerbellon, Simancas E° 1140.
53. D. Juan către Granvelle, La Goletta, 18 octombrie 1573, Simancas E° 1063, f° 114.
54. Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 23 octombrie 1573, *ibidem*, f° 110 (primită la 11 noiembrie).
55. Marchizul de Tovalosos, B. N., Paris, Esp. 34, f° 44.
56. Palmerini, 20 octombrie 1573, B. Com. Palermo, QqD 84, sosirea lui Don Juan la 2 noiembrie.
57. Granvelle către D. Juan, Neapole, 24 octombrie 1573, A. E., Esp. 236, f°s 88—90.
58. Saint-Gouard către Carol al IX-lea, Madrid, 3 februarie 1574, B. N., Paris, Fr. 16106, f° 304.
59. Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 27 ianuarie 1574, Simancas E° 1064, f° 7, p. p. F. BRAUDEL, în *Revue Africaine*, 1928, p. 427—428.
60. Simancas E° 488.

---

* Mi-a spus zilele trecute Papa, vorbindu-mi despre călătoria lui Don Juan că, dacă va cuceri Tunisul... (lb. span. — N. tr.)

61. O. de TÖRNE, *op. cit.*, vol. 1, p. 216 şi, mai ales, L. van DER ESSEN, *op. cit.*, vol. 1, 1, p. 181 şi următoarele.
62. *Lo que se ha platicado en consejo sobre los puntos de los memoriales que el sec° Juan de Soto ha dado de parte del Sor D. Juan*, f. d., Simancas E° 488 (mai sau iunie 1574).
63. Vezi nota precedentă.
64. Granvelle către Filip al II-lea, 22 iulie 1574, Simancas E° 1064, f° 46, vorbeşte despre 320 de corăbii.
65. Puerto Carrero către Granvelle, La Goleta, 19 iulie 1574, şanţul tocmai fusese deschis dinspre Cartagena, Simancas E° 1064, f° 46; Relación del sargento G° Rodríguez din La Goleta, 26 iulie 1574, Simancas E° 1141. În legătură cu asediul şi cucerirea La Goletei, a se vedea deopotrivă şi E° 1064, f°s 2, 4, 5, 5, 25, 54, 57, 58...; opuscul anonim, *Warhaftige eygentliche beschreibung wie der Türck die herrlich Goleta belägert*, Nürnberg, Hans Koler, 1574; *Traduzione di una lettera di Sinan Bassà all'imperatore turco su la presa di Goleta e di Tunisi*, f.d., B. N., Paris Ital. 149, f°s 368—380.
66. Sau la 22, sau la 23,0 de TÖRNE, *op. cit.*, vol. 1, p. 279, nota. 6
67. Ducele de Terranova către Filip al II-lea, Palermo, 31 august 1574, Simancas E° 1141.
68. Simancas E° 1142.
69. *CODOIN*, vol. 3, p. 159.
70. Madrid, 28 august 1974, Mediceo 4904, f° 254.
71. Ducele de Terranova către Filip al II-lea, Palermo, 20 seprembrie 1974, Simancas E° 1141; Saint-Gouard către rege, Madrid, 23 octombrie 1574, B. N. Paris, Fr. 16106.
72. Granvelle către Filip al II-lea, Simancas E° 1064, f° 66.
73. O. DE TÖRNE, op. cit., vol. 1, p. 220, nota 1.
74. Don Juan către Filip al II-lea, Trapani, 3 octombrie 1574, (*ibidem*, p. 283); scrisoarea lui Granvelle din 27 septembrie 1574, dramatică, dacă putem s-o calificăm astfel (Simancas E° 1064, f° 61, cf. F. BRAUDEL în *Revue Africaine*, 1928, p. 401, nota 1) nu se referă decît la primul dezastru, cucerirea fortului din La Goleta.
75. Don Juan de Austria către Filip al II-lea, Trapani, 4 octombrie 1574, Simancas E° 450.
76. Acelaşi către acelaşi, Neapole, 12 noiembrie 1574, *ibidem*.
77. După van DER HAMMEN şi PORREÑO, citaţi de O. de TÖRNE, *op. cit.*, vol. 1, p. 288, notele 4 şi 6. Paragraful precedent se bazează pe povestirea lui de TÖRNE şi pe articolul meu, „Les Espagnols et l'Afrique du Nord", în: *Revue Africaine*, 1928.
78. B. Ferraro către Republica Genovei, 15 noiembrie 1574, A.d.S. Genova, Cost. 2. 2170.

79. Constantinopol, 15 şi 19 noiembrie 1574, *ibidem*.
80. Veedor general a M. S. în Piemont şi Lombardia, Milano, 6 şi 23 octombrie 1574, Simancas E° 1243.
81. Granvelle către Filip al II-lea, Neapole, 6 decembrie 1574, Simancas E° 1066, aut.
82. G. de Silva către Filip al II-lea, Veneţia, 16 octombrie 1574, Simancas E° 1333; acelaşi către acelaşi, 30 octombrie, *ibidem*.
83. Giulio del Caccia către marele duce, Madrid, 25 octombrie 1574, Mediceo 4904, f° 273 şi v°.
84. *Consulta del Consejo de Estado*, 16 septembrie 1574, Simancas E° 78.
85. Către Filip al II-lea, Oran, 23 decembrie 1574, Simancas E° 78. Despre misiunea lui V, Gonzaga, episcopul de Padova către cardinalul de Como, 9 noiembrie 1574, A. Vaticanes, Spagna nr. 8, f° 336.
86. Sauli către Republica Genovei, Madrid, 16 noiembrie 1574, A.d.S. L. M. Spagna 6. 2415.
87. Saint-Gouard către rege, Madrid, 23 octombrie 1574, B. N. , Paris, Fr. 16106.
88. Acelaşi către acelaşi, 26 noiembrie 1574.
89. B. N., Paris, Fr. 16106.

CUPRINS

Partea a treia

Redactor : VIOREL HAROSA
Tehnoredactor : ŞTEFAN TĂNASE

Bun de tipar :
Apărut 1986 ; coli de tipar 16,33.

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu Nr. 89—97.
Bucureşti, Republica Socialistă România

Biblioteca de artă

421

Arte și civilizații

mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui filip al II-lea

În orice caz, în regiunile periferice destinul lumii mediteraneene se descifrează mai bine decât în frământatul său centru. Influențele mediteraneene marchează forța acestui destin în schimburile și competițiile din care este alcătuită marea viață a lumii. Ele subliniază, în acest început al secolului al XVII-lea, locul remarcabil al Mediteranei în elaborarea lumii moderne, asupra căreia și-a pus amprenta sa profundă (...) În acest context, dar mai ales în condiții de război, turcii au fost prudenți. Față de Transilvania și „provinciile dunărene" ei au știut să temporizeze și, în egală măsură, să negocieze. Învățând din experiența trecută, ei nu s-au mai atins atât de ușor de cuibul valah de viespi. I-au împins pe polonezi către aceste câmpii bogate care, provizoriu, le scăpaseră de sub control, ca să le neutralizeze pe cât posibil. Nu au reușit totuși să evite încasarea din când în când a unor lovituri foarte dure din partea trupelor lui Mihai Viteazul.

FERNAND BRAUDEL